

Norsk småbyurbanitet
Nordlige perspektiver

NORSK SMÅBYURBANITET

Nordlige perspektiver

Eivind Junker, Tanja Ellingsen,
Olof Stjernström og Steinar Aas (red.)

Orkana Akademisk

Norsk småbyurbanitet

Nordlige perspektiver

Eivind Junker, Tanja Ellingsen, Olof Stjernström og Steinar Aas (red.)

© Mads Henrik Skaug Antonsen, Gry Cathrin Brandser, Dean Carson, Doris Carson, Astri Dankertsen, Tanja Ellingsen, Arve Hjelseth, Eivind Junker, Maja Nilssen, Janita Olvik, Jill Beth Otterlei, Elisabeth Pettersen, Anne Wally Ryan, Olof Stjernström, Gjermund Wollan og Steinar Aas

Denne boken utgies med åpen tilgang (Open Access), og er regulert av åndsverkloven og betingelsene i Creative Commons-lisensen CC-BY 4.0.

Illustrasjonene i denne boken har lisens CC BY-NC-ND 4.0, og kan kun kopieres og videreformidles i ikke-kommersielle sammenhenger, og må ikke endres eller bearbeides på noen måte.

Creative Commons-lisens CC-BY 4.0 tillater andre å kopiere og distribuere verket i ethvert medium eller format, og materialet kan benyttes til ethvert formål. Det må refereres korrekt til verk og forfatter, og referanse til Creative Commons-lisensen og hvilke endringer som eventuelt er gjennomført må inkluderes. Referanser til originalverket skal ikke presenteres på en slik måte at det gies inntrykk av at forfatter eller utgiver støtter gjenbruk eller gjenbrukers anvendelse av verket. Enhver anvendelse av materialet i dette verket kan ikke begrense andres rett til gjenbruk av materialet.

For en fullstendig beskrivelse av Creative Commons-lisensen se følgende nettside:

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.no>

ISBN trykket bok: 978-82-8104-634-4

ISBN PDF: 978-82-8104-635-1

ISBN EPUB: 978-82-8104-636-8

ISBN HTML: 978-82-8104-637-5

ISBN XML: 978-82-8104-638-2

DOI: <https://doi.org/10.33673/OOA20243>

Omslagsbilde: Svolvær havn mai 2024. Foto: Steinar Aas

Design: DesignBaltic

Utgivelsen er støttet av Nord universitet.

Orkana Akademisk 2024
Orkana forlag as, 8340 Samsund

www.orkana.no

post@orkana.no

INNHold

Forord	7
---------------------	---

Prolog

Små, perifere og uanselege byar	9
--	---

Eivind Junker, Tanja Ellingsen, Olof Stjernström og Steinar Aas

Kapittel 1

Platserna mitt emellan – tomrummen som blev till	27
---	----

Olof Stjernström, Dean Carson och Doris Carson

Kapittel 2

Korleis etablere urban orden i ein ny by?	53
--	----

Steinar Aas

Kapittel 3

Sikkerhet sett fra unge i nord – fra lokal velferd til krigen i Ukraina	73
--	----

Elisabeth Pettersen, Astri Dankertsen og Jill Beth Otterlei

Kapittel 4

Nordic Safe Cities og Bodø by Radikalisering, ekstremisme og terrorisme fra et småbyperspektiv	91
---	----

Tanja Ellingsen

Kapittel 5

Kraften i gule horder: Supporterskap som identitetsmarkør og brobygging	123
--	-----

Mads Skauge og Arve Hjelseth

Kapittel 6

Småbyens offentlige rom – et rom for arrangementer og/eller en permanent møteplass?	159
--	-----

Anne Wally Ryan og Gjermund Wollan

Kapittel 7

Småbyens flanører.....175

Gry Cathrin Brandser

Kapittel 8

**Samskaping i et småbyperspektiv: Realisering
av Fritidserklæringen.....207**

Jannita Olvik

Kapittel 9

**Den smarte småbyen i nord: Om samarbeid, styring
og innovasjon i Bodø kommune235**

Maja Nilssen

FORORD

Denne boken er en tverrfaglig vitenskapelig antologi om småbyene i nord og de fenomener og utviklingstendenser som karakteriserer og bidrar til å forme disse byene. Utgangspunktet for boken har vært å utfordre og kontrastere den tradisjonelle urbane forskningen som i stor grad har omhandlet de store byene og verdensmetropolene, ved å se nærmere på de små byene som det er skrevet langt mindre om. Vi har valgt å sette søkelys på de mindre byene i det nordlige Skandinavia.

Antologien består av bidrag fra forskere fra ulike samfunnsvitenskapelige fagfelt, som historie, geografi, statsvitenskap og sosiologi, både med historisk perspektiv, med samtidsperspektiv og med blikket rettet fremover. Tanken bak en så bredt sammensatt antologi er for det første å kaste lys over kompleksiteten i småbyen og derigjennom vise både forskjeller og likheter med større byer. Småbyer skiller seg fra store byer ved at mindre befolkning, færre private tilbud og færre offentlig ansatte gjør at man må tenke annerledes når det gjelder byutvikling og håndtering av typiske bylivsutfordringer.

På den annen side står småbyene overfor mange tilsvarende problemstillinger og oppgaver som de større byene. Digitalisering og globalisering har blant annet medført at typiske storbyfenomen når de mindre byene. Bevissthet og tiltak som gjenspeiler dette, er det derfor også viktig at småbyene innehar.

Foruten et ønske om å belyse nettopp forskjellene (og eventuelle likheter) ved små versus store byer er boken en påminnelse om at «urbanitet» er noe som eksisterer i praktisk talt alle samfunnsvitenskapelige disipliner – som historisk byutvikling, urban sosiologi, urban geografi med videre. Flerfaglig behandling av urbanitet, slik denne boken representerer, er i våre øyne nødvendig, men dessverre relativt sjelden i eksisterende litteratur.

Boken er kommet i stand som et resultat av forskningsgruppen URBinN ved Nord universitet. Takk til alle forfatterne av de ulike kapitlene, fagfelle samt forlaget Orkana for å ha muliggjort denne boken. Takk også til Nord universitets fond for Open Access som har gjort boken tilgjengelig for alle.

Bodø og Levanger, september 2024

Eivind Junker, Tanja Ellingsen, Olof Stjernström, Steinar Aas

PROLOG

SMÅ, PERIFERE OG UANSELEGE BYAR

Eivind Junker, Tanja Ellingsen, Olof Stjernström og Steinar Aas

Innleiing

Den kjente byhistorikaren Peter Clarke (2024) har slått til lyd for å studere europeiske regionar. Han meinte å sjå særeigne tendensar når det gjaldt urbaniseringa i Norden då han introduserte antologien om *Urban Life in Nordic Countries* (Droste 2024). Rett nok var ambisjonen til Clarke å sjå på større, transnasjonale regionar og dei spesielle demografiske utviklingstrekk som prega Norden og den perifere delen av dei britiske øyane og Irland og, dels, Baltikum. Årsaka var at desse regionane knapt har vore studert når det gjeld urbaniseringsprosessen, verken i den engelskspråklege eller franske forskingslitteraturen om temaet. Denne delen av Europa har kanskje særleg vore prega av dei geofysiske forholda som kaldt klima, vanskar med å vere sjølvforsynt med matvarer, nærleik til havet og ei spreidd busetting. Resultatet har ifølgje Clarke (2024) vore at regionen har fått ei særeigen urbanisering samanlikna med andre delar av Europa. Byane har komme seint, vore små, dels uanselege, og dei har i lite monn klart å trekke med seg eit større omland i større byregionar. Til det har også busettinga i regionen rundt blitt for spreidd og lita.

Fokus på Nord-Noreg – med sideblikk på Nord-Trøndelag

Denne boka er ei samling av forskning på byar i regionen som Nord universitet har som nedslagsfelt, nemleg Nord-Noreg, med sideblikk på Trøndelag. Med få unntak er det også her dei små byane som dominerer. Det vil seie byar og urbane samlingar – tettstader – med færre enn 20 000 menneske. Dette er eit trekk ved byane også i den regionen Clarke såg på, der byane ved sida av at dei har vore små, helst færre enn 5 000 menneske, først tok til å vekse etter 1850. Utviklinga hang saman med det europeiske sentrum sitt behov for råvarer frå periferien, og tettstader og byar voks fordi dei vart ladestader og kjøpstader med sentrumsfunksjonar og nettverksfunksjonar rundt hamna si. I tillegg voks industri- og gruveproduksjonen fram, med sine medfølgjande bynettverk kring moderne produksjonsliv. I vår region kom det til tettstader som fiskevær langs kysten, industristader på fastlandet og handels- og administrasjonsbyar med sentrumsfunksjonar for sitt nære omland. Vi kan seie at dei nordnorske byane representerer den norske erfaringa med urbanisering. Det er stort sett små, uanselege og spreidde tettstader som utgjer den urbane erfaringa som døma frå nord er brukt for å skildre og analysere. Såleis er dei representative for landet som heilskap og lett gjenkjennelege sjølv om dei er i den nordlege delen av landet.

Sidan byutviklingsprosessen stort sett skjedde etter 1800 i Noreg, og etter andre verdskrigen i Nord-Noreg, er det denne som er sterkast i fokus. Samfunnsgeografen Jan Einar Reiersen såg likevel at sporane til urbaniseringa i Nord-Noreg var å finne også før andre verdskrigen. I 1910 hadde landsdelen 35 tettstader, som 20 år seinare hadde vokse til 80 nye tettstader (Reiersen 1994).

Ein grunn til at byar og tettstader voks i nord, var koplinga til regionplanlegginga, ikkje berre på eit overordna nordnorsk nivå, men også på eit mindre geografisk regionalt nivå. Etter andre verdskrigen vart byutvikling såleis ein del av regionplanlegginga, som då Vesterålen regionråd starta arbeidet for å utvikle ein regionplan for Vesterålen i 1970 (*Regionplan for Vesterålsregionen, 3: Senterstruktur og kommunikasjonsforhold*, Sortland 1970). Mange regionar utvikla slike planar i løpet av 60- og 70-talet, og ofte hadde dei tydeleg normative, kvantitative og rasjonelle planmodellar som ideal. Sentralstadsteorien med sine implikasjonar fekk slik sett relativt sterkt gjennomslag i den nordiske regionalplanlegginga i denne perioden. Her vart utviklinga av regionale og lokale sentrum viktig, slik som i Vesterålen (*Regionplan for Vesterålsregionen*,

3: *Senterstruktur og kommunikasjonsforhold*, Sortland 1970). Planleggarane tenkte seg ein region med 30 000–40 000 menneske der eit regionsenter sørga for tilgang på sjeldnare varer og tenester som opplandet etterspurde. I tillegg måtte sentralstaden ha vidaregåande skole, spesialiserte helsetenester, offentlege og private administrative tenester, bilbutikkar, engroshandelsbedrifter etc. Tanken var at dersom eit slikt senter mangla i regionen, ville det føre til ein «større nedgang i antall arbeidsplasser og i folketall».

Diskusjonane om byutvikling og urbanisering handla ofte om at det eine gjekk på kostnad av det andre. Sentralisering ville øydelegge periferien eller helst tømme dei for folk og funksjonar. I regionplanen for Vesterålen såg ein sentrum og periferi i regionen som «avhengig av og nøye sammenbundet med senterstrukturen i distriktet».

Her hadde samstundes dei mest folkerike delane av regionen – tettstadene Andenes, Myre, Sortland, Stokmarknes og Melbu – hatt sterkast vekst mellom 1960 og 1969. Då utgjorde dei fem sentera 32,5 % av befolkninga i regionen, mot 24,3 % i 1960. Dette var typisk for veksten i samtida. Kretsar med «et godt utbygd lokalsenter eller nær tilknytning til et slikt» voks mest. Planen såg også for seg at «kommuner uten senter på minst 1000 innbyggere» ikkje ville halde folketallet stabilt, langt mindre auke det. I dag, vel 50 år seinare, har denne prosessen halde fram, så no held 57 % av befolkninga i regionen til i dei fem tettbygde områda kring Melbu (2 245), Stokmarknes (3 451), Myre (2 211) Andenes (2 535) og Sortland (5 490), som i dag det regionale senteret i regionen. Sentrale arbeidsplassar, varierte tenestetilbod og bilbaserte kommunikasjonsknutepunkt har bidratt til det. Den kommunen med størst tilbakegang i folketallet, Bø, manglar på si side eit kommunesenter med meir enn 1000 menneske.

Parallellar ser ein og i Nord-Sverige, der regionplanlegginga låg nokre år framfor Noreg og Christallers sentralstadsteori var enno meir uttalt enn i Noreg. Den same urbaniseringsprosessen har utfalda seg likt i den nordlege nordiske periferien. Distriktsområde har blitt tappa for folk og funksjonar, mens sentrumsområda og kommunale senter har vokse. I tida mellom 1945 og 1970 voks også nokre nordnorske byar relativt sett mest, som for eksempel Hammerfest, Mosjøen, Tromsø, Bodø og Mo i Rana. Likevel kan vi ikkje på noko vis snakke om ein urbaniseringsgrad som liknar megabyar som Tokyo/Yokohama eller Mexico by, som har eksplodert i omfang og storleik i den same perioden.

Byteori for små byar og tettstader

Teoriane omkring urbanisering har vokse i takt med urbaniseringstakt og framveksten av den samfunnsvitskaplege vitskapsutviklinga. Bysosiologi har sett på urbaniseringa sine årsaker og verknader, og samfunnsvitarane har blitt involvert i byplanfeltet, der arkitektar og fysiske planleggarar tidleg var einerådande. Bysosiologien og urbanegeografane har likevel oftast sett på metropolen, med millionbyen sine ulike utfordringar og karakteristika. Tema som gentrifisering, forslumming, byutvikling, forstaden sine transportutfordringar, segregering, heterogenitet og etniske konflikhtar har blitt behandla. Globale byar, moderne byplanlegging, kriminalitet og bruk av byrommet har også vore drøfta med referansar til klassiske sosiologar som Max Weber, Georg Simmel og Lewis Mumford (1961) og Chicago-skolens forskning med forskarar som Burgess og Park. Ofte hadde dei eit historisk utgangspunkt som tok sikte på å skildre og forklare prosessar, utvikling av ein sosial form, eit sosioøkonomisk system og/eller den fysiske forma byen utviklar seg i. Mange seinare region- og byutviklingsplanar i Norden krinsa ofte kring slike teoriar, som i Vesterålen. Ofte var teoriane malplasserte, men likevel inspirerte dei byplanfeltet og samfunnsvitarane i andre, langt mindre urbaniserte delar av verda. I 2009 peikte Bell og Jayne (2009) på behovet for meir forskning på små byer og ulike fenomen i urbane settingar som skilte seg frå storbyen og fokuset der innafor urban sosiologi. Sjølv i dag, 15 år seinare, er urban sosiologi framleis sentrert kring storbyane. Vårt studieobjekt i denne boka vil og må derfor bli den typiske småbyen eller tettstaden, det vil seie den urbane samlinga med meir enn 200 som bur mindre enn 50 meter frå einannan og ikkje lever av dei tradisjonelle primærnæringane, jordbruk og fiskeri.

Denne byforma karakteriserer den urbane strukturen i vår region, Nordland og Nord-Trøndelag. Sjølv om dei små, urbane stadene har skilt seg markant frå det som har vore studieobjektet til dei som har utvikla teoriane om urbanisering og urbane system, det vere seg Chicago-skolen eller Walter Christaller, vil vi søkje å samle geografar, historikarar og samfunnsvitarar som har hatt dei små byane som studieobjekt. Finn vi karakteristika ved dei små byane som gir oss ny kunnskap, og som skil seg frå dei store megalopolane og teoriane rundt dei? Dessutan, gitt dagens globalisering og digitalisering – i kva grad skil fenomen vi ser i små byar og stader, seg frå større trendar som omfattar alle byar – ubunden av storleik?

Kva påverkar utviklinga?

Korleis ei bygd eller ein landsdel eller region har utvikla seg over tid, er relatert til kva menneska gjer eller lever av, og i tillegg til kor dei bur, og korleis dei interagerer med einannan. Enkelt sagt kan vi seie at næringsstruktur, busettingsmønster og infrastruktur endrar og utviklar seg over tid i høve til dei vilkåra som styrer næringsutviklinga, produksjonsliv, busetting og livsvilkår, servicestruktur og kommunikasjonar. I og mellom desse økonomisk-geografiske storleikene finst det enkeltmenneske med si historie og sine ønskemål, relasjonar og livsval. Det er i interaksjonen med dei større strukturelle vilkåra og prosessane og endringane i desse på den eine sida og enkeltindivida sine moglegheiter og val på den andre at våre byar og bygder og samfunn utviklar seg.

Det er gjerne den storskala, overordna samfunnsstrukturen som legg flest premiss for denne utviklinga, særleg administrative strukturar og økonomiske vilkår. Den romlege ordninga for å handtere storskalastrukturane lokalt er ofte det kommunale nivået, og i Norden har det lokale nivået, kommunen, ofte blitt sett opp som ein pendant til det sentrale nivået. Det regionale nivået – fylket eller ein gitt region som for eksempel Vesterålen – kan i ein nordisk samanheng samanliknast med sentralnivået. Nordland fylke har for eksempel same administrative rolle som andre fylke i Noreg, som i Sverige og Finland med «län». Denne administrative organiseringa har lange røter i Norden, ofte konstituert av Nordens topografi, skogar, fjell, fjordar og øyar. I kombinasjon med avstand og relativt ekstensivt næringsgrunnlag har ei lita befolkning spreidd seg over ein stor geografi. Det er dei nære geografiske forholda som har lagt grunnlag for det kollektive samfunnet, styre og stell, først gjennom ting og tinglag, seinare i form av kommunar. I dag er desse heilt sentrale fordi ein finn den kommunale medråderetten, kommunale veto og lokale val som grunnlaget for alt lokalt sjølvstyre. Kommunane står i dag med ein sentral med- og motspelar i det administrative systemet, nemleg staten.

Då regionplanleggarane såg på sentrumsstruktur i Vesterålen, var hovudtanken at sentra i regionen måtte vere «rammen i det fremtidige bosettings- og utbyggingsmønsteret». Veksten i desse måtte «utnyttes fullt ut». Særleg måtte ein bygge ut «kommunikasjonslinjene» for å gjere sentra til «naturlige midtpunkt». Sortland peikte seg allereie då ut som den tettstaden som hadde flest funksjonar som var etterspurde i tre eller fleire kommunar i regionen, og kommunikasjonane trefte kvarandre på Sortland. Slik peikte staden seg «naturlig ut som regionsenter». Det eine tok det andre, og derfor ville plan-

leggarane legge til rette for utbygging av servicefunksjonar og aktivitetar med «hele regionen som influensområde». Byen måtte styrkast, då «et ekspansivt regionsenter» hadde «en meget gunstig virkning på utviklingen av regionen som helhet». Sidan då har vesterålsregionen tapt cirka 4000 innbyggjarar (NOS 1970), mens Sortland har ekspandert, men langt frå tilsvarende, så byen klarte ikkje å demme opp for nedgangen. Kan det skuldast at byen vart for beskjedne? Er desse små byane for små og lite attraktive når konkurransen om ein mobil arbeidsmarknad spissar seg til? Er dette ein av grunnane til at Nordland og Nord-Trøndelag har slite dei siste 50 åra med å halde oppe busettingsmønsteret?

I tilfellet Sortland ser ein at framveksten av velferdssamfunnet stilte nye krav til administrasjon og omfordeling av kollektive ressursar. Samstundes skjedde ei sterk strukturrasjonalisering i næringslivet elles, der jordbruket vart større og bøndene vart færre. Det same skjedde i fiskeria, og industri- og gruvebedrifter kutta kraftig i personell. Byar, tettstader og bygder – ja, heile regionar – vart slik ramma av fråflytting og uttynning av funksjonar og folk.

Samanlikning med Nord-Sverige

I naboregionane til Nordland og Nord-Trøndelag i Sverige førte for eksempel rasjonaliseringa og mekaniseringa av skogbruket til drastisk reduksjon i folketallet i ein del kommunar og påtakeleg nasjonal og lokal/regional urbanisering. Dette vil vi sjå litt særskilt på. Grunnen er at det ofte blir slik at ein i den norske offentlegheita slår seg på brystet og seier at det skjedde ei urbanisering i Nord-Noreg, men at denne langt frå var slik som i Sverige. Påstanden blir såleis ståande uimotsagd og som ein kontrast til Noreg, der ting gjekk meir «skånsamt» eller mindre «dramatisk» for seg. Folk flytta til byane i sør eller til dei større regionsentera i sine län, så som Umeå, Luleå og Skellefteå, men slik vart det jo også i Noreg. I Sverige førte arbeidskraftbehovet i dei nye industri-stadene og arbeidsløysa i nord til eit slags kompletterande utjamningssystem. Uttynninga førte til framveksten av den aktive distriktspolitikken som den kom til å heite i Noreg, mens ein i Sverige fekk ein tilsvarende regionalpolitikk. Tanken var at staten skulle ta eit større ansvar for dei delane av landet som vart hardest ramma av strukturendringane. Det nye større statlege ansvaret førte i sin tur til diskusjonar kring modellar for korleis staten sine ressursar skulle allokeraast geografisk. Dermed voks eit tydelegare tredelt system fram

med staten og embetsverket på toppen, fylkesmannen og fylkesstyra (läna og länsstyrelsen) på mellomnivået og kommunane på den nedste nivået. Tanken bak denne romlege strukturen var å få støtte for og hjelp til å få ei retning på allokeringspolitikken til staten eller korleis overføringane frå staten skulle fordelast reint romleg. Länsresidensstadene eller fylkesbyane fekk såleis ein meir sentral rolle i den statlege forvaltninga, mens kommunane fekk ei tydeleg rolle som utførar av velferdstenester og service. Ein ambisjon var då å finne eit passeleg romleg nivå for kommunane. Sverige valte å gå betydeleg raskare og meir drastisk fram med kommunereforma si i 1972 enn det Noreg gjorde. Den svenske reforma bygde i hovudsak på Christallers teoretiske bidrag om avstand og terskelverdi.

Koplinga til desse teoriane finn vi særleg i formuleringa i den svenske offentlege utgreiinga i 1974:

Det har varit en strävan att i den kommunindelning som gäller från och med den 1 januari 1974 anpassa den administrativa indelningen till vissa funktionella förhållanden. Införandet av en aktiv ortssystempolitik i planeringen förutsätter därför inte att den administrativa indelningen ändras (Orter i regional samverkan SoU 1974: 1, s. 358).

Her såg ein for seg – i tråd med Christaller – at det skulle vere regionale byhierarki, og dels at kommunereforma som vart gjennomført tidleg på 70-talet, ikkje medførte behov for fleire kommunereformer med enda færre kommunar. I staden heldt ein fram behovet for eit funksjonelt omland, snarare enn behovet for administrative inndelingsreformer.

I Sverige skulle kommunen ha minimum 8000 innbyggjarar. Av praktiske grunnar gjekk ikkje det an å gjennomføre i Norrlands innland, men det vart eit rettleiande prinsipp. Ein konsekvens av dette vart at den kommunale servicen vart konsentrert til «centralorten» – sentralstaden – særleg i dei meir perifere og spreiddbygde områda. Konsekvensen vart ei indre urbanisering og ei kontinuerleg utarming av utkantane. Stjernström, Carson og Carson sitt kapittel adresserer dei stadene som hamna mellom byane og nærmast vart rurale, kvite flekkar på kartet kva urbanisering gjaldt. Den regionalpolitiske målsettinga har lenge vore at alle individ skal ha same rettar til velferd, arbeid og tenester, ubundne av kor dei bur i landet. Noreg valde dels ein annan veg og fekk også etterpå større økonomiske moglegheiter til å handtere distriktspolitikken

enn i Sverige. Det førte til andre resultat. Her spelte også meir geopolitiske faktorar inn i område som for eksempel Aust-Finnmark. Den reelle utviklinga i Nord-Noreg har likevel utvikla seg i same retning som Sverige, der dei større byane med næringsliv, utvikling, transportstruktur og utdanningstilbod har vokse dels på kostnad av regionen rundt.

Dette har stort sett vore felles for tettstadsutviklinga i nord. Dei har vore kommersielle og offentlege sentralstader for målfokus og statlege allokeringar. Kommunereformene og administrasjonsinndelinga på 70-talet må kanskje seiast å ha vore like omfattande for utviklinga i regionen som 1600-talets nye-tablering av «marknads-, hamn- og kyrkplatar» i Nord-Sverige. Det var den økonomiske rasjonaliteten som var styrande. I den seinare utviklinga har også nye teoriar kring regional utvikling, som voks fram etter andre verdskrigen, saman med den kvantitativorienterte vitskapen, fått stort gjennomslag og store regionale konsekvensar. Bystrukturen og den målbare kvantifiseringa vart sentral. Bystrukturen danna også grunnlag for geografisk allokering i regionane. Dei utvalde sentera på dei ulike romlege nivåa vart også styrande for statlege overføringar. Konsekvensen vart at den mindre geografien – områda mellom dei store sentera – dels hamna utafor i den regionale politikken (Stjernström, Carson og Carson sitt kapittel). Rundt dei større tettstadene oppstod eit naturleg omland med pendling, ei urbanisert landsbygd som i sterk grad vart knytt til byen (Johannisson et al. 1989). Dette omlandet vart nærmast ikkje-eksisterande kring dei mindre kommunestadene i Nord-Sverige, der den lokale urbaniseringa gjekk på kostnad av si eiga landsbygd.

Den nordnorske erfaringa vart noko ulik den svenske. Gjenreisingspolitikken etter krigen manifesterte kva byar, særleg i Finnmark, som skulle satsast på, og kor det ikkje vart gitt midlar til utvikling av skoler, hamner eller vegar. Det fekk føringar for bynettverk og bystruktur. I Noreg var ikkje den sentraliserande politikken like sterk som i Sverige, noko som kom av at lokalt sjølvstyre og lokalnivået stod sterkare lenger der. Dels fekk reaksjonen på sentraliseringa på 50- og 60-talet utslag i ein desentraliserande politisk reaksjon, særleg forsterka gjennom EEC/EF-avstemminga i 1972, som fekk som konsekvens ein grøn våg av motstand mot sentralmakta. Nordpå vart det manifestert gjennom ei konsolidering av busettingsmønsteret og utvikling av velferdskommunen som skulle syte for like tenester der folk budde. Kulturelt vart dialektbølge og musikk-, kunst- og kulturliv ei kraft som samla opp i seg denne motstanden i Nord-Noreg. Med til historia høyrer det at Noreg

fann olje og såleis hadde råd til å halde på den busettingsstrukturen som eksisterte. Trass i ei førestilling om ei konsolidering vart busettingsutviklinga i dei norske distrikta mykje godt dei same som i Sverige. I regionplanlegginga for landsdelen vart framleis sentralaksen Tromsø–Bodø med Mo og Mosjøen i den eine enden og Kirkenes og Alta i den andre. Mellom denne aksen fann ein Harstad/Narvik. Den akademiske debatten var dels òg meir polarisert i Noreg. Det samfunnsvitskaplege miljøet kring Ottar Brox' fagmiljø ved det nyskipa Universitetet i Tromsø vart det politiske fundamentet bak ein konsolideringshypotese, mens geografimiljøet ved Universitetet i Bergen kom med dei meir kritiske innvendingane mot det dei meinte var naive førestillingar (Hansen 1982; Brox 1984). At Brox heldt til i Sosialistisk Folkeparti, mens hans motmann i debatten Jens Chr. Hansen kom frå Høgre, gjorde ikkje debatten meir klårgjerande.

Ting tyder på at det også i Noreg føregjekk ei sterk indre sentralisering der særleg dei unge valte å flytte til meir sentraliserte strok av små periferikommunar. Vala som enkeltindividet gjorde, var tydeleg prega av sentralisering og moderniseringsprosessar som skapte sentralisering (Aas 2023). Like fullt kan det hende at nettopp dei små byane kan vise veg som eksempel på gode samfunn. Olvik viser at potensialet for samskaping mellom ulike aktørar i dei små byane kan fungere best nettopp i slike små byar, fordi dei er små. Små byar treng ikkje vere like komplekse, uoversiktlege eller samansette som dei store metropolane. Det kan fremme samskaping og demokrati og i neste omgang tillit til samfunnet, noko dei nordiske samfunna nettopp skårar høgt på. Dei er i større grad «tillitsbaserte» (Olvik sitt kapittel).

Byen sin form og fysiognomi

Urbaniseringsprosessen i Noreg kravde dessutan at byane og kommunane tok grep om den fysiske forminga av tettstadene. Planlegging av den indre strukturen til byane vart eit eige felt for politikk og administrasjon. Korleis skulle dei planleggast, utformast og utviklast, som byar eller tettstader? Det fanst alt mange ulike byformingsideal, som dei ein kjente frå antikken, der byplanidealet knytt til form og funksjon var sentralt. Relasjonen mellom det offentlege rommet og det private vart manifestert gjennom bystruktur og byen sine gatar, torg, kvarter og blandinga mellom offentlege og private verksemder. Grunnstrukturen (byen sin form) og byen sitt innhald (funksjon)

vil dels vere ein funksjon av kvarandre. Tettleik og romleg samlokalisering gir til dømes stordriftsfordelar. Byen som struktur og organisasjon krev også ein administrasjon og planlegging, sjølv om nokre av mellomalderbyane til dømes blir nemnt som eit resultat av ei meir spontan marknadsorientert utvikling.

Kva så med mindre byar og stader. I Noreg skulle også desse underleggast eit planleggingsregime i form av plan- og bygningsloven (Aas 2024). Slik sett måtte også små byar med små tettstader som var dominert av ei rural befolkning, også lage urbane planar. Korleis såg desse små byane ut? Kan dei samanliknast med dei større når det gjeld problem knytt til arealbruk. Storbyar (både i norsk og internasjonal kontekst) har ofte arealutfordringar. Det er særleg påtrengande at i byar der tilgjengeleg areal er avgrensa av naturforholda, som San Francisco, New York og Singapore, dannar hav absolutte ytterpunkt for bykjernen si utstrekning. Til samanlikning har byar med tilnærma uavgrensa geografisk vekstpotensial heilt andre føresetnader for vekst, så som Houston og Austin i Texas i USA. Norske byar har i stor grad tilsvarende geografiske utfordringar, ettersom naturen (sund, fjord og fjell) skaper grenser – i alle fall i nord. Andre element som har skapt utfordringar, har vore støy og støv, som i Narvik, Bodø og Mo i Rana, der delar av det bynære området har vore avstengt: Bodø (flyplass), Narvik (hamneanlegg) og Mo i Rana (industriområde). Også område rundt byane kan vere regulert av ulike verneføreseigner slik at ekspansjonsrommet til byen er meir avgrensa.

Arealbruk og klimamål

På den andre sida er mange byar i Noreg bygd under premissen om at areal er uavgrensa. Mange stader har ein trass i plan- og bygningslovene sine krav om regulering for tettbygde strok, bygd ut det urbane området tilfeldig, planlaust, fordi det har mangla kompetanse innafor byutvikling. Manglande bevisstheit blant lokalpolitikarar om at stader har utvikla seg til små byar, har også prega utviklinga til den vesle byen eller tettstaden. Etter kvart som privatbilismen utvikla seg med deregulering av bilsalet i 1960, har også dei små byane spreidd seg utover – med bustadstrok, idrettsanlegg, kjøpesenter, sjukehus og andre servicefunksjonar plassert vidt og breitt utover landskapet, gjerne langt frå det opphavlege senteret. Dermed har byutviklinga i små byar ført til ein livsstil og kultur der vi aksepterer og har gjort oss avhengige av utstrekt bilisme. Mange

små byar belagar seg slik sett i større grad enn i storbyen på privatbilisme heller enn kollektivtransport.

Få av desse små byane våre har reelle arealutfordringar samanlikna med den utanlandske megabyen. Sandnessjøen slit ikkje med smog og svevestøv, og rushtidstrafikken er ikkje eit problem i Namsos. To sentrale innvendingar er arealbruk og forureining, men også på Ørnes og i Svolvær ser ein at folk lokalt ønskjer eit urbant liv med kafeliv, bynære leilegheiter, nærleik til kulturtilbod og fritidsaktivitetar, med andre ord eit mindre strevsamt liv.

Det har likevel oppstått motkrefter også mot privatbilismen i dei små byane. Argumentet mot forureining handlar i mindre grad om lokal luftkvalitet, men er heller eit spørsmål om svevestøv (særleg vinterstid) og CO₂-utslepp som bidreg til globale klimagassutslepp. Klimaforliket på Stortinget handla om å redusere personbiltrafikk og heller få denne over til gonge, sykkel eller kollektivtransport. Større byar i Noreg har inngått byvekstavtalar der dei har forplikta seg ytterlegare til å nå målet, gjennom avtalar om blant anna kollektivsatsingar i byte mot statlege infrastrukturinvesteringar.

Eit anna argument som har blitt viktig i seinare år, er bruken av dyrka (eller dyrkbar) mark. Sjølv om Noreg er relativt stort, er det ikkje så stor del av arealet som eignar seg til jordbruk. Våre byar er ofte lagt på, eller har ekspandert inn i og opp mot, jordbruksområde, gjerne òg i tilknytning til transportårer langs elver, sjøar og hav. Det har derfor nesten alltid vore ein ibuande konflikt mellom utviding av byar og behovet for dyrka og dyrkbar mark.

Sjølv om nordnorske tettstader og små byar langt frå opplever dei same fysiske pressfaktorane som Singapore og San Francisco, er det likevel reelle hindringar for korleis dei kan utvikle seg. Nasjonalt og lokalt er det krav og intensjonar om gjenbruk av og fortetting av areal, og bustadområde og samfunnsliv skal kunne baserast på gåing og sykkelbruk, heller enn bil.

Eit separat element knytt til planlegging og arealbruk er byen sitt sosiale liv. Ein viktig markør for byen sitt indre liv er tilgangen på offentlege «byrom» og korleis brukarane har tilgang på dei. Når sentrumet i byen mistar butikkar, kafear og kulturliv, blir det mindre att av dei spontane møta i det offentlege byrommet. Sentrumet mistar funksjonar og attraktivitet, noko som kan gå på kostnad av kjensla av tilhøyrse og identitet og dei som besøker byen, sitt inntrykk av livet der – «ein tom by». Også transportbehovet endrar seg. Byrommet kan også påverke sosiale konstruksjonar som demokrati og tryggleik. Kjøpesenterutvikling er eit døme på byen sine utfordringar her

(Spaans 2017). Det private senteret står i motsats til ei offentleg handlegate eller eit torg med butikkar, som kan nyttast som møteplass, til ulike ytringar eller demonstrasjonar, opptog og andre politiske aktivitetar som tradisjonelt har funne stad som del av demokratia i vår del av verda. Grensene for ytringar har berre vore regulert av samfunnsbestemte avgrensingar. I eit privat kjøpesenter er det derimot eigarane/aksjonærane som set premissa for kva som er lov. Kommersielle interesser vil veie tyngre enn samfunnsbehov der open meningsutveksling er ein føresetnad for demokratibygging. Personar eller grupper som ønsker å ytre seg, har ikkje krav på å kunne bruke dette arealet. Dette er drøfta i artikkelen til Ryan og Wollan.

Kva aktørar som bygger samfunn, er også ulikt i store og små byar. I større byar vil diversiteten vere større mellom ulike folkegrupper, og det vil vere større mangfald av fritidstilbod, aktivitetar og underhaldningstilbod enn på mindre stader. På dei små stadene vil det frivillige foreiningslivet spele ei større rolle. På mindre stader kan denne uformelle aktiviteten vere vel så viktig for å forme samfunnet som dei formelle kanalane. For eksempel kan næringsforeiningar, arbeidslag, idrettsforeiningar og andre sosiale lag og foreiningar bidra til å forme samfunnet. To av artiklane i denne antologien viser dette tydeleg (Brandser; Aas)

Dei små byane som kultur- og identitetsregionar

Har folk i ein mindre by større sjanse til å påverke i lokalpolitikken enn i ein større by? Skilnadene kan vere store her. I ein by som New York kan potensielt nokre få, store institusjonar kunne påverke delar av samfunnet, men dei er få (Yankees). I tillegg finst det alternativ for dei som ønskjer å organisere sine interesser i andre typar foreiningar. I mindre byar kan det bli slik at dei uformelle aktørane i realiteten utøver stor makt – som vi skal sjå i eksempelet frå Narvik på starten av 1900-talet (Aas). Byen voks raskt fram, og mange av aktørane var bekymra for følgene dette kunne ha for samfunnet. Både offentlege og private aktørar gjorde dermed sitt til å danne ein kultur og forme samfunnsinstitusjonar for å ivareta struktur, i dette tilfellet sivilisere og disiplinere folket i bysamfunnet. Det er vanskeleg å sjå for seg at noko slikt kunne ha skjedd i hamnebyar som Hamburg eller Liverpool. Det betyr kanskje at det nettopp er mogleg å sjå tydelege kulturar og mentalitetar, eller kanskje heller få syn på ein spesiell identitet, i små byar, meir enn i større (Olvik).

På mindre stader vil ofte same personar eller grupper opptre i ulike posisjonar og funksjonar, både formelle og uformelle. Viss ein og same person både har sentrale verv i den lokale fråhaldslosjen og i kommunestyret eller nokre av underorgana til det, er det neppe noka overrasking om personen får gjennomslag for sine meiningar i politikken, som i dette tilfellet var restriksjonar i alkoholsalet i byen. Tilsvarende vil engasjement i idrett og politikk kunne føre til investeringar og satsingar der fordi dei får ein sterk talsmann for vektlegging av idrettsrelaterte investeringar.

Idrettsforeiningar kan også få ein sterk samfunnsposisjon som kultur- og identitetsbyggjar (Skauge og Hjelseth). Særleg lag som gjer det godt nasjonalt (eller internasjonalt), har hatt ein funksjon som styrkar av lokal identitet. Kanskje er skilnaden mellom små og store byar stor her? Dei større byane kan ha fleire topplag innan same idrett, som Manchester, med sitt City og United, eller topplag i fleire idrettar, som då konkurrerer om fokus, som Rosenborg og Kolstad i Trondheim. Det gir valmoglegheiter for dei som finn seg heime hos eller har kjensler for det eine eller andre laget. Derimot er det sjeldan (om det i det heile teke førekjem) at ein liten by har fleire topplag. Derfor blir det eine topplaget dominerande og nærmast einerådande som felles identitetsskapar for byen. Eit klart eksempel finn vi i Bodø/Glimt, som i motsetnad til Internazionale frå Milano og Tottenham frå London er heile Bodøs representant, i større grad enn dei to storbylaga er det for heile Milano eller London i rivalisering med «dei andre» byane.

Boka tar også sikte på å reflektere over om innbyggjarane si oppleving av eigen by. Kan vi også her vente oss ulikskap mellom store og små byer/tettstader? Ein større by med større befolkningsmangfald vil kanskje føre med seg mindre sosial kontroll og dermed meir kriminalitet eller ubehagelege situasjonar. Er det vanskelegare å snike seg unna med det i mindre byar, der «alle kjenner alle»? Her er det truleg meir transparens, folk ser kva som skjer, og veit om kven som står for det uønskte, eller er dette berre ein fordom om dei små stader? Er konformitet og harmoni overdrive?

Globalisering og digitalisering

I seinare år har globalisering og digitalisering påverka dynamikken også kva urbane strok gjeld (Ellingsen; Pettersen, Dankertsen og Otterlei). Større tilfang av informasjon og varer frå «verda utafor» har endra dynamikken i dei små

byane. På den eine sida har ein del av meiningsdanninga og demokratiseringa flytta seg frå torget, lokalavisene sine debattsider eller kommunestyresalen til ulike forum på internett. Politiske diskusjonar skjer i private ekkokammer, på sosiale medium eller på offentlege nettstader med større eller mindre redigering. Dette påverkar også bruken av byrommet sjølv om politiske parti framleis søkjer seg til gater og torg for å snakke med veljarane. Det er såleis ikkje lenger den same «offentlegheita» som utspelar seg i avisspaltene, som mykje godt blir erstatta av «likes» og emojiar på sosiale medium. Spørsmålet er om diskusjonane på kafeane i byen blir erstatta, eller om kafeane i kjøpesenterlandet kan erstatte dei?

Forsking har vist at denne nye teknologien blir styrt av ein annan logikk. Tema og innlegg i det offentlege ordsiftet blir styrt av algoritmar og ikkje folks bruk av byrommet. Sjølv om algoritmane er ukjente og medvite halde hemmelege av leverandørane, ser det ut til at dei favoriserer innhald som 1) stadfestar eksisterande haldningar og meiningar og 2) vekker kjensler (anten positive eller negative). Den mest effektive måten å halde oppe interessa på synest å vere innlegg som stadfestar eksisterande oppfatningar og vekker negative reaksjonar – for eksempel ei sak om politiske meiningsmotstandarar som gjer noko moralsk klanderverdig.

Dei som står bak tilbodet av sosiale medium, har såleis i liten grad interesse av å fremme samfunnsutvikling lokalt eller lokaldemokrati generelt. Det heile baserer sin kommersielle ide på at annonsørane er plattformene sine kundar. Inntekter blir først og fremst skapt av å halde brukarane aktive på skjermen så lenge som råd, slik at dei kan eksponerast for reklame.

Ei anna og mørkare side ved digitalisering og globalisering er at det fremmar skaping av aktørar som medvite søkjer å påverke samfunnet negativt, slik det vart dokumentert gjennom analyser av framande makter som søkte å påverke presidentval i andre land (Cambridge Analytica-saken). Det er ikkje utenkeleg at aktørar som Russland søkjer å påverke opinionen i Noreg, både generelt, men også i visse lokalsamfunn. Politisk aktivitet i gata eller på torget var derfor meir oversiktleg enn dagens nettforum, der terskelen er lågare for deltaking og ytringar, og der diskusjonar kan bli føra av innhald som kan vere forma av ekstreme synspunkt (Ellingsen).

Slik mistar dei små byane kontroll over oppdragarfunksjonane i den politiske debatten, og ein har i mindre grad oversikt over småbyen sine ulike politiske miljø eller aktive personar. Radikalisering kan såleis skje overalt via

nettet fordi fleire lever større delar av sine liv der. Her får dei både sosiale og faglege tilbod som dei kanskje før søkte i ulike offentlege forum i småbyen. Det positive ligg sjølvstøtt i større tilgang på informasjon og kunnskap, mens det negative kan vere manglande sosial kontroll. Miljøa på nett er mindre transparente og meir flyktige, og dermed vanskelegare å oppdage og observere. Småbyen sin sosiale kontroll, som vi såg den utfalde seg i Narvik i byrjinga av 1900-talet, forvittrar vel hundre år seinare.

På den andre sida har digitaliseringa medført ein potensiell renessanse for små byar og perifere regionar. Digitale verktøy gir mobile arbeidsplassar der for eksempel offentlege arbeidsgjevarar kan opne for val av arbeidsstad. Det vil seie at dei tilsette sjølv vel kor dei vil bu og arbeide. Ei slik utvikling kan gjere det enklare å skaffe spesialkompetanse til småbyar som slit med det, eller folk kan velje å bu i dei små byane framfor dyrare pressområde. Samtidig kan digitaliseringa i arbeidslivet føre til at arbeidstakarar flyttar vekk frå småbyen, fordi storbyen er meir attraktiv, slik vi ser det ved Nord universitet eller Nordlandsforskning, der mange har bustadadresse i utlandet, Oslo eller pendlar til Levanger frå Trondheim. Dessutan vil ordningar med «off-site»-arbeid kunne føre til ein lågare grad av tilknytning til det lokale miljøet, det vere seg om det er i Mo i Rana, Bodø eller Namsos. Såleis blir bindinga mellom arbeidsplass og lokalsamfunnet veikare, noko som igjen reduserer funksjonane i dei små byane.

Små byars logikk

Er det eigentleg nyttig å nærme seg småbyen? Er det relevant å snakke om norske småbyar som noko spesielt? Er det eit misvisande konsept? Burde vi – fagleg sett – reservere by-uttrykket til stader med meir utprega bykvalitetar og -utfordringar og heller snakke om tettstader og bygdesenter? Eller finn vi ikkje mange av dei same utfordringane her som på større metropolar, men i ein annan skala? Bør vi ikkje sjå på forholdet mellom Kolvereid og Trondheim på same vis som når vi samanliknar Oslo og Paris? Alternativt: Må vi sjå på små byar som noko eige? Er det lettare å gjere små byar smarte? (Nilssen)

Temaet for denne boka er urbanisering i små byar, og fokus er, som ein skjønner, på småbyars logikk. Det er fleire ulike aspekt og konsept som veriser i diskusjonen om byar og tettstader i Nord-Noreg. Elefant i rommet er sentralisering – den politisk styrte plasseringa av funksjonar som «tvingar» folk til å flytte nærmare eit gitt sentrum. Sentralisering er langt på veg eit

fyord. Sentrale teoretikarar som Ottar Brox (1984) har unngått å bruke ord som by eller sentralisering. Samtidig har ulike byar og tettstader konkurrert om å tiltrekke seg aktørar frå nærings- og kulturliv for å gjere seg attraktive, og som vi såg i Vesterålen, vart tettstadene med minst 1000 menneske sett på som ein føresetnad for regional vekst i 1969/1970.

Urbanisering er eit samansett fenomen, men kjernen er at det er ein funksjon av dei rammene som eksisterer og kjem til, og dei individa som må gjere val og handle innafor desse rammene. For eksempel skaper butikkar og kafear, kulturtilbod og restaurantar føresetnader for folks ferdsel i byen sine gater også utanom dei strengt nødvendige reisene til og frå arbeid eller mellom heim og butikk. På den andre sida kan konkurranse frå kjøpesentera trekke «bylivet» ut av byen og skape tomme, daude sentrumsgater (Ryan og Wollan).

Dette trekket er ein konsekvens av vedtak og rammer i planprosessar, liksom det er basert på folks val av teknologi og individuelle preferansar og val. Motstykket, der funksjonar blir medvite lagt i bykjernen, er sentralisering og blir ofte oppfatta som sentralstyrt: Nokon i hovudstaden har bestemt over offentlege investeringar innanfor samferdsel, kor servicefunksjonar skal vere eller kor andre tunge offentlege investeringar skal ligge (Onsager et al. 2021). Her er det ein vanskeleg balanse: Visse stader vil vere meir attraktive enn andre, og nokre faktorar vil ha samanheng med offentlege investeringar og institusjonar. Stader med gode veg-, skips- og flysamband har større sjanse for å tiltrekke seg bedrifter avhengige av kommunikasjonar, slik som Sortland. Slik kan dei bli sentralstad for ein større region. Særleg fekk vegutbygging, brusatsingar og utbygging av flyplass konsekvensar for at alle vegar i regionen førte til Sortland. Slik vil «urbaniseringa» bli oppfatta som ein konsekvens av sentralstyrte vedtak. I forlenginga av slike kommunikasjonsvedtak kan det neste bli politisk press for å legge fleire offentlege funksjonar til same stad, nettopp fordi det allereie har eit betydeleg privat næringsliv og eit knippe sentrale tenester og regionale funksjonar. Slik veks dei små byane. Sentralisering og urbanisering heng såleis tett saman med einannan (Stjernström, Carson og Carson).

Strukturen til boka

Så korleis kan vi systematisere desse faktorane, og kva har dei å seie for små byars logikk? Kva faktorar påverkar urbanisering utanfor dei største byane i landet vårt? Korleis fungerer vekselverknadene mellom offentlege aktørar,

private, kommersielle aktørar og individ? Held Christallers modell (sentralstadsteorien) framleis som forklaring på dynamikken vi observerer, eller er det behov for nye forklaringsmetodar og -modellar? Gjennom denne boka søker vi å belyse logikken til den vesle byen frå tre perspektiv. Først ser vi på korleis småbyen har utvald seg, gjennom (forsøk på) planmessige grep, studiar av geografisk og demografisk utvikling og faktisk utvikling av sosial struktur og orden.

Deretter går vi nærmare inn på spesifikke fenomen i småbyar. Kva byrom finn vi i dei små byane? Korleis brukar vi dei, og kva saknar vi der? Korleis opplever vi og minnest vi byen og byen sine mange sosiale rom?

Så går vi til sist inn i småbyen og ser på dei store spørsmåla, som for eksempel berekraft, demokrati og radikalisering. Korleis meistrar eller feilar småbyane med å integrere FN's berekraftsmål i lokalpolitiske avgjerder og planar? Korleis opplever innbyggjarane sin eigen situasjon? Kva opplever politikarane og innbyggjarane sjølv som utfordringar?

Mykje er skrive om dei store byane. Passar dette også på dei små? Er småbyen liv laga, eller må vi akseptere at det vil vere eit skilje mellom dei nokolunde store byane og resten, det vil seie dei små byane, tettstadene og Bygde-Noreg? Kan vi framleis skape gode byar som ikkje er så store? Det må kanskje vere idealet. Denne antologien er i alle fall eit framlegg som tar sikte på å starte ein debatt omkring den særnorske forma for urbanisering – småskalabyen.

Referansar

- Brox, O. (1984). *Nord-Norge fra allmenning til koloni*. Oslo: Universitetsforlaget.
<https://doi.org/10.7146/politica.v17i3.68740>
- Clarke, P. (2024). Northern Cities in European Perspective, i Droste, H. (red.), *Urban Life in Nordic Countries*. New York: Routledge (s. 1–25). <https://doi.org/10.4324/9781003346456>
- Hansen, J.C. (1982). Bosettingsmønsteret i utkant: Stabilt eller dynamisk?, i Nilsen, R., Reiersen, J.E. og Aarsæther, N. (red.), *Folkemakt og regional utvikling. Til Ottar Brox' 50-årsdag*. Oslo: Pax Forlag.
- Johannisson, B., Persson, L.O. & Wiberg, U. (1989). *Urbaniserad glesbygd: verklighet och vision*. Stockholm: Allmänna förl..
- Mumford, L. (1961). *The City in History*. New York: Harbinger Books.
- NOS, A 679 (1974). Folke- og bolig telling 1970, *Hefte I, Folkemengde etter geografiske inndelinger*. Oslo.
- Onsager, K., Eika, A., Ruud, M.E., Monkerud, L., Orderud, G. og Tønnessen, M. (2021). Mindre byer og regionsentre – roller og funksjoner i regioner og regional utvikling, *NIBR rapport 2021:2*. Oslo: By- og regionforskningsinstituttet.
- Reiersen, J.E. (1994). Tettstedet – bostedet for de fleste nordlendinger, i Drivenes, E.-A., Hauan, M.A. og Wold, H.A. (red.), *Nordnorsk kulturhistorie, bind 2*. Oslo.
- Regionplan for vesterålsregionen, 3 (1970). *Senterstruktur og kommunikasjonsforhold, Sortland*.
- SOU (1974). Orter i regional samverkan (SOU 1974: 1). Betänkande av expertgruppen för regional utredningsverksamhet (ERU). Stockholm.
- Spaans, R. (2017). *Kjøpesenterlandet. Planlaus norsk stadutvikling*. Oslo: Dreyer.
- Aas, S. (2023). Finst det byar i Nord-Noreg, i *Septentrio Conference Series, No. 2 (2023), I spenninga mellom lokalhistorie og globalhistorie: Historiefaget ved UiT gjennom 50 år*. <https://nordopen.nord.no/nord-xmlui/bitstream/handle/11250/3109314/Aas2.pdf?sequence=4&isAllowed=y> <https://doi.org/10.7557/scs.2023.2>
- Aas, S. (2024). Urban 'Minor Utopias' in the Planning of Norwegian Towns, i Droste, H. (red.), *Urban Life in Nordic Countries*. New York: Routledge (s. 129–146).
<https://doi.org/10.4324/9781003346456>

KAPITEL 1

PLATSERNA MITT EMELLAN – TOMRUMMEN SOM BLEV TILL

Olof Stjernström, Dean Carson och Doris Carson

Introduktion

I detta kapitel introduceras begreppen «tomrum» och «platser emellan». Begreppen är delvis kopplade till en jämförelse mellan Nordnorge och norra Sverige. Tomrum kan begreppsliggöras på många sätt, från ett fysiskt vakuum till ett rum tomt på företeelser eller geografiska objekt. Inom samhällsvetenskap och geografi hänvisar det ofta till bristen på något i det geografiska rummet, brist på resurser, människor eller aktiviteter. Fördelningen av geografiska objekt som människor är också relaterad till aktiviteter, resurser och andra människor. Rummet blir relationellt. Den relationella förståelsen av rummet refererar bland annat till hur individer försörjer sig. Människans eller individens relation till det fysiska rummet förändras också över tid. Det relationella rummet genomgår en förändring. Många idéer om relationen mellan människor och rum är baserade på Torsten Hägerstrand och hans tidsgeografi (Hägerstrand 1974, Stjernström 1998, Rönnlund & Tollefsen 2016). Det relationella rummet (Lefebvre 2014) och tanken om den dynamiska relationen mellan aktör och struktur, som utvecklats av Anthony Giddens (1984) (inspirerad av Hägerstrands tidsgeografiska postulat om det fysikaliska rummet), markerar en av de teoretiska utgångspunkterna i denna text.

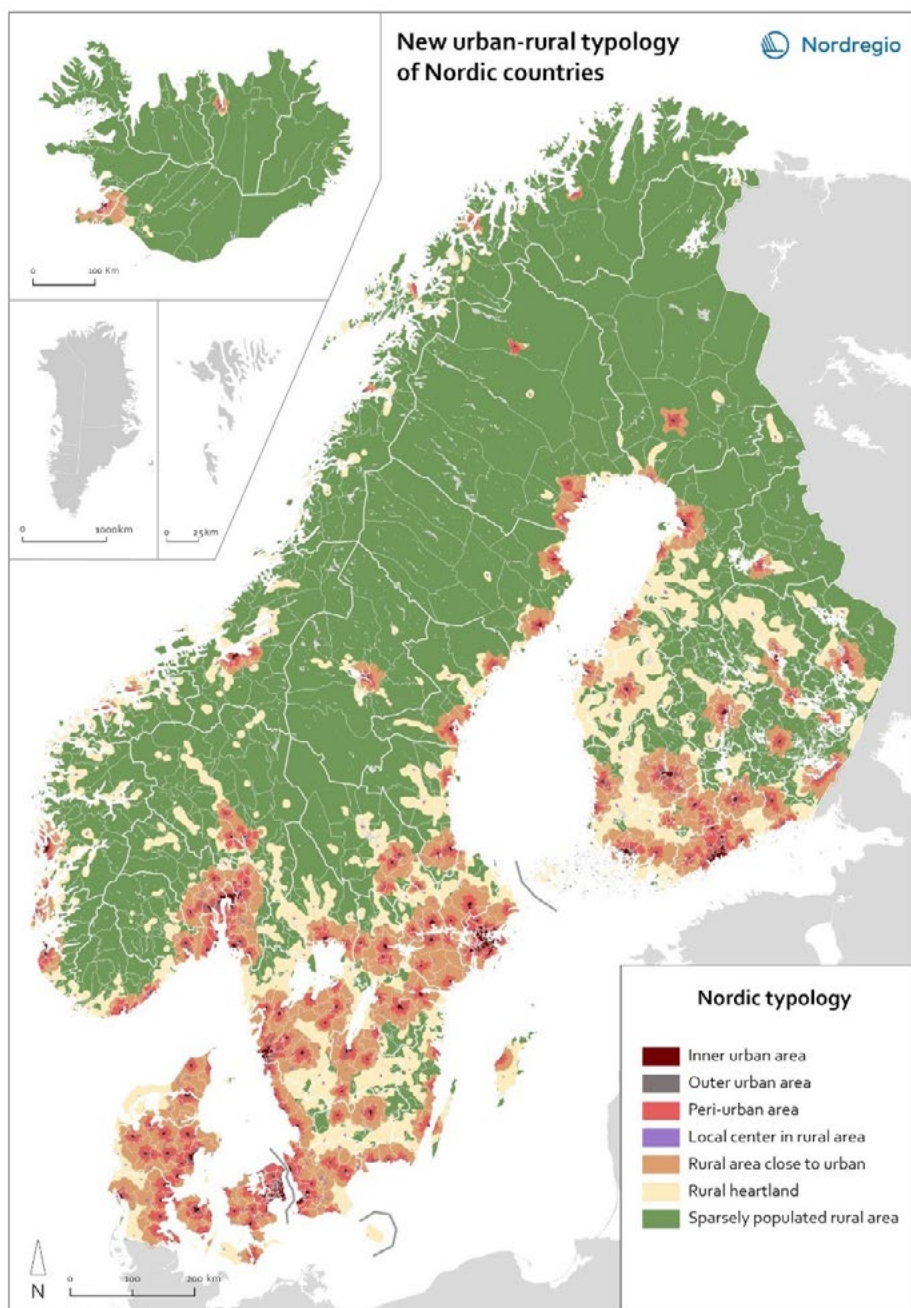
Den andra utgångspunkten är något mer normativ till sin karaktär. Baserad på tidiga verk inom den ekonomisk-geografiska teoribildningen, såsom

Riccardo och von Thünen som båda länkade jordbruksproduktion till rumsliga egenskaper och avstånd (Dicken & Lloyd 1990), utvecklade den tyske geografen Walter Christaller sin centralortssteori (1933). Christallers teori är intressant eftersom den också introducerar begreppen centralort (för ekonomiska och administrativa aktiviteter), tröskelvärde och avstånd. Hans teori antyder i stort sett existensen av saker eller platser som hamnar emellan. Både de grundläggande idéerna i Hägerstrands aktiviteter i rummet och de förhållanden som konstituerar aktiviteter i rummet och Christallers centralortssteori har varit mycket inflytelserika i (policy-) utformningen av det administrativa geografiska landskapet i de nordiska länderna. Kommunala reformer, särskilt i Sverige och delvis i Norge, är påtagligt inspirerade av de grundläggande idéerna hos Christaller (NOU 1972:33, SOU 1974:1).

Kommunalstrukturen i norra Norge skiljer sig i centrala avseenden från den i norra Sverige, men är fortfarande baserad på idén om lokala centrala orter/platser. De lokala centrala orterna i norr eller i perifera områden är också viktiga för fördelningen av regionala stöd och den regionala och nationella planeringen. Efterkrigstidens dramatiska förändringar i produktions- och konsumtionsmönster markerar en strukturell förändring som kanske har varit tydligare eller mer uttalad i mer perifera områden, bland annat därför att utbudspunkterna är färre. I detta kapitel kommer vi att utgå från de mer teoretiska idéerna om skapandet av det administrativa rummet och hur det kom att påverka den rumsliga strukturen för ekonomiska aktiviteter och den rumsliga fördelningen av människor över tid. Tiden här är efterkrigstiden (huvudsakligen perioden efter 1960) och rummet är de norra delarna av Norge och Sverige. Genom att beskriva uppkomsten av kommunerna, deras centrala platser och förändringen över tid utforskar vi rumsligheten hos centrala orter/platser och den geografi som finns emellan. Geografin i denna text är fylkena Nordland, Troms och Finnmark i Norge samt Västerbottens och Norrbottens län i Sverige.

Inledningsvis börjar vi med en beskrivande ansats och beskriver det strukturella mönstret för rumslig förändring över tid i dess respektive geografiska sammanhang. Därefter går vi över till teoretiseringen av denna beskrivning och hur teorin kan bidra till att förklara det rumsliga mönstret och tomrummet.

Nordregios karta illustrerar både den nordliga glegheten och den något ihålliga nordiska definitionen på tätort/tettsted. Definitionen på en tätort är en ort med ett minimum av 200 invånare och en någorlunda samlad bebyggelse. En

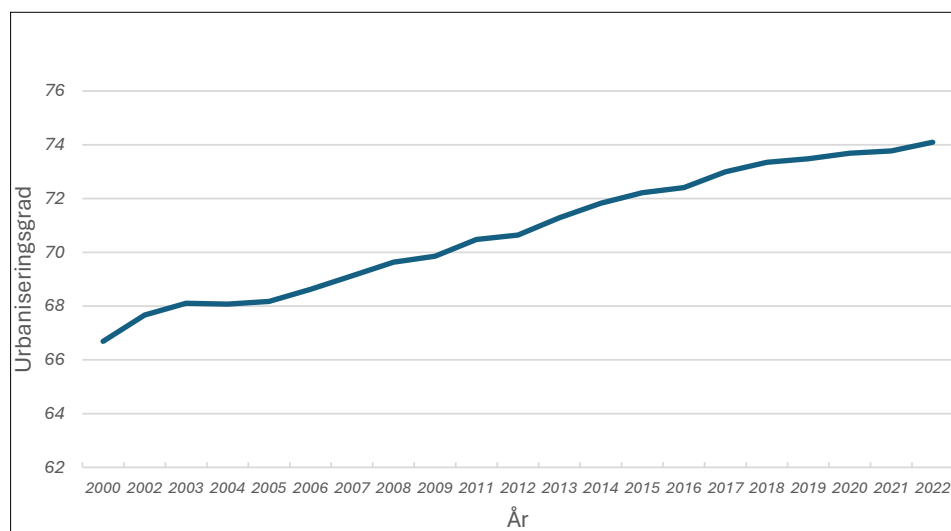

Figur 1: Det glesa Norden. Källa: Nordregio 2023

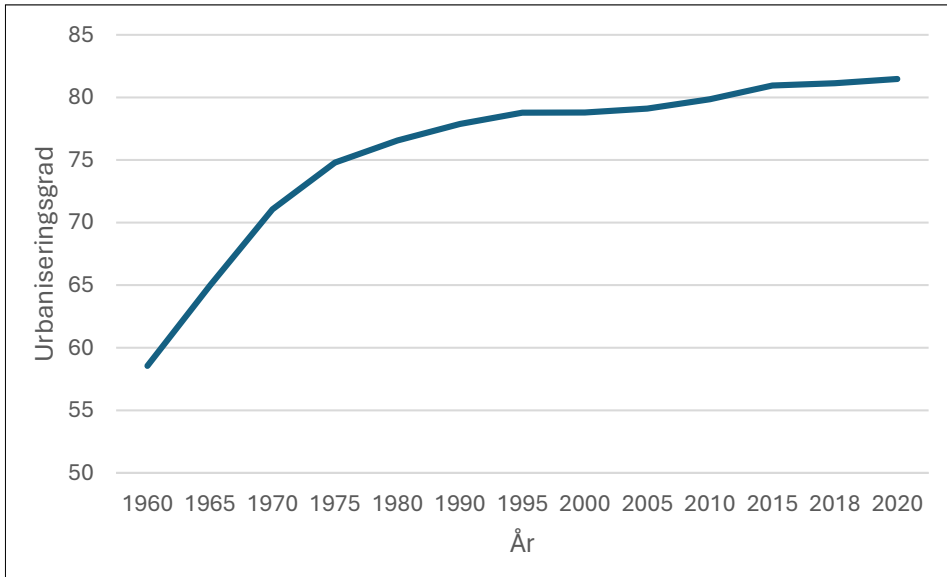
tätort med 205 invånare har med stor sannolikhet ett begränsat serviceutbud, om ens något. Trots denna blygsamma definition framträder de nordliga delarna av Sverige och Norge i all sin nakenhet. Med undantag av några få punkter med större agglomerationer (städer) så är den nordliga delen övervägande väldigt tunt och spritt befolkad. Hur urbaniseringen i ett område beskrivs beror på hur urbana områden definieras med avseende på befolkning och densitet. Den ganska blygsamma nordiska definitionen måste ses mot bakgrund av den relativt låga befolkningstätheten i de nordiska länderna, särskilt i norr.

Urbanisering som en rumslig process

Urbanisering i sin ursprungliga definition härstammar från det grekiska ordet «Urbs», vilket betyder stad/by (NAOB 2023). «Urban» i modernt språkbruk betecknar objekt, händelser eller individer relaterade till en stad/by, och urbanisering är processen som leder till en rörelse mot eller koncentration av människor eller uttryckt mer vardagligt «människor och aktiviteter som flyttar eller rör sig mot staden».

Figur 2: Urbaniseringsgrad i de fyra nordligaste fylkena i Norge (Trøndelag, Nordland, Troms och Finnmark), 2000–2022. Urbant område = bosättning med minst 200 invånare. Totalbefolkningen i de tre länen är 956 057 (2022), varav 708 404 bor i urbana områden (2022). Källa: Statistisk sentralbyrå (SSB) 2023 (befolkning) och egna beräkningar.

Figur 3: Urbaniseringsgrad i de två nordligaste länen i Sverige (Norrbotten och Västerbotten) 1960–2020. Totalbefolkningen i de två nordliga länen är 525 000 (2022). Källa: Statistiska centralbyrån (SCB) och egna beräkningar.

Fisken och skogen

Den finsk-skandinaviska kolonisationen har en relativt sentida historia. Det är först med nya teknologier, ökande efterfrågan på naturresurser och det nationella intresset av att befolka norra delarna av Norge, Sverige och Finland som koloniseringen skjuter fart. Idén att basera kolonisationen på jordbruk och kombinationer av jordbruk och/eller jakt, skogsbruk, fiske etc. visade sig vara en mindre framgångsrik historia, särskilt för de inre delarna av Sverige och Finland. Senare tiders regionala problem i dessa norra områden, relaterade till avfolkning, glest befolkade områden, långa avstånd, svaga handels- och industristrukturer, svårigheter med en rimlig nivå av sociala och kommersiella tjänster etc., kan faktiskt också förstås som ett resultat av en överoptimistisk kolonisation som resulterade i ett överskott av människor i det norra inlandet. Den råvarubaserade industrialiseringsboomen på 1950- och 60- talen resulterade kort därefter i en påtaglig utflyttning. Ett exempel på detta är den snabba mekaniseringen av skogsbruket i norra Sverige, som fick befolkningsmässiga konsekvenser (Carson et al. 2019). Den ursprungliga samiska och finska befolkningen i de norra delarna var delvis nomadiserad och utspridda över en stor yta. Det svaga

resursunderlaget för nybyggarna medförde också en del markanvändningskonflikter mellan å ena sidan samer och den finsktalande (kväner) delen av den ursprungliga befolkningen och de inflyttande som tog upp nya jordbruk och bosatte sig permanent å den andra sidan (Malmgren et al. 2024).

Norra delen av Norge visar ett något annorlunda mönster när det gäller inflyttning till norr från andra delar av Norge (och Sverige/Finland) genom möjligheten till kombinationsbruk med fiske. Fisket i norra Norge har bidragit till ett historiskt spritt befolkningsmönster, även om fisket har haft sina upp- och nedgångar. Senare, från mitten av 1970-talet, bidrog olje- och gasindustrin starkt till en mer påtaglig norsk urbanisering och en kraftfull ekonomisk utveckling.

I de inre delarna av Sverige och Finland var skogsbruket och dess efterfrågan på lokal arbetskraft av stor betydelse. Mekaniseringen och rationaliseringen av skogsbruket bidrog till en minskning av efterfrågan på arbetskraft i skogslandskapet. Punktvis exploatering i norr relaterad till gruvindustrin och vattenkraftsutnyttjande ledde till tillväxten av några framväxande platser som Messaure (vattenkraft), Kiruna, Gällivare, Kirkenes, Malm, Adak, Kristineberg etc. (gruvindustrier) (Carson et al. 2016; Carson et al. 2020). En del av dessa platser överlevde exploateringen, medan andra försvann när naturresursen sinade och gruvan stängdes ner. Generellt sett har de flesta områden i norra delen av Norge, Sverige och Finland upplevt en utflyttning sedan mitten av 1900-talet med några tydliga undantag. Kustlandskapen har delvis sett ett intressant tillväxtmönster över tid. Det finns några tillväxtpoler i norr som också fungerade som allokeringsspoler för nationella investeringar inom utbildning och forskning genom statliga lokaliseringsbeslut av universitet och avancerad sjukvård. En intressant aspekt av tillväxtpolerna är dess relation mellan temporalitet och permanens. Tillväxtpoler kopplade till exploatering av naturresurser av antingen ändlig karaktär eller behovet av arbetskraft vid en utbyggnadsfas av förnyelsebara resurser har många gånger en kortare livslängd. Ett exempel på detta är den kraftfulla utbyggnaden av vattenkraften i norra Sverige under årtiondena närmast efter andra världskriget, där temporära tätorter växte fram för att sedan försvinna när utbyggnaden var klar. Investeringar i utbildning och forskning har hittills visat på en större uthållighet och en mer hållbar samhällsutveckling. Dock relativt hårt kopplade till centrum via centrala beslut och regional fördelning av gemensamma statliga resurser. Utbildning och forskning i norr har, genom universitetsetableringarna också

starkt bidragit till en positiv samhällsutveckling som också gynnat andra näringar (Westin & Eriksson 2015).

Det är också notabelt att urbaniseringen i Nordnorge sker något senare jämfört med utvecklingen i den norra delen av Sverige (se figurerna 2 och 3). Urbaniseringsprocessen har saktat in i norra Sverige och den närmar sig nu långsamt 85 % medan Nordnorge följer samma bana i en något långsammare takt. Urbaniseringstakten i Nordnorge är nu snabbare än den i Sverige. Det är svårt att säga något om urbaniseringsmättnad. Det är delvis en fråga om skala och definitioner. Rent generellt så växer emellertid de större orterna, som Luleå, Skellefteå, Umeå, Tromsø och Bodø både snabbare och mer kraftfullt i jämförelse med de mindre tätorterna i norra Skandinavien.

Agglomerationens mönster

Teorier om uppkomsten och fördelningen av agglomerationer och städer har många betydelser och syften. I det här fallet kommer vi att fokusera på mönstret av tätorter och städer och hur dessa tätorter/städer förhåller sig till varandra inom ett tätortssystem och mellan olika regionala nivåer, samt hur styrning och regional planering kan påverka utvecklingen av ett tätortssystem.

Det intressanta med Christallers centralortsteori är den betydelse och påverkan som centralortsteorin har haft för utvecklingen av den förda regionalpolitiken i Norge och kanske framförallt i Sverige, som planerna bakom de regionala och nationella ortssystemen, allokering av tjänsteproduktion och statliga investeringar (SoU 1974:1). Frågan om hur marknadsområden överlappar och kompletterar varandra är avgörande i centralortsteorin. En utbudspunkt eller en funktion har också en visst tröskelvärde. En icke-rumslig marknad kan beskrivas i termer av utbud och efterfrågan, där marknadspriset är en funktion mellan dessa två element (Dicken & Lloyd 1990). När man introducerar rummet eller geografin påverkas utbudet och efterfrågan av avståndet. Beroende på priset och nödvändigheten av en vara eller tjänst ordnas tjänster från vardagstjänster till sällanköpstjänster i försörjningspunkter. Dessutom innebär agglomerationseffekten att funktioner klumpar ihop sig och bildar centrala platser. Christaller skiljde också mellan kommersiella marknadsaktiviteter och administrativa funktioner samt kommunikationsprincipen (ibid. 1990). Den normativa centralortsteorin förutsätter en heterogen yta med en jämnt fördelad befolkning. Teorin förklarar det rumsliga mönstret av cen-

tralorter i en hierarkisk ordning. Platsen med flest funktioner har högst rang. Mönstret kan också uttryckas med rank-size-regeln presenterad av Zipf 1949 (Dicken & Lloyd 1990), där en Orts plats i en ortshierarki är en funktion av antalet servicefunktioner och befolkningstorlek.

Implementeringen av det rumsliga tänkandet hos Christaller i de svenska och norska fallen är intressant, påtagligt och med tydliga konsekvenser för den faktiska strukturen av den regionala utvecklingen. I det svenska fallet blev den systematiska rumsliga analysen inflytelserik efter andra världskriget, och geograferna fick en framskjuten roll i det tidiga arbetet med regional planering och regionala policyanalyser (Wikman & Mohall 2022).

En stor förändring i de flesta nationella ekonomier är övergången från primära näringar till sekundära näringar dominerad av industriell produktion och vidare till den tertiära sektorn där tjänster, utbildning, kultur och liknande områden blev den dominerande sektorn på arbetsmarknaden. Detta trendskifte började på 1960-talet och senare blev tjänstenäringen den dominerande sektorn i många kommuner. Kommunen i sig själv blev i många fall också den största arbetsgivaren (Hedlund & Lundholm 2015).

Den framväxande regionalpolitiken i Sverige och Norge har olika bakgrunder. Den norska bygger till stor del på efterdyningarna av andra världskriget och den tyska ockupationen. Återuppbyggnaden och rekonstruktionen av bombade städer, byar och infrastruktur blev central, särskilt i norr. Efterfrågan på bostäder, grundläggande infrastruktur och offentliga tjänster var också stor. Detta kan förstås som starten på den nuvarande regionalpolitiken riktad mot perifera och glest befolkade områden där bristen på kapital var mer påtaglig. Att hålla fast vid målet att stödja en befolkningstorlek och bevarat bosättningsmönster i Nordnorge är fortfarande viktigt, inte minst av geopolitiska skäl. Utvecklingen från 2014 och framåt med en tydligare rysk aggression har stärkt den bilden. Att upprätthålla en tätortsstruktur och en befolkningstorlek blir en nationell eller en internationell geopolitisk angelägenhet.

I det svenska fallet är det mer relevant att utgå från kolonisationsambitionerna i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Bakslaget för de avlägsna, norra områdena kom med den kraftfulla rationaliseringen och mekaniseringen av skogsindustrin och slutet på expansionen av vattenkraftsutnyttjandet. För vissa regioner, särskilt i de norra skogsområdena, resulterade detta i en dramatisk utflyttning. Åsele kommun i Västerbottens län minskade från en befolkning på 7664 personer år 1950 till 2782 invånare år 2022,

en minskning med 64 % under en människas livstid. Liknande siffror kan visas för de närliggande kommunerna (SCB 2023). 1960-talet var kanske det mest slående decenniet. Med en kombination av fortfarande relativt höga fertilitetssiffror jämfört med södra delen av landet markerade utflyttningen från dessa inlandskommuner en dramatisk förändring i demografin och den ekonomiska utvecklingen. Den negativa utvecklingen i de perifera skogsområdena i Sverige resulterade i den första nationella strategin för att möta denna utveckling genom att introducera en lokaliseringspolitik med förmåner och subventioner för de berörda regionerna. Detta markerar starten för de svenska regionalpolitiska ambitionerna. Bakgrunderna är olika och så också ambitionerna. Den norska ambitionen var att återuppbygga och återställa och senare att bevara det norska bosättningsmönstret och de lokala samhällena, medan Sverige redan från början fokuserade på en mer ö-liknande ambition genom att utveckla eller åtminstone bevara några fokuspunkter i landskapet.

Som motbild framstår utvecklingen i vissa mer begränsade delar av Nordnorge och Sverige som mer positiv. De större knutpunkterna i norr, de större städerna, utvecklades positivt, både genom deras inre kapacitet och relativa storlek och genom att de blev viktiga noder i den framväxande allokeringsregionala politiken som utvecklades under 1970-talet. Norge höll fast vid sin ambition att behålla bosättningsmönstret även om Norge också pekade ut några urbana hörnstenar i norr. Samtidigt blev oljeekonomin något av en motreaktion för den modellbaserade regionalpolitiken. Plötsligt fanns det tillräckligt med pengar för en mer generös regionalpolitik i Norge. Sverige gick å andra sidan in i en ekonomisk kris på 1970-talet. Oljekrisen och den internationella ekonomiska krisen lämnade Sverige i en strukturell kris som också markerades av ett totalt stopp för invandringen 1974 och en högre arbetslöshet. Den svenska ekonomin och den svenska välfärdsmodellen ställdes inför sin första stora utmaning efter andra världskriget i samband med krisen under 1970-talet.

Modellernas makt

Den kvantitativa och modellbaserade utvecklingen inom samhällsvetenskapen fick också tydliga implikationer på hur regionalpolitiken kom att utformas i de båda länderna. I detta sammanhang finns två betydande (bland många) offentliga utredningar som måste ses som väsentliga, i sina respektive historiska sammanhang, för förståelsen av den regionala utvecklingen i Norge

och Sverige. För Sverige är det «Orter i regional samverkan – Betänkande av expertgruppen för regional utredningsverksamhet (ERU), SoU 1974:1» I Norge blev den offentliga utredningen «Om landsdelplan for Nord-Norge NoU 1972:33» central.

I den svenska utredningen framgår tydligt utgångspunkten i mer kvantitativa teorier för lokalisering och produktion. Genom att inkludera hushållen i dessa modeller, framför allt genom att tillämpa Christallers centralortsteori och inkludera hushållens reaktioner och krav på tjänster, service, arbetsmöjligheter, restidsbegränsningar etc. blev mönstret tydligare. Det senare hade en stor inverkan på hur tjänster och arbetstillfällen borde och kunde lokaliseras samt hur regionalpolitiskt stöd borde fördelas geografiskt. Den rumsliga kategoriseringen av orter blev ett verktyg för att fördela statliga medel inom ramen för statens regionalpolitik. Regionala primära centran samt den kommunala centralorten blev målen för de ekonomiska anslagen. Detta var också centralt i den stora kommunindelningsreformen som ägde rum några år före denna regionalpolitiska utredning. Tanken om ekonomiskt hållbara kommuner innebar att kommunernas centralort lokaliserades/koncentrerade offentlig och privat service och en teoretisk minimipopulation på 8000 ansågs som rimlig nedre gräns. De lokala samhällena skulle sedan kompletteras med regionala primärcentran med regionala funktioner ovanpå alla andra tjänster. Detta bekräftas också i studien av Erlingsson et al. (2023). I denna studie diskuteras uppkomsten av ett lokalt centrum – perifer dimension som bidrar till en lokal polarisering. Det tredelade systemet skapade både vinnare och områden som lämnades mer utanför. På den kommunala nivån uppstod också konsekvenser när servicen utarmades och servicefunktioner drogs in. Från ett statligt perspektiv bestod periferin av kommuner med liten befolkning medan den kommunala periferin i den statliga periferin lämnades åt sitt öde. En intressant notering från 1974-års svenska utredning är att utredarna försökte implementera de icke-prissatta miljöfaktorerna i den regionala modellen. Det är i alla händelser slående hur en strikt tillämpning av en teoretisk normativ modell också får rumsliga konsekvenser som i sin tur skapar nya rumsliga utmaningar. Som en konsekvens av tillämpningen av denna utredning föddes «tomrummen». Christallers grundantaganden om en jämnt spridd befolkning och en homogen yta får direkta konsekvenser för ett större område där befolkningen är rumsligt koncentrerad (som i Norge och Sverige) och där stora ytor är så gott som tomma på människor. I de perifera och mer glest

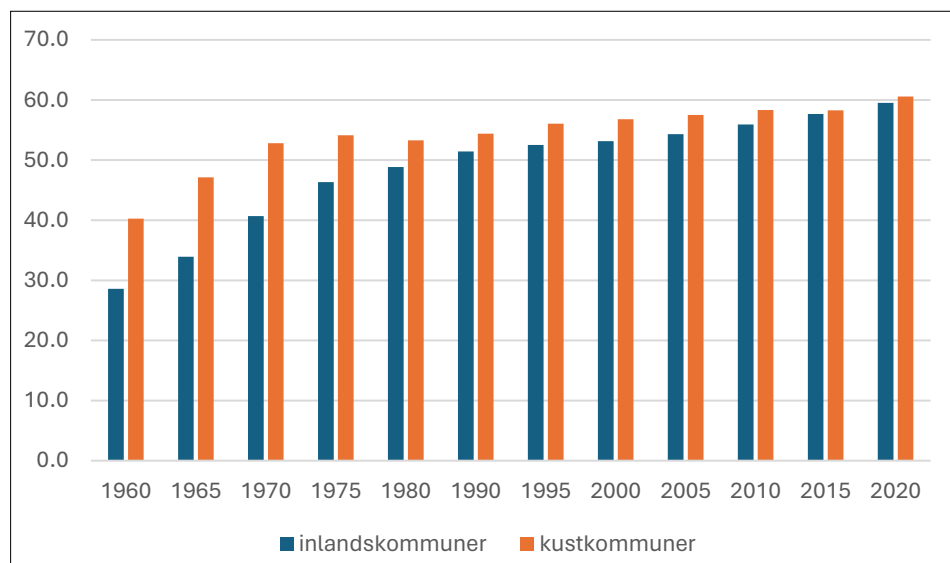
befolkade områdena innebär det långa avstånd mellan centralorterna vilket i sin tur skapar en tydlig lokal centrumperiferisk utmaning.

I Norge var utredningen från 1972 inte lika upptagen av teoretiska modeller som den svenska utredningen. I det norska fallet pekades redan tidigt utgångspunkten ut «att bidra till att säkra en framtida bosättning i hela regionen» (NoU 1972:33 s.11). Detta uttalande låg i linje med den övergripande regionala politiken att bevara det existerande bosättningsmönstret. Utredningen fokuserade också mer på utvecklingen inom primär- och sekundärnäringsar, jordbruk, fiske och fiskeindustri samt basindustrier. Man antog att utvecklingen inom tertiärsektorn skulle följas automatiskt om tillfredsställande förhållanden uppnåddes för primär- och sekundärnäringsarna. I den svenska utredningen (SoU 1974:1) låg fokus mer på regional och lokal tjänsteproduktion.

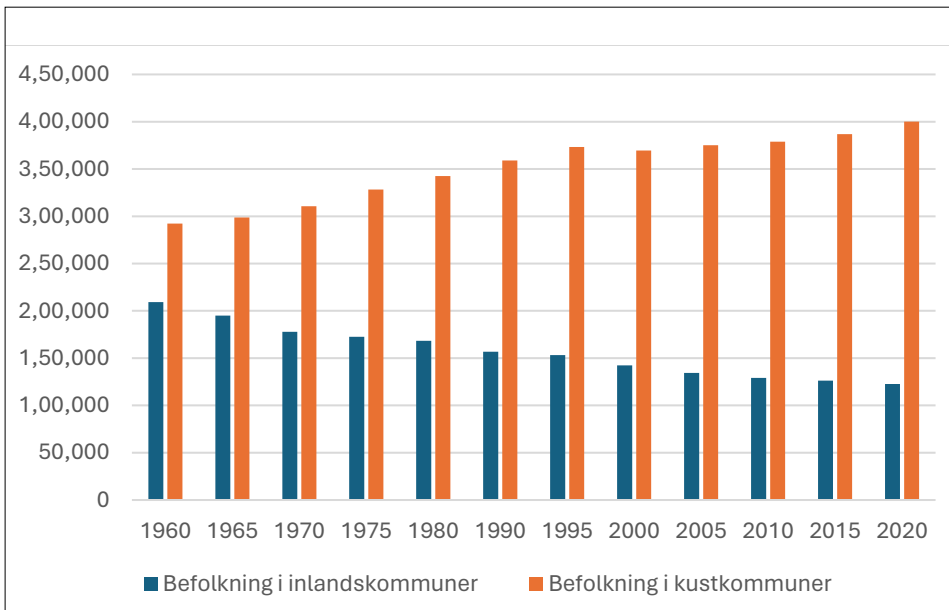
Migrationsmönstret beskrevs i det norska fallet som en stegvis migration från landsbygden till lokala centran och sedan till regionala centran och så vidare. Dessa lokala och regionala centra fungerade som mellanliggande alternativ (Harris-Ullman 1945). Migrationsflödet i det svenska fallet beskrevs mer som en migration mot de större industriella urbana områdena i den södra delen av landet eller mot kuststäderna längs Bottenviken. Båda utredningarna erkände utan tvekan betydelsen av regionala tillväxtpoler i enlighet med regionalekonomiska teorier av betydelse som Myrdal (1957) och Perroux (1955).

Den offentliga sektorn och alla de offentliga tjänster som ålagts de svenska kommunerna resulterade i en snabb tillväxt av tjänstesektorn på lokal och regional nivå i Sverige. Denna utveckling styrdes till stor del av nationell politik. Fokus på primära och sekundära centralorter blev också vägledande för fördelningen av regionala politiska medel eller stöd. I Norge var denna strategi mindre framträdande men ändå inte osynlig. Dock kom trenden mot en koncentration av tjänster i Norge lite senare och möjligen fördröjd av den starka tillväxten i norsk ekonomi. Tillväxten inom offentlig sektor krävde ytterligare finansiering från skattesystemet, både lokalt och nationellt. Den geografiska fördelningen av den nationella budgeten i de framväxande välfärdssamhällena krävde en «nyckel» eller ett systematiskt tillvägagångssätt för att fördela statliga transaktioner geografiskt för att distribuera välfärdstjänster till alla invånare i alla delar av landet. Detta blev ytterligare ett argument för trelagerstrukturerna i Sverige och Norge då ortshierarkin blev styrande för de statliga finansiella allokeringarna.

Båda de offentliga utredningarna, NoU 1972:33 och SoU 1974:1, var mer eller mindre specifika när det gällde att identifiera eller rangordna orter och använda denna rangordning som ett verktyg för fördelning av resurser/medel inom respektive lands regionalpolitik. I det norska fallet resulterade detta i att man i utredningen framhöll betydelsen av Tromsø och Bodø, vilka kan beskrivas som två stora städer längs en axel (se figur 8). Dessa två städer har haft en långsiktig tillväxt som efter hand också förstärkts av statliga investeringar i vård och utbildning. Både Bodø och Tromsø har dessutom vuxit fram som två starka centrala noder i utvecklingen av turismen i Nordnorge. Det svenska fallet visar en liknande utveckling, men axeln här utgörs av Norrlandskusten med två universitetsstäder, Luleå och Umeå, och ett antal industristäder (och lite senare också en universitetsetablering i Sundsvall – Östersund). Alla dessa primära städer i båda länderna har visat en tillväxt som har gjort att några av dessa till och med har en mer framträdande roll i sitt nationella sammanhang, särskilt Tromsø och Umeå. I dessa fall är det också rimligt att hävda att ansträngningarna för och resultaten av den förda regionalpolitiken

Figur 4: Den relativa andelen av befolkningen i kommuner i Norrbotten och Västerbottens län som bor i kommunens centrum 1960–2020, fördelat på inlandskommuner respektive kustkommuner. Källa: Statistiska centralbyrån. https://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START_BE_BE0101_BE0101A/BefolkningNy/

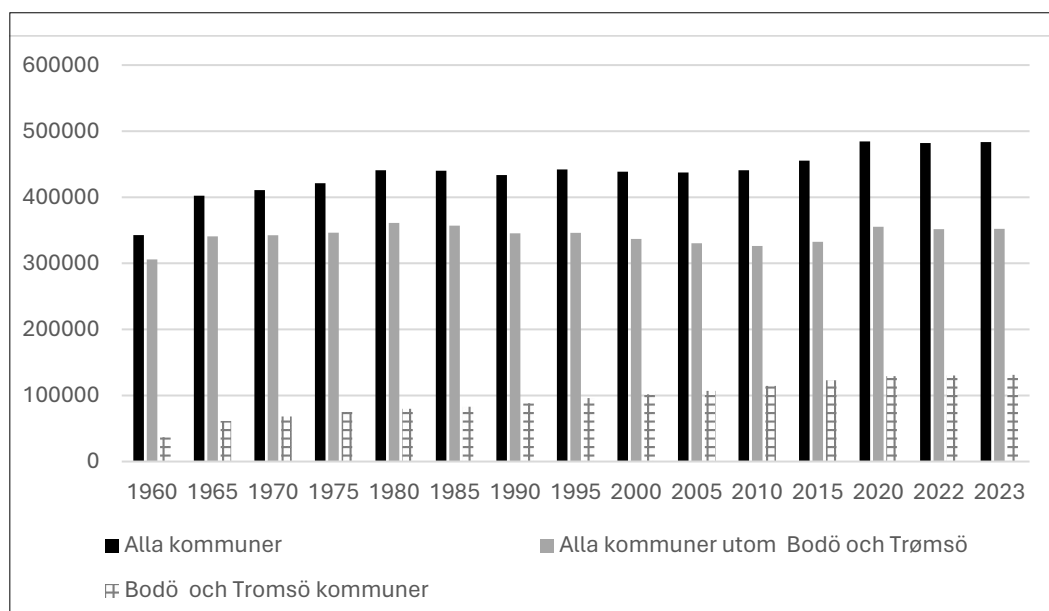

Figur 5: Befolkning i kommunerna 1960–2020 fördelat på inlands- respektive kustkommuner i Västerbottens och Norrbottens län, Sverige. Källa: Statistiska centralbyrån SCB https://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START_BE_BE0101_BE0101A/BefolkningNy/

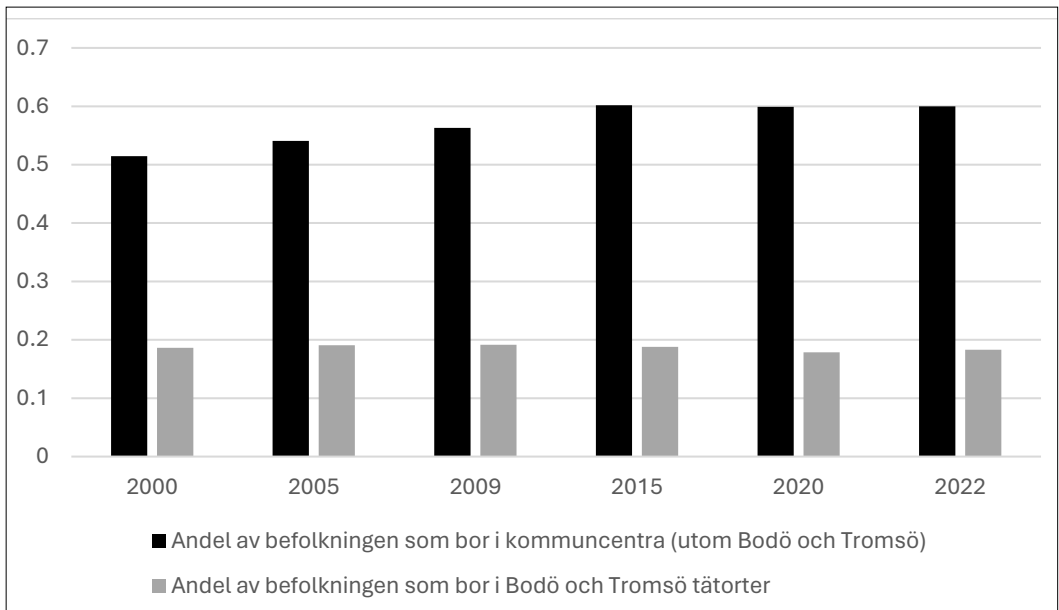
har varit mycket framgångsrika. Som ett resultat av ambitionen att bidra till utvecklingen i norra Sverige i början av 1960-talet är nu Umeå universitet ett av de stora universiteten i Sverige. I stort sett samma sak kan sägas om Tromsø. Nyckelorterna i norr, Tromsø, Bodø, Luleå och Umeå har till viss del också fungerat i enlighet med teorin kring mellanliggande alternativ. Det betyder att dessa orter har haft en egen attraktionskraft och fungerat både som alternativ till att flytta längre söderut och också som orter som klättrat i den nationella hierarkin och fått en mer central plats i de nationella systemen. Nackdelen är att en del av dessa universitetsorters starka tillväxt också har skett på bekostnad av de omgivande regionerna. En vanlig uppfattning är till exempel att både Umeå och Luleå har bidragit till att dränera inlandet på kapital och människor. Frågan ställs sällan hur dessa nordliga regioner hade utvecklats utan starka regionala centran.

Sverige och Norge

Utvecklingen i den norra delen av Norge har både likheter och olikheter med utvecklingen i Sverige. Geografin skiljer sig åt, liksom den ekonomiska utvecklingen och ambitionerna i den förda regionalpolitiken vid olika tidpunkter. Ett av de övergripande målen i den norska regionala politiken har varit att bibehålla den befintliga bosättningsstrukturen. Den snabba ekonomiska utvecklingen efter de första fyndigheterna av olja och gas på den norska kontinentalsockeln satte fart på ekonomin. Det innebar också, bland många andra effekter av oljeekonomin, att det statliga finansierandet av den förda regionalpolitiken var relativt generös. Urbaniseringen i Nordnorge går långsammare i jämförelse med den svenska. De snabba strukturella förändringarna inom skogsbruket i Sverige ägde aldrig rum i Norge (mest för att Nordnorge inte har en lika omfattande skogsresurs). Utvecklingen var mer stabil i det norska fallet. Den kommunala strukturen är också en stor skiljelinje mellan länderna. När Sverige

Figur 6: Befolkning i kommunerna 1960–2023, fylkena Nordland, Troms og Finnmark, befolkning 1960–2023 i alla kommuner utom Tromsø og Bodø, befolkning 1960–2023 i Tromsø og Bodø kommuner. Källa: Statistisk sentralbyrå (SSB) <https://www.ssb.no/statbank/table/06913/tableViewLayout1/?loadedQueryId=10033327&timeType=top&timeValue=1>

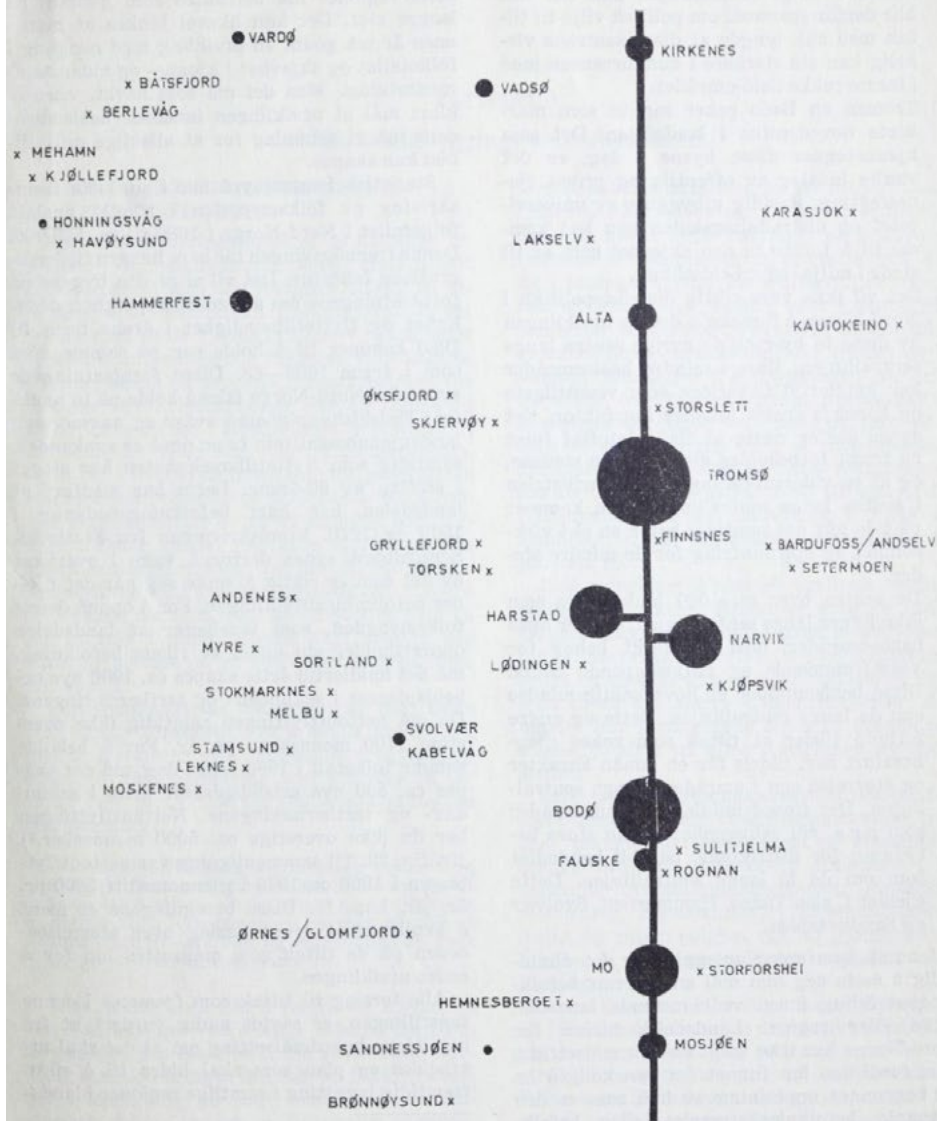

Figur 7: Den relativa andelen av befolkningen i Nordland och Troms & Finnmark som bor i kommunala centra, förutom Tromsø och Bodø kommuner, och den relativa andelen av befolkningen i samma fylken som bor i de två största städerna Tromsø och Bodø 2000–2022. Källa: Statistics Norway <https://www.ssb.no/statbank/table/06913/table-ViewLayout1/?loadedQueryId=10033327&timeType=top&timeValue=1>

genomförde den stora kommunreformen på 1970-talet, så behöll Norge till stor del sin traditionella kommunstruktur. Norra Sverige (Västerbottens och Norrbottens län) har idag 29 kommuner med en totalbefolkning på 525 000 invånare. Nordnorge (fylkena Nordland, Troms och Finnmark) har idag 80 kommuner med en totalbefolkning på 484 000 invånare. I det norska fallet innebär det ett större antal ganska små kommunala centralorter med en viss grad av obligatorisk centralitet. Genom att bryta ner den kommunala strukturen i Nordnorge i administrativt större områden skulle antalet centralorter med någon form av centralitet minska, vilket troligen skulle påverka migrationsmönstret. Mönstret syns i figur 7 och 8. Inverkan av tillväxten i Bodø och Tromsø, de största städerna i norr, är inte lika påtaglig som i det svenska fallet med dess stora tillväxt i kuststäderna. Det talar för att Tromsø och Bodø får en fortsatt tillväxt, delvis på bekostnad av omlandet.

Genom att undersöka andelen invånare i Nordnorge som bor i kommunala centra vid olika tidpunkter är det uppenbart att även den inre urbaniserin-

SENTRALLINJEN
og sentra med over
1000 innbyggere pr. 1-1 1972.

FOR SENTRA MED FOLKETALL OVER 4.000 FØLGER SYMBOLENE EN BESTEMT SKALA.
FOR SENTRA UNDER 4.000 INNBYGGERE MARKERES SENTERET MED ET KRYSS.
Landsdelsskomiteen for Nord-Norge.

Figur 8: «Centrallinjen» foreslåen av den norske offentliga utredningen (NoU 1972:33).

gen i Nordnorge är jämförbar med utvecklingen i Sverige. Ungefär 60 % av befolkningen i Nordnorge (utom Bodö och Tromsö) bor i de kommunala centralorterna, jämfört med nästan 60 % av inlandets befolkning (kustkommuner ej inkluderade) i det svenska fallet. Förklaringen i detta fall kan vara att de norska kommuncentrerna är betydligt fler (men har också generellt sett färre invånare per kommuncentrum). Det betyder att den inre urbaniseringen är mer påtaglig i det svenska fallet.

Det är rimligt att anta att något händer med bosättningsmönstret och urbaniseringsgraden när de administrativa gränserna ändras. I den nordiska välfärdsmodellen ges kommunerna en ganska hög grad av självständighet och stort ansvar för offentliga tjänster. Kommunerna är skyldiga att ha en viss nivå av tjänster och administration. Det innebär att om länet/fylket är indelat i ett större antal mindre kommuner kommer länet att ha många kommunala centralorter och vissa av dem kommer att vara ganska små. Om kommunstrukturen ändras, som i det svenska fallet, är det troligt att den kommunala administrationen, offentliga tjänster och senare privata tjänster och andra funktioner kommer att koncentreras till kommunens (nya) administrativa centrum. Det kommer att leda till en rumslig koncentration av tjänster och en ökad lokal urbanisering (inre urbanisering) och en utglesning i de mer perifera områdena i kommunen. Ett svenskt exempel på detta är kommunsammanslagningen av Åsele och Fredrika, där Fredrika är den stora förloraren.

Arvidsjaur och Lødingen – två exempel i norr

En av kommunerna i det svenska fallet är Arvidsjaur i den södra delen av Norrbottens län. Den kommunala gränsen har varit stabil under en lång tid med små justeringar sedan 1874, men i det här fallet är Arvidsjaur ett exempel på effekterna av den tidiga rationaliseringsprocessen inom skogssektorn och en tidigare överoptimistisk kolonisering baserad på jordbruk (Bylund 1956). 1960 hade kommunen 10 300 invånare och 2022 cirka 6000. Den senaste nedgången började först på mitten av 90-talet. Om man betraktar kommunen som helhet ser det inte oroande ut, delvis som en följd av tillväxten i centralorten.

Rationaliseringen av skogsbruket resulterade i en befolkningsminskning i de mindre samhällena i Arvidsjaur kommun (Carson et al. 2022). Fyra mindre tätorter 1960 är nu bara en. 1960 hade Moskosel och Glommersträsk strax över 600 invånare vardera, Abborrträsk och Lauker hade cirka 200 invånare

vardera. Glommersträsk har idag strax över 200 invånare. Det som hände under dessa år var rationaliseringen inom jordbruket och skogsbruket, nedläggningen av mindre sågverk, nedläggningen av offentliga och privata tjänster och en utflyttning av invånare till andra kommuner eller till den kommunala centralorten. Centralorten har över åren visat en stabil befolkning eller till och med ökat. Från nästan 3000 år 1960 till ett maximum 1990 (5290). Med nedläggningen av regementet minskade befolkningen långsamt och ökar nu sakta igen sedan de militära aktiviteterna har återvänt. Stjernström (1986) visade i en tidig studie att denna tillväxt i centralorten huvudsakligen ägde rum som en följd av intern migration, där människor flyttade från de mindre samhällena i utkanten av kommunen och från de mindre tätorterna bland annat in till centralorten eller till andra kommuner. Lokaliseringen av regementet K4 1980 ledde till en inflyttning till Arvidsjaur. Den urbana zonen eller området närmast runt centralorten Arvidsjaur växte på bekostnad av landsbygden i kommunen. Arvidsjaur är ett tydligt exempel på inre urbanisering. Nedgången inom skogssektorn och tillväxten inom offentlig sektor, inklusive militär försvarsaktivitet i Arvidsjaur, förklarar den bredare strukturella bakgrunden till den lokala inre urbaniseringen. Idag har Arvidsjaur utvecklats till en testplats för den europeiska bilindustrin, där de testar sina produkter i vinterklimat. Den offentliga sektorn och offentliga och privata tjänster står starka i centrum, men resten av kommunen är mer eller mindre tom. Som besökare i landskapet reser du 120 km från Skellefteå innan du kommer till Arvidsjaur. Nästa stopp efter Arvidsjaur är Arjeplog, 90 km västerut. Däremellan; ett delvis produktivt skogslandskap avbrutet av myrmark och övergivna gårdar. Detta beskriver den stora förändringen i skogslandskapet i norr. Människor bor på bebodda öar omgivna av ett produktivt skogslandskap utan människor.

En kommun i Nordnorge som kan karakterisera den norska utvecklingen är Lødingen. Kommunen ligger i Ofotenregionen som är en del av Nordlands fylke. Lødingen har idag (2023) knappt 2000 invånare. Av dessa bor drygt 1400 i tätorten Lødingen. Under tidigt 60-tal hade kommunen nära 4000 invånare. Dominerande näringar var småbruk och kombinationsbruk (fiske och jordbruk) samt service och handel. Idag dominerar tjänstesektorn stort. Precis som det svenska exemplet Arvidsjaur så hade Lødingen en militär verksamhet i kustartillerifortet på Nes. Det blev nedlagt i början av 2000-talet. Utvecklingen i omvärlden har i Arvidsjaur fall bidragit till att den militära utbildningen vid K4 återupptagits och utvidgats och en

sannolik utveckling i Nordnorge är att många militära återinvesteringar är att vänta.

All service är i stort sett lokaliserad i Lødingens centralort. Kommunen har också blivit en del av turismnäringen på Lofoten. Turismen utgör idag en viktig källa till sysselsättning och inkomst. I kontrast till utvecklingen i Sverige så har bygden utanför tätorten Lødingen klarat utvecklingen något bättre än tätorten. Tomrummen mellan tätorterna i Norge är mindre framträdande och många mindre bygder lever fortsatt trots en krympande befolkning. Utflyttningen har framförallt skett från kommunens centralort. Den nuvarande åldersstrukturen innebär en utmaning för Lødingen precis som för många andra kommuner. När pensionärsnorge tackar för sig och hänger nyckeln på dörren för sista gången så väntar förhållandevis drastiska nedgångar i befolkningstalen. Det gäller sannolikt också Lødingen.

Sammanfattande diskussion

Det kan kanske uppfattas som ett slag i luften att påstå att det behövs mer kunskap om kommunernas situation och om de strukturer och relationer som formar någon slags verklighet. Det råder ingen större tvekan om att kommunernas kunskap om och förståelse för de processer som är viktiga för den lokala och regionala utvecklingen är stor. En något större utmaning är att identifiera de bredare sammanhangen och hur komplexa samband bidrar till svårigheten att se helheten. Om en utveckling skall ses som positiv eller negativ är i huvudsak baserat på värderingar. I en process där aktörerna önskar en förändring i en eller annan riktning bör byggas på en acceptans av den rådande utvecklingen. Detta är i linje med den uppfattningen som karaktäriserade modernismens intåg i de Nordiska samhällena. De menade att genom att acceptera (eller ha kunskap om) den rådande ordningen så kunde samhället förändras (Khakee 1989).

En del av ordningarna (eller strukturerna) är mer definitiva. Till exempel avstånd och geografi. Avståndet till regionens och landets centrum har betydelse liksom avståndet mellan orter och funktioner. Det euklidiska avståndet kan inte förändras över tiden men avståndsrelationerna kan förändras. Teknisk utveckling, spridning (av innovationer, kapital, människor etc), infrastruktur, människors värderingar etc. kan innebära att avståndsrestriktionerna kan hanteras (och förändras över tid). Hur vi förstår och hanterar det relationella rummet har betydelse för hur vi hanterar geografin (Rönnlund & Tollefsen

2016). Ett mer konkret uttryck för det senare är människors konsumtionsmönster som över tid blir mer oberoende av de traditionella stadskärnorna och centrumlokaliseringar genom handelns digitalisering. Rummets och lokaliseringens betydelse förändras över tid. Rummet eller platsen kan då uppfattas som en del av ett relationellt rum. Digitaliseringens rumsliga effekter har också vinnare och förlorare i den meningen att områden som exempelvis hamnar utanför digitala nätverk eller bredbandsmöjligheter har sämre utvecklingsmöjligheter. Digitaliseringen har också vinnare och förlorare sett i termer av den individuella förmågan att ta till sig ny och komplex teknologi.

En del av de strukturella förändringar vi kan beskriva blir mer påtagliga och kanske mer existentiella i vår periferi genom periferins «litenhet» och utsatthet. Det är snart 35 år sedan Kristian Aasbrenn skrev sin artikel om uttynningssamfunnet (Aasbrenn 1989). Ett kvartssekel senare skrev Aasbrenn uppföljaren «Uttynningssamfunnet 25 år etter» (Aasbrenn & Sørli 2016). En hörnpelare i norsk distriktspolitik är att bevara bosättningsmönstret. Distriktspolitiken har varit upptagen med de demografiska och geografiska strukturerna i distriktet. Man kan fråga sig varför? En del av svaret ligger i det plastiska och relationella rummet. I en mer praktisk mening handlar det om att förstå dynamiken i en strukturell förändring. Den typen av kunskap är viktigare än statiska målsättningar i distriktspolitiken. Så fort distriktspolitiken sätter upp ett kvantifierbart mål så måste politiken också besvara spørsmålet om hur mycket måloppfyllelsen får kosta. Som Aasbrenn själv konstaterar så har kanske distriktspolitikens besatthet av demografi och befolkningsstorlek i periferin delvis hindrat andra perspektiv. Trots en vikande befolkning så lever periferin... i Norge. Det går trots allt ganska bra som Aasbrenn & Sørli säger (Aasbrenn & Sørli 2016). Människors dagliga räckvidd förändras över tid, konsumtionsmönster, pendling, distansarbete och förändrat resursunderlag och annat får konsekvenser för bosättningsmönstret och människors beteenden. Landet blir inte tomt men får en annan struktur. Urbaniseringen uttrycker detta, liksom den cirkulära migrationen (som är länkad till ålder och livsstil). Urbanisering handlar inte bara om storstädernas tillväxt, utan också om de mindre orternas urbanisering. Den inre urbaniseringen uttryckt som kommuncentrens tillväxt på bekostnad av övriga delar av kommunen är ett exempel på en strukturell förändring. Den inre urbaniseringen har delvis förstärkts genom statens regionalpolitik och behovet av en allokeringogeografi. Var ska pengarna hamna? Den levande landsbygden har blivit ett tillfällighetens landskap utnyttjat av besökare,

fritidshusägare och rationaliserade näringar utan behov av lokal arbetskraft. Kommunen blir dess centralort och inte dess omland. Denna typ av kunskap och strukturell förståelse för förändringens dynamik bör vara en del av underlaget för en alternativ ordning av statens regionalpolitik.

Den inre urbaniseringens logik är mycket tydligare i det svenska exemplet från Norrbotten och Västerbottens län. Kommunstrukturen växte fram långt tidigare, baserat på de tidiga socknarna och de då tämligen obebodda inre delarna av Norrland. Det fanns en befolkning som nybyggarna delvis tidigt hamnade i konflikt med. Ett sviktande näringsunderlag i det norrländska inlandet har under lång tid karaktäriserat utvecklingen. Näringskonflikterna mellan samer och nybyggare är väl dokumenterade i exempelvis Bylund (1956). Det är också, i princip, de senaste koloniserade delarna av Norrlands inland som också först drabbas av avfolkningens konsekvenser. Denna mer naturdeterministiska uppfattning ackompanjeras också av den regionalpolitiska grunden som under 60- och 70-talen till stor del baserade sig på forskning inom regional vetenskap (SoU 1974:1) och Christallers centralortsteori. Denna teori tillämpades inom den svenska regionalpolitiken och innebar bland annat att staten fick ett instrument för att allokera medel till landets mer perifera delar. Regionalpolitiken fick geografiska målpunkter i landskapet uttryckt som primära och sekundära centran. Här blev kommunernas administrativa centran viktiga. Resurser till offentlig service kanaliserades till centralorten och kommunernas ansvarsområden växte i takt med att välfärdssamhället utvecklades. Denna utveckling kom att koncentreras till centralorterna i kommunerna och bidrog till uttunnningen i de mer perifera delarna av inlandets kommuner.

De tre demografiska utmaningar som Aasbrenn & Sørli (2016) pekar på är «bosättningsmönstret, befolkningsstorleken och åldersstrukturen».

Detta är generella demografiska utmaningar som påverkar hela landet men som är mer accentuerade i distrikten där det redan låga befolkningstalet bidrar till att göra de andra faktorerna mer tydliga. Och med ett geografiskt fokus på kommunerna kan samma sägas där, men återigen, kommunstrukturen i Sverige skiljer sig åtskilligt från den norska. I Norges fall ligger stora delar av det ursprungliga bosättningsmönstret kvar, om än med vissa utmaningar. I Sverige är bosättningsmönstret i vissa delar exempelvis i Västerbottens inland, delvis uttraderat. Service, arbetstillfällen och människor har helt enkelt försvunnit.

Man kan fråga sig om det finns något jämviktstillstånd att se fram emot eller om vi går mot ett tillstånd av «tomma» områden mellan tätorterna, ungefär

det vi nu ser i Västerbottens södra inland. Ett Le Corbusieriskt landskap med en koncentrerad befolkning med folktomma ytor emellan. Ett funktionalistiskt ö-landskap. Det finns liten tilltro till en sådan utveckling. När omlandet (runt centralorten) är tömt på människor vidtar processen med att hålla liv i centralorten. Där återkommer nu Aasbrenn & Sørliens utmaningar; «folketalet och åldersstrukturen». Bosättningsmönstret i norra delen av Sverige är redan förlorat. Hur centralorter (och kommuner) som Bjurholm, Åsele och Dorotea skall överleva på sikt återstår att se. Sammanslagning är avståndsmässigt inget alternativ. Det alternativet kvarstår i Nordnorge med sina 80 kommuner med en befolkning som är mindre än norra Sveriges med sina 29 kommuner.

Det är också noterbart att en växande andel av befolkningen bor i de större städerna i Nordnorge och norra Sverige. Kommunerna består, men glesheten, det låga befolkningstalet, avstånden och den åldrande befolkningen ställer saken på sin spets.

Med största sannolikhet kommer distriktspolitiken att fortsatt vara upptagen med befolkningsgeografiska frågor. I ett område utan människor är behovet av en aktiv distriktspolitik i det närmaste obefintlig annat än av geopolitiska grunder. Det senare gäller till exempel östra Finnmark.

Rummet som teori

Hur de rumsliga förutsättningarna kan förstås och styras är centralt i regionalpolitiken om än inte så uttalat. I den tidiga ekonomiskgeografiska teoribildningen söktes kausala förklaringar till markens utnyttjande. Förklaringarna låg i avstånd till marknad och produktions- och transportkostnader. De glesa landskap som våra nordliga rum karaktäriseras av omtolkas delvis de ekonomiskgeografiska teorierna till rumsliga effektiviseringsteorier. Detta får tydliga uttryck i SoU 1974:1 och NoU 1972:33. Christallers förståelse för det ekonomiska landskapet får ett stort genomslag, kanske främst i Sverige genom utpekandet av orter på olika regionala nivåer i en rumslig hierarki. Detta kompletteras med punktvisa och massiva investeringar i råvaruutvinning och där rummet får en mer generativ roll inte helt olik Myrdals Cumulative Causation Theory (Myrdal 1957).

Det är i detta sammanhang också relevant att lyfta de regionala konsekvenserna av den nordiska lönebildningen eller den solidariska lönepolitiken som den kom att kallas i Sverige. Lika lön för lika arbete, vilket delvis fick som konsekvens att regioner med svag näringsverksamhet och dålig lönsam-

het drabbades hårdare genom utslagning av företag som inte kunde bära de lönenivåer som de centrala (nationella) och solidariska löneavtalen innebar. Räddningen i norr blev många gånger den offentliga sektorns tillväxt.

Så... vad sker när mellanrummen uppstår och bygger bokstavligen dör? Hur ska dessa mellanrum förstås? Är mellanrummen ett permanent eller temporärt tillstånd? Hur mycket av tomheten kan tillmätas effekten av individers fria val att vilja bo mer tätt i den meningen att vilja ha närmare till service, kultur, arbete och socialt umgänge? Och varför vill vi ens bo tätt när många flyr tätheten ut i tomrummet när vi är lediga? Kanske bor vi tätt därför att vårt produktions- och konsumtionsmönster har förändrats i grunden på en besynnerligt kort tid? Vi bygger om våra strukturella livsförutsättningar inom ramen för livstiden av en generation. Samhällen, bygd och individer kommer emellan i historiens förlopp.

Hur ser det landskap ut som vi vill beskriva? Som ett förloppslandskap (Hägerstrand 1992) som är en produkt av konsumtionslandskapet och resurslandskapet. Kan tomheten bli en del av detta landskap ur en skapandemening och en förståelsemening? Alltså... hur skapar vi sammanhang i människors förståelse av sin egen tillvaro? De tomma mellanrummen (mellan centralorterna) är skenbart öde. Den ekonomiska verksamheten finns där, utbytet av naturresurserna, landskapet som rekreation. Individers tillvaroväv får rumsliga konsekvenser och geografins temporalitet förändras.

Och hade Walter Christallers normativa och smått vackra teori om rummets organisering någon betydelse för det redan glesa och kalla i nord? Ja, den slaviska tillämpningen i det svenska exemplet har med stor sannolikhet bidragit till mellanrummens utarmning. Den lika slaviska tillämpningen av idén att till varje pris bevara det historiska bosättningsmönstret i Nordnorge har bidragit till den förhållandevis våta filt som ligger över de norska perifera landskapen där litenheten och småskaligheten och bristen på kompetens kanske utgör ett hinder för åtminstone en punktviss mer positiv utveckling.

Erkännande: Detta kapitel är delvis ett resultat av den forskning som bedrivits i projektet "Cities of the North: urbanisation, mobilities and new development opportunities for sparsely populated hinterlands (2016-00352), finansierat av FORMAS (Swedish Research Council for Sustainable Development och Kampradstiftelsen i projektet "Rural shop innovations in a post-COVID world: implications for community development in northern Sweden" (2022-0029).

Källförteckning

- Aasbrenn, K. (1989). Uttynningssamfunnet. Det demografisk uttynnede–men ikke avfolkede–utkantsamfunn. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 30(5/6), 509–519.
- Aasbrenn, K., & Sørli, K. (2016). Uttynningssamfunnet–25 år etter. *Lokalsamfunn*, 152–176.
- Bylund, B. E. M. (1956). *Koloniseringen av Pite lappmark tom år 1867. The colonization of Pite lappmark until 1867. With an English summary*. Almquist och Wiksells Boktryck.
- Carson, D. B., Carson, D. A., Nordin, G., & Sköld, P. (2016). Lessons from the Arctic past: The resource cycle, hydro energy development, and the human geography of Jokkmokk, Sweden. *Energy Research & Social Science*, 16, 13–24. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2016.03.003>
- Carson, D., Solbär, L., & Stjernström, O. (2019). Hot-spots and spaces in-between: Development and settlement in the “old north”. In *The politics of Arctic resources* (s. 18–37). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315174969-2>
- Carson, D. B., Nilsson, L. M., & Carson, D. A. (2020). The mining resource cycle and settlement demography in Malå, Northern Sweden. *Polar Record*, 56, e10. <https://doi.org/10.1017/S0032247420000200>
- Carson, D. B., Carson, D. A., Lundmark, L., & Hurtig, A. K. (2022). Resource deserts, village hierarchies and de-growth in sparsely populated areas: the case of Southern Lapland, Sweden. *Fennia*, 200(2), 210–227. <https://doi.org/10.11143/fennia.120788>
- Christaller, W. (1933). Die zentralen Orte in Suddeutschland: Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen. *Jena*.
- Dicken, P., & Lloyd, P. E. (1990). Location in space: Theoretical perspectives in economic geography.
- Erlingsson, G. Ó., Öhrvall, R., & Wallman Lundåsen, S. (2023). Geographical Tensions Within Municipalities? Evidence from Swedish Local Governments☆. *Rural Sociology*. <https://doi.org/10.1111/ruso.12509>
- Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. Univ of California Press.
- Harris, C. D., & Ullman, E. L. (1945). The nature of cities. *The annals of the American academy of political and social science*, 242(1), 7–17. <https://doi.org/10.1177/000271624524200103>
- Hedlund, M., & Lundholm, E. (2015). Restructuring of rural Sweden–employment transition and out-migration of three cohorts born 1945–1980. *Journal of Rural Studies*, 42, 123–132. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2015.10.006>
- Hägerstrand, T. (1974). Tidsgeografisk beskrivning. Syfte och postulat. *Svensk geografisk årsbok*, 50, 86–94.

- Hägerstrand, T. (1992). Samhälle och natur [Society and nature. In Swedish] Rapporter och Notiser No 110. *Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lund.*
- Khakee, A. (1989). *Kommunal planering i omvandling 1947–1987*. Umeå universitet.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Oxford. Blackwell.
- Malmgren, J., Avango, D., Elenius, L., Persson, C. (2024): Historievetenskaplig rapport om området som idag utgörs av Talma samebys bosättnings- och markanvändningshistoria. Rapporter Luleå tekniska universitet.
- Myrdal, G.: (1957). *Economic theory and underdeveloped regions*. Vol. 66 av Methuen's university paperbacks. Gerald Duckworth.
- NAOB (2023): Norska akademiens ordbok.
- NOU 1972:33 (1972): Norges offentlige utredninger. Om landsdelsplan for Nord-Norge. Forslag til plan for utvikling av landsdelen. Miljøverndepartementet. Universitetsforlaget.
- Perroux, F. (1955). Note sur la notion de «pôle de croissance». *Economie appliquée*, 8(1), 307–320.
- Rönnlund, M., & Tollefsen, A. (2016). *Rum: samhällsvetenskapliga perspektiv*. Liber.
- SCB Statistiska centralbyrån (2023): <https://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/>
- SoU 1974:1 (1974): Sveriges offentliga utredningar. Orter i regional samverkan. Betänkande av expertgruppen för regional utredningsverksamhet (ERU). Arbetsmarknadsdepartementet. Stockholm
- Stjernström, O. (1986): Flytta, Leva, Bo – En intervjustudie av hushåll i Arvidsjaur kommun. Statens institut för byggnadsforskning, avdelning 3 bebyggelse och bosättning. Gävle.
- Stjernström, O. (1998). *Flytta nära, långt bort: de sociala nätverkens betydelse för val av bostadsort* (Doctoral dissertation, Umeå universitet).
- Westin, L., & Eriksson, M. (2015). The role of cities in Nordic regional development policy. *Firms' Location Selections and Regional Policy in the Global Economy*, 141–161. https://doi.org/10.1007/978-4-431-55366-3_9
- Wikman, P., & Mohall, M. (2022). Translating Space: The rise and fall of central place theory and planning-geography in Sweden. In *Socio-Spatial Theory in Nordic Geography: Intellectual Histories and Critical Interventions* (s. 31–49). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-031-04234-8_3

KAPITTEL 2

KORLEIS ETABLERE URBAN ORDEN I EIN NY BY?

Steinar Aas

Innleiing

I perioden 1998–2001 arbeidde eg med Narviks historie. I samband med arbeidet kom spørsmålet om korleis ein skaper urban orden i ein ny by opp. I løpet av fire år, mellom 1898 og 1902, kom det nemleg til cirka 4 500 menneske i det området som seinare romma byen. Spørsmålet om urban orden vart ikkje den gong behandla samla, men med denne artikkelen søkjer eg å gjere det. Vi skal særleg sjå nærmare på korleis lokalsamfunnet fann repressive tiltak for å etablere sosial kontroll av dei som skulle bruke byrommet dagleg, som besøkande og innbyggjarar, og då særleg korleis byborgarane som etablerte den sosiale kontrollen, i stor grad slutta opp om tiltaka trass i klassemotsetnader, kjønnskille og ideologiske og politiske skiljelinjer. Komparasjonen med andre liknande byar er dessutan raffinert ytterlegare, og studiet av bruken av barnevernet er også sett komparativt.

Ny by i Nordland

Hos Statistisk sentralbyrå har det etter kvart blitt ført statistikk over tettstader i Noreg, det vil seie stader der folk bur meir urbant eller tettare og er fleire enn på landsbygda, og der dei i tillegg lever av yrker som ikkje er dei tradisjonelle primærnæringane, men av handel og service, administrasjon eller industri.

Slike stader kom særleg til i landet vårt frå 1800-talet og på starten av 1900-talet, og dei skapte nye utfordringar. Mot slutten av 1800-talet var det meir enn 500 kommunar i Noreg. I Nordland var det då éin juridisk by etablert, Bodø, og i løpet av første halvdel av 1900-talet kom det til fleire stader som fekk status som «kjøpstad» eller «ladested». Det vil seie at dei skulle styrast av eit folkevalt organ regulert av formannskapslovene for byane. Dei var administrative byar. Steinkjer og Namsos hadde fått slik status i tida mellom 1837 og 1865, mens det i tidsrommet kom til nye kjøpstader/ladestader i Mosjøen, Harstad, Svolvær, Mo i Rana og Brønnøysund i tidsrommet 1865–1930 (Thornæs 1999).

Narvik var ein av desse byane, som i løpet av fire års anleggsfase vart nær like stor som Bodø, nærmast over natta. Byen skulle fungere som nettverksby for den svenske eksporten av jernmalm til kontinentet, der industrien i særleg Ruhr-gebiet i Tyskland var avhengig av svensk jernmalm (Aas 2001: 82–85). Årsaka til plasseringa av denne «svenske» hamnebyen på norsk side av grensa var at den låg nærmare malmfeltet i svensk Lappland, og at Bottenviken er islagt store delar av året. I etableringsfasen var det fleire utfordringar knytt til urban orden. Med eit sterkt behov for arbeidskraft i anleggsfasen og manglande infrastruktur for å handtere den stadige straumen av menneske mellom anlegget og omlandet var stoda både omskifteleg og uoversiktleg. Mobiliteten var stor, og samfunnet mangla både uformell og formell sosial kontroll. Mellom anna var det nokså vilkårleg korleis ordensmakta og andre reguleringar verka. Området var prega av høg kriminalitet, særleg knytt til valdsbruk i kombinasjon med fyll og uregulert alkoholomsetning. Prostitusjon såg også ut til å ha vore utbreidd, og mytiske førestillingar om denne «syndens pøl» nådde stadig ut til offentlegheita gjennom presseoppslag og seinare i skjønnlitterære samanhengar (Ytreberg [1954] 2002; Johansson 1999). Myten om rallarkokka «Svarta Bjørn» og anleggsamfunnet «Rombaksbotn» er mellom dei sidene ved arven etter anleggstida som vitnar om fyll, bråk og ugreie (Aas 2001: 53–57). «Rallarkulturen» har gjerne vore ein merkelapp brukt om denne tilbakelagte fasen i norsk og svensk felles historie og kultur. Tidsepoeken har vore kalla «kapitalismens frigjørende fase» i og med at mange av dei som reiste på slike anlegg, reiv seg laus frå gamle stavnsband og sosiale og kulturelle strukturar i dei tradisjonelle samfunna dei kom frå (Bull 1981). Det var også gjerne unge menneske som drog, og som igjen skulle bygge denne nye byen. Det skapte igjen ein ny frigjerande dynamikk utafor tradisjonell

sosial kontroll i det tidlegare lokalsamfunnet. Borte var onklar og tanter, far og mor, og den gamle strukturen med sosiale og økonomiske hierarki mellom sjølveigande og husmenn, handelsmenn og fiskarbønder, var erstatta med byen sine upersonlege band.

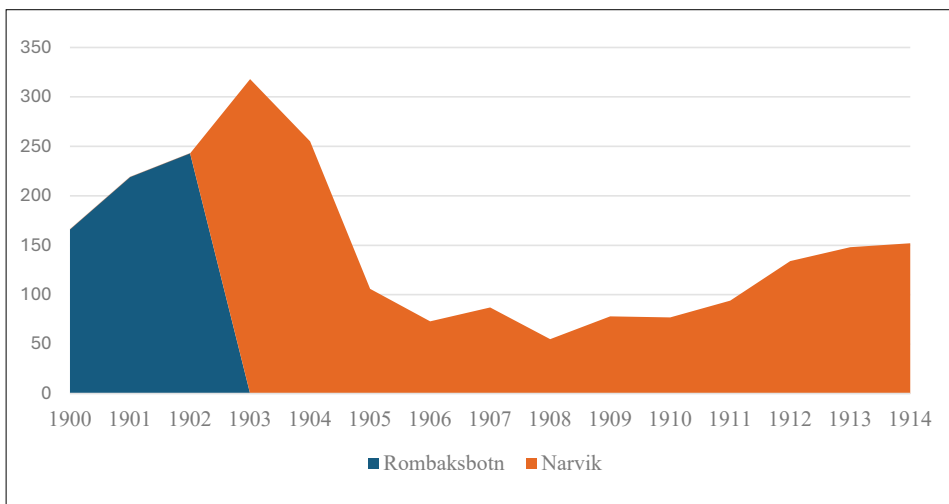
Unge kvinner og menn var såleis meir integrert i ein kapitalistisk økonomi der arbeid vart betalt ved godtgjering og lønn, gjerne i meir upersonlege relasjonar. Redaktøren Michael Puntervold (1903: 21) i arbeidaravisa *Fremover* i Narvik kalla byen «et barn av den moderne tid», denne «Norges yngste søn». Byen likna ikkje «de sædvanlige smaabyer langs kysten» med «gamle og nye kvarter» om ein annan. Her var alt nytt. Ingenting peikte tilbake. Alt peikte framover. Småbyen med sine cirka 5 000 menneske var dessutan utrusta med «en verdensbys hele maskineri», eit hamneanlegg og tilhøyrande dominerande industriområde som stod i ein «næsten latterlig modsætning» til den vesle byen tilknytt anlegget (Puntervold 1903). Byen var «amerikansk og dog norsk» og hadde to i seg til å bli storbyen i landsdelen. Puntervolds optimisme la ikkje skjul på at urbaniseringa i landet hadde gått sakte, særleg i nord, for det ville vere plass til ein framtidig «storby der nord», og han såg for seg at det kunne bli Narvik.

Sosiale utfordringar i ein ny by

Mange sider ved bylivet handla om ein sosialpolitikk som først og fremst tok sikte på å rydde opp i uheldige forhold. Dette var byfenomen meir enn bygdefenomen, og allmenne oppfatningar om byar var at dei hadde mange fleire kimar til problem og spenningar enn dei meir kontrollerbare og statiske bygdesamfunna. Her var mellom anna fleire spenningar mellom moral og umoral, mellom uorden og sivilisering, mellom sosialt forfall og sosial kontroll. Det er særleg det som skjer «offentleg» som har vore studert, så som «gata» og det denne har blitt assosiert med av moralske meiningsinnhald og kulturelle kodar. Mange negative oppfatningar har vore nemnt i så tilfelle: «Gata symboliserte styggedom, storbyforhold, mørke kvelder, dårlig kameratskap, røyking, 'laddevinsfyllder og tiltagende lidderlighed' i portrommene, kriminalitet, hærverk, barneforestillinger på varieteer, slette filmer, basarer, lotterier og fristelser», har Knut Kjeldstadli (1990: 419) skrive om Oslos historie. Også i Narviks historie kjenner vi forteljingar om uro, kriminalitet, slåsing og fyll, både frå Rombaksbotn under anleggsperioden, men òg i Narviks

unge år var byen prega av fyll og bråk. Historikaren Nils A. Ytreberg (1953: 427–429) meinte spritsmugling auka i omfang. Det same gjorde prostitusjon og kriminalitet frå 1902. I januar 1901 skreiv til dømes Ofotens Tidende om ein mann som kom trekkande på ein kjelke med ein smørbutt gjennom byen ein stille laurdag morgon. Då han passerte ein mann på vegen, trakk han så ein skarpladd revolver og avfyrte eit skot mot smørbutten. Lokalavisa meinte folk måtte slutte med slikt, og at ein skarpladd revolver «i grunden slet ikke er noget legetøj» (Ofotens Tidende 7. januar 1901). Påska 1901 var det også gjort beslag i 36 liter rein sprit etter ein fest blant tilreisande arbeidarar frå Indre Troms. Påskehelg og arbeidskvile førte til livleg festing (Ofotens Tidende, 6. april 1901). Andre døme på lovause tilstandar finn ein året etter, då tjuvar braut seg inn og stal og drakk opp store delar av øl-lageret til ein butikk i byen, før politiet fekk tatt hand om tjuvane og resten av ølet (Ofotens Tidende 3. februar 1902). Hausten 1903 gjekk ein forbipasserande nattevandrar laus på nær alle dei nyplanta trea som var planta for å forskjønne Gate 1 i byen, røska dei opp og kasta dei ned i skogen nedfor paradegata. Berre nokre dagar seinare vart ein gut hardt skadd etter eit overfall med flaske som våpen. Guten vart funnen på morgonen etter overfallet (Fremover 3. oktober 1903). Ei laurdagsnatt i 1904 vart det kamp mellom to svenskar på ein kafe i byen, der den eine til slutt losna to skot inne i kafeen. Det eine skotet ramma tinningen til ein av dei, som stod i fare for å miste synet på eitt auge (Fremover 27. juli 1904). Døma på valdsbruk, fyll og spetakkel er med andre ord mange frå Narviks barndom. Korleis gjekk det så med kriminalitetsutviklinga i Narvik etter at staden vart by?

Ser ein på arrestprotokollane frå Narvik, går det tydeleg fram at det skjedde forbetringar i kriminalitetsutviklinga frå 1902 til 1914. Frå toppåret 1903 gjekk det berre to år før byen hadde fått ned talet på arrestasjonar. I 1905 var talet berre 1/3 av 1903. Noko av det første som skjedde då byen vart styrt etter formannskapslovene, var innføringa av politivedtekter i mai 1902. Dei skulle vere regler for «iagtagelse af orden og velanstendighed paa gader» (Narvik bystyre 1902, sak 57). Malen var henta frå Bodø, og inspirasjon vart dessutan henta frå andre byar (Kaldal 1997: 15). Med vedtektene måtte dei som eigde våpen, ha særskilt politiløyve for å skyte med «kanon, gevær, pistol eller lignende skydevåben». Det kunne rettnok skje under militær kommando, i privat portrom eller innafor ein gard, men regelen førte det bort frå gata (Narvik bystyre 1902, sak 57, 1. kapittel). Ein av støttene i byen uttalte

Figur 1. Arrestasjonar Rombaksbotn/Narvik 1900–1914. Kjelde: Statsarkivet i Trondheim, Narvik politikammer, Arrestprotokollar 1900–1914.

at dei etterlengta vedtektene skulle vere «tømme og bissel» for byen, og slik tygle og styre bylivet (Ofotens Tidende 1. juni 1902). Dei skulle normalisere samfunnet og skape offentleg ro og orden (Narvik bystyre 1902, sak 57, 1. kapittel).

Politivedtektene regulerte mange element i byen og vitnar om kva befolkninga såg på som visjonar for orden og omgang mellom folk i byrommet, korleis befolkninga i byen ideelt sett skulle opptre offentleg, men òg kva tvangsmiddel styresmaktene hadde for å oppnå det. Slagsmål, «skrigen eller anden adfærd» var uønskt. Det same gjaldt forstyrning av offentleg orden eller krenking av «velanstændighed». Omreisande musikantar, kunstnarar eller omreisande seljarar fekk regulert si verksemd ved løyve. Det same gjaldt ferdsele til fotgjengarane på gater og fortau. Dei skulle «vige af til høire». Byen fekk reglar for alkoholbruk. Det skulle ikkje skje inntak av «berusende drikkevarer» på offentleg gate «eller i aabent mod gaden vendende portrum». Heller ikkje vart det lov på «ubebygget tomt eller gaardsrum», sjølv etter løyve frå festaren eller eigaren (Narvik bystyre 1902, sak 57, 1. kapittel). Her vart bystyret stoppa av Justisdepartementet, som forklarte at dei ikkje kunne regulere privat eigedom. Vedtektene kom så i retur med påpakning om å endre dei, noko som bystyret reagerte sterkt på. Dei heldt oppe sitt opphavlege punkt og ville regulere ukontrollert festing i byrommet på privat grunn hardare enn lova tilsa (Narvik bystyre 1902, sak 132).

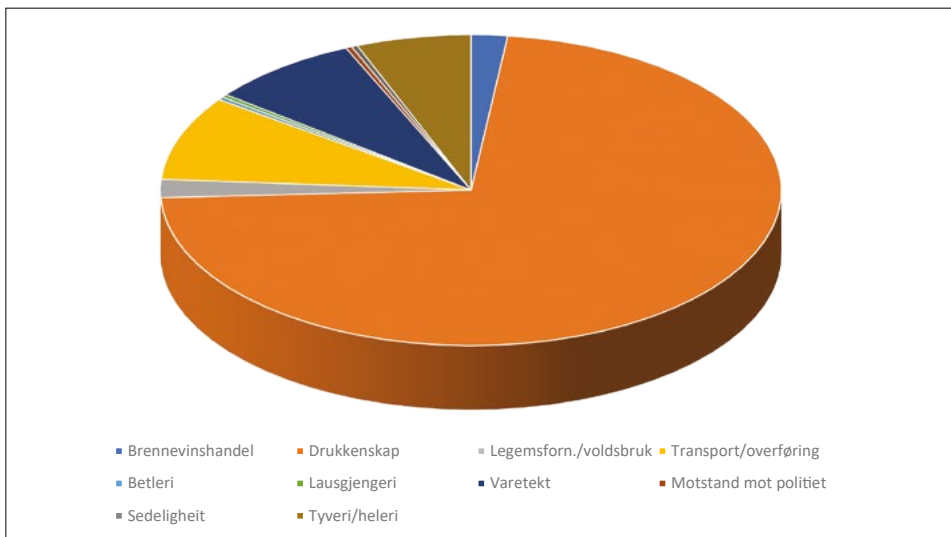
Offentleg dans vekte òg strid. Ein borgar reagerte på at bystyret vedtok å forby «offentlig dans og give offentlige forestillinger og koncerter» på 1. juledag, skjærtorsdag, langfredag, påskeaftan, Kristi himmelfartsdag og 1. pinsedag. Innvendinga forsterkar inntrykket av strengare vedtekter enn nødvendig, skreiv han og la til: «Paavis mig en eneste by eller herreds representantskab i hele Norges land, som har villet ha en saadan bestemmelse ind i sine politivedtekter, andre end Narviks» (Ofotens Tidende, 29. mai 1902). Justisdepartementet fann ingen grunn til å kommentere punktet (Narvik bystyre, 1902, sak 132).

Bystyret i Narvik valte altså strengare forholdsreglar enn nødvendig og ga også slik eit signal til det lokale politiet om strengt tilsyn med handhevinga av dei. I november 1907 spelte to sjømenn trekkspel i gatene ved åttetida. Dei fekk ti kroner i bot, og politiet fekk støtte frå arbeidarpartiavisa Fremover (5. november 1907) i at konserten var eit «overtramp». I andre saker vanka det derimot kritikk mot eit strengt og urettferdig politi. Ein nattpatruljerande politi – ein brannkonstabel – arresterte ein matros på ein besøkande båt. Politiet vart skulda for å bøtelegge og arrestere han på sviktande grunnlag, provosert fram av konstabelen sjølv. Ein observatør karakteriserte hendinga som «lidet tiltalende». Her vart «en stille matros» på veg ned mot kaiene provosert av konstabelen (Fremover, 13. juli 1907).

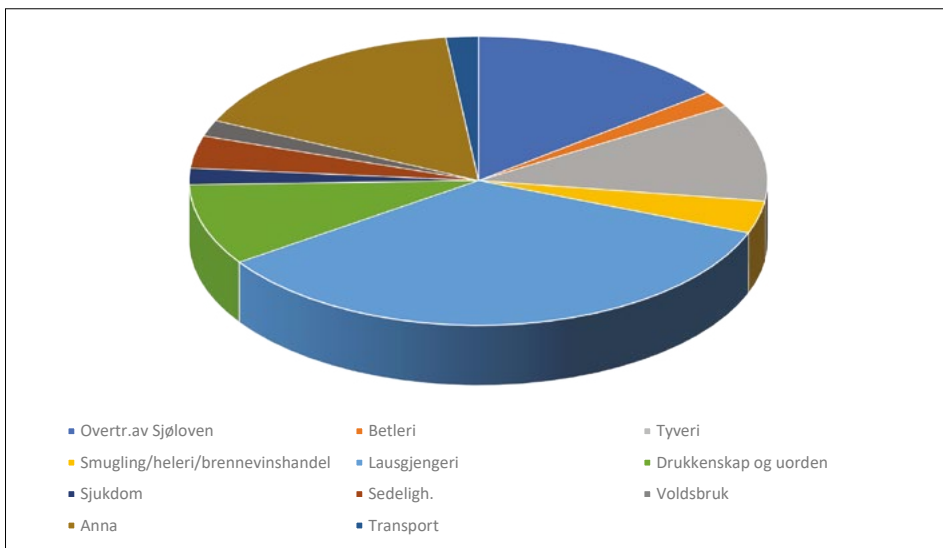
Vart bylivet meir ordna med vedtektene? Kriminalitetsstatistikken utarbeidd på bakgrunn av arrestprotokollane (1900–1914) er eintydig. Talet på arrestasjonar gjekk sterkt ned i tida 1902–1905. Frå årleg snitt mellom 1903–1905 på over 300 arrestasjonar var snittet blitt 77,3 arrestasjonar mellom 1906–1911. I tida mellom 1900 og 1914 var kriminalitetsutviklinga eintydig positiv, og sjølv om tala steig i 1912 og fram til 1914, nådde ein aldri nivået frå før Narvik vart by. Politimaterialet fortel også at det skjedde ei endring i lovbrotsmønsteret etter at bystatus var gitt. I toppåret 1903 var til dømes 72 prosent av arrestasjonane grunna drukkenskap og alkoholrelatert uorden. I botnåret 1908 var derimot «løsgjengeri» den hyppigaste arrestasjonsgrunnen. Berre fem arrestasjonar skjedde på grunn av drukkenskap (Arrestprotokollar Narvik politikammer, 1900–1914).

Når lausgjengarlovbrota relativt sett auka frå 1902 til 1908, vitnar det om ei streng handheving av ferdsele i gatene. Under anleggsperioden var omreisande og rallarar eit uromoment. No var den nye sjøfartsbyen full av sjøgutar. Nils Astrup, legen i byen, var tidleg opptatt av spørsmålet, der han

i si årlege medisinalberetning (Narvik 1910, pk. 520) peikte på Narvik som den særmerkte kombinasjonen av ein arbeidar- og sjøfartsby. Han meinte arbeidarbefolkninga i byen gjennomgåande var «flittige, oplyste og ædruelige

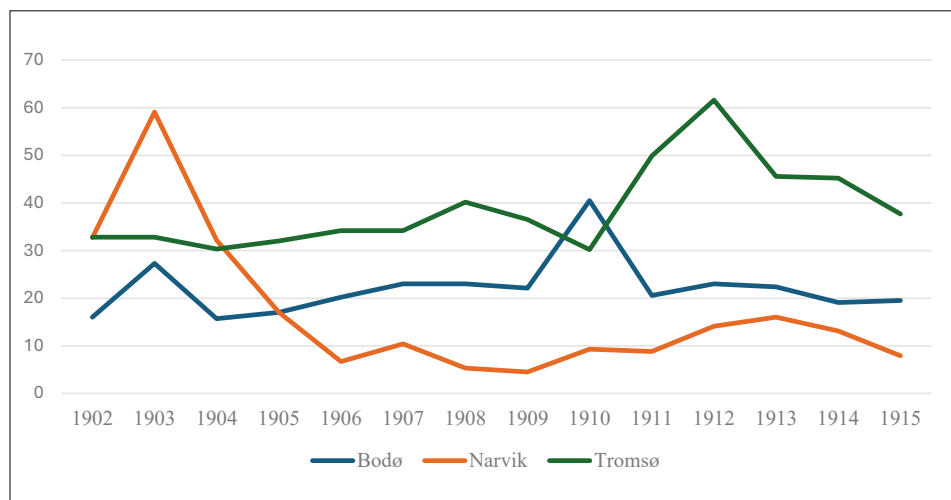
Figur 2. Årsaker til arrestasjoner i Narvik i 1903. Kjelde: Statsarkivet i Trondheim, Narvik politikammer, Arrestprotokollar 1900–1914.

Figur 3. Årsaker til arrestasjoner i Narvik i 1908. Kjelde: Statsarkivet i Trondheim, Narvik politikammer, Arrestprotokollar 1900–1914.

mennesker», og at fleirtalet av denne var sosialistar og totalistar. Sjøfolka derimot stod som motstykke til denne – i hans auge – respektable arbeidarbefolkninga. Dette var eit stadig tilbakevendande perspektiv hos Astrup når han skreiv om forholda i Narvik. No førte auken i skipstrafikk til at sjøfolka stadig gjorde seg meir gjeldande i byrommet (same stad). Dette var ikkje berre greitt, all den tid desse var «lettlivede hurragutter», som rangla med byen sine «løse fugle», drakk og slost. Han meinte at desse «spetakelmakerne» stod for 95 prosent av all gateuorden i Narvik (Med.innb. Narvik 1910).

I 1915 bygde Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösund (TGO) – eigaren av Luossavaara-Kiirunavaara Aktiebolag (LKAB) – ferdig ein sjømannsheim i Narvik med plass til 34 sjømenn. Heimen hadde siviliserande og disiplinerande ambisjonar, klart uttrykt av leiinga i TGO (Styreprotokoll 1914: 3715–3716). I eit seinare intervju i Ofoten Folkeblad (23.5.1938) med bestyrarinna på Sjømannshjemmet stadfesta ho kva rolle heimen spelte i å fremme ein «meget streng» disiplin, «i all sin mildhet». Brot på alkoholforbodet til heimen førte først til ei skriftleg åtvaring, og dersom det ikkje hjelpte, vart vedkommande automatisk kasta ut og fekk ikkje bu der før etter ei ny sjøreise.

Figur 4. Drukkenskapsarrestasjoner pr.1000 innb. i Bodø, Narvik og Tromsø 1901–1915. Kjelde: NOS, VI. 78, Drukkenskapsforseelser 1913–1915, Kristiania 1916.

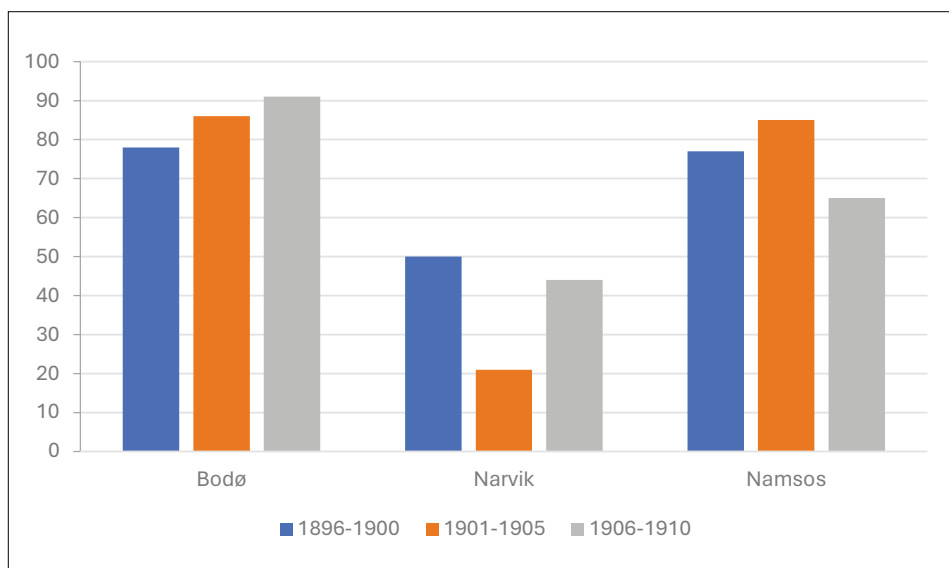
https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_078.pdf

Losjiet der var billegare enn hotell og pensjonat og maten rimelegare, noko som var ei gulrot for å få sjøgutane til å oppføre seg respektabelt. Storparten av sjøfolka i Narvik var tilsett i TGO-reiarlaget Luleå-Ofoten, men for dei som ikkje var tilsett der, men venta på hyre i Narvik, vart kontrollen av sjøfolka overlata til brannkonstablane i byen, som patruljerte på kvelds- og nattetid, og det lokale politiet naturlegvis.

Streng alkoholregulering gir resultat

Det er sjølvsagt mange grunnar til at eit lite bysamfunn blir velfungerande. Ser ein på Narvik samanlikna med nabobyane på om lag same storleik, Bodø og Tromsø, ser ein særleg korleis det å få kontroll på alkoholomsetninga var ein nøkkel til suksess. Narvik låg like etter anleggsperioden og byetableringa i 1903 svært mykje høgare på statistikken kva drukkenskapsarrestasjonar gjaldt, men vedtak om totalforbod mot alkoholsal i byen ga raskt resultat. Heilt fram til 1934 gjaldt den strenge alkoholpolitikken, der vin, sprit og sterkvin var uråd å få kjøpt (Ytreberg 1954: 147). Berre øl var lovleg å selje på visse butikkar. På restaurantar og kafear gjaldt totalforbodet heilt fram til 1934. Som statistikken syner, var det dermed berre kring 10 arrestasjonar grunna drukkenskap årleg per 1000 arrestasjonar i Narvik, mot langt større vanskar i Bodø og Tromsø, der det fanst kommunalt samlag, det vil seie alkoholutsalsstad for drikke med høg alkoholprosent. På det viset fekk også Narvik tygla sjøfolka som ville ønskt seg eit besøk på etablissement i byen, noko byar som Tromsø og Bodø i motsetnad til Narvik hadde flust av vanskar med. Sett i høve til den store skipstrafikken i Narvik er dette oppsiktsvekkande. Byen kunne ha 10–20 skip liggande på redan til kvar tid i påvente av lasting frå malmanlegget, noko som igjen medførte fare for nattlege besøk av mannskap om bord i skipa.

Ser ein på kor mange av arrestantane i Narvik som er utanbys, ser ein også korleis tala er langt lågare enn for hamnebyar med ein del skipstrafikk, som Namsos (trelasteksport og lokalfart) og Bodø (fiskeeksport og lokal- og regional fart). Med mangel på skjenkestover og kafear der gjestande kunne finne underhaldning, passiviserte ein truleg sjøfolka frå å slå seg laus i malmbyen.

Figur 5: Utanbys innbyggjarar, andel av arrestasjonar (årleg snitt) i Bodø, Narvik og Namsos 1896–1910. Kjelde: NOS, VI, 63, Alkoholstatistik III. Drukkenskapsarrestationer i Norge 1896–1912. Kristiania 1916. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_063.pdf

Rolla til lokale aktørar i siviliseringsprosessen

Historikaren Jan Eivind Myhre (2012: 154–160) har i si noregshistorie vektlagt rolla som organisasjonslivet i Noreg har hatt å seie for samfunnsutvikling, både når det gjeld statsutvikling og nasjonsbygging. Lokalt ser ein korleis fråhaldssaka og alkoholpolitikken spelte ei sentral rolle i å skape urban orden i Narvik. Det var særleg organisasjonane knytt til denne rørsla som mobiliserte grunnplanet i bysamfunnet for oppslutninga kring ein aktiv forbodspolitik i byen, og organisasjonane til fråhaldsrørsla var store i byen. Losje Narvik var den store fråhaldslosjen som både var ein organisasjon for å reise kunnskap om verknadene til alkoholen, skape oppslutning om totalavhald og i tillegg ein organisasjon av losjebrør som skulle støtte kvarandre i å leve opp til sitt personlege løfte om totalavhald. Dei var med andre ord både ein ideologisk og politisk organisasjon, i tillegg til at dei greip inn i daglegliva til folk og ga dei retning og støtte. Det personlege løftet som vart gitt, hadde slik ordlyd: «Vi undertegnede lover herved, ikke selv at nyde, give eller sælge til andre spirituosa eller dermed beblandet drik, undtagen det i sygdomstilfælde av læge anordnes»

(Storlosjemøtet i Narvik 15.–18. juli 1928). Ved brot på «avholdsløftet» stod du derfor også i fare for å skjemme deg ut ved at det vanka eksklusjonar og suspensjonar frå fellesskapet. Fleire av dei markante menn i byen var sjølv sagt å finne i losjen, som Narviks første ordførar, venstremannen O. Martinussen. Han var med i Det Norske Totalavholdsselskap, og sjølv om arbeidarrørsla hadde si eiga losje tilslutta Arbeidernes Godtemplarorden Verdandi, var mange av dei markante sosialistane også med der (Oslo 1958: 91).

Blant dei mest markante medlemmane i Losje Narvik fann vi Jacob Kuvaas (Ap) og Julius B. Olsen (Ap), begge vart høvesvis mangeårig rådmann og ordførar og stortingsmann. Medlemstalet til losjen gjekk frå ingenting til 400 medlemmer på kort tid (Storlosjemøtet i Narvik 15.–18. juli 1928). Dei som heldt til i dei frilyndte ungdomslaga som var knytt til partiet Venstre, heldt til i Bondeungdomslaget, som vart stifta i 1913. Og året etter hadde dei skipa kafeen Tøttavangen, som var møtestad for aktivitetar i regi av laget, drive saman med Narvik Totalistlag (Hveding 1956: 180–183).

Saka fekk brei politisk støtte også ved at arbeidarrørsla både var med i Losje Narvik og hadde sin eigen Verdandi-losje som var del av denne rørsla, og då Frelsesarmeen vart etablert og andre religiøse lag og foreiningar også tok opp fråhaldssaka og totalavhald, vart den sosialpolitiske alliansen mellom totalistar både breiare og sterkare. Dei politiske tiltaka som rørsla stod for, var éin ting. Dei moralske implikasjonane for dagleglivet til folk i byen ein annan. Samla sette denne rørsla ein standard for respektabilitet og sivilisasjon.

Dei lokale strategane stod også i ein nasjonal setting, som då landsmøta i Arbeidarpartiet på starten av 1900-talet også fekk representantar frå Narviks fråhaldsrørslar. Isach Øvergaard, redaktøren i arbeidaravisa Fremover, var med på landsmøta både i 1906 og 1909, og under landsmøteforhandlingane i 1906 kom han også med framlegg på landsmøtet om oppheving av det han karakteriserte som «indirekte» statsstøtte til brenneriverksemdar, og at partiet måtte legge til rette for det same som Narvik kommune hadde gjort: «arbeide for forbudslov som endeligt maal» (DnA, Landsmøteprotokoll 1906, 48). Øvergaard fekk rett nok ikkje gjennomslag for saka nasjonalt, så han trekte den tilbake, men la til under sitt innlegg då han kunngjorde det, at «rusdrikken ødela saa mange hjem og standset den enkeltes aandelige udvikling» (DnA, Landsmøteprotokoll 1906: 48). At fråhaldsspørsmålet var overmåte viktig for arbeidarpartirepresentant Øvergaard frå Narvik, kom også fram på siste dag av landsmøtet, då spørsmålet om den framtidige agitasjonen for viktige politiske saker kom opp. Her under-

streka Øvergaard sterkt at agitatorar som vart sendt ut i landet for å fremme sosialistiske saker, samstundes «kunde virke for afholdssagen». Øvergaard fekk støtte for framlegget sitt frå Jørg Berge, stortingsmannen frå bykretsen Bodø, Narvik og Tromsø, som Øvergaard hadde overtatt redaktørkrakken frå då han sensasjonelt vart valt inn på Stortinget etter stortingsvalet i 1903 (same stad: 70).

Det gjekk føre seg ei grunnplansmobilisering for å skape oppslutning kring siviliserande tiltak for urban orden. Folk måtte prøve å leve opp til fellesskapet sine krav om respektabilitet. Å leve eit respektabelt liv handla om å te seg «aktverdig», eller «skikkeleg», og i sosiale studiar har respektabilitet blitt brukt synonymt med omgrep som «ordentlegheit», som til dømes i Astri Andresens (2000: 42) studie av Bergen. I studiar av samfunnsforming har omgrepet vore sentralt fordi det rører ved korleis ordentlege folk skulle oppføre seg og ordne dei daglege gjeremåla, ved som i tilfellet med alkoholpolitikken å få bukt med tilstandar som truga samfunnsordninga. Omgrepet var òg sentralt i framveksten av den moderne sosialpolitikken, som i tida mellom 1800 og 1930 tok sikte på å skape ei forståing av velferd som eit universelt gode (Andresen 2002: 41).

For å nå tidleg inn i liva til innbyggjarane i byen vart ikkje losjane berre for vaksne, men også ungane vart med i eigne organisasjonar som fremja saka. Losje Narvik fekk barnelosjen Støren, som vart ein av dei største i landet i sitt slag, med 200–300 medlemmar. I 1907 kom det til ein ny bydelslosje kalla Mimer, som også dreiv med kafedrift. Losje Narvik hadde dessutan det finaste møtelokalet i byen i sitt eige. Her var det første konsert- og kulturhuset i byen og offentlege forsamlingshus, med tilstøytande boksamling til biblioteksbruk.

Då Astrup, legen i byen, leverte sin rapport til Medisinaldirektoratet for den generelle samfunnstilstanden i Narvik i 1913, skreiv han:

Ædruelighetsforholdene blant byens fastboende befolkning er gjennomgående meget god. En del fyld merker man naturligvis, men det er da næsten alltid tilreisende, især sjøgutter, som viser sig beruset i byens gater. På ærlig vis kan man ikke få kjøpt et glas øl her i byen, selv ikke hotellene har ret til at servere øl og vin for sine gjæster. Gaukeriet flourer derfor, og særlig er der gatepikerne som opptrer som langere.

(Astrup, Med.ber. 1913, Narvik mai 1914)

Bruken av verjerådet

Eit anna element som spelte ei viktig rolle i siviliserings- og disiplineringsprosessen var den lokale bruken av verjerådet, dåtidas barnevern, gjerne kombinert med eit anna kommunalt halvvegs folkevalt organ, nemleg skolestyret. Igjen kom dette frå bystyret, og for verjerådet sin del var utvalet dels samansett av kompetente rådgjevarar som legen, sorenskrivaren og presten, som stod for høvesvis medisinsk, juridisk og moralsk fagkompetanse, og folkevalde representantar, som stod for kunnskap om oppseding.

I 1908 rulla det opp ein injuriersak mellom fleire personar som hadde ulike meiningar om verjerådet sin praksis. Først og fremst kom ein viss dansk konsul, Sigurd Hammer, på banen med sin kritikk, og særleg var denne retta mot sorenskrivar, seinare forsvarsminister (V), Rolf Jacobsen (1865–1942). Jacobsen budde og hadde sitt kontor i den legendariske Capitol-garden midt i bydelen Oscarsborg i Narvik. I tillegg til å vere juridisk rådgjevar for verjerådet hadde han plass i formannskapet, og gjennom det fekk han ein periode som ordførar og ein som varaordførar. I perioden 1913–1918 representerte Jacobsen også Venstre i Nordland på Stortinget (Ofotens Tidende 29. november 1912).

Diskusjonen, som enda i rettsvesenet, er ikkje i seg sjølv så viktig, fordi det synte seg seinare at sjølve rettssaka om injuriar vart avvist av Høgsterett. Det viktige i denne samanhengen er å sjå korleis diskusjonen dreidde seg om synet på moral og korleis ein skulle skikke seg vel som familie, særleg med tanke på korleis samfunnet forventa seg at familiane levde respektable liv. Særleg handla det om oppseding av unge jenter, og konsekvensen av dette var at ein nytta barnevernsinstitusjonen aktivt overfor eigne innbyggjarar. Jacobsen stod for den strenge linja, og då han vart valt inn på Stortinget i 1912, meinte lokalavisa Ofotens Tidende (29. november 1912) at Jacobsen hadde «indgaaende kjenskab til befolkningens kaar». I nekrologen over Jacobsen i 1942 gjorde Godtemplarbladet (4. mars 1942) klart at han «helt til det siste [...] var på vakt overfor alt som angikk det offentlige varetakelse av edruelighetens interesser».

Værgerådsloven av 1897 var jo i si tid eit verkemiddel for å etablere respektable liv, særleg retta mot byane. Dåtidas barnevern hadde jo som mål å ta vare på «forsømte barn» eller ungar som var «særlig fordærvet», eller dei ungane som hadde synt «slet opførsel» som samfunnet eller skolen stod makteslaus overfor å korrigere. Anten kunne ein få omplassert ungen i ein

annan heim, som fungerte betre enn den han/ho budde i, eller dei kunne bli sendt til ein av kommunen sine barneheimar. I verste fall kunne dei sendast i strengare skoleheim, noko som stort sett var langt borte frå heimen (Aas 2001: 222).

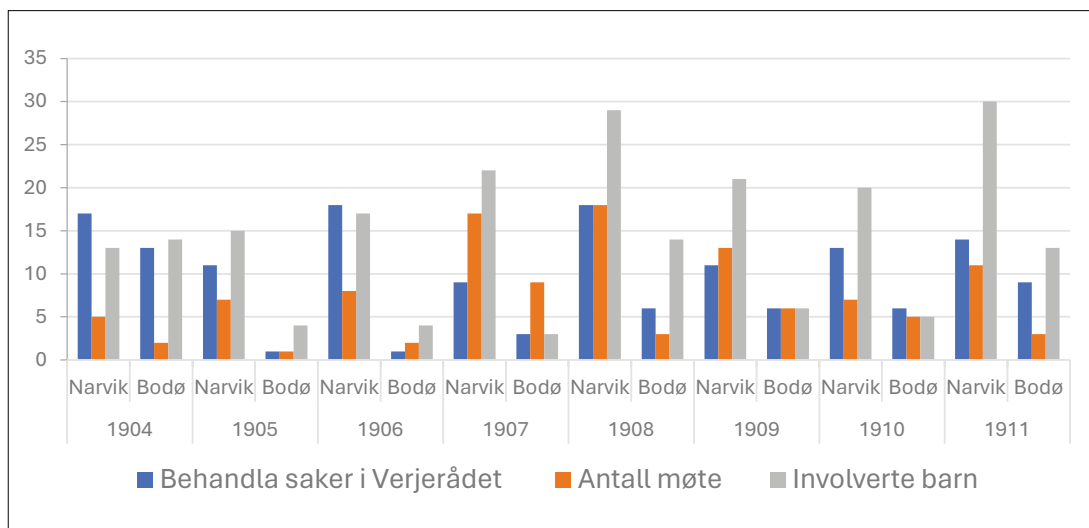
Det var ein ambisjon å nettopp nytte den nyskapte lova til å «oppdra» barn i staden for å straffe dei, som ein hadde gjort tidlegare (Hagen, 1976: 8). For Narvik kommune var det tydeleg at rettssaka i 1910 fekk kvervla opp ein del grums knytt til korleis ein allment i byen handterte verjerådslova (Narvik Tidende 12.6.1908). Folk budde tett i den vesle byen og hadde nokså god oversikt over korleis dei levde sine liv. Var det naboar som høyrde korleis naboen levde, eller såg at der føregjekk ting i gardsrom eller utafor huset i seine nattetimar, kom det no opp under rettssaka. Her var det liten tvil om at bebruarane i byen kunne kontrollere og overvake utsida av levemåten til dei andre bebruarane i byen (Aas 2001: 232).

I 1907 hadde lokalavisene dessutan drive folkeopplysning om kva pisk som truga om det skjedde utglidingar i moralsk retning innafor rammene til familielivet. Desse var særleg retta mot dei som vanskjøtta oppsedinga til unge gutar og let dei gå utan rettleiing, kontroll og oppsyn, liksom andre «gategutar» (Narvik Tidende 3., 7., 10. og 14.7.1908). Artiklane handla om korleis dei strenge skoleheimane fungerte.

Statistikken over Narviks bruk av verjerådet er dessutan oppsiktsvekkande. Samtidas offentlegheit oppfatta også dette fenomenet. Saker som var til behandling av verjerådet i byen, var aukande og langt større enn nabobyar av lik storleik, der ein elles skulle vente seg at forholda var nokolunde like. Av figur 6 ser ein tydeleg at verjerådet i Narvik er både meir aktiv i å møte kvarandre og i viset dei behandlar saker på. Det er dessutan langt fleire barn under behandling av barnevernet i Narvik enn i nabobyen Bodø, som på dette tidspunktet var jamstor med malmbyen.

Gjennom rettssaka i 1910 får vi ein tydeleg peikepinn frå dei ansvarlege styresmaktene om korfor det var slik. Motivasjonen var nær den same som bakgrunnen for den restriktive alkoholpolitikken i Narvik, nemleg behovet for strenge preventive tiltak fordi byen var særleg farleg for kvinner. Legefru Edith Astrup hadde nemleg som medlem av verjerådet og busett i byen sett litt av kvart når det gjaldt aktivitet på gata av «piger og sjøfolk», og dei måtte derfor ta omsyn til «hvilken by Narvik var». Gjennom den saka som no var oppe og gjaldt ei 14 år gamal jente, var det liten tvil blant medlemmane i verjerådet. Jenta måtte bort,

og dei sende henne til Sletner skolehjem, som var ein skoleheim for «vanartede og sædeligt forkomne». I Narvik skulle ho ikkje vere, det var dei samstemte om. Til det var foreldra dessutan for «slappe og likegyldige» (Aas 2001: 226).

Figur 6. Verjeråda i Narvik og Bodø. Saker, møte og barn under tilsyn.
Kjelder: NOS V. 51, NOS V. 96, NOS V. 164, NOS VI. 15.

Narviks verjeråd syner ein aktiv praksis som også verka å vere avklart med ein allmenn opinion, liksom spørsmålet om ein restriktiv ruspolitikk. Om det var stemmer i det offentlege ordskiftet som uttalte seg om saker som gjaldt den allmenne moralen i byen, var det innlegg til støtte for den nokså repressive politikken til barnevernet i byen. Den lokale Høgre-avisa Ofotens Tidende engasjerte seg også. Emma Kjesbo, ein av skribentane i bladet, meinte at det var for mange opposisjonelle foreldre som undergrov dei gode moralske haldningane og dels kritiserte verjerådet for arbeidet sitt. Det hadde i sin tur innverknad på ungane, som fekk med seg foreldra sin kritiske innstilling til moralvaktarane. I og med at foreldra svikta slik, vart det livet i gata som vart arenaen for ungane, og der ferdast dei ukontrollert både dag og natt, ifølgje Kjesbo (Aas 2001, 236).

Frå arbeidarrørsla kom det derimot ein anna kritikk av verjerådet som særleg var retta mot den uheldige praksisen med å sende «vanartede» barn til slektningar på landet. Ein måtte kunne finne meir «moderne og humane»

metodar. Ein vêra òg at det låg ein underliggende kritikk mot verjerådet fordi det primært ramma familiar som levde under ustabile økonomiske og sosiale forhold. Fremover (13. april 1907) målbar mellom anna slike syn. Metodane ramma primært dei fattigaste i samfunnet, rett og slett fordi dei var fattige og ikkje klarte å halde oppe ein viss moralsk standard, og metodane ein så nytta, var gamle og avskyelege. Då saka om samansetninga av verjeråd kom opp att hausten 1907 i bystyret, var Arbeidarpartiet følgeleg blitt meir aktive i høve til verjerådet. Dei ville ha sine folk inn der, folk som kom frå arbeidarklassen, sidan det først og fremst var «arbeiderklassens børn» som var under rådet sin behandling. Kritikken vart særleg retta mot pastor Skar, men fekk òg støtte frå konservative representantar (Aas 2001: 237).

Som ein såg av statistikken over verjerådet sin aktivitet, såg det ikkje ut til at forholda endra seg med tanke på kor aktivt rådet vart etter at arbeidarklassen fekk inn sine folk i rådet. Talet på barn som var under behandling av rådet, heldt seg faktisk høgare i tida etter 1908 samanlikna med tida før. Det kan tyde på at forholda når det gjaldt sosiale forhold, var spesielle i den nye byen. Folk hadde blitt rista saman i ein urban struktur over relativt kort tid, langt unna gamle slektsband og sosial kontroll, slik dei var vane med i det tradisjonelle samfunnet dei kom frå. Det kan ha ført til meir turbulens og krise enn ønskt. Vi veit også at dei økonomiske forholda forverra seg for byen etter at han vart etablert, fordi mykje av anleggsarbeidet var over, og mange innafor byggesektoren vart ståande arbeidslause og fekk derfor ein svekka økonomi. Det er truleg at slike økonomiske faktorar også slo uheldig ut for oppvekstvilkåra til ungar i familiar med slik bakgrunn. Slik sett kunne straffa til verjerådet bli ei dobbel straff for dei mest marginaliserte familiane i den nye byen.

På den andre sida kan ein kanskje også sjå at synet på moral er klasseoverskridande. Det vil seie at synet på ordentlegheit, disiplin, sivilisasjon og orden var nokolunde felles for folk frå ulike sosiale lag.

Lokal dugnad om skaping av urban orden

Om ein skal oppsummere kapittelet, kan ein seie at den vesle byen Narvik som vart etablert over fire år mellom 1898 og 1902, nokså raskt kom i ordna former. Grunnen til dette var ein felles innsats basert på ei felles problemforståing i sentrale sosialpolitiske spørsmål.

Når den politiske eliten så vel som det breie lag av folk i byen såg ut til å slutte opp om den felles strategien for korleis samfunnet skulle ordnast, kjem det både av at det føregjekk ein brei offentleg debatt om spørsmåla, men også av at det fanst viktige institusjonar som kunne bidra til denne debatten. Bystyret var sjølv sagt sentral med sine vedtak om ruspolitiske tiltak, noko dei var samstemt med sentrale embetsfolk og offentlege institusjonar om å handheve i tråd med vedtak. Prest, lege og sorenskrivar var alle del av denne forminga av samfunnet, som sjølv sagt også vart del av dei partipolitiske debattane, der kristenfolk, arbeidarrørsla og venstrefolk fann ein annan i ei alkoholpolitisk samanslutning. Slik sett vart ikkje partipolitikk eit hinder for gjennomføring av dei ruspolitiske tiltaka, men heller ein garantist for oppslutning og aksept av den politiske linja som vart valt. Politiet spelte også ei sentral rolle i denne makt- og kontrollhandhevinga i dagleglivet til folket i byen.

Avisene i byen, uavhengig av politisk bakgrunn, hadde også den same problemforståinga når det gjaldt den sosialpolitiske kursen i byen, noko det offentlege ordsiftet bar preg av. Moraldebattar var daglegdags, og det synest med få unntak å vere gjennomgåande kritikk retta mot dei kreftene som ikkje slutta opp om å løyse det felles problemet. Andre sentrale institusjonar som var etablert for at kommunen skulle kunne hanskast med vanskane, vart også nytta aktivt. Ved sida av politisk valte representantar i skolestyret og verjerådet deltok bystyret aktivt i diskusjonane kring disiplin og sivilisering av byen.

Men til sjuande og sist er det viktig at befolkninga som bur i ein by, stiller opp om dei institusjonane og reglane ein har bestemt skal gjelde som standard for god moral. Det ser det ut som om befolkninga i byen må ha gjort, og det går ikkje an å undervurdere den verdien organisasjonslivet i ein by kan ha å seie for folkeleg oppslutning kring sosial kontroll. Særleg må den sterke stillinga til fråhaldsrørsla ha tatt brodden av det meste av kritikk mot den strenge alkoholpolitikken i byen dei første åra. Då var det nok meir uklårt om verjerådet klarte å spele ein samlande rolle i skapinga av urban orden. Kanskje vart ikkje det fullenda før dei lågaste laga av befolkninga såg at dei var del av den utøvande makta av verjerådet? Moralsynet ser det derimot ikkje ut til at dei hadde noko mot, kor mange dei enn var frå arbeidarklassen.

Referansar

- 25-års kamp for folkeedruskap, Arbeidernes Avholdslandslag 1932–1958*, Oslo 1958.
- Andresen, A. (2000). Kvinner i moderne byers sosial- og kulturhistorie, i *Heimen*, bd. 37.
- Bull, E. (1981). Fra bøndenes og husmennenes samfunn til den organiserte kapitalisme, i Bull, E. (red.), *Retten til en fortid. Sosialhistoriske artikler*, Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget (s. 11–29).
- Det Norske Arbeiderparti (1906). *Landsmøteprotokoll 1906*.
- Fremover*, 3. oktober 1903; 27. juli 1904; 13. juli, 5. november 1907.
- Godtemplarbladet*, 4. mars 1942.
- Hveding, J. (1956). *Frilyndt ungdomsarbeid i Nordland. Eit 50-årsskrift*, Evjeberg.
- Johansson, J.E. (1999). *Rallarkockan Svarta Björn: legend och verklighet*, Rallarkyrkogården, 2. utg. Kiruna: Rallarfesten.
- Kaldal, I. (1997). *Veit og gate. Daglegliv i Midtbyen i Trondheim 1880–1950*. Trondheim: Fagbokforlaget.
- Kjeldstadli, K. (1990). *Oslo bys historie, bind 4, den delte byen fra 1900 til 1948*. Oslo: Cappelen Damm.
- Myhre, J.E. (2012). *Norsk historie 1814–1905*. Oslo: Samlaget.
- NOS, VI. 63 (1916). Alkoholstatistik III. Drukkenskapsarrestationer i Norge 1896–1912. Kristiania: H. Aschehoug. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_063.pdf
- NOS, VI. 78 (1916) Drukkenskapsforseelser 1913–1915, Kristiania: H. Aschehoug. https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_078.pdf
- NOS, V. 51 (1907). Behandlingen av forsømte børn. Vergeraadens virksomhet, skolehjem og tvangsskoler (Lov av 6. juni 1896) 1904 og 1905. Kristiania: O. Fredr. Arnesens Bok & Accidenstrykkeri.
- NOS, V. 96 (1909). Behandlingen av forsømte børn. Vergeraadens virksomhet, skolehjem og tvangsskoler (Lov av 6. juni 1896) 1906 og 1907. Kristiania: O. Fredr. Arnesens Bok & Accidenstrykkeri.
- NOS, V. 164 (1912). Behandlingen av forsømte børn. Vergeraadens virksomhet, skolehjem og tvangsskoler (Lov av 6. juni 1896) 1908 og 1909. Kristiania: O. Fredr. Arnesens Bok & Accidenstrykkeri.
- NOS, VI. 15 (1914). Behandlingen av forsømte børn. Vergeraadens virksomhet, skolehjem og tvangsskoler (Lov av 6. juni 1896) 1910 og 1911. Kristiania: O. Fredr. Arnesens Bok & Accidenstrykkeri.
- Ofoten Folkeblad*, 23. mai 1938.
- Ofotens Tidende*, 7. januar og 6. april 1901; 3. februar, 29. mai og 2. juni 1902; 29. november 1912.
- Punternvold, M. (1903). Arbeiderpartiets historie i Narvik, i *Det Tyvende Aarhundrede* nr. 3–4.
- Storlosjemøtet i Narvik* 15.–18. juli 1927, Trondhjem 1927.

- Thornæs, G. (1999). Hva gjør en by til en by? Administrative og geografiske forhold ved byutviklingen siden 1837, i *Håloygminne*, 4.
- Ytreberg, N.A. (1953). *Narviks historie. Bind 1. Ofoten i eldre tid*. Narvik inntil 1914. Narvik.
- Ytreberg, N.A. (1954). *Narviks historie. Bind 2*. Narvik.
- Ytreberg, N.A. (1954). *Svarta Bjørn*. Oslo: Aschehoug.
- Aas, S. (2001). *Narviks historie. Bind 1. Byen, banen og bolaget*. Narvik: Stiftelsen Narviks historieverk.
- Kjelder:
- Narvik kommunearchiv:
- Narvik bystyres forhandlingsprotokoll fra 1902. Sak 57, 15.5.1902. 1ste kapittel. Nakom.
- Narvik bystyres forhandlingsprotokoll fra 1902. Sak 132, 27.10.1902. Nakom. Statsarkivet i Trondheim:
- Narvik politikammer, Arrestprotokoller 1900–1914. Riksarkivet i Oslo:
- Medisinaldirektoratet 1891–, Med.innb. for Nordland amt. Narvik 1910. Pk. 520. Svenske Riksarkivet i Arninge:
- Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösund, TGO-styreprotokoll for 1914.

KAPITTEL 3

SIKKERHET SETT FRA UNGE I NORD – FRA LOKAL VELFERD TIL KRIGEN I UKRAINA

Elisabeth Pettersen, Astri Dankertsen og Jill Beth Otterlei

Innledning

Ungdommer i Norge lever i et land som ofte beskrives som et av verdens beste. Vi skårer høyt på variabler som for eksempel lykke, demokrati, menneskerettigheter og fred (World Happiness Report 2023). Samtidig er vi inne i en tid med økende uro. Det er klima- og miljøutfordringer og nye spenninger mellom stormaktene Russland, USA og Kina, og verdensomspennende sykdommer som covid-19 og den russiske invasjonen av Ukraina kan bidra til å svekke sikkerheten og føre til en mer usikker fremtid også for unge mennesker. Dette kapittelet er en del av et større forskningsprosjekt om ungdom, sikkerhet, miljø og bærekraft, og har til hensikt å undersøke hva ungdom i Alta mener om sikkerhet og sikkerhetsutfordringer. Vi retter søkelyset mot ungdom i en småby og deres oppfatninger i en nordlig urban kontekst. Problemstillingen er hvordan unge mennesker i en nordlig urban kontekst opplever sikkerhet og sikkerhetsutfordringer.

Det har blitt etterlyst flere studier som belyser de menneskelige sidene ved dette temaet (Tanaka 2015), og vi har derfor forankret vår analyse i menneskelig sikkerhet- eller Human Security-tradisjonen (Franklin et al. 2008; Taylor og Owen 2014). Et annet sentralt utgangspunkt for oss har vært FN-reso-

lusjon 2250 fra 2015. Den la vekt på at ungdom i større grad bør få bidra med sine erfaringer, og at deres forståelse av sikkerhet og sikkerhetsarbeid kan øke kunnskapen om dette temaet (Holm og Pettersen 2018; Dankertsen, Pettersen og Otterlei 2021). FN har fulgt opp dette med UN Security Council Resolution 2419 fra desember 2018. Der ble det fremhevet at arbeidet med å dra inn ungdom i freds- og sikkerhetsarbeid måtte intensiveres. Ved å undersøke hvordan unge i Alta oppfatter sikkerhet og sikkerhetsutfordringer, bidrar vår analyse til å følge opp dette.

Vi antar dessuten at endringer i sikkerhetsutfordringer internasjonalt kan få konsekvenser også lokalt, og at det kan være spennende å få kunnskaper om hvordan unge i småbyen Alta oppfatter og håndterer slike utfordringer. Ved å gjøre undersøkelsen i denne byen kan vi bidra til større innsikt i hva som er noen av hovedutfordringene i urbane strøk i nordområdene. Sikkerhetsutfordringer i nord slik de er forstått av dem som bor her, bør etter vår mening ha større plass i forskningen generelt og kan bidra til å sette søkelys på litt andre sider ved sikkerhetsdebatten enn det man tradisjonelt er opptatt av.

Sikkerhet sett fra en småby i nord

De vi har intervjuet, bor i nordområdene og kjenner de utfordringene som finnes her. Det er for eksempel sårbart klima, sikkerhetspolitiske utfordringer når det gjelder Russland, og uro rundt bærekraftig utnyttelse av naturressurser. De har med andre ord erfaring med hva det vil si å leve i nord.

Tradisjonelt blir gjerne nasjonale sikkerhetsutfordringer i nord knyttet til mulige konflikter eller spenninger mellom Norge og Russland eller til rivalisering mellom stormaktene (Bjur, Eggen og Hilde 2020). Andre forhold, som utnyttning av mulige ressurser i forbindelse med ismelting og den militære strategiske posisjonen nordområdene har for Norge og NATO, er også sentrale. Samtidig er vi inne i en tid med et mer tilspisset forhold mellom Russland, Kina og USA, noe som også preger regionen. Den russiske invasjonen av Ukraina har ført til store endringer i europeisk sikkerhetspolitikk samt at Finland og Sverige har blitt medlem av NATO.

Økte spenninger får spesielt konsekvenser for folk som bor i nordområdene. Tidligere nære samarbeidsrelasjoner, som for eksempel «folk til folk-samarbeid» og vennsksavtaler, har blitt satt på vent eller forkastet (Hegna 2023),

og man forventer også en opprustning av Forsvaret generelt, men i spesielt nord (regjeringen.no).

Ungdom i et nordlig samfunn som Alta har ikke nødvendigvis samme perspektiv på sikkerhet og sikkerhetsutfordringer som de nasjonale beslutningstakerne har. Derfor er det interessant å analysere dette i lys av den lokale konteksten disse utfordringene utspiller seg i. Vi er imidlertid klar over at et nordlig ståsted ikke behøver å bety det samme for en eldre fisker i en finnmarksbygd som det gjør for ungdom i en småby som Alta, og at det finnes mange «nordlige virkeligheter». Et annet sentralt poeng for oss er at ungdomsforskning ofte er blitt kritisert for å ha et implisitt «metrosentrisk» perspektiv som ignorerer de lokale og stedlige prosessene i nordlige ungdommers erfaringer (Paulgaard 2017). Det samme kan imidlertid sies om sikkerhetsforskningen, som ofte har ignorert ungdommers perspektiver og betydningen av lokal kontekst. I analysen ser vi også på betydningen av at Alta er en småby.

Det er heller ikke gitt at ungdom i Alta har samme perspektiv når det gjelder sikkerhetsutfordringer, som ungdom i mer rurale deler av Nord-Norge. Vi må også være forsiktige med å essensialisere den lokale konteksten og lokale identiteter. «Nordlige perspektiver» bygger ofte på myter om relasjonen mellom folk og steder basert på forenklete forestillinger om virkeligheten snarere enn den empiriske realiteten (Paulgaard 2008). Dette blir ofte kalt en «urban kontekst» forstått på en forenklet, globalisert og udifferensiert måte (Cuervo og Wyn 2012). Ungdom i Alta er en svært mangfoldig gruppe, både kulturelt, sosialt, økonomisk og politisk, og de forholder seg til den lokale konteksten på svært ulike måter. Samtidig finnes det visse likhetstrekk i den forstand at de befinner seg geografisk, kulturelt og sosialt i en nordlig kontekst som også kan prege hvordan de ser på både verden og seg selv ut fra et sikkerhetsperspektiv (Dankertsen, Pettersen og Otterlei 2021). I den neste delen har vi tatt utgangspunkt i noen teoretiske perspektiver og begreper vi mener er faglig relevante i studiet av ungdom og sikkerhet.

Perspektiver og tidligere forskning på ungdom og sikkerhet

Vi har sett nærmere på hva unge *forstår* med sikkerhet og sikkerhetsutfordringer, og derfor er det nærliggende å legge an et ontologisk perspektiv som tar utgangspunkt i hvordan unge i Alta tolker og forstår dette. En grunn er at vi

ikke legger føringer på hvordan man skal eller bør oppfatte sikkerhetsbegrepet, og at vi kan fange opp hvordan unge i Alta forstår sikkerhet ut fra egne tolkninger, erfaringer og opplevelser.

Sikkerhet og sikkerhetsutfordringer kan forstås på ulike måter, har mange dimensjoner og kan studeres på ulike nivåer (Martin og Owen (red.) 2014). Det er også mange ulike perspektiver man kan ta utgangspunkt i og analysere sikkerhet i lys av (se for eksempel Ayoob 1997, Baldwin 1997, Blanchard 2003, Huysmans 1998, Taylor og Owen (red.) 2014, Rothschild 1995). For noen dreier sikkerhet og sikkerhetsutfordringer seg om det internasjonale nivået. Her er det forholdet mellom stater på den internasjonale arenaen som er sentralt, og sikkerhet blir derfor innenfor denne tradisjonen ofte oppfattet som et statsanliggende hvor stater er de sentrale aktørene. Dette gjelder for eksempel for realister og neorealister, der territorielle forhold og makt på den internasjonale arenaen er sentralt og ofte avgjørende for hvordan vi skal forstå sikkerhet (Holm og Pettersen 2018). Tradisjonelt har derfor sikkerhet i nord vært forstått som forsvars- og/eller energisikkerhet (prop. 73 S (2011–2012): 22–23). Fokus har vært å sikre stabilitet, men også beroligelse mot Russland, å beholde og videreutvikle fiskeriressursene og å utnytte det energipotensialet som ligger i nordområdene (Jensen 2014). Til tross for at dette bildet er noe mer nyansert når det gjelder hvilke utfordringer norsk sikkerhets- og forsvarspolitikkk står overfor de nærmeste årene (se for eksempel NOU 2023: 14 og prop. 62 S (2019–2020)), så er det fremdeles farene ved de internasjonale og regionale stormaktsforholdene som er dominerende i den nordlige forsvars- og sikkerhetspolitiske diskursen. Den nye forsvarskommisjonens innstilling viser også dette ([regjeringen.no](https://www.regjeringen.no) 2023).

Sikkerhetsbegrepet kan imidlertid også oppfattes som sikkerhet og trygghet fra individ til statsnivå (Paris 2001). Dette betegnes gjerne som menneskelig sikkerhet- eller Human Security-tradisjonen (Franklin et al. 2008; Taylor og Owen 2014). Andersen-Rogers og Crawford (2018: 7) hevder at dette utgangspunktet er viktig fordi folk generelt oppfatter sikkerhet som stabilitet i dagliglivet og som trygghet i omgivelsene sine. Ifølge Mitzen (2006: 347) er sikkerhet for mange knyttet til trygghet, og de vil søke å undertrykke eller la være å tenke på ting som gjør dem utrygge. Undertrykkingen blir en form for «vaksineringsstrategi» mot frykt eller det som oppfattes som utrygt (Mitzen 2006: 349).

Innenfor denne tradisjonen ser noen på individenes sikkerhet med utgangspunkt i at dette forstås som en sosial konstruksjon, og at sikkerhet er en del

av vår sosiale forståelse og identitet. Det har også betydning for hvordan vi tolker den sikkerhetspolitiske virkeligheten (Balzacq 2010; Huysmans 2002; Wæver et al. 1993; Holm og Pettersen 2018; Dankertsen, Pettersen og Otterlei 2021). Ken Booth (1991) ser for eksempel på sikkerhet som en sosial frigjøringsprosess, mens andre tar utgangspunkt i tradisjonen fra Anthony Giddens (1991) og betrakter sikkerhet i ontologisk forstand. Her forsøker folk «å leve med» en viss sikkerhetsrisiko, men de håndterer dette ved å lage seg rutiner eller å unngå visse typer farer (Huysmans 1998; McSweeney 1999; Mitzen 2006; Holm og Pettersen 2018).

Innenfor tradisjonen til for eksempel Andersen-Rogers og Crawford (2018), Mitzen (2006), Franklin et al. (2008) og Taylor og Owen (2014) kobles tanker om sikkerhet til stabilitet og orden, og dette er et relevant utgangspunkt for oss. Folk søker å mestre usikkerhet og utrygghet i sine omgivelser blant annet ved å bygge tillit i omgivelsene sine, eller de søker å ha et stabilt sosialt liv og å etablere faste rutiner som trykker hverdagen deres (Franklin et al. 2008; Woods et al. 2008). Det kan være å ta en utdanning i håp om at denne i mest mulig grad skal sikre en jobb og inntekt, eller det kan være å søke å ta vare på familie, naboer og venner slik at det lokale miljøet man er en del av, blir tryggere (Holm og Pettersen 2018). Ifølge Franklin et al. (2008 s. 40) kan studier av frykt, risiko og usikkerhet deles inn i tre kategorier for risikooppfattelse. Den første kategorien er knyttet til *sårbarhet*, som viser til det å kunne motstå fysisk, sosial eller psykisk aggresjon. Her dreier det seg om å redusere usikkerhet ved å ikke bli et offer for slike handlinger. Alder, kjønn og sosioøkonomiske forhold er noe som kan påvirke denne sårbarheten. Dette kommer for eksempel til uttrykk ved at kvinner og eldre kan føle seg mer utsatte og dermed også sårbare fordi de i mindre grad enn andre grupper kan forsvare seg mot slike hendelser (Holm og Pettersen 2018: 114). Franklin (2008: 43) hevder også at folk som er sosialt og økonomisk presset eller er bosatt i områder hvor det er høy kriminalitet, kan oppleve disse usikkerhetene sterkere enn andre. Den andre kategorien til Franklin (2008: 40) er *kontekstuell usikkerhet* og refererer til oppfatninger av usikkerhet knyttet til det lokale, men også det sosiale miljøet man er en del av. Det kan være kriminalitet i nabolaget, som for eksempel biltyverier, tigging eller drikking på offentlig sted, som bidrar til at usikkerhetsfølelsen blir sterkere (Franklin et al. 2008). Den tredje og siste kategorien som Franklin (2008: 40) benytter, er *sosial integrasjon*. Det vil si hvor godt man er integrert i lokalsamfunnet, og hvordan

identitet og tilhørighet kan redusere sikkerhetsrisikoen. Fellesskapsfølelsen er med andre ord av stor betydning for hvordan man oppfatter sikkerhet og risiko. Jo mer integrert man er, jo mindre utsatt føler man seg, noe også andre studier viser (Kanan og Pruitt 2002; Gibson et al. 2002; Holm og Pettersen 2018; Dankertsen, Pettersen og Otterlei 2021).

Den sosiale integrasjonen i verden slår sprekker. Det er økende uro blant unge i for eksempel Frankrike, Spania og USA (Barron 2020: 33). Diskusjoner om flyktninger, konflikter, nasjonalisme og kriger preger dessuten internasjonale spørsmål (Holm og Pettersen 2018: 115). I tillegg til dette førte koronapandemien til nedstengninger av skoler og samfunnsliv, og med invasjonen av Ukraina opplever Europa den første internasjonale krigen på 83 år. Det er grunn til å anta at slike hendelser også påvirker unge i Alta.

Franklins (2008) tre kategorier kan, slik vi ser det, fange opp flere sider ved sikkerhet og sikkerhetsutfordringer hos ungdommene som vi har intervjuet. Mens de to første kategoriene, *sårbarhet* og *kontekstuell usikkerhet*, beskriver faktorer som kan øke usikkerhet slik at tryggheten blir mindre, beskriver den siste, det vil si *integrasjon*, hva som kan redusere usikkerhet og derfor øke tryggheten hos unge. I vår analyse vil vi ta utgangspunkt i disse tre kategoriene. For det første fordi vi kan få større innsikt i hva det er som påvirker og former oppfatninger av sikkerhet, trygghet og risiko. For det andre fordi det gir innsikt i de kontekstuelle sidene ved sikkerhet og hvordan unge i Alta eventuelt håndterer slike sikkerhetsutfordringer.

Metode, kontekst og deltakere

Denne undersøkelsen tar utgangspunkt i en intervjuguide som er utviklet i forbindelse med en større studie som dreier seg om unges oppfatninger av ulike temaer knyttet til sikkerhet, sikkerhetsutfordringer, klima, miljø og bærekraft. I undersøkelsen har vi intervjuet ungdom mellom 16–26 år. Dette er innenfor FNs aldersmessige definisjon av ungdom, som er unge mellom 15–29 år (UN-DESA 2013). Det er til sammen 14 unge med i denne undersøkelsen, og vi har en kvalitativ tilnærming med bruk av intervjuer. Fordelen med kvalitative intervjuer er at de gir oss inngående og detaljrik informasjon fra deltakerne, og at deres forståelse og tolkninger får stor plass. Et sentralt poeng har vært at deltakerne skulle få stort spillerom når det gjaldt våre spørsmål

i intervjuguiden, og at vi kunne stille oppfølgingsspørsmål underveis, noe som førte til at deltakerne kunne utdype og konkretisere sine synspunkt. På den måten kunne vi få inngående innsikt i deres erfaringer, tanker og følelser rundt temaet vårt. Det er noe som sikrer reliabiliteten, og som er sentralt i kvalitative studier (Dalen 2004).

Rekrutteringen av deltakere er gjort ved at vi tok kontakt med ulike typer ungdomsorganisasjoner og politiske partier. I tillegg har vi oppsøkt ungdom på steder der de er, som for eksempel universiteter, skoler og uteplasser. Noen er også rekruttert via lokale nettverk. Det betyr at mange av våre ungdommer er tilfeldig valgt, men vi har tatt hensyn til kjønn og alder for å få bredde. Hovedvekten av deltakerne er studenter og elever på videregående skole. Utvalget består av unge i Alta som var interessert i å svare på våre spørsmål, og er ikke representativt for ungdom generelt.

Det første vi gjorde, var å spørre ungdommene om de ville delta, og fortelle dem om prosjektet. For noen passet det med intervju med en gang, mens for andre avtalte vi at vi skulle møte dem senere. Intervjuene tok utgangspunkt i et halvstrukturert spørreskjema der vi hadde satt opp en rekke spørsmål knyttet til sikkerhet, sikkerhetsutfordringer, klima, miljø og bærekraft. Spørsmålene var åpne i den forstand at deltakerne selv hadde muligheten til å utdype eller legge til ting de mente var viktig. Dette gav oss også mulighet til å komme med oppfølgingsspørsmål om for eksempel utfordringer på ulike nivåer (lokalt, nasjonalt og internasjonalt) og til å utdype spørsmålene om det var noe de ikke skjønnte. En fordel med halvstrukturerte intervjuer er at man kan tilpasse spørsmålene til deltakeren med personlige oppfølgingsspørsmål (Dalen 2004), og på den måten kunne vi få frem flere sider ved hva de legger i sikkerhet og sikkerhetsutfordringer.

Intervjuene ble foretatt enten som individuelle intervjuer eller som gruppeintervjuer. Fordelen med individuelle intervjuer er blant annet at ingen andre kan få innsyn i egne standpunkter, og at deltakerne har forskeren for seg selv. De kan fritt stille spørsmål dersom det er noe de ikke forstår, og de behøver heller ikke være urolige for at noen husker det de svarte (Dalen 2004). Spesielt for våre yngre deltakere kan det ha vært en fordel fordi de sto friere til å svare, og fordi de ikke ble påvirket av andre. En annen fordel er at de kunne spørre om ting som var uklart uten å være redde for at det skulle virke dumt eller bli misforstått av de andre deltakerne.

Gruppeintervjuer har den fordel at deltakerne kan spille på hverandres svar, og at de i løpet av diskusjonene som oppstår, kommer på ting som de ellers ikke ville ha gjort (Malterud 2011). En annen fordel er at man får intervjuet flere personer samtidig. Vi oppdaget dessuten at diskusjonen rundt spørsmålene fikk noe større plass i gruppeintervjuene, og at deltakerne også ble inspirert av hva de andre sa. Det startet med andre ord en tankeprosess hos andre deltakere.

Under alle intervjuene skrev vi notater og enkelte sitater, og vi er dermed ikke meldepliktige til SIKT. Etter samtalene gikk vi igjennom notatene og sitatene sammen med informanten, slik at vi skulle være sikre på at svarene vi fikk, ble oppfattet riktig. De ble anonymisert med fiktive navn under intervjuet, slik at de skulle bli lettere å referere til.

Bakgrunnen for å velge Alta var at vi ønsket en by i Finnmark med et flerkulturelt preg. Alta har dessuten et universitet, en større videregående skole og innvandrere fra ulike deler av verden. Det gav oss svar på eventuelle forskjeller i hvordan ulike folkegrupper oppfatter sikkerhet og sikkerhetsutfordringer. Vi mente også at det ville være en fordel med en by på en viss størrelse for blant annet å sikre anonymitet og at ingen kan «kjenne» noen igjen i studien.

Undersøkelsen vår ble gjennomført i mars 2022, få uker etter Russlands invasjon av Ukraina. Dette har påvirket ungdommene ved at mange av dem var opptatt av krigen og hvilke konsekvenser den kunne få. Vi spurte dem ikke direkte om krigen, siden vi lot ungdommene snakke fritt omkring sikkerhet og sikkerhetsutfordringer. Koronapandemien pågikk, men uten store restriksjoner. Alle ungdommene vi snakket med, var glade for at restriksjonene var borte, og at de kunne vende tilbake til et mer normalt sosialt liv.

Vi antar at både covid-19 og krigen har hatt betydning for svarene vi har fått. Sikkerhetsspørsmål er mer dagsaktuelt og preger hverdagen til de fleste i Norge. Vi har ikke mulighet til å si noe konkret om hvilke utslag dette kan ha fått for undersøkelsen, annet enn at ungdommene svarer at krigen er en sentral sikkerhetsutfordring.

Etiske hensyn

Våre spørsmål om sikkerhet og sikkerhetsutfordringer kan selvsagt bidra til frykt hos noen unge (Holm og Pettersen 2018: 114). Bakgrunnen er at disse begrepene innebærer at de må tenke på hva som er usikkert, og hva som er

utrygt, noe som i seg selv kan skape frykt (Longhofer, Floerch og Hoy 2012). For å hindre dette lot vi de unge selv definere hva de la i sikkerhetsbegrepet, og på den måten gav vi dem definisjonsmakten. Dermed unngikk vi å påvirke dem med våre oppfatninger. Et annet poeng er at gruppeintervjuene kan bidra til å gjøre intervjusituasjonen lettere fordi ungdommene var i flertall og ikke var alene med forskeren. De fleste ungdommene vi intervjuet, mente også at det var viktig å undersøke hva ungdom mener, blant annet fordi det ikke er så mange som er interessert i deres oppfatninger rent generelt, og at det var interessant at vi ønsket å finne ut noe om ungdom som bor i Alta.

Hva forstår unge i Alta med begrepet sikkerhet, og hvilke sikkerhetsutfordringer ser de på som mest sentrale?

For å svare på problemstillingen om hvordan unge mennesker i Alta opplever sikkerhet og sikkerhetsutfordringer, beskriver vi først hvordan de forstår begrepet sikkerhet, og deretter tar vi for oss hva de mener er sikkerhetsutfordringer. Når det gjelder begrepet sikkerhet, fant vi at det oppfattes som trygghet, og de mest sentrale elementene er velferdsordninger og et trygt nærmiljø. På spørsmål om sikkerhetsutfordringer er svarene delt i tre hovedkategorier: velferd, sosialt press, og krig og kriminalitet.

Sikkerhet oppfattes som trygghet og velferd

På spørsmål om hva ungdommenes forståelse av sikkerhet var, fikk vi veldig mange ulike svar. For eksempel sa Ingrid (23): «[D]et første jeg tenker på, er det at man bør bruke sykkelhjelm og ... ja, slike ting som gjør en mer sikker i hverdagen.» Generelt viser vår studie at unge i Alta forstår sikkerhet som trygghet på mange områder. De er spesielt opptatt av gode velferdsordninger, og at de har familie og venner som kan stille opp om de har behov for det. Et eksempel på at velferd skaper trygghet, kommer fra Jonas (18), som mente at det å få seg jobb og utdanning var viktig for hans sikkerhet. Et annet eksempel er Gro (21), som mente at arbeidsledighetstrygd er veldig viktig for folks sikkerhet, og at hun trodde dette var med på å gjøre folk både i Alta og Norge trygge. Andre sa at det var viktig med Nav fordi de kunne gå dit om de trengte det, for eksempel om man ble utsatt for en ulykke. For eksempel sa Salina (25) at sikkerhet betyr at folk føler seg trygge, at de får beskyttelse, som for eksempel at det finnes sosiale og økonomiske tiltak som kan hjelpe dem som trenger det, og at man kan hjelpe folk som

har problemer, som for eksempel rusmisbrukere. Hun la til at familien, venner og nettverk kan bidra til trygghet og beskyttelse. Vegard (22) nevnte også dette. Han hadde foreldre og besteforeldre han kunne spørre om hjelp om han trengte det, og dette mente han var viktig for sikkerheten hans. Hilde (26) mente at trygghet betyr at man har et godt helsetilbud, som for eksempel legehjelp og sykehus.

Analysen vår viser at det er flere som legger vekt på velferdsordninger som en sentral faktor for å skape trygghet. Denne typen ordninger skapte trygghet hos ungdommene, til tross for at noen mente at det var ting som ikke var helt bra også her i Alta. Dette viser at unge har sterk tillit til velferdsstaten, og ifølge Franklin et al. (2008) kan dette kobles til *sosial integrasjon*-kategorien. Det betyr at velferdsstatens ordninger reduserer frykt og uro og skaper trygghet for en sikrere fremtid.

Det er et generelt trekk i undersøkelsen at utdanning, jobb og skole er sentralt for ungdommenes trygghet. Bakgrunnen for dette er at da kunne de klare seg selv. Det å føle seg trygge og å ha nok penger var også viktig. Alle vi spurte, la vekt på at de følte seg trygge i Alta og Norge, selv om det også finnes problemer her.

Mitzen (2006) hevder at sikkerhet blant unge ofte er knyttet til den lokale konteksten, og vår studie viser den samme tendensen. Det ungdommene i Alta oppfatter som sikkerhet, er den tryggheten som skapes gjennom å ha familie og venner som kan støtte dem, og velferdsordninger som kan gi dem støtte dersom de trenger det. Utdanning er også en viktig faktor for å føle seg trygg. Da stiller man sterkere på arbeidsmarkedet, og det sikrer fremtiden.

Sikkerhetsutfordringer: velferd, sosialt press og krig og kriminalitet

Som analysen om sikkerhetsbegrepet ovenfor viser, er velferd et sentralt element for sikkerhet, og mangel på velferd blir sett på som en sikkerhetsutfordring. I tillegg mente de unge at sosialt press er en sentral utfordring, og med Russlands invasjon av Ukraina har krig blitt en aktuell sikkerhetsutfordring for dem. I denne delen tar vi først for oss de utfordringene som handler om velferd, og deretter sosialt press og til slutt krig og kriminalitet.

Velferd som sikkerhetsutfordring

Ifølge våre informanter er sikkerhetsutfordringer i Alta særlig knyttet til mangel på sykehus, og generelt viser de også til at det kan være utfordrende å få seg jobb og å skaffe seg bolig. Det at Alta er den største byen i Finnmark og ikke har sykehus, syntes mange var merkelig og problematisk. Et eksempel på dette er Hilde (26), som sa: «Alta har ikke sykehus, og det bekymrer meg mye. Det er langt til Hammerfest, og om vinteren i dårlig vær kan det ta flere timer før man kommer frem, folk kan dø på veien dit.» Hun mente videre at det var på tide at politikerne lenger sør tok tryggheten til folk nordpå mer på alvor. Hun viste også til at sykehusdebatten hadde vært sentral i valgkampen, og håpet at oppmerksomheten om dette ville føre til endringer.

Koronapandemien har også aktualisert velferd og helse som sikkerhetsutfordringer på flere måter. Gro (21) sa for eksempel: «[H]erre fred, vi så jo på det som skjedde i Italia og ble kjemperedd. Det døde jo folk heile tida.» Flere av de unge nevnte sosiale forhold og isolasjon, fordi de ikke kunne møtes. Et eksempel på dette er Vegard (22), som sa: «Venner er viktig for trygghet, og det hadde selvsagt begrensa samværet.» Katharina (24) fortalte om venner som ikke hadde jobb å gå tilbake til etter pandemien, noe som bekymret henne mye. Disse eksemplene viser at koronapandemien ble en sikkerhetsutfordring mens den sto på, men også at den fikk ettervirkninger knyttet til for eksempel arbeidsledighet og sykdommer. Et annet eksempel på det er Martin (19), som la vekt på at pandemien hadde ført til mer usikkerhet når det gjaldt sykdommer mer generelt.

Flere nevnte usikkerhet knyttet til boligmarkedet. Det at prisene hadde steget på mat og strøm, var også en sikkerhetsutfordring. Flere sa at de ikke hadde god råd, og at høye priser på mat og bolig kunne gjøre det økonomisk vanskelig for dem. Dårlig økonomi, pandemi og mangel på sykehus kan skape velferdsutfordringer, og de unge ser på dette som sikkerhetsutfordringer. I lys av Franklin et al. (2008) kan sosialt og økonomisk press føre til større usikkerhet og flere bekymringer, og det blir dermed en sikkerhetsutfordring. Sikkerhetsutfordringer kan, ifølge Franklin et al. (2008), knyttes til kategorien *sårbarhet*. Svarene fra de unge vi har intervjuet, viser tydelig at sosioøkonomiske forhold er en sikkerhetsutfordring som gjør dem både sårbare og utrygge.

Sosialt press som sikkerhetsutfordring

Et annet sentralt funn i vår undersøkelse om sikkerhet og sikkerhetsutfordringer i Alta er at nesten alle vi intervjuet, sa at det var et sterkt press på ungdommen. Det var klespress, prestasjonspress og kroppspress. Selv om flere sa at de selv ikke hadde vært utsatt for slikt press, så visste de om mange som hadde blitt det. Eva (17) sa for eksempel at dette kanskje var mer utbredt blant dem som var yngre enn henne. Men hun la til: «[V]i skal jo liksom være gode til alt, skolen, håret, sminken og klærne.» Det var flere av dem vi spurte, som sa at dyre klær, det å være best på skolen og ikke minst det at man skulle ha en veltrent kropp, var viktig, og at dette var en utfordring for mange. Flere sa at det kanskje ikke var en veldig stor sikkerhetsutfordring, men at slikt press godt kunne føre til at folk ble syke av det. Flere hadde hørt om at unge kunne ta sitt eget liv når de ble så presset.

Dette kan tolkes i lys av Franklin et al. (2008) sin første kategori om at oppfatninger av sikkerhetsutfordringer blir definert som *sårbarhet*. Her er det sosiale eller psykiske forhold eller forventninger, som kan skape usikkerhet eller frykt. Kategorien omfatter også i hvilken grad man kan klare å motstå dette presset. Mange unge vil i utgangspunktet føle et slikt press, og jo mer sårbar man er, jo mindre vil man klare å stå imot presset. Flere av dem vi intervjuet, sa også at de hadde vært utsatt for press, men at dette var mer utbredt i yngre år. Det var spesielt de kvinnelige informantene som trakk frem klær, sminke og kroppspress. Det «å se bra ut» var viktig, og man «måtte» jo holde seg i form. Andre la vekt på at selv om det var et reelt press på dem, så hadde de ikke penger til å følge det opp uansett. Noen av ungdommene sa at sosiale medier bidro til å forsterke mobbing, og at presset på utseende og klær kunne gjøre at mange flere ikke følte seg helt bra. Det kunne føre til at flere fikk psykiske problemer. Dette viser at flere av våre informanter synes det er vanskelig stå imot press, noe Franklin et al. (2008) også påpeker.

Noen av ungdommene vi snakket med, sa at sikkerhetsutfordringer var knyttet rus og rusbruk. Simon (22) sa for eksempel: «[J]a, det er press på ungdom, drikkepress og klespress, men jeg kjøper ofte brukte klær, og dessuten kan jeg låne av venner.» Han sa også at drikkepress ikke var et stort problem for ham, men at det sikkert var noen som følte seg presset. Flere unge nevnte også at det var press på dem om å kjøpe dyre skutere, ATV-er eller andre fremkomstmidler for ungdom. Mobbing ble også nevnt som en sikkerhetsutfordring. Eva (17) sa at mobbing kanskje ikke var et stort problem, men

under koronapandemien så merket man godt om man var «utenfor gjengen», dersom man ikke var med i den lovlige kvoten som kunne møtes. Et annet eksempel er Gro (21), som sa at «vi må ta tak i mobbingen, mange som ikke har fine klær eller andre ting som ungdommene ønsker seg, er ikke bra ... foreldrene blir også presset av det».

Franklin et al. (2008) sin andre kategori om sikkerhetsutfordringer, *kontekstuell usikkerhet*, er knyttet til personlig følt usikkerhet, men våre informanter la vekt på at for eksempel mobbing og klespress er et samfunnsproblem. Det kan tyde på at Franklin et al. (2008) sin kontekstuelle usikkerhet ikke er så veldig relevant i en nordnorsk småbykontekst.

Den tredje kategorien til Franklin et al. (2008) er *sosial integrasjon* som forklaring på sikkerhetsutfordringer. Jo mer integrert man er i lokalsamfunnet, jo mer reduseres sikkerhetsutfordringene ved sosialt press. Vi tolker svarene fra de unge som at de opplever press, men ser det mer som en samfunnsutfordring enn et personlig problem. De klarer å stå imot presset, særlig når de har blitt litt eldre, og dette kan være et tegn på at man er sosialt integrert, ifølge Franklin et al. (2008). Ungdommene våre la mer vekt på de samfunnsmessige sidene ved sikkerhetsutfordringene, ikke sin egen usikkerhet eller frykt.

Krig og kriminalitet som sikkerhetsutfordring

Flere unge i vår undersøkelse nevnte krig og kriminalitet som en sikkerhetsutfordring. De så på kriminalitet som en generell utfordring, men sa at dette ikke var et stort problem i småbyen Alta. Dersom kriminalitet ble nevnt, ble dette knyttet til større byer som for eksempel Oslo eller Bergen. I lys av Franklin et al. (2008) er kategorien kontekstuell usikkerhet knyttet til kriminalitet i nabolaget som skaper sikkerhetsutfordringer i nærmiljøet. Kriminalitet er dermed ikke en sentral sikkerhetsutfordring for de unge i Alta. De mente at nærmiljøet var veldig trygt, særlig når det gjaldt kriminalitet, og derfor fant vi få spor av tradisjonell kontekstuell usikkerhet her. Noen sa imidlertid at de tok forholdsregler når de var på ukjente steder, slik at de ikke skulle bli utrygge.

En aktuell sikkerhetsutfordring for ungdommene i Alta er Russlands invasjon av Ukraina i februar 2022. Våre intervjuer viser at ungdommene er opptatt av mange sider ved krigen. Et eksempel er Martin (19), som mente at det er usikkerhet knyttet til krigen i Ukraina, og at dette er en sikkerhetsutfor-

dring. Den fører til at mange må flykte. Han sa også at det kan bli matmangel og andre kriser i kjølvannet av ukrainakrigen, og at det skaper usikkerhet i Europa. Et annet eksempel er Katharina (24): «Invasjonen av Ukraina har ført til at jeg er reddere nå enn før. Det er faktisk så fælt at jeg har problemer når jeg skal snakke om det. Jeg tror nesten ikke det er sant med den krigen, og jeg er redd for at den skal spre seg.» Ingrid (23) mente at Putin jo kunne gjøre hva som helst, og sa at hun ikke stolte på ham i det hele tatt. Salina (25) var også bekymret for krigen og sa at «krigen har gjort oss utrygge, det blir mye uro i verden på grunn av den». Hun kjente flere unge russere som var imot krigen, og hun var redd for at det skulle bli vanskelig å være russer i Norge. Eva (17) sa at de hadde fått beskjed på skolen om at de hadde kjøpt inn jodtabletter for å ha liggende, og det hadde gjort henne skremt.

Disse eksemplene kan knyttes til Franklin et al. (2008) sin kategori *sårbarhet* ved at man kan bli utsatt for krig, fysisk vold og aggresjon, og at unge er særlig sårbare fordi de ikke så lett kan beskytte seg. Sikkerhetsutfordringer for de unge er knyttet til krig, slik de tradisjonelle perspektivene også tolker sikkerhetsbegrepet som konflikter mellom stater. Sårbarhetsbegrepet innebærer også hva man gjør for å redusere usikkerheten, og noen av de vi intervjuet, beskrev noen slike strategier. Thea (23) mente for eksempel at en løsning kunne være å styrke Forsvaret i Finnmark. Flere sa også at de var glade for at Norge var medlem av NATO, og at dersom det skjedde noe her, så ville vi få hjelp. Hilde (26) sa at «bomberom er viktig i forhold til krig, og krigen i Ukraina har aktualisert dette her hos oss – hvor skal vi gjøre av oss?».

Ifølge Mitzen (2006) er også sikkerhet knyttet til trygghet. Et viktig poeng for både Franklin et al. (2008), Giddens (1991) og Mitzen (2006) er at folk søker å unngå å tenke for mye på ting som skremmer dem. Det er en måte å «slå av» frykten på i daglivet, slik at man slipper å gå rundt og være redd eller urolig. Dette viser også vår undersøkelse. Flere av våre ungdommer sa at de prøvde å unngå å tenke for mye på ting som kunne være skremmende for dem.

Konklusjon – fra lokal velferd til krigen i Ukraina

Undersøkelsen vår viser at unge i Alta ser på sikkerhet som trygghet slik Mitzen (2006) definerer dette, og at trygghet for dem betyr gode velferdsordninger, lav kriminalitet og gode sosiale forhold. De sier at dette har sammenheng med at Alta har et småbypreg uten store sosiale utfordringer sammenlignet med

større byer i Norge. Sikkerhetsutfordringer er knyttet til lokale og nasjonale forhold, som for eksempel mangel på sykehus, press på ungdom og mobbing. Russlands invasjon av Ukraina og koronapandemien har imidlertid gjort dem mer urolige for fremtiden, uten at det har gjort dem spesielt utrygge. De tror ikke at disse sikkerhetsutfordringene vil ramme dem personlig.

I analysen av svarene fra ungdommene har vi tatt utgangspunkt i Human Security-tradisjonen (bl.a. Andersen-Rogers og Crawford 2018, Mitzen 2006) og spesielt Franklin et al. (2008) sine tre kategorier. Vi har vist at Franklin et al. (2008) gir oss en god inngang til å forstå hva ungdom i Alta legger i sikkerhet og sikkerhetsutfordringer. Med de tre kategoriene *sårbarhet*, *kontekstuell usikkerhet* og *sosial integrasjon* får vi frem at sikkerhetsutfordringene varierer fra velferd til krig. Sårbarhet kommer særlig frem fordi de er bekymret for økende mat- og boligpriser, pandemi og krig. Kontekstuell usikkerhet, for eksempel utrygge lokale forhold, er ikke en sikkerhetsutfordring for de unge. Alta oppleves som en trygg småby. Den siste kategorien, sosial integrasjon, belyser at selv om de unge for eksempel kan være bekymret for egen økonomi, så sier mange at de har familie og venner som kan stille opp. Denne tilhørigheten bidrar til sikkerhet.

Det som også kommer frem i denne studien, er at nesten alle sikkerhetsutfordringene utenfor Norge kan knyttes til kategorien *sårbarhet*. Det er utfordringer og utrygghet knyttet til krig og pandemi. Mange av dem vi spurte, sa at de ikke trodde dette kunne bli et personlig problem, fordi de bodde i Norge, men at det var en viss risiko for at forholdene kunne bli verre – også her. Dette kan tolkes i retning av at internasjonal sikkerhet og sikkerhetsutfordringer oppleves som noe mer fjernt enn de lokale utfordringene, men at ungdommene samtidig er klar over dem og føler en viss frykt for at det en dag kan ramme dem selv.

Referanser

- Andersen-Rogers, D. og Crawford, K.F. (2018). *Human Security. Theory and Action*. Lanham, Boulder, New York. Rowman & Littlefield.
- Ayoob, M. (1997). Defining Security: A Subaltern Realist Perspective. I K. Krause og M.C. Williams, *Critical Security Studies*. Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 121–146.
- Baldwin, D.A. (1997). The Concept of Security. *Review of International Studies* 23(I), s. 5–26. <https://doi.org/10.1017/s0260210597000053>
- Balzacq, T. (2010). Constructivism and Securitization Studies. The Routledge Handbook of Security Studies, s. 5–26. <https://doi.org/10.4324/9780203868508>
- Barron, J. (2020). I Absolutely Will Not Back Down. Meet the Young People at the Heart of Hong Kong's Rebellion. *Time*. <https://time.com/longform/hong-kong-portraits/> 25. september 2020.
- Bjur, I., Eggen, K.A. og Hilde, P.S. (2020). Mellom varmebølge og isfront: nord-områdene, sikkerhet og storpolitikk. *Internasjonal Politikk*, 78(4), s. 478–489. <https://doi.org/10.23865/intpol.v78.2399>
- Blanchard, E.M. (2003). Gender, International Relations and the Development of Feminist Security Theory. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 28(4), s. 1298–1312. <https://signsjournal.org/?s=Gender%2C+International+Relations+and+the+Development+of+Feminist+Security+Theory>. <https://doi.org/10.1086/368328>
- Booth, K. (1991). Security and Emancipation. *Review of International Studies* 17(4), s. 331–336. <https://doi.org/10.1017/s0260210500112033>
- Cuervo, H. og Wyn, J. (2012). *Young People Making It Work. Continuity and Change in Rural Places*. Melbourne: Melbourne University Press.
- Dalen, M. (2004). *Intervju som metode: en kvalitativ tilnærming*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dankertsen, A., Pettersen, E. og Otterlei, J.B. (2021). “If We Want to Have a Good Future, We Need to do Something About It.” Youth, Security and Imagined Horizons in the Intercultural Arctic Norway. *Acta Borealia. A Nordic Journal of Circumpolar Societies*, vol. 38, nr. 2 2021. <https://doi.org/10.1080/08003831.2021.1982547>
- Franklin, T.W., Franklin, C.A og Fearn, N.E. (2008). A Multilevel Analysis of the Vulnerability, Disorder, and Social Integration Models of Fear of Crime. *Social Justice Research* 21(2), s. 204–227. <https://dx.doi.org/10.1007/s11211-008-0069-9>
- Gibson, C.L., Zhao, J., Lovrich, N.P. og Gaffney, M.J. (2002). Social Integration, Individual Perceptions of Collective Efficacy, and Fear of Crime in Tree Cities. *Justice Quarterly* 19(3), s. 537–564. <https://doi.org/10.1080/07418820200095341>
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Hegna, K.B. (2023). Forsvarets forum (2023).
- Holm, N.G.L. og Pettersen, E. (2018). *Vårt lille land – små samfunn store utfordringer*. Stamsund: Orkana Forlag.

- Holm, N.G.L., Lillehaug Pedersen, L.M. og Pettersen, E. (2019). Youth, Gender, and Perceptions of Security in Norway. *International Journal of Adolescence and Youth*, vol. 24, s. 421–434. <https://doi.org/10.1080/02673843.2019.1669060>
- Huysmans, J. (1998). Security! What do You Mean? From Concept to Thick Signifier. *European Journal of International Relations* 4(2), s. 226–131. <https://doi.org/10.1177/1354066198004002004>
- Jacobsen, D.I. (2005). *Hvordan gjennomføre undersøkelser? Innføring i samfunnsvitenskapelig metode* (2. utg.). Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Jensen, L.C. (2014). The Times They Are A-Changin': Norsk sikkerhet og usikkerhet i nordområdene. *Internasjonal politikk*, 72(1). <https://doi.org/10.18261/ISSN1891-1757-2014-01-02>
- Jervell, S. (1986). The Military Buildup in the High North. *University Press of America, co-published with the Center for International Affairs at Harvard University, Sept. 1986*, s. 174 (ISBN-10: 081915685X).
- Kanan, J.W. og Pruitt, M.V. (2002). Modeling Fear and Crime and Perceived Victimization Risk: The (In) Significance of Neighborhood Integration. *Sociological Inquiry* 72(4), s. 527–548. <https://doi.org/10.1111/1475-682X.00033>
- Longhofer, J., Floersch, J. og Hoy, J. (2012). *Qualitative Methods for Practice Research*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195398472.001.0001>
- Malterud, K. (2011). *Kvalitative metoder i medisinsk forskning – en innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Martin, M. og Owen, T. (2014). *Routledge Handbook of Human Security*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315885926>
- McSweeney, B. (1999). *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mitzen, J. (2006): Ontological Security in World Politics: State Identity and The Security Dilemma. *European Journal of International Relations* 12(3), s. 341–370. <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1354066106067346>
- NOU 2023: 14. Forsvarskommisjonen av 2021 – Forsvar for fred og frihet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2023-14/id2974821/>
- Okunola, S. og Amole, D. (2012). Perception of Safety. Social Participation and Vulnerability in an Urban Neighborhood, Lagos, Nigeria. *Procedia-Social and Behavioral Sciences* 35, s. 505–513. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.02.116>
- Paris, R. (2001). Human Security: Paradigm Shift or Hot Air? *International Security* 26(2), s. 87–102. <https://doi.org/10.1162/016228801753191141>
- Paulgaard, G. (2008). Re-Centring Periphery: Negotiating Identities in Time and Space. I Bærenholdt, J.O. og B. Granås (red.), *Mobility and Place: Enacting Northern European Peripheries*, (s. 65–76). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315595757-6>
- Paulgaard, G. (2017). Geographies of Inequalities in an Area of Opportunities; Ambiguous Experiences among Young Men in the Norwegian High North. *Geographical Research*, 55(1), s. 38–46. <https://doi.org/10.1111/1745-5871.12198>

- Pedersen, T. (2018). Når nordområdene lever sitt eget liv. *Internasjonal politikk. Skandinavisk tidsskrift for internasjonale studier*, 76(3), s. 140–158. <https://doi.org/10.23865/intpol.v76.1122>
- Prop. 62 S (2019–2020). *Vilje til beredskap – evne til forsvar. Langtidsplan for forsvarssektoren*. <https://kudos.dfo.no/dokument/19748/-31122630#:~:text=Prop.%2062%20S%20%282019%E2%80%932020%29%20Vilje%20til%20beredskap%20%E2%80%93,som%20startet%20i%20forrige%20plan%20bygges%20videre%20p%C3%A5>.
- Prop. 73 S (2011–2012). *Et forsvar for vår tid*. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop-73-s-20112012/id676029/?ch=4>
- Regeringen.se (2023). <https://www.regeringen.se/regeringens-politik/sverige-och-nato/sveriges-vag-in-i-nato/>
- Regjeringen.no (2023). <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/forsvarskommisjonen-har-levert-sin-rapport2/id2975173/>
- Regjeringen.no (2023). NOU 2023: 14. *Forsvarskommisjonen av 2021 – Forsvar for fred og frihet*.
- Rothschild, E. (1995). What is Security. *Daedalus*, vol. 124, nr. 3, s. 53–98.
- Rowe, E.W. og Blakkisrud, H. (2014). A New Kind of Arctic Power? Russia's Policy Discourses and Diplomatic Practices in the Circumpolar North. *Geopolitics*, 19, s. 66–85. <http://dx.doi.org/10.1080/14650045.2013.789863>
- Skagestad, O.G. (2010). *The 'High North'. An Elastic Concept in Norwegian Arctic Policy*. FNI Report 10/2010. Hentet fra: <https://www.ogskagestad.net/HighNorthFNIaug10.pdf>
- Tanaka, A. (2015). *Human Security: A Stronger Framework for a More Secure Future*. 10. juni 2015. <https://hdr.undp.org/content/human-security-stronger-framework-more-secure-future>
- UN-DESA (2013). Definition of Youth. United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA). United Nations. <http://www.un.org/esa/socdev/documents/youth/fact-sheets/youth-definition.pdf>
- Van der Bracht, K., Flaam, H., Vlassenroot, K. og Van de Putte, B. (2017). Conflict and Insecurity: A Sociological Perspective on Perception of Insecurity in Conflict-Affected Democratic Republic of Congo. *Current Sociology* 65(3): s. 336–355. <https://doi.org/10.1177/0011392115626494>
- Woods, J., Teneyck, T.A., Kaplowitz, S.A. og Shlapentokh, V. (2008). Terrorism, Risk Perceptions and Proximity to Primary Terrorist Targets: How Close is To Close? *Human Ecology Review*, vol. 15, nr. 1, s. 63–70. <http://www.jstore.org/stable/24707484>
- World Happiness Report (2023). <https://www.weforum.org/stories/2023/03/chart-ed-the-happiest-countries-in-the-world/>
- Wæver, O., Buzan, B., Kelstrup, M. og Lemaitre, P. (1993). *Identity Migration and the New Security Agenda in Europe*. New York: St. Martin's Press.

KAPITTEL 4

NORDIC SAFE CITIES OG BODØ BY

RADIKALISERING, EKSTREMISME OG TERRORISME FRA ET SMÅBYPERSPEKTIV

Tanja Ellingsen

Innledning

Helt siden terrorangrepene mot Regjeringskvartalet og Utøya 22. juli 2011 har radikaliserings og kontraterror blitt et hett tema også i Norden. I 2014 ble det derfor for første gang lansert en konkret handlingsplan for å forebygge terrorisme i Norge (Regjeringen 2014), en plan som senere ble fornyet i 2020 (Regjeringen 2020). Et hovedpoeng i denne planen er kommunens relevans for å forebygge radikaliserings og ekstremisme. Personer som engasjerer seg i terroraktiviteter eller blir radikaliserte, vokser alle opp og bor et sted – derfor må forebygging av slik aktivitet også ha en base i lokalsamfunnene og byene selv. I 2016, etter et terrorangrep i København i Danmark, ble Nordic Safe Cities initiert under Nordisk ministerråd. Formålet med Nordic Safe Cities er «å styrke forebygging av radikaliserings og voldelig ekstremisme i Norden, trygge lokalt demokrati og forhindre polarisering» (www.nordicsafecities.org/)

Siden den gang har 21 byer på tvers av de nordiske landene sluttet seg til nettverket. Gjennom samarbeidet får medlemsbyene blant annet erfaringsutvekslinger, input på den nyeste forskningen, faglig veiledning av eksperter og oversikt over hva som rører seg globalt med tanke på terrorvirksomhet

og radikalisering samt forebygging (www.nordicsafecities.org/) Sommeren 2022 bestemte Bodø by seg for å bli med i dette nettverket. I dette kapittelet vil jeg se mer spesifikt på hvorfor Bodø bestemte seg for å melde seg inn i nettverket, hva slags likheter og forskjeller Bodø ser mellom seg selv og de andre byene i nettverket med tanke på forebyggingsarbeidet og utfordringene byen står – og forventes i det videre å stå – overfor, og hva de forventer å få ut av å være medlem i dette nordiske bynettverket. For å svare på dette har jeg gjennomført dybdeintervjuer med sentrale personer involvert i SLT¹-nettverket samt radikaliseringskontakter i politiet i Bodø. Basert på det som kom fram under intervjuene, synes en hovedkonklusjon å være at radikalisering og ekstremisme ikke lenger bare er et storbyfenomen, men også noe som er en aktuell problemstilling for en mellomstor by i nord. Dette skyldes særlig dagens digitale virkelighet, men også at byen opplever det som omtales som «voksesmerter».

Før jeg kommer nærmere inn på dette, er det nødvendig å si litt om terrortrusselen i verden og i Norge. Deretter vil jeg klargjøre begreper som radikalisering, terrorisme og forebygging og se på hva tidligere forskning sier om årsaker til radikalisering og forebygging med et særlig blikk på byens/kommunens rolle i den forbindelse. Jeg redegjør deretter for min metodiske inngang og mitt datamateriale, før jeg går mer i dybden på selve funnene fra intervjuene og hvordan dette kan fortolkes. Til sist vil jeg – basert på erfaringene til Bodø – si noen ord om betydningen av nettverksstyring mellom byer som metode for terrorbekjempelse / forebygging av radikalisering og eventuelt på hvilke måter Bodøs utfordringer og tilnærming likner på eller er forskjellig fra andre byer i Norge og i Norden.

Begrepsavklaringer

Å skulle definere *terrorisme* er ingen enkel sak, siden det ikke eksisterer en overordnet definisjon på fenomenet som alle (forskere, politikere, media, jurister) synes å være enige om. Allerede i 1988 kartla Schmid og Jongman (1988) at det fantes minst 119 ulike definisjoner av terrorisme. Dette handler både om fenomenets kompleksitet, men også om politikken rundt det: Når man kaller noe terrorisme eller kaller noen en terrorist, har man også definert deres handlinger som «umoralske». Uttrykket «en manns terrorist er en annen

1 Samordningsnettverk for lokale, forebyggende tiltak mot rus og kriminalitet.

manns frihetskjemper» er verdt å minne om her.² En enkel og relativt vanlig definisjon av terrorisme er at det er «en voldshandling (innenlandsk eller internasjonal), vanligvis begått mot ikke-stridende, og har som mål å oppnå atferdsendring og politiske mål ved å skape frykt i en større befolkning» (Hoffman 2006; Schmid 2017).

Terrorisme er ikke noe nytt fenomen, men strekker seg tilbake til det første århundre e.Kr. med sikarierne.³ Den moderne formen for terrorisme regner man imidlertid med at oppsto i kjølvannet av den franske revolusjon og Robespierres terrorregime. Mesteparten av terrorismen på 1800-tallet kom fra små grupperinger og var forankret i anarkistisk ideologi. Rapoport (1991) snakker gjerne om fire bølger av terrorisme i moderne tid som hver kan sies å ha dominert i omtrent 40–45 år: 1) den anarkistiske bølgen (1880–1920), 2) den postkoloniale bølgen (1920–1960), den venstreorienterte bølgen (1960–1990) og 4) den religiøse bølgen med oppstart i 1979 og den iran-ske revolusjon. Terrorangrepene 11. september 2001 satte religion for alvor på den internasjonale agendaen og regnes også for å være et veiskille ved at terrorismen så ut til å få et mer globalt uttrykk enn tidligere. Hvorvidt denne religiøse bølgen synes å vare lenger enn de forutgående, eller om den er i ferd med å bli erstattet med noen annet, er et sentralt tema i dagens terrorismedebatt. Framveksten av høyreekstremisme og soloterrorisme er noen av de utviklingstendensene som har fått mest oppmerksomhet i den forbindelse (Auger 2020).⁴ Dette skyldes nok veksten i terrorangrep i Europa utført av soloterrorister (jihadister) med delvis svake forbindelser direkte til terrorgrupper som al-Qaida i etterkant av 11. september. Terrorangrepene i Regjeringskvartalet og på Utøya 22. juli 2011 her i Norge, hvor en enslig hvit nordmann sto bak, har nok også vært en sentral faktor. Likevel måtte det enda et høyreekstremistisk terrorangrep til i Norge før PST også la til høyreekstre-

2 Nelson Mandela var i sin tid leder for ANC i Sør-Afrika. ANC var av mange omtalt som en terrorgruppe, likevel anser vi Mandela for å ha vært en frihetskjemper, siden han sto opp mot apartheid i landet. Liknende diskusjoner fant vi også rundt den relativt nylige debatten omkring svensk NATO-medlemskap, hvor Tyrkia hevdet at Sverige huser terrorister (PKK, kurdere), og satte seg på bakbeina for et svensk medlemskap.

3 Disse var en gruppering av jøder som gjorde opprør mot romernes okkupasjon av Judea (nåtidens Israel-Palestina) ca. år 70 e.Kr. (Taylor og Gautron 2015).

4 Cyberterrorisme, incels, økofascisme, anti-LHBT, antistatlige grupperinger, sammensatte trusler inkl. konspirasjonsteorier m.m. er også eksempler på former for terrorisme som dukker opp i litteraturen.

misme i sin trusselvurdering (PST 2019).⁵ 25. juni 2022 ble Norge så rammet av ytterligere et terrorangrep, hvor en person mistenkt for å ha forbindelser til radikale islamistiske miljøer gikk til angrep på LHBT-miljøet i Oslo.⁶ PSTs trusselvurdering i 2023 (PST 2023) påpeker at både ekstrem islamisme og høyreekstremisme fortsatt utgjør de største terrortruslene mot Norge, og da i første rekke fra enkeltpersoner, gjerne radikalisert via internett. Dette leder meg over til det andre sentrale begrepet i dette kapittelet: *radikalisering*.

Begrepet «radikalisering» refererer til prosessen der et individ i økende grad går inn for eller støtter ekstremistiske ideer, det vil si bruk av vold for å nå politiske, ideologiske eller religiøse mål (Horgan 2009; Bjørge og Gjelsvik 2015). Dette er også den definisjonen regjeringens handlingsplaner fra både 2014 og 2020 legger til grunn. I og med at radikalisering omtales som en prosess et individ gjennomgår, betyr dette at man skiller mellom holdninger (radikale/ekstremistiske tanker/meninger) og radikale/ekstremistiske handlinger, hvor terror er den ytterste konsekvens av radikalisering og voldelig ekstremisme.⁷ Hvor i prosessen et individ befinner seg, kan imidlertid variere og også endre seg over tid, og det er bare et fåtall av de med radikale holdninger som ender opp med å utføre terrorhandlinger. Radikalisering er dessuten ikke et resultat av én enkelt påvirkning, men av en kompleks blanding av faktorer og dynamikk, alt fra individuelle karakteristika til gruppedynamikker, samfunnskarakteristika og det internasjonale systemet som sådan (Vergani et al. 2020; Nesser 2014; McCauley og Moskalenko 2008; Bjørge og Gjelsvik 2015). Her snakker en gjerne om såkalte *push-* og *pull*-faktorer som er med på å bidra til at et individ radikaliseres. Typiske pushfaktorer kan være utenforskap, diskriminering, rasisme, arbeidsledighet og traumatiske opplevelser, mens pullfaktorer kan være vennskap, familie, identitet, spenning, internett og fellesskapsfølelse (Vergani et al. 2020; Bjørge og Gjelsvik 2015).

Gitt terrorens grusomme natur med drap på uskyldige ofre som et av kjennetegnene er ønsket om og behovet for å forhindre at slike hendelser finner sted, naturligvis stort. Det gjelder både hos politiet, men også i samfunnet for øvrig. Handlingsplanen mot radikalisering i 2014 (tre år etter 22. juli og

5 10. august 2019 gikk Philip Manshaus til angrep på moskeen i Bærum, men ble overmannet. Han hadde i forkant av dette drept sin adoptivsøster.

6 Ellingsen, Tanja (2022). «Kjærligheten som brast», *Dagsavisen*, 28. juni, 2022. <https://www.dagsavisen.no/debatt/2022/06/28/kjaerligheten-som-brast/>.

7 Se Moghaddam (2005) for mer informasjon om trinnene i en radikaliseringsprosess, også omtalt som radikaliseringstrappen.

terrorangrepene i Regjeringskvartalet og på Utøya) og senere i 2020 (året etter angrepet på moskeen i Bærum) er tegn på dette. Dette leder meg til et tredje og siste begrep dette kapittelet fokuserer på – *forebygging* (av radikaliserings, ekstremisme og terrorisme).

«Forebygging» er i likhet med de andre to begrepene også vanskelig å gi en entydig definisjon på, siden det forebyggende arbeidet og innholdet i begrepet varierer ut fra hvilken tradisjon og sektor som står bak arbeidet. En bred forståelse av forebygging finnes i Kunnskapsdepartementets rundskriv om forebyggende innsats for barn og unge (KD 2013). Her defineres forebygging som «alt som gjøres for å skape gode og trygge lokalsamfunn, til innsats som spesielt retter seg mot å begrense, stanse eller snu en negativ utvikling» (KD 2013: 1). Forebygging handler både om å tilrettelegge for en positiv utvikling uten at et konkret problem er identifisert, og om å stanse en negativ utvikling som er identifisert eller har utviklet seg. En mye brukt modell i arbeidet med forebygging av voldelig radikaliserings i Europa er forebyggingstriangelet (Guidi og Babetto 2020). Her defineres tre hovedkategorier av forebygging: universell forebygging, selektiv forebygging og indikativ forebygging (Meines og Woltman 2017). De ulike nivåene gjenspeiler ulike formål og målgrupper. Universell forebygging rettes mot hele befolkningsgrupper (eks. undervisningsopplegg om ekstremisme eller sosial utjevning). Dette nivået vil omfatte samfunnsnivået. Videre er selektiv forebygging rettet mot risikogrupper (eks. Nav og oppfølging av ungdom som faller ut av skolen) og vil derfor omfatte gruppenivået. Til slutt vil indikativ forebygging være rettet mot grupper og individer som utviser faktisk problematferd (eks. tiltak for å få ungdom ut av ekstreme miljøer, returnere fremmedkrigere osv.), som da naturligvis vil omfatte individnivået. I alle disse formene for forebygging har kommunen og byen individene bor i, en viktig rolle.

Byens og kommunens rolle

Regjeringens handlingsplaner fra 2014 og 2020 er begge tydelige eksempler på hvordan nettopp *kommunene* har fått en sentral rolle i forebyggingsarbeidet mot radikaliserings og voldelig ekstremisme. Tidligere rådet det en oppfatning om at voldelig ekstremisme lå under ansvarsområdet til Politiets sikkerhetstjeneste (PST), men det ble et skifte i fokus når den første handlingsplanen om forebygging av voldelig ekstremisme kom i 2010 (Lid et al. 2016: 37). Denne la opp til en bredere satsing og inkludering av kommunene (ibid.).

Regjeringens handlingsplaner fra 2014 og 2020 videreførte denne bredden. Kommunenes rolle i forebyggingsarbeidet henger sammen med kommunenes ansvar for velferdstjenester til innbyggerne og rollen med å ivareta demokratiske funksjoner. Innenfor disse rollene har kommunene mange oppgaver (Lid et al. 2016: 74). I tillegg sitter kommunene på en hel verktøykasse av virkemidler og tiltak for å forhindre negativ radikalisering (Lid og Heierstad, 2019: 91). Dette kan være virkemidler som helse- og sosialtjenester, bolig, arbeid og utdanning (Lid et al. 2016: 8). Kommunenes førstelinjetjenester er tett på innbyggerne og kjenner de lokale forholdene godt, dermed har de også flere muligheter til å kunne oppdage personer i faresonen (Lid og Heierstad 2019: 94). Slik sett favner kommunenes virkemidler både universelle, spesifikke og indikative tiltak for forebygging. En generell huskeregel for kommunene er, ifølge Lid og Heierstad (2019: 94), at «velintegreerte, velfungerende, veltilfredse borgere utgjør ingen sikkerhetstrussel». Videre kan kommunene, som Lid og Heierstad (2019) viser til, også følge opp hjemvendte Syria-farere eller andre typer fremmedkrigere. Virkemidlene kommunene kan bruke her, er å finne bolig, arbeid og tilrettelegging for fritidstilbud. Dette innebærer at kommunene også vil ha en viktig rolle i rehabiliteringen og den indikative forebyggingen (Bjørge og Gjelsvik 2015) for å få de tidligere ekstremistene tilbake i samfunnet igjen.

I tillegg vil det å beskytte sårbare mål som går under kommunens område, åpenbart være en viktig rolle for kommunen. Det vil si at kommunen må sørge for å sikre for eksempel kommunale bygninger med de sikkerhetstiltak som er nødvendige. Til tross for en del overordnede likheter framgår det også fra handlingsplanen av 2020 at kommunene har frihet til å tilpasse eget arbeid og egne tiltak til lokale behov og forutsetninger (Justis- og beredskapsdepartementet, 2020). Allerede i 2014 ble også kommunene oppfordret til å lage egne handlingsplaner og tiltakskort for å følge dette tettere opp. Det vil derfor kunne variere mellom kommunene hvordan de jobber med denne tematikken, men også hvilke utfordringer de har. Dette vil igjen kunne avhenge av både størrelse, geografisk beliggenhet, befolkningssammensetning, levekår med mer innad i de enkelte kommuner. Dette skal jeg komme tilbake til senere når jeg skal diskutere Bodø by mer spesifikt, men om man ser på dette i en større europeisk sammenheng, ser man at *bykommuner* og da særlig større byer har vært åsted for terrorangrep de senere år (Hemmingby 2017).

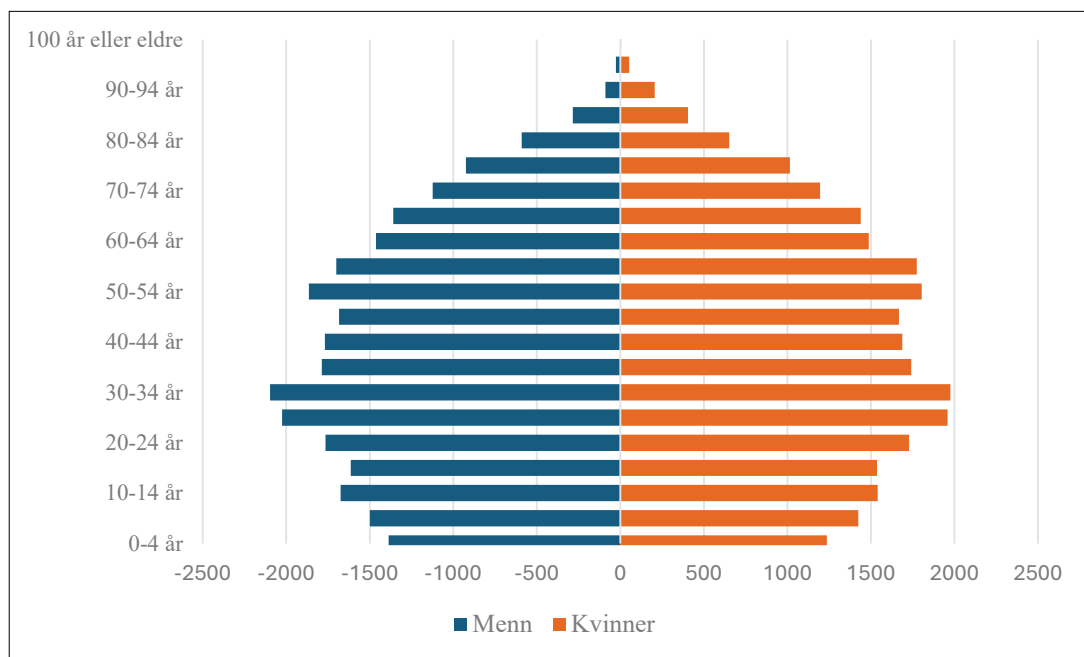
Terrorangrepet 11. september i New York, etterfulgt av bombingene av toget i Madrid i 2004 og på bussen i London i 2005, førte til at «urban terrorisme» etter hvert oppsto som et begrep (Coaffee, 2017).⁸ Videre var man i 2016 og 2017 vitne til at både Paris, Nice, Barcelona, London, Brussel, München og Stockholm ble rammet av terrorangrep med bruk av kjøretøy mot større folkeansamlinger. Disse angrepene utløste en diskusjon i norske byer om behovet for å sikre utsatte offentlige byrom (Lid 2022). I tillegg ble man opptatt av at bosetningsmønstre innad i byene, for eksempel områder med mye innvandring, men også en opphopning av steder med lav score på ulike levekårsparametere og kriminalitetsutvikling for øvrig, kunne ha betydning for risikoen for at enkeltindivider og minoriteter lot seg rekruttere til radikalisering og ekstremisme (Coaffee 2017). Andelen Syria-farere var også med på å synliggjøre problematikken ytterligere (Christensen og Bjørge 2017). Begrep som «the enemy from within» og syn på byen og lokalsamfunnet som såkalte potensielle «breeders of extremism» ble dermed sentrale i foranledningen til utviklingen av kontraterrorarbeidet (Byman, 2019), blant annet i form av disse handlingsplanene for forebygging av radikalisering og ekstremisme i 2014 og 2020. Dette bringer meg over til diskusjonen omkring hvordan Bodø som by/bykommune faktisk ser ut, og hvilke eventuelle utfordringer byen/bykommunen synes å ha.

Bodø som bykommune

Med et folketall på 53 623 innbyggere i tredje kvartal 2023 (SSB, 2023) regnes Bodø i dag for å være en mellomstor by/kommune og den største i Nordland fylke. Det er også Bodø som har hatt størst befolkningsvekst av kommunene i fylket, og i tiårsperioden 2011–2021 økte folketallet i Bodø med gjennomsnittlig 1 prosent årlig (mot 0,3 prosent i fylket som helhet). Sett i forhold til folketallet rett etter andre verdenskrig, så er befolkningen i Bodø nå mer enn tredoblet. 80,6 prosent av befolkningen bor for øvrig i tettstedet Bodø, mens rundt 10,3 prosent er bosatt i de to andre tettstedene

8 «Urban krigføring» og «urban terrorisme» ble sagt å beskrive de nye krigene (Kaldor, 1999), hvor krig på slagmarken mellom hærer ble sett på som den mer tradisjonelle formen for krig, mens angrep i byene og påfølgende drap på sivile altså bedre beskrev de mer nye krigene. Urban krigføring er imidlertid noe som strekker seg langt tilbake i tid, ikke minst i den tiden hvor bystater utgjorde vår politiske organisering (Graham, 2008).

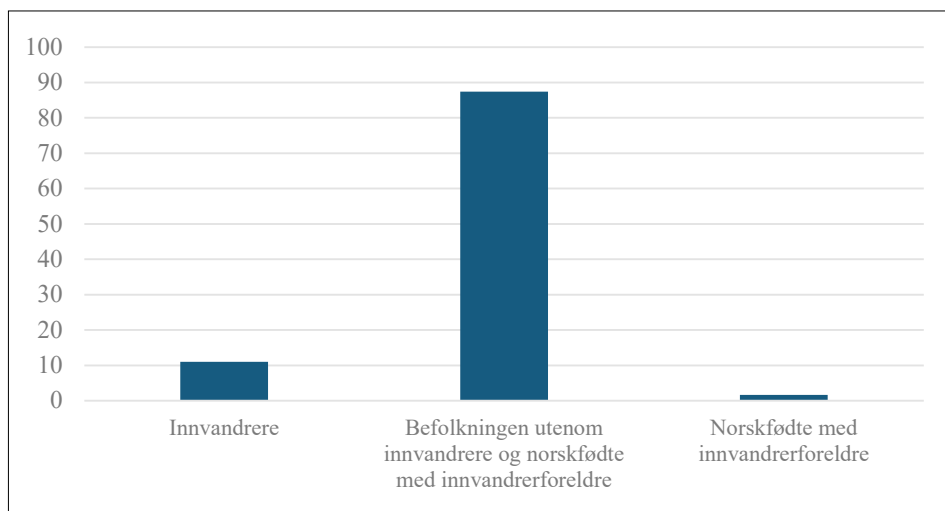
i kommunen (Løding og Løpsmarka). Dette gir kommunen en samlet tettstedsandel i befolkningen på mer enn 90 prosent, mot 71 prosent i Nordland som helhet (2020). Når det gjelder den demografiske alderssammensetningen i kommunen, så er den variert, bestående av en god del innbyggere fra 55 år og oppover, men også i alderen 30 til 34 år og 25 til 29 år. Ungdomskullene 15–19 år og 20–24 år er noe mindre, men utgjør også en stor andel av befolkningen. Til tross for at mange av ungdommene fortsatt flytter fra Bodø på grunn av utdannings- eller jobbmuligheter, var det i 2023 flere som flyttet til Bodø enn som flyttet fra byen. Noe av denne veksten skyldtes nok i hovedsak bosetning av ukrainske flyktninger som et resultat av den pågående krigen mellom Russland og Ukraina.

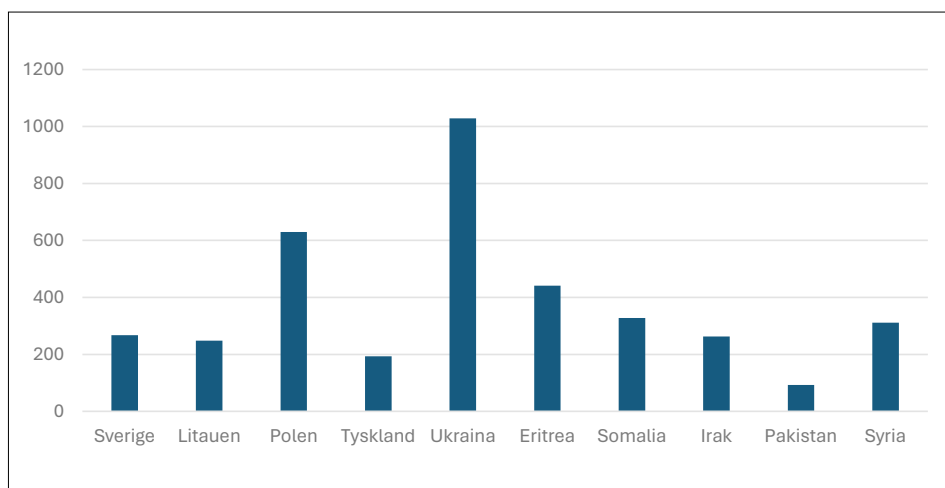
Figur 1. Alderssammensetning i Bodø kommune, 2023. Kilde: Statistisk sentralbyrå 2023

Når det gjelder den etniske sammensetningen i Bodø, så er Bodø en relativt homogen by med 11 prosent innvandrere samt 1,6 prosent norskfødte med innvandrerbakgrunn. 87,4 prosent er norskfødte uten innvandrerbakgrunn.

De aller fleste av innvandererne i Bodø kommer fra Polen og Ukraina, men det er også en del med bakgrunn fra Eritrea, Somalia, Syria og Irak. I tillegg har Bodø kommune innflyttere fra Sverige, Litauen og Tyskland.

Figur 2a. Prosentandel av befolkningen i Bodø kommune med innvandrerbakgrunn, 2023. Kilde: IMDI 2023

Figur 2b. Landbakgrunn innvandrere (antall) Bodø kommune, 2023. Kilde: Statistisk sentralbyrå 2023

For en oversikt over det mer generelle utfordringsbildet til bykommunen Bodø, har jeg valgt å ta utgangspunkt i Folkeinstituttets (FHI) oppvekst-barometer for å se hvordan det står til med Bodø vis-à-vis andre kommuner i Norge.⁹ I tillegg vil jeg legge fram noen tall på ungdomskriminalitet for Nordland politidistrikt samt Bodø kommunes SLT-rapport fra 2022. Dette måler på ingen måte radikaliserings eller ekstremisme direkte,¹⁰ men gir likevel en indikator på hvor motstandsdyktig bykommunen er med tanke på denne typen utfordringer. Utenforskap avler utenforskap, og vi vet fra mangeårig forskning at mange av de som radikaliseres og lar seg rekruttere til ekstremistiske bevegelser, er sårbare unge (Bjørge 2015). Jeg vil i det følgende derfor hovedsakelig kommentere de faktorene hvor befolkningen i Bodø scorer vesentlig lavere enn i landet for øvrig (merket med rødt i figur 3), men også påpeke de tilfeller hvor Bodø scorer vesentlig bedre enn andre kommuner (merket med grønt i figur 3) på typiske risikofaktorer.

Det første som er verdt å bemerke, er at det er færre barn i Bodø som bor i familier med langvarig lavinntekt, eller som mottar sosialhjelp, enn i Norge. Dette er positivt. På den andre siden er det vesentlig flere barn som vokser opp trangbodd eller sammen med enslige forsørgere i Bodø enn på landsbasis. Andelen unge som står utenfor, er imidlertid noe lavere i Bodø kommune enn i landet for øvrig – henholdsvis 6,2 % (Bodø) versus 7,4 % (Norge).¹¹

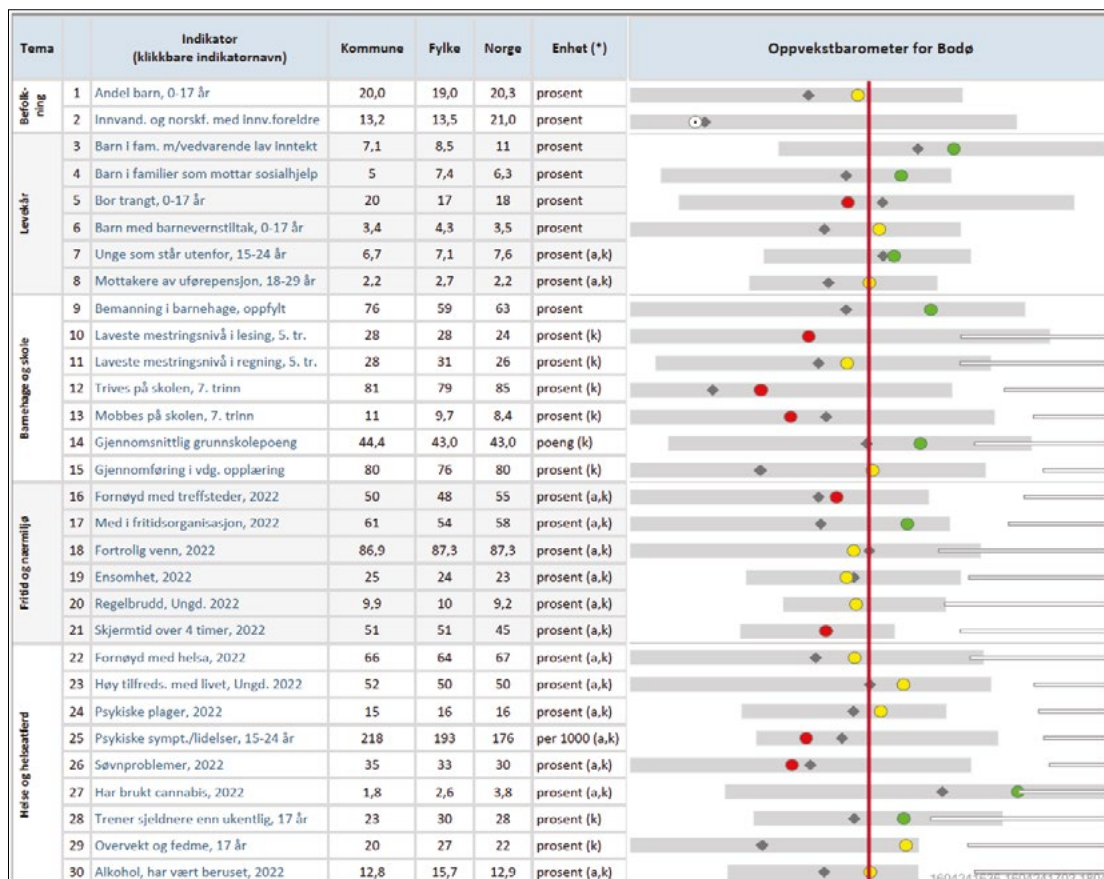
Når det gjelder skolen, er det vesentlig flere som oppgir at de ikke trives på skolen, og flere forteller også at de blir mobbet på skolen, enn det som er statusen for Norge for øvrig. Dette øker risikoen for skolefravall og kan i verste fall bidra til at flere lar seg rekruttere til ulike miljøer, enten det dreier seg om vold, kriminalitet, narkotika eller terrorisme/ekstremisme. Dette bildet forsterkes av at det er vesentlig flere i Bodø kommune som ikke er tilfreds med antallet/tilbudet av treffsteder i kommunen. Oppvekstbarometeret viser også at antall timer med skjermtid er betydelig større i Bodø enn i landet for øvrig. Selv om dette ikke trenger å ha noen direkte sammenheng med risiko for ekstremisme og radikaliserings, vet vi at mange unge i dag eksponeres for konspirasjonsteorier og ekstremistisk tankegods via nett, og at mangelen

9 Dette barometeret er også lenket opp med bl.a. Ungdata-undersøkelsen for Bodø 2022. Jeg så det derfor ikke som nødvendig å ta med den i tillegg. Jeg har imidlertid gjennomgått hele Ungdata-undersøkelsen for Bodø nøye, også ut over det som er nevnt her.

10 Jeg spurte også politiet om tilgang til tall omkring antall bekymringsmeldinger knyttet til radikaliserings i Nordland politidistrikt, men dette fantes dessverre ikke lett tilgjengelig.

11 Unge under 30 år som er utenfor arbeid, utdanning og arbeidsrettede tiltak.

på ungdomsklubber og treffsteder kan medføre at ungdom blir hengende i byen på kveldstid. Til sist er det også flere i Bodø kommune som oppgir å ha psykiske helseplager/lidelser samt søvnvansker enn på landsbasis.

Forklaring (tall viser til linjenummer i tabellen ovenfor):

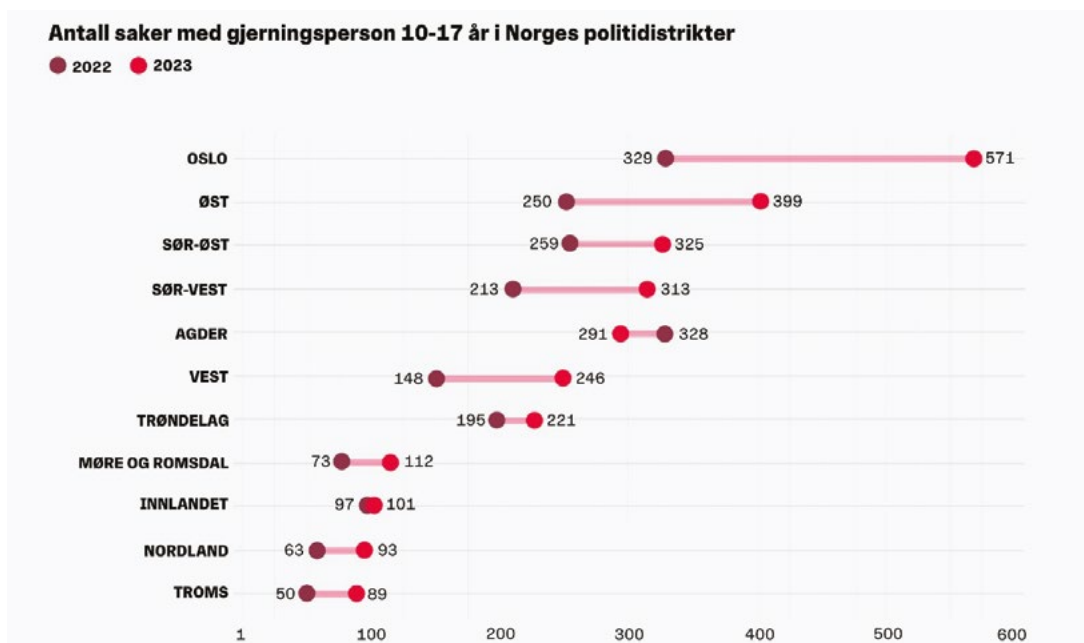
* = standardiserte verdier, a = aldersstandardisert, k = kjønnsstandardisert og ** = tall fra Ungdataundersøkelsen mangler.

Les mer om mulige årsaker til at tall fra Ungdataundersøkelsen mangler og begrunnelse for ettårige lands- og fylkestall for 2021 og 2022 [her](#).

1. 2023, 2. 2023, 0-17 år, 3. 2020-2022, barn (0-17 år) som bor i husholdninger som i en treårsperiode har en gjennomsnittlig inntekt under 60 % av nasjonal median. 4. 2022, 0-17 år, omfatter de som har mottatt sosialhjelp minst én gang i løpet av året. 5. 2022, trangbodhet defineres ut ifra antall rom og kvadratmeter i boligen. 6. 2022, omfatter hjelpetiltak og omsorgstiltak. 7. 2022, omfatter de som ikke er i arbeid, utdanning eller opplæring (NEET). 8. 2020-2022, mottakere av varig uførepensjon. 9. 2023, barn som går i barnehager der kravet til både grunnbemanning og pedagogisk bemanning er oppfylt. 10./11. Skoleårene 2022/2023-2023/2024. 12./13. Skoleårene 2021/2022-2023/2024. 14. 2021-2023, ved avsluttet grunnskole på 10. trinn. 15. 2020-2022, omfatter elever bosatt i kommunen. 16. U.skole, svært bra eller nokså bra tilbud. 17. U.skole, svarer «ja, jeg er med nå». 18. U.skole, svarer «ja, helt sikkert/«ja, det tror jeg» på om de har minst én fortrollig venn. 19. U.skole, ganske mye eller veldig mye plaget. 20. U.skole, 3 eller flere ulike regelbrudd i løpet av det siste året. 21. U.skole, daglig utenom skolen. 22. U.skole, svært eller litt fornøyd. 23. U.skole, de som angir 8-10 på en skala fra 0-10, der 0 er det verst mulige livet de kan tenke seg og 10 det best mulige. 24. U.skole, har mange plager (ganske mye eller veldig mye plaget). 25. 2020-2022, brukere av primærhelsetjenestene fastlege og legevak. 26. U.skole, ganske mye eller veldig mye plaget. 27. U.skole, har brukt cannabis én gang eller mer i løpet av de siste 12 mnd. 28. 2022-2023, oppgitt ved nettbasert sesjon 1. 29. 2020-2023, KMI som tilsvarer over 25 kg/m2, basert på høyde og vekt oppgitt ved nettbasert sesjon 1. 30. U.skole, drukket så mye at de har følt seg tydelig beruset én gang eller mer i løpet av de siste 12 mnd. Datakilder: Statistisk sentralbyrå, Ungdataundersøkelsen fra Velferdsforskningsinstituttet NOVA ved OsloMet, Utdanningsdirektoratet, Vernepliktsverket og primærhelsetjenestene fastlege og legevak (KUHR-databasen i Helsedirektoratet). For mer informasjon, se [Kommunehelse statistikkbank](#).

Figur 3. Oppvekstbarometeret Bodø kommune 2022. Kilde: Folkehelseinstituttet

Om vi så ser mer direkte på utviklingen av ungdomskriminalitet, ser vi at den er økende for Nordland politidistrikt, slik den ser ut til å være det i landet for øvrig, om enn ikke like dramatisk som for Oslo og Østlandet. Det er imidlertid interessant å merke seg at ungdomskriminaliteten i Nordland ser ut til å være vel så stor som i Troms. Selv om denne statistikken ikke sier noe om Bodø by eller Bodø kommune direkte, er det nærliggende å anta at mye av ungdomskriminaliteten er knyttet til de store byene i distriktene, hvorav Bodø er den største byen i Nordland.

Figur 4. Antall saker med gjerningsperson 10–17 år i Norges politidistrikter.

Kilde: Nordland politidistrikt 2023

Denne antakelsen bekreftes blant annet i årsrapporten til SLT (det samordnede rus- og kriminalitetsforebyggende arbeidet) i Bodø kommune i 2022, hvor det tydelig framgår at det de siste årene har kommet flere risikofaktorer som utfordrer kommunen. I rapporten (SLT, 2022: 2) heter det at «Bodø har 'voksesmerter' og er en stor småby som nå utvikles til liten storby. Det innebærer økt aktivitet og tilbud i sentrum som også trekker til seg uønskete aktiviteter. Dette må både kommune og politi være forberedt på». Videre peker rapporten

på at sosiale medier og internett ser ut til å være en risikofaktor for sårbare barn og unge, og at politiet har mottatt meldinger om uakseptabel og trakasserende atferd på nett. I tillegg framheves det at pandemien ser ut til å ha forsterket andre risikofaktorer som psykisk uhelse og ensomhet. Utfordringsbildet de siste to årene beskrives derfor som kjennetegnet av blant annet følgende:

- Økt rus, vold og kriminalitet blant gutter i tenårene.
- Mobbing og hets, spesielt på digitale plattformer. Herunder også økt mobbing og utestengelse generelt på skolen.
- Økning i utviklingen av skolevegring.¹²
- Manglende integrering.
- Stort frafall fra organiserte aktiviteter og ufrivillig utestengelse fra disse.

Til tross for at rapporten ikke oppgir ekstremisme og radikalisering som en del av utfordringsbildet, påpekes det at Bodø kommune ønsker å jobbe universelt. Det poengteres videre at risikofaktorer som er forbundet med ulike former for utenforskap, kriminalitet og rus, også er risikofaktorer med tanke på radikalisering og terrorisme.

Forebygging i Bodø kommune

Bodø har i likhet med mange av Norges kommuner organisert forebyggingsarbeidet etter SLT-modellen. Samordning av lokale tiltak (SLT) handler i stor grad om å forebygge kriminalitet og rus istedenfor å reparere i etterkant. I Bodø kommune har man organisert dette arbeidet gjennom etablering av *SLT-team* og *SLT-nettverk*, begge ledet av en *SLT-koordinator* i kommunen. SLT-teamet har bestått av representanter fra utekontakten, barnevernet, Felles Ansvar, politikontakt, minoritetsrådgiver, en rektor, konfliktrådet, leder av MST¹³ og SLT-koordinatoren. SLT-teamet behandler saker etter fullmakt fra ungdom og foreldre.¹⁴ *SLT-nettverket* i Bodø kommune er på sin side enda

12 Jeg har bedt skole- og oppvekstsjefen i Bodø om å sende meg tall på denne utviklingen, men har ikke per i dag mottatt dette.

13 MST er en familie- og nærmiljøbasert behandling for ungdom i alderen 12–18 år som har alvorlig utfordringer i relasjoner til familie, skole og nærmiljø.

14 SLT-teamet hadde fem møter i 2022. Rus og rusituasjonen for unge i Bodø og utfordringer knyttet til at enkelte ungdom ikke vil ha hjelp, var gjennomgående temaer i 2022 (SLT-rapport, 2022).

bredere og består av skolehelsetjenesten, barnevernet, utekontakten, Felles Ansvar¹⁵, ungdomskoordinatorne i konfliktrådet, Bodø idrettsråd, en minoritetsrådgiver, PPT,¹⁶ elevtjenesten på videregående skole, en koordinator i Unge stormen¹⁷, Ung kultur¹⁸, Bratten aktivitetspark, en ungdomskoordinator fra Bodø 2024¹⁹, en politikontakt og en representant fra Voksne for barn^{20, 21}

Mesteparten av arbeidet i SLT-teamet og SLT-nettverket i Bodø har handlet om rus og kriminalitetsforebyggende tiltak, men det har også hele tiden vært en forbindelse til politirådet²² og en radikaliseringskontakt i Nordland politidistrikt. Alle politidistriktene i Norge har nemlig en radikaliseringskontakt.²³ De skal koordinere hendelser, samarbeid og utveksling av informasjon mellom politi og lokalsamfunn, og de er også i direkte kontakt med PST Nordland. I Bodø (som i mange andre byer og kommuner) sitter imidlertid ikke radikaliseringskontakten (eller PST, for den del) i SLT-teamet direkte, men er representert via en politikontakt.

Slik sett har SLT også hatt en kobling opp mot forebygging av radikalisering og ekstremisme over lengre tid, men dette aspektet ble ytterligere forsterket i forbindelse med at det i januar 2022 ble gjennomført en digital konferanse med Nordic Safe Cities omkring mulig medlemskap som hadde bred del-

15 Felles ansvar er et lavterskeltilbud for ungdom over 12 år med rus- eller annen bekymringsfull utvikling. Tiltaket er ett spleiselag av kommunene i Salten: Hamarøy, Steigen, Sørfold, Fauske, Saltdal, Beiarn, Bodø, Gildeskål, Meløy, Rødøy, Røst, Værøy.

16 PP-tjenesten skal hjelpe skoler og barnehager med å legge til rette for barn og elever med behov for særskilt tilrettelegging.

17 Unge Stormen består av ungdommer mellom 13 og 21 år som ønsker å bruke Stormen bibliotek.

18 Ung kultur er en del av Kulturkontoret i Bodø Kommune, og jobber med ungdomskultur. Ung Kultur tilbyr medvirkningsarenaer og møteplasser for, av og med unge.

19 Bodø 2024 er det største kulturprosjektet i Norge på over 10 år og det største i Nord-Norge noensinne og er knyttet til Bodøs status som Europeisk kulturhovedstad i 2024.

20 Voksne for Barn er en ideell medlemsorganisasjon som jobber for god psykisk helse og trygge oppvekstvilkår for alle barn.

21 Det ble i 2022 avholdt fire møter i nettverket der saker som resultatet av Ungdata-undersøkelsen, barnefattigdom, utenforskap og Nordic Safe Cities ble drøftet. Erfaringsutveksling og informasjonsdeling sto sentralt i møtene. Nettverket fikk også faglig påfyll om temaet ungdom og sosiale medier av utekontakten og besøk av en forsker fra Nord universitet som innledet om frafall i organisert idrett og forskningen rundt det (SLT-rapport 2022).

22 Politirådet er et formalisert samarbeid mellom øverste ledelse i kommunen og lokalt politi. Rådet skal være et strategisk organ for det lokale kriminalitetsforebyggende arbeidet, og sikre utveksling av kunnskap og erfaring mellom politi og kommune. Politirådet har også ansvar for redning og beredskap. En sentral tanke bak politirådene er at kunnskap om lokale problemer skal omsettes til samordnet innsats.

23 En nylig evaluering av ordningen med radikaliseringskontakter viser imidlertid at det er veldig tilfeldig og ulikt hvordan kommuner jobber med dette (Lid mfl. 2023).

takelse fra kommune og politi. På dette møtet fikk deltakerne innføring i temaer Nordic Safe Cities arbeider med, og eksempler på hvordan byer jobber med forebygging av radikalisering. I juni kom NSC og Trygge byer²⁴ ved Gjensidigestiftelsen på besøk til Bodø for å bli kjent med områder det kunne være relevant å jobbe videre med i kommunen. Her deltok alle avdelingene i kommunen, og i september 2022 vedtok bystyret å søke medlemskap.

Bodø som medlem av Nordic Safe Cities

Nordic Safe Cities ble som nevnt innledningsvis, initiert av Nordisk ministerråd i 2016 etter terrorangrepet i København og er i dag en uavhengig ideell organisasjon (Nordic Safe Cities 2022a). De arbeider spesifikt med tre målgrupper i byene: 1) ordførere og politikere, 2) byens fagfolk, politi og sivilsamfunn og 3) ungdommen (Nordic Safe Cities 2022). Formålet med Nordic Safe Cities er å hjelpe kommuner, politi og lokale fagfolk med å skape trygge og robuste byer og forebygge hat, trusler og vold fra ekstreme grupper (Nordic Safe Cities 2022). Nettverket legger derfor opp til et tverrfaglig samarbeid mellom forebyggingsaktørene. Gjennom medlemskapet kan byene få umiddelbar støtte under en krise. De kan tilby medlemsbyene rask tilgang til fagfolk og innsikt i andre byer som har erfaring med liknende krisesituasjoner, og de kan sette sammen et team som gjennom onlinesamtaler kan støtte byen i dens krisehåndtering (Nordic Safe Cities, 2022). Til tross for at NSC hevder at ingen byer er like, mener de at Norden og de nordiske byene har mye til felles som gir grunnlag for godt samarbeid og at de kan ha utbytte av hverandres erfaringer.

The common languages and cultures, comparable welfare systems, and prevention structures, all mean that our member cities can more easily relate to one another and gain great value from exchanging information and collaboratively innovating practices across the Nordic region (Nordic Safe Cities 2022a).

NSCs tilnærming bygger dessuten på å fremme og styrke de nordiske verdiene: demokrati, ytringsfrihet, likestilling, gjensidig respekt og tillit. Nettverket består av 21 nordiske byer fra alle de nordiske landene, hvorav 12

²⁴ Gjennom det nordiske samarbeidet Nordic Safe Cities samarbeider Gjensidigestiftelsen med en rekke norske byer for å forebygge hat og vold fra ekstreme grupper.

er norske byer. De norske byene er Fredrikstad, Sarpsborg, Kristiansand, Oslo, Stavanger, Arendal, Bærum, Skien, Haugesund, Larvik, Bodø og Tromsø. Organisasjonen er stadig under utvikling, og flere byer har blitt medlem de siste par årene, inklusive Bodø og Tromsø, som ble medlem i 2022. Kriteriene for å bli medlem er at byen må være nordisk og innbetale en medlemsavgift på 75 000 danske kroner i året. Medlemskapet forplikter seg til minimum to år for å sikre langsiktig samarbeid (Nordic Safe Cities 2022).²⁵

NSC har seks innsatsområder som de vektlegger særlig. Dette inkluderer «safeguard local democracy», «ensure safe digital cities», «empower young pioneers», «embrace diversity», «grow safe neighbourhoods» og til sist «safe city governance and preparedness».

De seks innsatsområdene presenterer Nordic Safe Cities' tilnærming til å bygge trygge og motstandsdyktige byer og lokalsamfunn som står opp mot polarisering og beskytter innbyggerne mot ekstremistisk påvirkning og hat (Nordic Safe Cities 2023).

Etter to møter og flere samtaler med Nordic Safe Cities i løpet av 2022 videreutviklet SLT-nettverket to konkrete prosjekter som man ønsket å jobbe videre med i 2023, og som fikk støtte fra Gjensidigestiftelsen innenfor samarbeidet Trygg By Norge. Disse to prosjektene var Trygg digital by Bodø²⁶ og Snapchat-prosjektet til utekontakten i Bodø.

Som det framgår av det over, er Bodø derfor nylig blitt del av Nordic Safe Cities, og prosjektene er relativt nyoppstartede og ikke avsluttet. Det kan derfor være vanskelig å trekke noen entydige konklusjoner omkring nyttigheten

25 Nettverket er finansiert gjennom medlemsbetaling, støtte fra Nordisk ministerråd og private fond. NSC drives av sekretariatet og har et styre ledet av ekstremisme- og sikkerhetsekspert Magnus Ranstorp. I tillegg har organisasjonen et team av «Safe City Advisors» som skal hjelpe til med å støtte det lokale arbeidet i medlemsbyene. Nordisk ministerråd er fortsatt en del av nettverket ved å ha en representant i styret og være finansierings- og sparringpartner (Nordic Safe Cities, 2022). NSC har også andre eksterne samarbeidspartnere som EU-RAN (Radicalisation Awareness Network), C-REX (Center for Extremism, University of Oslo), CVE (Center for Preventing Violent Extremism), Strong Cities, SLA-arkitekter, og Institute for Strategic Dialogue (Nordic Safe Cities 2022).

26 Det er utarbeidet en nasjonal algoritme som fanger opp digitale hatytringer. Gjennom prosjektet vil kommunens digitale landskap kartlegges og algoritmen brukes til å analysere hatytringer i ulike sosiale medier. Målet er å gi kommunen en inngående lokal forståelse av det digitale hatets sammensetning, følge det over tid og undersøke hvilke grupper hatet er rettet mot, og hvilke hendelser som frambringer hatytringer. Analysene skal bidra til å utvikle lokale forebyggingsmodeller som skaper mer trygghet, tillit og sikkerhet for ulike grupper på internett.

av dette medlemskapet etter drøyt halvannet år som medlem. Ved hjelp av semistrukturerte intervjuer av sentrale aktører innenfor SLT-nettverket, inklusive politi- og radikaliseringskontakten, samt deltakende observasjon av det arbeidet kommunen så langt har gjort i forlengelsen av dette medlemskapet, ønsker jeg imidlertid å få innsikt i:

- 1) Hvorfor Bodø bestemte seg for å melde seg inn i nettverket, og hvilke erfaringer kommunen så langt har med å være medlem.
- 2) Hva slags likheter og forskjeller Bodø ser mellom seg selv og de andre byene i nettverket med tanke på utfordringene byen står – og forventes i det videre å stå – overfor.
- 3) Hvordan aktørene i Bodø tenker at medlemskapet i NSC kan være med på å bidra til å styrke forebyggingsarbeidet som allerede pågår mot radikaliserings og ekstremisme.

Data og metodisk tilnærming

Jeg baserer meg på kvalitativ metode for å besvare disse tre forskningsspørsmålene. Kvalitative undersøkelser kjennetegnes av få enheter, og de er derfor lite egnet til generalisering. Fordelen med kvalitative undersøkelser er imidlertid at de går i dybden på et fenomen (Thagaard 2006). I dette tilfellet gjelder det Bodø kommunes utfordringsbilde med tanke på radikaliserings og ekstremisme, bakgrunnen for hvorfor kommunen har blitt en del av Nordic Safe Cities, og hva de så langt opplever at de har fått ut av dette. Det kvalitative forskningsintervjuet er spesielt egnet for å gi innsikt i personers synspunkter, erfaringer og opplevelser, som igjen vil kunne gi mulighet for å få fram hvordan de forstår sine erfaringer og gjør sine verdener forståelige (Kvale, Rygge og Brinkmann, 2009). Intervju er derfor et godt utgangspunkt for å få innsikt i og kunnskap om hvordan enkeltpersoner opplever og reflekterer over sin situasjon.

Jeg har på grunnlag av dette valgt å samle inn data i form av intervju med ønske om å få dybdekunnskap om fenomenet. Jeg vurderte derfor kvalitative semistrukturerte intervjuer som den mest hensiktsmessige metoden for meg å bruke. Fordelen med denne type intervju er at forskeren får den informasjonen vedkommende ønsker, samtidig som informanten får anledning til å fortelle fritt (Thagaard 2006; Kvale, Rygge og Brinkmann, 2009). Det ble utviklet en intervjuguide organisert ut fra de tre hovedspørsmålene. Det

første temaet omhandler bakgrunnen for hvorfor Bodø kommune valgte å søke medlemskap i NSC og de foreløpige erfaringene og forventningene aktørene har til medlemskapet. Det andre temaet dreier seg om hvordan de ulike aktørene vil definere utfordringsbildet i Bodø kommune, og hvorvidt de tenker at dette skiller seg fra eller er i samsvar med andre bykommuner som er med i nettverket. Det tredje temaet handler om i hvilken grad hver av de ulike aktørene opplever at det jobbes med forebygging av radikalisering og ekstremisme i kommunen, hva som eventuelt kan styrkes, og hvordan de ser for seg å kunne trekke veksler på erfaringer fra andre byer i NSC-nettverket.

På grunn av personalmessige utskiftninger både i rollen som SLT-koordinator og som radikaliseringskontakt valgte jeg å gjennomføre dette som to gruppeintervjuer – et gruppeintervju med tidligere og ny SLT-koordinator og et gruppeintervju med tidligere og ny radikaliseringskontakt, hvorav førstnevnte radikaliseringskontakt nå har en ledende rolle i Nordland politidistrikt. Utvalget er et strategisk utvalg, som vil si at man velger informanter som har egenskaper eller kvalifikasjoner som er strategiske når det gjelder problemstillingen (Thagaard, 2006). I tillegg har jeg deltatt på ni møter i regi av NSC / Bodø kommune hvor jeg har gjort feltnotater, tilsvarende deltakende observasjon. Disse notatene vil her primært brukes til å støtte opp om, nyansere eller utdype eventuelle inntrykk og uttalelser fra intervjuene.

Analyse og funn

Det første jeg ønsket å finne mer ut av, var hvorfor Bodø – en mellomstor by langt i nord – ønsket å bli medlem av Nordic Safe Cities, og hva slags forventninger SLT og radikaliseringskontaktene hadde for Bodøs medlemskap i et slikt nettverk av byer. Her forteller den ene SLT-koordinatoren:

Jeg husker ikke helt hvor jeg hadde hørt om dette med Nordic Safe Cities, om det var i SLT-nettverket, men i alle fall så hadde kommunen etablert et sosialt bærekraftsteam hvor både SLT-koordinator, folkehelsekoordinator og mangfoldskoordinator var involvert, og jeg begynte å lese litt mer om det og diskutere det med disse, og vi syntes det virket spennende, og jeg tenkte med en gang at dette kunne bli et litt sånn «hele byen»-opplegg.

SLT-kontakten forteller videre at de fikk saken opp for styringsgruppen, og at det ble kalt inn til et digitalt møte med Nordic Safe Cities for å høre mer om deres arbeid og hva det eventuelt ville innebære dersom Bodø ble med. Det ble invitert bredt inn fra ulike instanser i kommunen for å sikre bred forankring og at ulike aktører skulle se relevansen av medlemskapet for sitt arbeid.

Det brede perspektivet på hva et medlemskap vil innebære, er også synlig når SLT-koordinatorene gir uttrykk for hvordan de ser på relevansen av NSC-medlemskapet for deres arbeid i en mindre by som Bodø.

Og så er det også litt sammenheng mellom narkotika eller annen kriminalitetsproblematikk og terror, for eksempel at narkotikaen kommer jo fra en plass, selv om jeg ikke skal si at de på Gråholten nå kommer til å utføre en terrorhandling, men at det er viktig å fange opp bredt å forhindre at ungdommer havner i slike løpebaner, enten det gjelder det ene eller det andre. Vi vet jo fra ulike studier at utenforskap kan føre til radikaliserings, ikke nødvendigvis alltid, men noen ganger. Bodø er riktignok en liten by i periferien, men vi vet likevel at det skjer en del ting også i små byer, så vi må være i forkant.

Også den andre SLT-koordinatoren gir uttrykk for liknende tanker.

Jeg tenker at radikaliserings og ekstremisme også er kriminalitet, så sånn sett hører det inn under SLT-arbeidet, men også fordi at når vi jobber med forebygging, så handler det også om mye av det samme som når vi jobber med rus og kriminalitet, også med tanke på at dette med utenforskap og dårlig integrering, det er det her som er risikofaktorer for negativ utvikling på mange områder. Og for noen er det kanskje den psykiske helsa som blir dårlig, for andre er det radikaliserings eller at man havner inn i dårlige gjenger. Dessuten så opplever jeg at NSC også innbefatter dette med gjengkriminalitet, men også dette med demokrati er det noen byer som jobber særskilt med, så egentlig opplever jeg vel litt at NSC i bunn og grunn handler om hvordan man skaper gode samfunn. Dette med å forebygge utenforskap og sørge for god integrering, det henger jo også sammen med de mer ekstreme tingene man vil forebygge. Det handler egentlig bare om hva som egentlig skal til for å bygge gode samfunn.

Til tross for at SLT-koordinatorene virker innforstått med at dette medlemskapet kan være viktig, og at det kobles til det øvrige arbeidet, kommer det også fram at det ikke har vært helt opplagt for alle i nettverket og bykommunen hvorfor man skulle være med i nettverket.

Jeg opplevde imidlertid av reaksjonene fra folk jeg snakket med, at de heller ville vi skulle snakke mer om den brede forebyggingen, for da kunne de lettere relatere sitt arbeid til dette, for terror blir for mange i Bodø så abstrakt at det blir vanskelig å ta det på alvor og forholde seg til det. Likevel må tankegangen om at dette kan skje, ligge i bunnen for det arbeidet vi gjør, og vi har jo også sett at også i Bodø fins det høyreekstreme og, ja, kanskje også islamister.

Observasjoner fra møtene tyder på det samme. Særlig aktører fra frivilligheten og utekontakten var innledningsvis usikre på relevansen av nettverket og dets fokus på bekjempelse av ekstremisme og terrorisme for sitt daglige arbeid, men gjennom diskusjoner på møtene og bruk av en bred tilnærming til og forståelse av hvordan dette forebygges, ble dette mer tydelig.

Radikaliseringskontaktene på sin side ga uttrykk for at Trygg digital by-prosjektet virket noe snevert, og at de ikke kjente til alle detaljer, men at de hadde håp om at dette kunne bli noe bra. De poengterte også at dette med hatytringer på nett i verste fall kunne bidra til radikalisering, og at det å avdekke ytringsklimaet på nett dermed også var viktig.

Den andre SLT-koordinatoren poengterte videre at Nordic Safe Cities omhandler flere ting utover dette med ekstremisme og radikalisering, for eksempel dette med demokrati og medvirkning. Under intervjuet ble det også framhevet at det å trekke veksler på andre byers erfaringer som man er redde for at også skal komme til Bodø, er «en viktig ressurs med tanke på utvikling av tiltak og slik sett [vil det] være positivt for de ansatte i en verden som kommer nærmere og nærmere». Det ble videre påpekt at Trygg digital by og Snapchat-prosjektet bare var to av flere prosjekter man eventuelt kunne sette i gang. Dette perspektivet har også vært synlig i forbindelse med ulike møter omkring innholdet i Trygg digital by, som i første omgang handlet om hatytringer på Facebook i forbindelse med kommune- og fylkestingsvalget i 2023, for deretter i neste runde våren 2024 å omhandle hvordan ungdom

i Bodø bruker sosiale medier, med fokus på skadelig og ekstremt innhold. Sistnevnte undersøkelse baserte seg på kvalitative intervjuer med ungdom i Bodø mellom 13–19 år og etnografisk undersøkelse av TikTok og Instagram. Jeg skal komme nærmere tilbake til noe av innholdet og konklusjonene i disse analysene, det viktigste i denne omgang er å konstatere at årsakene til at Bodø som mellomstor, men likevel relativt liten by har valgt å være med i dette nordiske bynettverket, synes å være en kombinasjon av opplevd relevans med tanke på liknende utfordringer i egen by i dag eller i framtiden, opplevd nytte av erfaringer fra andre (større) byer med tanke på tiltak samt en aksept for og enighet i bykommunen om en bred tilnærming til forebygging av radikaliserings og ekstremisme. Dette kan tyde på at bykommunen generelt sett ikke anser risikoen for ekstremisme og terrorisme som så stor som i storbyer, men at de ønsker å være føre var med tanke på begynnende «storbymerter», og at de derfor har tatt noen grep for å øke relevansen av medlemskapet gjennom å ta en bred tilnærming til forebygging. At de i første omgang har valgt å fokusere på det digitale rom, vitner om at bykommunen er oppmerksom på at radikalisering via internett gjør at geografi får mindre betydning, og at også mindre byer må være årvåkne.

Det andre jeg ønsket å undersøke, var hvordan utfordringsbildet i Bodø ser ut, og eventuelle likheter og forskjeller mellom Bodø som en liten/mellomstor by i nord og andre byer i Norge for øvrig. Her er det tydelig at det har skjedd et skifte de senere årene, med mer ungdomsvold med mer. Som den ene SLT-koordinatoren uttrykte det:

Det vi så etter pandemien ... utover høsten 2020 var det ingen som tenkte at det var noe spesielt, men så kom vinteren 2021, og utfordringene strømmer på, det er mye som skjer i ungdomsmiljøet sånn som man ikke har oppdaget på grunn av pandemi, men det kan selvsagt også være store mørketall her. Videoer av slåsskamper som ble sendt via Snap, med mer, og da ble vi kontaktet av en del fortvilte foreldre, så da tok SLT litt grep og satte i gang noen tiltak. Det ene vi tok tak i var at vi lagde en sak til kommunestyret om utenforskap. Bodø har vært en liten by, men nå er den i ferd med å vokse seg større og med noen storbysymptomer, at det oppstår noen «voksesmerter» i den forbindelse. Vi ønsket derfor å være i forkant, vi vil ikke ha sånne storbytendenser i den her byen.

SLT-koordinatoren ga videre uttrykk for at et slikt skifte også hadde funnet sted et par år tidligere i Tromsø, men at det likevel var noen ulikheter: Mens det i Tromsø foregikk i et norsk ungdomsmiljø, var situasjonen i Bodø knyttet til ungdom med flerkulturell bakgrunn, ikke knyttet til et spesifikt land, men et variert utvalg av flerkultur. Selv om dette i første rekke omhandlet vold og økt narkotikabruk blant ungdom, så kommer det i samtalen med SLT-koordinatorene også fram at mens radikalisering ikke hadde vært et tema før 2020, så ble nå også dette et tema i samtaler.

PSTs trusselvurdering er veldig relevant på grunn av de temaene som kom opp, og radikaliseringskontakten bekreftet også for meg at den var gjenkjennelig også for Nordland, her tidligere i sommer. Bodø har også så mye ufrivillig skolefravær at dette er «spot-on» i forhold til dette, og så for eksempel dette med fremmedkrigere. Her trenger vi mer oversikt. Gjelder dette oss, det vet vi ikke, men dette er jo en gruppering vi er bekymret for. Har vi mange fra Ukraina på familiegjenforening, har vi mange norske som dro av gårde, og som er på tur tilbake, såne ting, vi vet det ikke. Og så har vi dette med høyreekstremisme, det har vi jo litt av her i Nordland og Bodø, men der har vi en viss oversikt. Og så dette med islamisme, det er det visst ikke så mye av her. Så det var ikke noe de var særlig bekymret over, visstnok. Så dette er et håndgripelig problem for Bodø, det er ikke noe som bare svever omkring.

Til tross for at PSTs trusselvurdering oppleves som relevant for Bodø, oppgir SLT-koordinatoren kun å ha vært involvert i én konkret sak knyttet til radikalisering, og at dette skjedde via radikaliseringskontakten. Likevel nevner begge SLT-koordinatorene at økende ufrivillig skolefravær og psykisk uhelse blant ungdom kan være negative faktorer som bidrar til å trekke ungdommer inn i miljøer de ikke burde være en del av. Som den andre SLT-koordinatoren gir uttrykk for

Dette med utenforskap går igjen hele tiden. Og egentlig starter noe av dette veldig tidlig. Det er lett å legge særlig merke til de som det begynner å halte for, men identitetsutviklingen til et barn – hvem er jeg? – det formes egentlig veldig tidlig, følelsen av å høre hjemme, høre til et sted. Uten dette kan det bli vanskelig både på skolen, men kanskje også i samfunnet som sådan, og man oppsøker kanskje andre nettverk, kanskje til og med

på nett, som man føler seg velkommen i, og da er man plutselig kanskje veldig sårbar både for det ene og det andre.

I tillegg påpeker begge SLT-koordinatorene betydningen av den geopolitiske situasjonen og hvordan den kan virke inn på risikoen for radikaliserings og ekstremisme i bykommunen:

Jeg er veldig spent på denne Palestina-konflikten, hvordan den kan påvirke ungdommen. Den er jo veldig kjent for å være veldig polarisert. Jeg har ikke snakket med noen ungdommer om det, men det er jo sannsynlig at det blir en konflikt som vil vare lenge, men kanskje er den for langt på avstand for ungdommene her, det vet jeg ikke.

Andre grupperinger og saker som kunne føre til polarisering og ekstremisme, ble også nevnt, blant annet dette med flyktninger fra Ukraina, russere, samehets og hets mot LHBT, samt kontaktpunkter mellom Bodø og noen av de svenske narkotika- og voldsnettverkene. Også begge radikaliseringskontaktene var tydelige på at det geopolitiske bildet påvirket risikoen for radikaliserings og ekstremisme. Som den ene radikaliseringskontakten sa det:

Ja, det geopolitiske bildet har absolutt betydning, tenker jeg, når folk ser at det er ting som skjer, humanitære kriser, så kan det være at personer føler at de selv vil handle også og ta del i noe enten via militære handlinger eller terrorrelaterte aksjoner. Så det kan absolutt være en påvirkning eller begynnelsen på en radikaliseringsprosess.

I forlengelsen av dette påpekte den samme radikaliseringskontakten at man har vært nødt til å kartlegge og øke beredskapen rundt jødiske miljøer over hele landet i forbindelse med Israel–Palestina-krigen (Gaza-krigen), også i Nordlands politidistrikt.

Den andre radikaliseringskontakten var opptatt av at det større geopolitiske bildet også påvirket situasjonen i egen bykommune: «Det verdensbildet vi ser nå, veldig polarisert verdensbilde med pågående konflikter og så videre, det er potensielt grunnlag for ekstreme holdninger og livssyn. Det er det ingen tvil om.» Her ble det spesifikt nevnt utfordringer knyttet til koranbrenning og SIAN-aktivitet, men også andre forhold som er sentrale i nyhetsbildet,

og som raskt finner veien til sosiale medier. «En koranbrenning i Sverige kan ha betydning for situasjonen i Norge og motsatt. Det trenger ikke å være vanntette skott i forhold til landene med tanke på påvirkning.»

Et tema som også var en gjenganger i samtale, var betydningen av internett for radikaliserings og annen kriminalitet. Den ene SLT-koordinatoren uttrykte det på denne måten:

Internett er veldig viktig, for det er det mediet de bruker for alt av kontakt, og så er det vanskelig å kontrollere. Filming og deling er jo også en del av internettbruken, men jeg tror det trengs å gjøres en jobb både i forhold til dette med narkotika, men også radikaliserings, sånn at foreldre vet hva som rører seg der ute, og hvordan de kan ha mer kontroll på det. Og så trenger ungdommene også mer opplæring i hva de kan komme borti på internett, for eksempel dette med falske nyheter eller konspirasjonsteorier eller hva det måtte være, sånn at de er bedre rustet til å håndtere det. I Finland er de i ferd med å få dette med som en integrert del av skolefagene, og jeg tror dette er kjempeviktig. I dagens digitale verden er det å lære kritisk tenkning med mer mye viktigere enn å lære matte, sånn som jeg ser det, om man skal overleve, rett og slett. Det er behov for digital dannelse for å forstå verden slik den fungerer, og hvordan man kan beskytte seg selv.

Betydningen av det digitale framheves også av begge radikaliseringskontaktene. Som den ene radikaliseringskontakten sier det:

PSTs nasjonale trusselvurdering kan i større eller mindre grad speile utfordringsbildet i de ulike byene og politidistriktene i Norge, men det som trusselvurderingen sier noe om, er jo hvilke personer som er i risikosonen. Den nevner jo gjerne unge menn, eller hvert fall under 30 år, og det er jo en tendens vi har sett over flere år. Mens man tidligere drev rekruttering og påvirkningsarbeid én til én, så er det kanskje i større grad nå digitale medier som er arena for denne typen tankegodt og ikke minst radikaliserings. Så dette utfordrer jo i aller høyeste grad, at man går mer vekk fra det offentlige, fysiske rom og mer inn på det digitale rom. Og det er jo her dette med barn og unge kommer inn i bildet, fordi de lever så mye av livet sitt på digitale flater, og det utfordrer jo samarbeidsaktørene.

Den andre radikaliseringskontakten påpekte videre betydningen av internett for radikalisering, særlig for ungdommer som er sårbare / opplever utenforskap, som kanskje endelig opplever tilhørighet et sted, og som over tid adopterer et slikt tankesett. Ifølge denne radikaliseringskontakten bidro også internett til å viske ut betydningen av sted med tanke på ekstremisme og radikalisering.

Den geografiske avstanden forsvinner med internett. Det er også det som gjør det vanskelig å avdekke det, for hvis man hadde hatt for eksempel et radikalt nettverk i Oslo, så tidligere ville ikke noen som var bosatt i Bodø eller Fauske være del av det nettverket, men nå kan de det.

Betydningen av internett og digitalisering var altså et gjennomgående tema i intervjuene med både SLT-koordinatorene og radikaliseringskontaktene, og alle snakket om et globalt trusselbilde som kom stadig nærmere. Likeså framhevet de alle at forebygging av utenforskap mer generelt også var viktig for å forhindre både radikalisering så vel som annen kriminalitet, og at en del av dette også hang delvis sammen. Dette inntrykket ble også forsterket gjennom møter i forbindelse med Trygg digital by, hvor det ble besluttet å både foreta en analyse av debattklimaet på Facebook i forbindelse med kommune- og fylkestingsvalget samt undersøke hva unge i bykommunen var utsatt for i sosiale medier (TikTok og Instagram). Den første analysen viste blant annet at det var et hardt debattklima særlig rettet mot lokale kvinnelige politikere, men også mot homofili. I tillegg var det et hardt debattklima rundt Bodø/Glimt og fotball. Den andre analysen, som ble framlagt i mai 2024, viste videre at ungdommer i bykommunen i stor grad er utsatt for krenkelser og annen form for hatkriminalitet på sosiale medier. Ungdommene eksponeres også etter kort tid på sosiale medier for skadelig eller ekstremt innhold, selv om de ikke aktivt har oppsøkt det. Av polariserende innhold er det særlig krenkelser mot kvinner eller LHBT og samer som utpeker seg, men ulike polariserende innlegg omkring Israel–Palestina-konflikten ser også ut til dukke opp i «feeden» titt og ofte blant ungdommer i bykommunen.²⁷ Rapporten avdekket også at det var mer av dette enn for eksempel i Tromsø. Slik sett ser det altså ut som ekstremt innhold også finner veier inn til mindre byer også langt nord.

27 Analyse og Tall (2024). Rapport «Bodø-ungdoms digitale liv». www.ogtall.no/publikasjoner/bodoe-ungdoms-digitale-liv.

Det siste jeg ønsket å undersøke, var hvilke forventninger og utsikter aktørene så i forlengelsen av dette medlemskapet som Bodø nylig hadde inngått, og hvordan forebyggingsarbeidet ytterligere kunne styrkes. Her kom det et klart svar fra den ene SLT-kontakten:

Jeg tenker at man nå må benytte seg av de mulighetene som ligger inne i dette medlemskapet i NSC, og de ulike temaene som gjelder, og hvordan dette er aktuelt for oss her, og så må vi erkjenne at det som skjer ute i den store verden, det kan også skje her, ikke for å fyre opp stemningen, men for å realitetsorientere oss selv. Merkelig at han i Bærum og han Behring Breivik kunne gjøre det de gjorde, uten at noen fanget det opp. Så ja, det er veldig behov for mer kompetanse rundt om i tjenestene.

Behovet for mer kompetanse var også et tema den ene radikaliseringskontakten var inne på. Vedkommende mente at det generelt sett var for lite kunnskap blant ulike aktører og folk flest om hva de skulle se etter.

Forventningene til og opplevelsen av relevansen for medlemskapet i Nordic Safe Cities framheves også av den andre SLT-kontakten:

Jeg ser jo også gjennom de samtalene jeg har vært med på i NSC-nettverket, at kommunene står mye i det samme, det er veldig mye likt, og også omkring tankene om hva som er bakgrunnen for denne utviklingen man ser, utenforskap, fattigdom, dårlig integrering. Man ser jo også likheter med Sverige selv om Norge kanskje ikke har tatt imot like mange og ikke har like mye gettodannelser og så videre, men likevel så er det mye som er likt, så jeg tror vi har mye vi kan få ut av om vi benytter oss av det, dette nettverket. Det at vi er en av de minste byene som er med, er kanskje en fordel for oss, for ting skjer kanskje først i de store byene, og vi kan høre med disse hvordan de har jobbet med disse tingene i andre byer, og kanskje kan det være til hjelp sånn at lille Bodø klarer å være i forkant på noe av dette her hvert fall.

Videre ble det poengtert at vedkommende også hadde fått god kontakt med de som jobbet med dette i Tromsø, gjennom sin deltakelse i Nordic Safe City-nettverket, noe som ble ansett som veldig verdifullt for Bodø sin del.

Med andre ord: Mulighetene og forventningene til samarbeidet og nettverket i det videre ble, særlig av SLT-koordinatorene, ansett for store. At svenske gjenger har tentakler inn i ungdomsmiljøet i Bodø by, ble for øvrig også nevnt i forbindelse med ulike workshoper i regi av Trygg digital by og har også vært løftet fram i media av politiet selv.²⁸ Også i Tromsø ser man en liknende utvikling. Selv om dette primært omhandler vold og narkotikakriminalitet og ikke terror, kan en kontakt mellom byene være en viktig ressurs i det videre samarbeidet.

Viktigheten av, forventningene til og mulighetene med deltakelse i dette nordiske bynettverket har dessuten vært tydeliggjort gjennom de mange sentrale personer i kommunen som har vært invitert til og deltatt i presentasjonen av de to analysene (ordfører, kommunedirektør, andre sentrale aktører i kommunen og fylket, politi, frivillighet, skoler m.m.). I tillegg har kommunen søkt og fått midler hos statsforvalteren i Nordland til en mentorordning hvor ungdommer som står i fare for å bli plassert på institusjon, skal få sin egen mentor som skal hjelpe dem i gang med skole, fritidsaktiviteter, jobb med mer. Samtidig jobbes det nå i disse dager med å få på plass et nytt relatert prosjekt som skal følge opp det de to analysene har påpekt. Her skal man fokusere på å styrke ungdoms motstandskraft ved å lære dem og deres foreldre mer om hva de kan møte på i den digitale verden – dette gjelder så vel innhold knyttet vold og narkotika og annet skadelig innhold (selvmord, spiseforstyrrelser, seksuelle overgrep) som konspirasjonsteorier og ekstremisme. Det skal også gis informasjon om hvor de unge og deres foreldre eventuelt kan søke hjelp om det er nødvendig. Prosjektet forventes å ha sin oppstart i 2025.

Oppsummering og konklusjon

Oppsummert ser det altså ut til at det særlig er kommunen og SLT-koordinatorene som ser viktigheten av å være medlem i Nordic Safe Cities. For radikaliseringskontaktene er ikke dette like viktig, til tross for at det nasjonale nettverket de sitter i, ser ut til å ha noen svakheter. Dette kan nok skyldes at radikaliseringskontaktene foreløpig ikke kjenner prosjektet eller nettverket godt nok og dermed ikke har så store forventninger til hva som kan komme ut av det. Både SLT-koordinatorene og radikaliseringskontaktene framhever imidlertid betydningen av å forebygge

28 Guttormsen, P. (2022). Frykter svenske kriminelle fester grepet om Bodø. Noen er tilknyttet Dødspatrullen, *Avisa Nordland*, 17.april, 2022. www.an.no/frykter-svenske-kriminelle-fester-grepet-om-bodo-noen-er-tilknyttet-d-dspatrullen/f/5-4-1578582

breddt og dermed inkludere dette med radikaliserings- og ekstremisme i forebyggingsarbeidet. SLT-koordinatorene har også ambisjoner om å forankre dette enda bredere i kommunen, noe som ble tydelig særlig under ulike prosjektverksteder og møter, hvor det ble invitert breddt inn fra flere avdelinger i kommunen, samt et breddt spekter av aktører som er jevnlig i kontakt med barn og unge i kommunen på ulike vis. Alle påpeker også at den geopolitiske situasjonen og globalisering og digitalisering har ført til at det er like viktig å jobbe med å forebygge radikaliserings- og ekstremisme i små og mellomstore byer som Bodø som i større byer og kommuner både i Norge og i Norden for øvrig.

Også radikalisererte individer bor og vokser opp et sted, og det betyr at forebygging av utenforskap blir viktig, noe også den ferske rapporten fra Ekstremismekommisjonen (Regjeringen, 2024) bekrefter. Globalisering og internett har medført at man kan rekrutteres inn i nettverk som befinner seg i andre byer eller steder, og derigjennom bli radikalisert. Geografiske avstander og sågar landegrenser ser dermed ut til å være mindre viktige enn før. Dette gjelder så vel terrorisme som annen kriminalitet. Til sist gir partene uttrykk for at det er et behov for mer kompetanse og bevissthet omkring temaet både blant ulike forebyggingsaktører, i skolen og blant ungdommene selv. I den forbindelse kan dette medlemskapet være et slags første skritt i den retning, i den forstand at Bodø som en av de minste av byene i nettverket kan ha mye å lære av de større byene og dermed kanskje klare å være i forkant av en negativ utvikling i bykommunen. Alle gir derfor uttrykk for at de ser med forventning på hva dette samarbeidet kan bringe. Samtidig må det også påpekes at vi i dag vet for lite om nytteverdien av dette bynettverket, særlig for småbyene. Byer nord i landet har kommet med i løpet av det siste halvannet året (Tromsø og Bodø), og det er derfor uvisst hvor relevant man vil oppleve at denne problematikken er i Nord. Til det trengs det mer forskning, både om forskjeller og likheter mellom store versus mellomstore/små byer og om nord-sør-dimensjonen.

Alt i alt vitner samtalene med aktørene her om at dagens radikaliserings- og ekstremisme ikke kjenner noen grenser, og at mange unge rekrutteres og radikaliseres via nett. Av den grunn er dette noe som også Bodø som en mellomstor by i nord må være oppmerksom på og ha kunnskap om. I så måte kan et fokus på de unges digitale liv være riktig. Terrorister vokser opp i våre nabolag, på våre skoler, i vår by og i vårt samfunn, men de er også influert av impulser og idéstrømninger som plukkes opp via sosiale medier. Å være del av et større bynettverk vil kunne bidra til en økende bevissthet om og forståelse av nettopp dette.

Referanser

- Analyse og Tall (2024). «Bodø-ungdoms digitale liv». *Rapport* 21.mai, 2024. København: Nordic Safe Cities, www.ogtall.no/publikasjoner/bodoe-ungdoms-digitale-liv.
- Auger, V.A. (2020). Right-Wing Terror: A Fifth Global Wave? *Perspectives on Terrorism*, 14(3), 87–97. <https://www.jstor.org/stable/26918302>
- Bjørge, T. og Gjelsvik, I.M. (2015). Forskning på forebygging av radikalisering og voldelig ekstremisme: En kunnskapsstatus. *Rapport PHS Forskning* 2015: 2, Oslo: Politihøgskolen.
- Bodø kommune (2022). *SLT-rapport for Bodø kommune 2022*.
- Byman, D. (2019). The Threat from Within. *The National Interest*, (162), 52–60. <https://www.jstor.org/stable/27118111>
- Christensen, T.W. og Bjørge, T. (2017). Hvordan håndtere hjemvendte fremmedkrigere og andre syriaferere? Tiltak for ivaretagelse og oppfølging. *C-Rex rapport* 2018: 1. Oslo: Senter for ekstremismeforskning, UiO.
- Coaffee, J. (2017). *Terrorism, Risk and the City: The Making of a Contemporary Urban Landscape*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315241647>
- Ellingsen, Tanja (2022). «Kjærligheten som brast, *Dagsavisen*, 28. juni, 2022. Kjærligheten som brast – *Dagsavisen*
- FHI (2023). Oppvekstprofilen for Bodø kommune 2022. <https://www.fhi.no/op/oppvekstprofiler/hent-oppvekstprofil/>
- Graham, S. (red.) (2004). *Cities, War, and Terrorism: Towards an Urban Geopolitics*. Oxford: Blackwell-Wiley.
- Guidi, E. og Babetto, C. (2020). First Steps: Reaching Consensus on Understanding Violent Radicalisation and Utilising Participatory Approaches for Prevention. I Meringolo, P. (red.), *Preventing Violent Radicalisation in Europe. Multidisciplinary Perspectives*. Cham: Springer (s. 43–56). https://doi.org/10.1007/978-3-030-52048-9_3
- Guttormsen, P. (2022). Frykter svenske kriminelle fester grepet om Bodø. Noen er tilknyttet Dödspatrullen, *Avisa Nordland*, 17.april, 2022. www.an.no/frykter-svenske-kriminelle-fester-grepet-om-bodo-noen-er-tilknyttet-d-dspatrullen/f/5-4-1578582
- Hemmingby, C. (2017). Exploring the Continuum of Lethality: Militant Islamists' Targeting Preferences in Europe. *Perspectives On Terrorism*, 11(5), 25–41.
- Hoffman, B. (2006). *Inside Terrorism*. New York: Columbia University Press.
- Horgan, J.G. (2009). *Walking Away from Terrorism: Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements*. London & New York: Routledge.
- IMDI (2023). Bosettingstall. <https://www.imdi.no/planlegging-og-bosetting/bosettingstall/>
- Kaldor, M. (1999). *New and Old Wars: Organised Violence in a Global Era*. Stanford, California: Stanford University Press.

- Kunnskapsdepartementet (2013). *Rundskriv Q-16/2013*. Forebyggende innsats for barn og unge. Forebyggende innsats for barn og unge – regjeringen.no
- Kvale, S. og Brinkmann, S. (2009). *Det kvalitative forskningsintervju* (2. utg.) (Anderssen, T.M. og Rygge, J. overs.). Oslo: Gyldendal.
- Lid, S. (2022). Kommunenes forebyggende terrorsikkerhetsarbeid og partnerskap med politiet. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 63(3), 209–227. <https://doi.org/10.18261/tfs.63.3.4>
- Lid, S. og Heierstad, G. (2019). Norske handlemåter i møtet med terror – Den gjenstridige forebyggingen nå og i fremtiden. I S. Lid og G. Heierstad (red.), *Forebygging av radikalisering og voldelig ekstremisme*, 15–48.
- Lid, S., Winsvold, M., Søholt, S., Hansen, S.J., Heierstad, G. og Klausen, J.E. (2016). Forebygging av radikalisering og voldelig ekstremisme. *NIBR-rapport 2016: 2*. Oslo: By- og regionforskningsinstituttet NIBR.
- McCauley, C. og Moskalenko, S. (2008). Mechanisms of Political Radicalization: Pathways Toward Terrorism. *Terrorism and Political Violence*, 20(3), 415–433. <https://doi.org/10.1080/09546550802073367>
- Meines, M. og Woltman, P. (2017). EX POST PAPER. RAN LOCAL: Local Action Plan Academy. *Radicalisation Awareness Network CoE*, November 2017.
- Moghaddam, F.M. (2005). The Staircase to Terrorism: A Psychological Exploration. *American Psychologist*, 60(2), 161. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.60.2.161>
- Nesser, P. (2014). Toward an Increasingly Heterogeneous Threat: A Chronology of Jihadist Terrorism in Europe 2008–2013. *Studies in Conflict & Terrorism*, 37(5), 440–456. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2014.893405>
- Nordic Safe Cities (2023). <https://nordicsafecities.org/>
- Politiet (2022). *Nordland politidistrikt. Kriminalitetsbildet og resultater – 2022*. <https://www.politiet.no/globalassets/dokumenter-strategier-og-horinger/nordland/rapporter/kriminalitetsbilde-2022.pdf>
- PST (2023). *Nasjonal trusselvurdering 2023*. <https://www.pst.no/alle-artikler/trusselvurderinger/ntv-2023/>
- Rapoport, D. (1991). *The Four Waves of Modern Terrorism*. Washington DC: Georgetown University.
- Regjeringen (2014). *Handlingsplan mot radikalisering og voldelig ekstremisme*. Justis- og beredskapsdepartementet.
- Regjeringen (2020). *Handlingsplan mot radikalisering og voldelig ekstremisme*. Revisjon 2020. Justis- og beredskapsdepartementet.
- Regjeringen (2024). Felles innsats mot ekstremisme: Bedre vilkår for det forebyggende arbeidet. NOU 2024: 3. Arbeids- og inkluderingsdepartementet.
- Schmid, A. (2017). Public Opinion Survey. Data to Measure Sympathy and Support for Islamist Terrorism. *The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague* 8, no. 2. <http://dx.doi.org/10.19165/2017.1.02>

- Schmid, A.P. og Jongman, A.J. (1988). *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories and Literature*. London & New York: Transaction Publishers.
- SSB (2023). *Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre*. <https://www.ssb.no/befolkning/innvandrere/statistikk/innvandrere-og-norskfodte-med-innvandrerforeldre>
- Tanberg, C. og J.A. Ravndal (2023). *Evaluering av politiets radikaliseringskontaktordning*. https://www.politihogskolen.no/globalassets/forskning/forskningsnyheter/evaluering-av-politiets-radikaliseringskontaktordning_final.pdf
- Taylor, D. og Gautron, Y. (2015). Pre-Modern Terrorism: The cases of the Sicarii and the Assassins, i Law, R.D. (red.) (2015), *The Routledge History of Terrorism*. Abingdon: Routledge.
- Vergani, M., Iqbal, M., Ilbahar, E. og Barton, G. (2020). The Three Ps of Radicalization: Push, Pull and Personal. A Systematic Scoping Review of the Scientific Evidence About Radicalization into Violent Extremism. *Conflict & Terrorism*, 43(10), 854–854. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2018.1505686>

KAPITTEL 5

KRAFTEN I GULE HORDER: SUPPORTERSKAP SOM IDENTITETSMARKØR OG BROBYGGER

Mads Skauge og Arve Hjelseth

Innledning

Hvordan kan fotball bidra til identitet og fellesskap i mindre byer? Fellesskapsfølelse er basert på fornemmelsen av å *høre til* et sted, og at fornemmelsen deles av flere (Tjora 2018). Fotballklubber er kilder til slike fellesskap. Vi drøfter hvordan de formes, vedlikeholdes og omformes. Analytisk tar vi omveien om *identitetsbegrepet*. Fordi fotballens konkurransestruktur er at lagene møtes hjemme og borte, har fotball koblinger til territorium og begreper som *hjem*, som er en viktig identitetskilde. Spillet inviterer til identitetsforming lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt. Slik er fotball arena og instrument for identitetsdanning (Goksøyr 1998).

Geografisk identitet kan styrkes ved at det aktuelle samfunnet byr på institusjoner, aktører, foreninger og/eller attraksjoner folk merker seg. Fysiske møter er ikke nødvendigvis *sosiale* (Hjelseth 2016a), men hvis lokalsamfunnet har noe å være stolt av, blir klubben *symbol* på stedet, noe som kan fremme sosialitet (Hompland 1984). Med *stedsidentitet* forstår vi hvordan deler av befolkningen på et geografisk avgrenset sted, samhandler på måter som

bekrefter eller styrker fellesskapet. Det forutsetter møteplasser og bevissthet om geografisk fellesskap.

I vår tid antas det at statusene er færre og mindre stabile. Folk har færre tilskrevne roller, er mindre stedbundne, mer løsrevet og frisatt, mer identitetsforvirret. Når vi oftere skifter jobb, bosted, nettverk og partner, er det færre knagger å henge identiteten på (Giddens 1991). Hvem du er, vil være (og *ikke* være), og hvor du skal (folk i vår tid er ofte *på vei et sted*, og orienterer seg deretter fremfor hvor de er her og nå), er mindre formet av sosiale kategorier. I stedet må man forme selv, gjennom identitetslek og rollespill (Goffman 1992). Det er også færre fysiske møteplasser der fremmede kan bli kjent og *bygge bro*, på tvers av ulikhet. Stadig flere er ensomme i *individualiseringens* tid, og når vi først omgås andre er det stort sett folk som ligner oss selv. Selvrealisering erstatter kollektive prosjekter (Putnam 2000).

Klubbtilhørighet er knagg å henge identitet på, den tilbyr stabilitet som kan fylle identitetstomrommet (Frank 2015). Hvem man holder med, er for mange den viktigste identitetsmarkøren, kompromissløst innbakt i livsstilen. Klubbtilhørighetens velsignelse og forbannelse, innebærer forpliktelse: Livet forandrer seg kontinuerlig – du eldes, får nye interesser og ansvar, bytter jobb, bosted, venner og partner, men *ikke* klubb. Du er dømt til fortapelse, men kan ikke flykte. Fotball er også medisin mot annen samtidsdiagnose, nemlig at det mangler arenaer der fremmede – ukjente og ulike – kan knytte bånd. Supportermiljøet inviterer til *sosial brobygging* som bygger ned forskjeller og fordommer, og er tillitvekkende.

Identitet og fellesskap henger sammen som *sosial identitet*: Hvem man forstår seg som, påvirker hvilke fellesskap man søker og tiltrekkes, samtidig som fellesskap forskyver hvem man forstår seg som. Vi er interessert i koblingen mellom identitet og nettverk, særlig knyttet til *sosial kapital*-produksjon: Nettverk med individuell og kollektiv verdi (Wollebæk og Segaaard 2011).

Hvordan kan klubben i en mellomstor by fungere som identitetsmarkør og integrasjonsfaktor når individet har færre og mindre forhåndsdefinerte identiteter, og mindre tilgang på brobyggende nettverk? Vi belyser hvordan supporterskap i en mellomstor norsk by kan utspilles, hvordan det kan skape identitet og fellesskap, og sammenhengen mellom dimensjonene. Vi tror det er fruktbart å se identitet og sosial kapital i sammenheng for å forstå enkeltkomponentene bedre.

Småbyklubber har ofte, relativt sett, større lokaloppslutning enn storbylag. For å konkurrere nasjonalt, og eventuelt internasjonalt, kreves en viss bystørrelse. Fellesskapene vi drøfter er tydeligere i mindre byer, fordi de tar større plass i byen. Klubben og klubbssymboler kan prege bybildet i større grad enn i storbyer.

Bodø/Glimt (heretter «Glimt») er et aktuelt eksempel på småbyfellesskap, forsterket av noe unikt. Triumfferden fra 2019, som i skrivende stund fremdeles er på fremmarsj, mangler på sitt vis sidestykke i moderne, internasjonal fotballhistorie: Man har organisk brutt ut av posisjonen i fotballpyramidens graviterende næringskjede, uten rike onkler. Hvem andre har i den hyperkommersialiserte fotballen, etter årtusenskiftet – med økende overlapp mellom økonomisk posisjon og tabellposisjon – gått fra å være heislag mellom divisjonene, til stabilt best, uten kapitalinnsprøytning fra investorer? Legg til at eventyret springer ut fra et ståsted mot alle odds: økonomi, demografi og geografi, lokalisert i ensom, isolert, forblåst knøtteby ved havet og fjellene, nord for polarsirkelen. Senest i 2010 kastet folk sedler på Berg-brødrene på byen, i storstilt redningsaksjon. Aldri har det vært spilt bedre fotball lenger nord i verden. Glimt rokker ved mye av det vi trodde vi visste om den moderne fotballens tyngdekraft: Sportslig suksess har gitt kapital fremfor motsatt.

Den fotballinitierte Bodø-identiteten, som først blomstret med Glimts nasjonale gjennombrudd på 70-tallet, er gjenfødt. Igjen er Glimt viktigste identitetsmarkør for nordlendinger, kun i konkurranse med dialekten. Mens 70-tallsidentiteten handlet om nasjonal anerkjennelse av det nordnorske (Goksøyr 2016), handler identiteten i dag mer om markering av lokaltilhørighet, også i internasjonal sammenheng. Vi er interessert i hvordan dette påvirker sosial identitet, og belyser idrettens rolle i utvikling og vedlikehold av lokalidentitet og lokalfellesskap. Vi legger spesiell vekt på supporterkultur. Det er derfor nødvendig å gi innblikk i feltet, før vi pensler ut detaljene innenfor det skisserte teoretiske rammeverket. Den avsluttende drøftingen borrer i sosiale identitetspotensialer. Men først Glimts supporterhistorie.

Byfellesskap, supporterskap, fiendskap: Pionerer, ytre front, indre kamp

Norsk supporterkultur startet på en måte i Bodø på 70-tallet, der man var først ute med syngende supportere ikledd klubbens farger. «Det var Bodø/Glimt som brakte supporterkultur til landet» (Scheie og Ulseth 2003: 68). Det hadde vært tyst på norske tribuner, avbrutt av enkeltstående utbrudd, applaus ved skåringer og redninger, og knis ved dribbleforsøk (Kvig et al. 2015). Hverdagsklær var vanlig. Den gule horde sang for å støtte laget og kledde seg i klubbens farger. Tribunefargeleggingens karnevalistiske – å ikles effekter – etterslep, er tydelig også i dag og er nokså unikt for Glimt-supportere.¹

Supporterkulturen markerte et skifte fra publikum som *tilskuere* til *deltakere*. De ble integrert i laget som spilte (Scheie og Ulseth 2003). Engasjementet var ikke begrenset til kampen. Motstanderne ble møtt av hundretalls i ankomsthallen. Buing, bannere og gestikulering var effektive virkemidler for utpsyking (Klette 2020). Motstanderne gruet seg til å spille foran den patriotiske heiangjengen, som ble fryktet og misunt. Klubbfaderen Harald «Dutte» Berg, blant tidenes beste norske spillere, mener supporterne er undervurdert i 70-tallets bravader og historien om hvordan nordnorsk identitet nådde nye høyder (Lundestad 2016).

I markedsføring og som identitetsprosjekt var supporterklubben sentral for byens befolkning og for de som så Bodø utenfra. Til 1975-finalen ble det produsert skjerf for å uniformere tilhengerne. At klubben bar byens navn, var symbolsk viktig og bidro til å skape forestilt byfellesskap (Karlsen 2016b). Lokalpatriotismen ble styrket av motstand mot et trangsynt og nærsynt forbund som diskriminerte Nord-Norge. Vi kommer tilbake til det.

Nå står supporterkulturen i Bodø på sitt sterkeste. Med suksessen er supporterne blitt flere. Hjemmesnittet er over 7 000 (drøye ti prosent av befolkningen). Ofte er det over 1 000 tilreisende borte. Hundrevis deltar i supportertog fra puben til stadion. Bortefølget mot Arsenal, angivelig på 5 500, er uten konkurranse det største fra Norge til utlandet noensinne – og overgås høsten

¹ Fargeleggingen gjelder ikke bare tribunen, men også bybildet. Hvis vi definerer *footballby* som en by der man på kampdag umiddelbart ved å flanere i bykjernen merker (gjøres oppmerksom på) at det er kampdag, er Bodø footballby. Påfallende mange, og trolig flere enn i noen annen norsk by eller større tettsted, pynter husveggen med Glimt-flagg, og dette er kommet til de siste årene. Å bære skjerf på stadion, er også svært utbredt, nærmest sosialt forventet og obligatorisk.

2024, mot Manchester United, med 6 500 solgte bortebilletter, noe som utgjør et av de største bortefølgene i europeisk fotball dette året. Som vi skal se, danner et slikt utvidet reisefølge, bestående av flere enn de mest lidenskapelige supporterne, spesielle fellesskapsdynamikker. Supportermiljøets potensial som identitetsmarkør er dermed større enn noensinne. Fremdeles avgrenses ikke supporterfellesskap til tribunen, men gjelder også ritualer på pub før og etter kamp, i supportertog, *tifo*arbeid² og ikke minst på bortetur der man tilbringer dager sammen.

Men vaiende flagg og viftende skjerf kamuflerer indre spenning. Det er steile fronter mellom supporterfraksjoner om hva publikum skal være. I diskusjonen tar vi for oss to konflikter: supporternormer i sammensatt reisefølge, og pyroteknikk som identitetsuttrykk og stemningssetter.

Å forme identitet er å velge og presentere livsstil

Vi skal sirkle inn antatte trekk ved vår tid. Hovedvekten legges på svekkede fellesskapsarenaer (Putnam 2000) og *refleksiv modernisering* (Bauman 2001; Beck og Beck-Gernsheim 2002; Giddens 1991). Et hovedpoeng ved sistnevnte er at identitet beveges fra *røtter* til *føtter*, *markør* til *aktør*, *pliktsamfunn* til *mulighetstorg* (Almås et al. 1995). Identitet erfares mer som formet av valgserier i et identitetsmessig puslespill, mens den tidligere et lenger stykke på vei var gitt av variabler som geografi, klasse og kjønn. Identitet handler om *hvem man forstår seg, og forstås, som*. Samtidig er identitet *prosess*: Mening finnes i prioritering av kulturelle meningskilder (Castells 1997). Småbyidentitet kan konstrueres ved hjelp av positivt ladede symboler som knyttes til byen, som fotballaget.

I den refleksive moderniteten er identitet mindre opplagt. Det skyldes blant annet *endringsbevisstheten* som følger med overgangen til det *postindustrielle* (Bell 1973). Vår tid er blitt gjenstand for en rekke betegnelser: *informasjons-*, *kunnskaps-*, *selvpresentasjons-* og *prestasjonssamfunn*. Felles for samtidsdiagnostiske merkelapper er at de tar utgangspunkt i at samfunnets *endringstakt*

2 *Tifo* betegner store tribunedekorasjoner formet av supportere for å hylle klubben. Ordet kommer fra italienske *tifosi*. Opprinnelig betegner det en feberhet person, mens det i fotballsammenheng betegner dedikerte supportere.

har økt, forankret i urbaniserings-, teknologiserings-, individualiserings- og globaliseringsprosesser. Det gjelder også fotball (Foer 2005).

Om slike beskrivelser har noe for seg, er identitet blitt et selvbiografisk prosjekt som handler om å skape og presentere selvet gjennom *valgbiografisk livsstil* som forteller og ikke minst *signaliserer* hvem man er eller, mer presist, *vil* være, såkalt *inntrykkstyrt selvpresentasjon*. Oppvekststed, stat, religion, klasse, familie, arbeid, alder, og til og med kjønn, er ikke lenger kulturelle tvangstrøyer. Fremtiden ses som et hav av muligheter (og en del farer) der en selv velger retning. Det er færre å skyld på om du kommer på villspor. At stien som velges kan kobles til sosial bakgrunn (Bourdieu 1995), hindrer ikke frihetserfaringen.

Individet søker fellesskapsformer som kan erstatte tilhørigheten yrke, oppvekststed og klasse tidligere bidro til. I den forbindelse kan klubbtilhørighet være identitetsformende (Frank 2015). Slike fellesskap trenger ikke forankres i at deltakerne kommer fra eller bor i samme by. Mange følger fotball gjennom media (Kerr og Emery 2011). Også før den digitale revolusjon var mange nordmenn lidenskapelig opptatt av engelske klubber fra byer de opprinnelig ikke tilhørte. Likevel skapte, og skaper, slike identiteter nettverk av supportere i byer og tettsteder. De kan samles på pub og dra sammen til England for å se laget.

Vi orienterer oss mot *geografisk* betinget tilhørighet. Vi ser nærmere på en form for stedbundet identitet knyttet til fotball der en bestemt institusjon (Glimt) symboliserer geografisk tilhørighet. Den stadfestes og styrkes gjennom fotballopplevelser som dannes i nettverk, og bidrar til å etablere og styrke nettverk. I én forstand representerer nettverkene kultur på vikende front. Møteplasser der fremmede kan bli kjent, er svekket (Putnam 2000). Supporterkulturen kan, grunnet utbredelsen i ulike grupper og dens sosiale logikk, skape relasjoner mellom folk som ellers har lite felles og neppe ville møttes – og som neppe har noe (annet) å snakke om hvis de skulle møtes.

Slike fellesskap kan spres utover det mest engasjerte supportermiljøet. Lokalklubben er samlings- og referansepunkt for byidentitet, lokalpatriotisme og lokalsamfunnssamtaler på gatehjørner, arbeidsplasser, kafeer, puber og skoler, og i sosiale sammenkomster som fester og middagsselskaper. Særlig i sportslige oppgangstider inngår klubben i byens kollektive bevissthet, ikke bare blant fotballinteresserte. Også andre vil holde seg oppdatert og tilegne seg innsikter i det som rører seg i klubben, for å delta i praten og ikke havne

på innbytterbenken – eller tribunen – i sosiale lag (Stone 2007). Slik angår fotball også de *uten* tydelig fotballidentitet, slik religion angår ikke-troende – for man bor i en verden av troende (og fotballfrelste). Det blir i de uinteressertes interesse å følge med, for å henge med.

«Fotballen og dens resultater innvirket på hverdagslivet og stoltheten, også for småbarn og gamle damer, som ikke noensinne hadde sett, eller kunne tenke seg se, fotballkamp» (Goksøyr og Olstad 2002: 117). Fotball kan innramme lokalsamfunnets samtaler fordi fotball er noe å snakke om som man kan anta at de fleste har et forhold til. Klubben blir sentralt stedssymbol. Til tross for mange forskjeller, inkludert bystørrelse, er Sogndal (Hompland 1984) og Bodø eksempler. Slik er klubben mer enn fellesskap, den skaper *nye* fellesskap ved å være bindeledd mellom folk som ellers ikke har mye å prate om. Med Glimt i bakhodet vet man at man kan gå hvor som helst på byen og møte likesinnede.

Slike identitetsprosesser kan utdypes ved hjelp av begreper som har opprinnelse i regionalismeforskning. Glimt nådde toppen første gang i en fase der nordnorsk fotball ikke var fullt integrert i fotballpyramiden. Slik ble klubben symbol på inkluderings- og likebehandlingskamp. Basert på Keating (1997) skiller Bukve (2005) *motstands-* og *integrasjonsregionalisme*. Hjelseth (2016b) drøfter hvordan disse aktualiseres i nordnorsk idrett. Integrasjonsregionalisme bygger på program for modernisering og integrasjon av en bestemt region i nasjonalstaten. Det skjer identitetsmobilisering langs sentrum–periferi-dimensjonen (Rokkan og Urwin 1983). Målet er anerkjennelse på linje med nasjonalstatens politiske sentrum.

Motstandsregionalisme bygger på at byen (klubben) representerer *noe annet* enn sentrum. Identiteten forankres ikke i politiske krav om likebehandling, men i at den aktuelle småbyen eller regionen synliggjør en *alternativ* identitet eller kultur, slik Liverpool-supportere sier «We're not English, we're Scouse» (Rookwood 2012), og slik Brann-tilhengere synger «Bergen ut av Norge». Etableringen av Universitetet i Tromsø kan ses som en gradvis overgang fra integrasjons- til motstandsregionalisme. Da det ble mobilisert for å få universitet, var målet at det skulle være likeverdig med øvrige universiteter. Etter opprettelsen i 1968, ble tanken at det skulle være et *annerledes* universitet, preget av regionens særtrekk. Universitetet forskjøv seg fra integrasjons- til motstandsregionalistisk prosjekt (Tjelmeland 2016). Vi drøfter hvordan dette fortoner seg for Glimt-supportere.

Motstandsregionalisme er beslektet med Castells' (1997) skille mellom *motstands-* og *prosjektidentitet*. Motstandsidentitet oppstår når dominerende institusjoner stigmatiserer ens kultur. Glimt-supporteres stolthet over tannbørsten (se under), som har en – i beste fall – tvetydig status blant andre lags supportere, er ett eksempel. Prosjektidentitet består i å konstruere identitet som kan redefinere gruppens posisjon og status.

Et annet identitetsaspekt er hvordan geografisk identitet kan eksistere *lag på lag* (Hjelseth, 2016a). Man kan føle seg knyttet til byen, til en mindre bydel eller skolekrets eller til et bestemt strøk eller nabolag innenfor bydelen. Hvilket lag som aktualiseres, avhenger av hvilke spørsmål som er på agendaen. Av og til er identiteten først og fremst knyttet til skolekretsen (som i barne- og ungdomsidretten), av og til større bydeler, og av og til er det byen som helhet som utgjør fellesskapsgrunnlaget. Det siste gjelder hvis byen har fotballag på nasjonalt nivå (Hompland, 1984). I byer med flere nesten jevnbyrdige klubber, er rivaliseringen av og til større. Dag Solstad (1974) skildrer hvordan Haldens industriarbeidere krangler om hvem som er best av Kvik og Tistedal, selv om klubbene ikke var divisjonsfeller.

Over tid har antagelig toppfotballidentiteten mer blitt koblet til hele byen enn til skolekretser, nabolag og bydeler, særlig i byer der det kun er marked for én toppklubb. I Norge har det i økende grad blitt gjeldende i alle byer, unntatt Oslo. Det nasjonale seriesystemet skapte behov for at lokal-, og kanskje regionalsamfunnet, samles om én sterk klubb som kunne konkurrere nasjonalt. Det har blitt ansett som vel så viktig som at to–tre klubber fra samme småby slåss internt om å være byledende (oppnå geografisk hegemoni). Vi kommer tilbake til hvordan dette har artet seg i Bodø og andre byer, men først introduserer vi sosial kapital.

Å bowle alene

Vårt utgangspunkt er sosial kapital som *kollektiv* ressurs (Coleman 1990; Putnam 1993, 2000): Enhver har nytte av samfunnets sosiale kapital, uavhengig av om vedkommende bidrar til å produsere den. Sosial kapital er like mye en egenskap ved samfunnet som individet (jf. Bourdieu, 1995). *Sosial kapital* er en samlebetegnelse på nettverkseffekter som støtte, respekt, toleranse, forståelse, samarbeid og, særlig, tillit. Putnam skiller nettverkseffekter i (sammenbindende/bonding) og *mellom* (brobyggende/bridging) nettverk.

Sammenbinding beskriver relasjoner med *sterke bånd*: Samhandling foregår hyppig, og deltakerne opptrer lojalt og støttende i et integrert nettverk (Granovetter 1973). I prestasjonsgrupper, som arbeidsliv og fotballag, legges betydelig innsats i sterk fellesskapsforming. Broer, på sin side, er *koblinger til andre nettverk*. I noen sammenhenger er ikke familie og venner de viktigste kontaktene. Hvis alle i en gruppe samhandler med alle, har de samme informasjon. Granovetter viser at *svake bånd* eller *broer* er viktige i arbeidsmarkedet: *Å kjenne noen som kjenner noen*, kan være viktigere enn formelle søknadsprosedyrer. Bro eksisterer når én aktør i nettverket har kontakter i andre nettverk. Indirekte forbindelser har ofte annen informasjon enn den som sirkulerer i eget nettverk. Sosiale arenaer der ukjente møtes, er fruktbar brobyggingskilde.

Putnam (2000) skisserer noe av det samme. *Å bowle alene* (tittelen på Putnams bok) viser til endret *interaksjonsstruktur*. Fra bowling i organiserte ligaer med fremmede, til egenorganisert bowling med kjente. I førstnevnte tilfelle øker sjansen for relasjonsbygging, som via broer gir informasjon fra – og kjennskap til – andre nettverk, mens det begrenses i det andre tilfellet. Bowling-bildet er et *samfunnsbilde*: Brobygging krever arenaer der fremmede kan bli kjent, men slike pulveriseres fordi samfunnet organiseres på måter som svekker brobygging. Fotballklubber kan ivareta slike funksjoner, og i sin tur forme identitet:

I fjernsynets individualiserte tid er ein fotballstadion ein arena for fellesskap, for å møte andre i ei sams oppleving. Å gjenoppleva viktige mål, dramatiske episodar og bitre nederlag saman med andre, er å dela noko viktig. Den som ikkje forstår kor viktig det var at Norge slo England i fotball i fjor, forstår lite av symbolske verdiar. Fotballen er eit symbol for landet, byen, bydelen, for bygdi. Det var fotballen som plasserte Sogndal på Norgeskartet for alvor. Det har betydd mykje for kjensla av at det er noko å vera frå Sogndal og Sogn. Det er ein faktor ein ikkje kjem utanom dersom ein vil forstå Sogndals fotballsuksess og måten bygdi sluttar opp om laget på (Hompland 1982: 49–50).

Idrettslag har en nøkkelrolle i brobygging, grunnet deres oppslutning og interaksjonslogikk. Unge og foreldre kan danne nettverk som blir til lokalsamfunnslim, som kan trekkes på også *utenfor* idretten og vare livet ut. Idrettslag og frivillige organisasjoner bidrar til at folk som ellers neppe ville blitt kjent,

møtes, med potensial for svake bånd til andre nettverk via broer (Seippel 2006; Ødegård et al. 2014).

Sosial kapital er utgangspunkt for og resultat av interaksjon. Siden vi er opptatt av identitetsforankring i ulike former for supporterinteraksjon, er det interessant å vurdere potensialet for sosial kapital med utgangspunkt i identiteter som er geografibundne og knyttet til sentrale symboler på den geografiske lokaliteten. Først er det nødvendig å utdype hva som kjennetegner supporterkultur som sosialkulturelt fenomen.

Samtidsdiagnostisk supporterkultur

Fotball var et aristokratisk kostskoletidsfordriv. Amatørideologien ble utfordret av det fremvoksende industriborgerskapet, som oppdaget at fotball kunne være middel til lokalentusiasme og byreklame via investeringer for å vinne hegemoniet nasjonalt. Borgerskapets vinnerlodd var at de hadde arbeiderklassen i fabrikkene, som spillere og etter hvert publikum. Gjennombruddet som publikumsidrett kom i 1888 med The Football League. Alt før 1900 så man tendenser til overbefolkning. Det lille som var av tribuner, ble stadig mer tettpakket. Publikum ble betraktet som *problem* fremfor ressurs, som hår i instansenes suppe, som kilde til sosial uro og «antisocial behaviour» (Giulianotti 1999).

Supporterkultur fødtes med ungdomskulturbølgen som skylte innover Vest-Europa i 60-årene, i veggspill med den popkulturelle revolusjonen. I løsrivende ungdomskultur, med mindre voksenkontroll, begynte ungdom å dra på kamp alene, sammen. De samlet seg stående bak mål, der billettene var billigst. Derav nye fellesskap og identiteter. Ungdommens tribuneinntog skapte problemer som hooliganisme. På annen side ble supporterescenen krydret med blomstrende kreativitet: sanger, humor, spontanitet og ironi, formet aktivistisk kultur som gjennom engasjement og dedikasjon ble, og fortsatt et stykke på vei er, en mulig sosial identitetskilde.

Fotballforskningen tok form fra 1970 i England. Den var *instrumentell*. Poenget var å forstå og håndtere de økende trefningsproblemene. Med fotballkulturens *fenomenisering* fra slutten av 80-årene, symbolisert med hyperkommersialismens fremmarsj, Premier League, i 1992, ble fotball mer samfunnsaktuelt. Når fotball ble anerkjent som verdens største kultur (ingenting betyr mer for flere), ble den viktig for samfunnsvitenskapens samtidsrefleksjon og stueren for intelligentsiaen. Kommersialisering ble sett

på som en trussel mot supporterkulturens måte å knytte mening til fotball på (Giulianotti 2005; Hjelseth 2006; King 2002). Forholdet mellom identitet og forskyvninger i sosiale tribunepraksiser står sentralt i akademisk fotballkultur-interesse (Hognestad og Hjelseth 2012).

Fagfeltet fikk rikere innramming og inspirasjonsbredde, der fotballkulturens rolle som siviliseringsmotvekt, og identitets- og fellesskapsmarkør (herunder forholdet mellom geografi og fotballidentitet) ble vektlagt som *fotballsociologi*. Det innebar en dreining fra å betrakte fotball som *samfunnsproblem*, til *løsning* på samfunnsproblemer (Armstrong og Giulianotti 1997, 1999; Elias og Dunning 1986).

Supportere representerer en autonom kulturell kraft som gjennom uttrykksformer, symboler og praksiser, kan bidra til integrasjon via sosial kapital og identitetskonstruksjon. Til tross for mye forskning på supporterkultur de siste 30 årene, er dette underutforsket, særlig *kombinasjonen* identitet og fellesskap.

Fellesskap, lidelse, lidenskap

Identitet er en inngrodd del av supporterkultur-forskning. Vi skal forsøke å koble det til sosial kapital. I store deler av verden er fotball den mest populære publikumsidretten. For flertallet er det snakk om et par timers avkobling, gjerne med familie, venner og/eller kolleger. Men blant dem som følger fotball tetttest, oppstår hyppige møter mellom folk som ellers neppe ville møttes. Hos disse stikker fotballinteressen dypt. De inngår i grupperinger som utelukkende forenes av klubb lidenskapen. I kraft av fotballens ritualer (King 2002) skapes sammenbindende og brobyggende fellesskap.

Den organiserte supporterkulturen er for det første kjennetegnet av sterke fellesskap. Medsupportere kan inngå i ens tettteste nettverk. Utover klubb lidenskapen, bygger slike fellesskap ofte på felles musikk- og motesmak. Det utvikles forpliktende lojalitet og grenser mot supportere av andre lag, klubbledelsen og instanser, medier og sponsorer, tidvis også mot mindre dedikerte supportere av eget lag (Hjelseth 2006). Det oppstår fellesskapsformer som tidligere oftere ble ivaretatt av lokalsamfunn og arbeidsplasser.

Supporterkultur kan bygge bro. Mange av relasjonene som oppstår, har flyktig karakter. *Stående og syngende* supportere treffes kanskje bare i forbindelse med kampritualer. Men akkurat slik foreldre i samme idrettslag kommer i prat med andre foreldre og kan utvikle en *tynn* relasjon uten å bli nære

venner, vil informasjonen mellom ulike nettverk i supporterkulturen kunne utveksles *på tvers* av nettverk. Ofte møtes folk med ulike yrker, bakgrunn og livsorientering. Selv om mange foretrekker å tilbringe mest tid med folk som ligner dem selv, tilbyr supporterkulturen også en arena der man på bakgrunn av felles referansepunkt (klubben) også kan konversere om andre ting enn fotball. I spontane samtaler er det en stilltiende forutsetning at man har klubbtilhørigheten og fotballinteressen felles, men det kan også være springbrett for informasjonsutveksling om andre ting.

De siste årene har Glimt, gjennom en kombinasjon av sportslige prestasjoner og byentusiasme, skapt en atmosfære av fellesskap og optimisme som kan ha smittet over på andre felt, og som har styrket stoltheten over å komme fra eller tilhøre byen. Slik nordmenn gjerne interesserer seg for hva folk fra andre land synes om oss, har det en egenverdi for byen å bli lagt merke til.

Identitet er et interaksjonsfundament som kan skape og gjendanne venne-nettverk (sammenbinding) og etablere forbindelser på tvers av tette nettverk (brobygging). Men man kan også tenke seg det motsatte: Fotballnettverk kan forme og styrke identiteten. Gjennom å introduseres for supporterkulturen, dannes en klubbtilhengeridentitet (Holm 2005). Identitetskonstruksjon kan slik være både årsak og virkning. Supporterkulturens sosiale kapital kan vedlikeholde og styrke identiteten, og identitetsfellesskapet er i sin tur en mulighetsbetingelse for sosial kapital-produksjon. Hvem man er, vil være eller bli, påvirker hvilke fellesskap man deltar i, og fellesskapene virker i sin tur tilbake på identiteten. Slik dyrkes grobunn for sosial kapital.

Fotballen er fundamentet. Uten den faller fellesskapet fra hverandre. Det kan svekkes hvis andre forpliktelser gjør at man får mindre tid til å vedlikeholde fotballrelasjoner. Men poenget med brobygging er at slike relasjoner kan være nyttige også når de blir svakere og sjeldnere (Granovetter 1973). Men for at sosial kapital skal muliggjøres gjennom supporterkulturen, må folk støtte opp om supportermiljøet, slik at folk omgås på puben, i tifolokalet, på stadion og på borteturer. For å utvikle byidentitet påkoblet klubben, må laget prestere på noenlunde akseptabelt og attraktivt nivå. Da blir det også tydelig at byens lag er for *hele* byen. Alt dette er tilfelle for Glimt.

Mot denne bakgrunnen drøfter vi hvordan småbyidentitet kan utvikles i og gjennom supporterskap. Drøftingen baseres på sammenhengen mellom *småbyidentitet*, *supporterskap* og *sosial kapital*, kombinert med detaljert og

langvarig faglig interesse for supporterkultur generelt, og dens posisjon og form i Bodø spesielt. Vi tror perspektivet som utvikles, kan være et nyttig utgangspunkt for studier også andre steder, slik analysen delvis er generisk.

Glimt som uttrykk for integrasjons- og motstandsidentitet

Det er nærliggende å se Glimts inntreden i norsk toppfotball i lys av nordnorsk fotballs utvikling. Med utgangspunkt i begrepene integrasjons- og motstandsidentitet har Glimt (og for eksempel Tromsø) historisk dels arbeidet for innlemmelse i serie- og cupsystemet, dels har det handlet om å synliggjøre *alternativ* identitet, slik Goksøyr og Olstad (2002: 134–137) er inne på i beskrivelsen av Glimts storhetstid i 70-årene:

Landsdelen hadde fått et svært så godt fotballag der hardtarbeidende lokale spillere var blandet med hjemvendte sønner med heltestatus som måtte overkomme ikke bare motstandere på banen, men et dypt urimeleg seriesystem – urettferdigheten i dette «beviste» Glimt gjennom sine cup-prestasjoner. Det er ingen overdrivelse å si at dette samlet langt flere enn de tradisjonelt «fotballinteresserte» rundt Bodø/Glimt. «Nord-Norges lag» fikk støtte fra oppfinnsomme supportere som sang «Å eg veit meg eit land» med fornyet kraft.

Glimt har nemlig ikke alltid hatt vinden i ryggen, bokstavelig talt. Først i 1964 fikk de beste nordnorske lagene delta i norgesmesterskapet. Først i 1979 fikk landsdelene likeverdige muligheter i seriesystemet (Goksøyr og Olstad 2009). Det var mulig å kvalifisere seg for toppdivisjonen, slik Narviks Mjølner hadde gjort, og slik Glimt lyktes med fra 1977, men bare ved at klubben som *vant* andredivisjonsavdelingen i Nord-Norge, spilte kvalifisering mot lag som hadde blitt *nummer to* i øvrige andredivisjonsavdelinger. Utfordrende klima og krøkkete transportsystemer var argumentene for å holde periferien (Nord-Norge) utenfor sentrum (øvrig norsk fotball). Man måtte «alltid regne med at det spillemessige nivå i Nord-Norge vil ligge lavere enn sørpå», skrev forbundet (Goksøyr 2016: 68). Nå er hegemoniet nord for polarsirkelen,

mens Oslo er svakeste fotballhovedstad i Europa, etter folketall. Det gir Norge en unik fotballgeografi.³

Adskilt fra fotballen i sør, levde nordnorsk fotball et eget liv fra kretsorganiseringen etter første verdenskrig til 70-årene (Goksøyr og Olstad 2002). Hansen (1994: 175) beskriver utenforperioden som «pasningen som aldri kom» (fra forbundet). Følelsen av å være tilsidesatt, oversett og nedvurdert, ga grobunn for *regional* fotballidentitet. Det var vanlig at Glimt-tilhengere heiet på Tromsø når sistnevnte møtte lag sørpå, og motsatt. Slik regional identitet ser vi blant eldre også i dag. For de som opplevde utenforskapet, er rivaliseringen mellom Glimt og Tromsø fremmed: Frem til slutten av 70-årene var det nord mot sør som gjaldt. I fotbollsammenheng delte Nord-Norge skjebnefellesskap. Det kan forstås som lag-på-lag-identitet (Hjelseth 2016a): I fotball hadde mange først og fremst nordnorsk identitet, og intern rivalisering i nord kom i annen rekke. Andre spørsmål, som universitetskamp (Tjelmeland 2016), fortonte seg annerledes: Bodøfolk anerkjente ikke Tromsø som kunnskapsby og jobbet i kulissene for eget universitet. Nå er Glimt og Tromsø erkefiender og 16. mai-kampen – «slaget om Nord-Norge» – en klassiker.

Gjennombruddet kom i 1975 da Glimt ble norgesmester. Kvartfinalekampen mot Viking samlet over 12 000 tilskuere på Aspmyra, i en by som da hadde knappe 30 000 innbyggere. Tilskuertallet er det største på et idrettsarrangement i Nord-Norge. Folk valfartet til Bodø fra hele Nord-Norge, i fly, busser, båter og biler. Etter cuptriumfen tok tusenvis imot Glimt-heltene på flyplassen. Mer enn et halvt århundres akkumulert frustrasjon fikk sin forløsning hos «et herdet folk» (Arntzen 1976: 109). Fotballens livskraft har potensial til å utløse latente stemninger og lokalsamfunnspatriotisme. «Det var på Ullevål stadion 26. oktober 1975 at Norge ble samlet til ett rike» (Karlsen 2016b: 223). Glimt utløste enorm interesse i landsdelen og fikk mye nasjonal omtale. De hadde «pekt nese til Fotball-Norge og på vegne av en samlet nordnorsk fotballfamilie sagt: Hva var det vi sa?» (Hansen 2015: 158). Dette er typiske integrasjonsidentitets-uttrykk: Kampen for å bli en likeverdig del av Fotball-Norge var i ferd med å lykkes.

Det var ingen festbrems at Norges første offisielle supporterklubb, Den gule horde, stiftet året før, stod for mye av atmosfæren i forbindelse med den

3 Til sammenligning er nordligste klubb i svenske Allsvenskan, Sirius fra Uppsala, på Oslos breddegrad.

TV-sendte finalen.⁴ Den nordnorske identiteten og supporterskapet ble synlig for hele landet. Glimt og Glimt-fansen viste at Nord-Norge duger. De gjorde det populært å være nordfra, i en tid der for eksempel nordnorske studenter ikke fikk hybel i Oslo (Scheie og Ulseth 2003).

Klubben ble byens «merkevare nummer én» og «landsdelens største underholdningsbedrift» (Karlsen, 2016b: 238, 353). 75-bragden er den mest symboltunge cupaskeladd-historien, fordi den innvarslet slutten på det fotballmessige utenforskapet (Goksøyr 2014). Slik ble Glimt «et regionalt anliggende: Landsdelens felles symbol på oppreisning og oppnådd likeverd» (Brantenberg et al. 1994: 440). Triumfen er det tydeligste eksempelet i nordnorsk kulturhistorie på koblingen mellom kollektiv identitet og geografisk enhet (Karlsen 2016a):

Det er ingen overdrivelse at Bodø/Glimts populære mannskap spilte seg inn i publikums hjerter på en spesiell måte. «Bare vi som i en årrekke har erfart nordnorsk fotballs særegne problemer, kan forstå den enorme betydning det har at Dutte hentet kongepokalen. Ikke siden EF-striden har så mange i Nord-Norge vært opptatt av det samme», sa Dagbladets Arthur Arntzen (Hovden 1982: 98).

Men denne integrasjonsidentitets-formen var supplert med motstandside-
titets-elementer: Nordnorsk fotball og Nord-Norge var noe *annet* enn sør. Derfor var cuptriumfen en viktig signaltriumf. Tilhengere brukte klubben til å synliggjøre identitet og kultur ulikt det man fant i sentrale strøk. Likevel: Når integrasjonsregionalismen nådde målet, symbolisert ved 75-pokalen og endringen av seriesystemet fra 79, var det utfordrende å holde engasjementet ved like i perioder med svake sportslige resultater (Goksøyr 2016). Det ble

4 I 1973 begynte supportermiljøet rundt Glimt å blomstre, med koordinert sang, korøvelser, plakater og «fiendtlighet» overfor motstanderne, men det var ikke institusjonalisert. Alt i 1919 reiste hundretalls bodøværingene med dampskip til Harstad for å se kretsfinalen mot Narvik/Nor. Lignende scener utspilte seg da Glimt spilte første nordnorske cupfinale i Narvik i 1930. Da Glimt møtte Frigg i fjerde runde i cupen i 1963, var det 23 000 på Bislett. Minst halvparten var nordlendinger. Bare i Mo i Rana solgte Bodø-avisene flere tusen opplag etter storkamper (Lundestad, 2016).

færre og mindre tydelige mål å mobilisere for.⁵ Dessuten er det nå mindre behov for regional identitet. Glimt dominerer norsk fotball, mens tradisjonsrike Trøndelag, og særlig det sentrale Østland, mangler gullkandidater. Basert på resultater de siste seks årene, er Glimt best i Norden og markante i Europa. Det kan skape *ny* identitet: Poenget er ikke lenger aksept og anerkjennelse nasjonalt, men å hevde seg i den frie konkurransen og derigjennom dyrke lokalsamfunnsidentitet.

Før vi går videre, må det tas noen forbehold. Vi skriver dette i forlengelsen av den sterkeste perioden i klubbens historie og den største dominansen i norsk fotball siden Rosenborgs 90-tall. Fra og med 2019 har Glimt gull eller sølv i serien seks år på rad, Europa-spill fem år på rad, avansement fra europeisk gruppespill fire år på rad, én europeisk kvartfinale, to ganger har klubben vært på terskelen til Champions League (playoff), man har tre seriegull på fire år (og styrer mot det fjerde) og nådd to cupfinaler. Fremgangen har i seg selv økt entusiasmen, men varigheten er usikker. Akkurat som etter cupgullet i 75, kan engasjementet svikte når (ikke *om*, for intet tre vokser inn i himmelen) de sportslige pilene peker nedover. I så fall kan supporterkulturens identitets- og sosial kapital-produksjon svekkes.⁶

J-feltet utgjør kjernen i Glimts stående og syngende supportere (Braathen 2022). Rundt seg har de et omland av entusiaster som bidrar til publikumsopplutning og fargerik atmosfære. Ikke minst har mange dratt på bortekamper i Europa de siste årene. I hovedsak kan supportertermiljøet derfor beskrives fra et integrasjonsidentitets-perspektiv: Klubben har markante supportere, bystørrelsen tatt i betraktning. Men det er også motstandsidentitets-elementer i supporterkulturen. Særlig interessant er *tannbørsten*. Bakgrunnen er at en supporterleder (Arnulf Bendixen) hadde den på innerlomma og spontant

5 Når den nordnorske identiteten tapte terreng til fordel for lokalpatriotisme, var det også fordi lokalmedia brukte retorikk som «våre gutter» og «byens lag». Slik blir byens lag utgangspunkt for sammensausing av by- og klubbidentitet, eller *idrettsskapt bypatriotisme* (Aas 2001). Det er *byens* *ære* det kjempes om på fotballbanen. Idrett blir et folkelig uttrykk for identitetsforming og *vi mot dem*-solidaritet.

6 Det er likevel mulig at Glimt står i en særstilling. Klubben har alltid vært blant dem som har mottatt størst beløp gjennom Norsk Tippings grasrotandel, og blant de mest populære i kåringen «Klubben i mitt hjerte». Omdømmeundersøkelser viser at Glimt er «det første folk tenker på når de hører om Bodø» (Karlsen 2016b: 358). Uansett måles fotballidentitet i *hvordan* og *hvor mye* klubben betyr for *hvor mange*. Det hjelper gjerne med sportslig suksess, men det er langt fra tilstrekkelig alene. Glimts historie gir fruktbar grobunn for klubbidentitet også i nedgangstider, nettopp fordi by- og klubbidentiteten er så sammenvevd.

brukte den som taktstokk for orkestrering. Siden ble den et symbol på klubbens supporterkultur: Det ble laget en diger, gul tannbørste som fortsatt er et markant innslag på supporterfeltet. Blant andre klubbers supportere latterliggjøres tannbørsten som et normbrudd (Hjelseth 2006). I sin tur kan det skape motstandsidentitet: Vi utvikler våre egne ritualer, frikoblet trendene i andre klubber, i fotballens «sentrum».

Et annet særtrekk er *karnevalismen*: Glimt skiller seg delvis ut nasjonalt og internasjonalt ved å farge tribunen gul. Det finnes knapt tilskuere uten skjerf, og knapt noen av disse som ikke løfter det når «Barndomsminne frå Nordland» spilles før kamp, eller som ikke veiver med det når kampsangen «Å, vi er Bodø/Glimt» synges hoppende. Mange bærer drakt. Slike *naturlige ritualer*, skapt nedenfra fremfor ovenfra (Collins 2004), er eksempler på uttalt lokalsamfunnsidentitet. Fargeleggingen gjør det lett for Glimt-folk å finne hverandre, særlig utenbys. Det kan være døråpner til interaksjon Glimt-folk imellom, slik terskelen for å initiere prat er lavere når man vet at man har med likesinnede å gjøre (klubbsymboler inviterer til fotballprat).

Også hva gjelder hvordan geografisk identitet eksisterer lag på lag (Hjelseth, 2016a), kan fotball være illustrerende. Et kjapt blikk på Fotball-Norge viser hvordan de fleste mindre og mellomstore byer gradvis har samlet seg om én klubb, og gjort denne til primært orienterings- og identitetspunkt. Før Rosenborg ble Trondheims ledende klubb rundt 1960, var det flere jevn gode klubber i byen som hadde hegemoniet i ulike faser. Freidig ble seriemester i 1948, og flere var inntatt toppdivisjonen i 50-årene. Trolig var publikum dels tilhengere av sitt lokale bydelslag når disse møttes, dels støttet de egen bys klubb i møte med utenbysklubber. Etter 1960 har ingen utfordret Rosenborg som byens flaggskip, og det meste av regionen slutter opp om klubben. Da Strindheim og Ranheim besøkte Eliteserien, hadde de lav publikumsoppslutning.

Lignende prosesser ses en rekke steder. Noen steder har det naturlig oppstått en situasjon der én klubb er blitt dominerende sportslig og publikumsmessig, som i Trondheim, Tromsø, Kristiansand, Stavanger, Fredrikstad, Bergen og Molde. Andre steder har klubber – ofte tidligere jevnbyrdige rivaler – entes om å slå sammen krefter for å hevde seg, som i Halden, Sarpsborg, Tønsberg, Sandefjord, Haugesund, Grenland, Hønefoss, Kristiansund, Levanger og Narvik.

Bodø/Glimt er *ikke* et resultat av en sammenslåing, selv om skråstreken tilsier det. Klubben ble stiftet i 1916 under navnet «Glimt», men det viste seg at en Orkdal-klubb bar samme navn. Navnet «Ski- og fotballklubben Bodø-Glimt» ble vedtatt i 1948. På folkemunne går klubben under «Glimt». Skireferansen ble fjernet i 1987, da skigruppen lenge hadde vært nedlagt. Sportslig har Glimt vært drivkraft i nordnorsk fotball siden 70-tallet, men resultatmessig har det gått opp og ned. Etter sølv i toppseriedebuten i 1977, og ny cupfinale, rykket de ned i 1980 (Klette, 2020) og ble i lavere divisjoner til 1993. Bunnårene var 1984–1986, på nivå tre, med Grand Bodø på nivå to. Glimt skapte likevel størst entusiasme og trakk flest tilskuere. Klubbidentitet trumfet sportslig nedtur (Arntzen og Finne, 1994). De siste årene har andredivisjonstraveren, som i 2025 tar turen ned til nivå fire, Junkeren fra Rønvik bydel vært nærmest Glimt lokalt – både sportslig og oppslutningsmessig.⁷

Det er grunn til å anta at klubbengasjementet smitter over på bystemningen, slik at også miljøer utenfor Aspmyra omfattes av klubbens kraftfelt. Glimts situasjon bidrar som nevnt til å forme samtaler på byens møteplasser. Slik lokalforankring trumfer ofte klasseidentitet: Å bo innenfor samme territorium og holde med samme lag, blir mer styrende for sosial identitet enn sosial bakgrunn (Aas 2016). Mens Oslo har hatt ulike klubber som har vært assosiert med ulike klasser, og slik symbolisert en politisk og klassesdelt by, er klubben i seg selv et samlende fellessymbol i en by som Bodø. Det er derfor nærliggende at Glimts suverene fotballposisjon i byen og landsdelen bidrar til en byidentitet som trumfer mer lokale identiteter knyttet til bydeler og nabolag. Samtidig kan slik tilhørighet skape nettverk av integrerende relasjoner og fellesskap.

For å analysere veggspillet mellom identitet og brobygging som *sosial identitet*, er det behov for å grave i norsk supporter kulturs bakteppe og utviklingstrekk, publikumstyper og fotballkulturelle konfliktlinjer.

⁷ Glimt–Junkeren-relasjonen illustrerer lag-på-lag-identitet: Når de møtes (ofte i cupen og treningskamper), synger J-feltet «Bodø by er nydelig, her har vi Nordlandspils og Halvdan», og legger til «Rønvik bygd er full av dritt», mens Junkeren-grupperingen Den blå horde svarer. Men byen samler seg mot ytre rivaler. Glimt–Junkeren aktualiserer en annen orientering enn for eksempel Glimt–Roma. I sistnevnte tilfelle blir Glimt *hele* byens lag, slik mange J-feltet-medlemmer kommer fra Rønvik.

Forbilder og motbilder: Norsk supporterkulturs røtter og føtter

Det selvbevisste norske supportertermiljøet oppsto omkring 1990. Engelsk sang var ikke sjeldent. Det ble skrevet om engelsk fotball i norske aviser på 30-tallet. Mange hadde besøkt England. Flere var kjent med engelsk fotball gjennom Tippekampen og fikk et engelsk favorittlag i 70-årene fordi det var eneste toppfotball på TV (Hognestad 2004, 2006, 2009). I 90-årene ble det vanlig å sende én norsk kamp per runde. Ikke før i 2006 ble *alle* Eliteserie-kamper direktesendt. I mellomtiden ble engelsk fotball kommersialisert og *turistifisert* til det ugjenkjennelige: Stående og syngende supportere ble undergravd via fjerning av ståplasser, sanksjonering ved utagering og økte billettpriser. Når flere *opplever* stemning, er det færre som *skaper* den (King 1997). Til slutt er det så mange stemningsturister at det ikke er noen stemning igjen å oppleve. Pilegrimene ødelegger Mekka.

Fra årtusenskiftet ble engelske forbilder erstattet med latinske: *corteo* (supportertog til stadion), *capo* (dirigent og forsanger med ropert og ryggen mot banen), tromme for et taktfullt, samstemt og høylytt tribuneliv, *bluss* (samlebetegnelse på pyrotekniske virkemidler, bengalske lys, røyk og raketter), *tifo* (storstilte lerret-fremstillinger), *bannere* (plakater og kasteruller), flagg, *stickers* (klistremerker som markerer identitet og territorium) og *balaklava* (for markering av sosial identitet: Betoning av en kollektiv identitet ved nedtoning eller maskering av individet). Uniformering via skjef er ikke nytt, men har i likhet med *fanziner* (*fan's magazines*) vokst med den nye kulturen. Inspirert av pønens 70-tall, skildres kulturen tradisjonelle medier overser. Fanzinekulturen oppstod i England rundt 1980 og var tydelig i Norge fra begynnelsen av 90-årene.

Elementene bidrar til supporterkulturen, med vekt på lyd, estetikk, koreografi og visuelt sceneshow, der tribunekampen er like viktig som fotballkampen. Kulturen er selvransakende, uavhengig av kamputfall: «I dag var vi svake, mange sang lite og lavt.» Det tydeligste skillet fra England er lange, innøvde, repeterende sanger kampen gjennom (fremført uavhengig av kampsituasjonen) fremfor korte, humoristiske og ironiske *chants* som kommenterer det som skjer etter innfallsmetoden. Mye stammer fra italiensk ultrakultur på 50-tallet (Armstrong, 1998; Brown, 1998; Giulianotti et al. 1994).

Tribunekulturforskyvningen markerte *generasjonsmotsetninger*. Ungdom ville ikke kopiere og videreføre de eldres praksiser, men sette eget stempel på

kulturen. Den nye kulturens forløpere betegnes som *ultras*: «Ytterliggående», de som beveger seg på siden av normaliteten og tar engasjementet til nye høyder. I fotballsammenheng viser det til supportere som med ekstraordinær innsats prøver å bringe ære på klubben, med grensdragninger mot omverden i form av bekledding og tydelige normer i det rollespillet fotballkulturen generelt og fotballkampen spesielt, kan betraktes som. Når supporterkulturen vokser, skapes det et behov for underkulturer som vil uttrykke seg *litt* annerledes, slik å markere sosial identitet forutsetter å identifisere seg annerledes fra noen. Slike voksesmerter erfares alle steder der supportermiljøet ekspanderer. I analysen belyses hvordan blussing uttrykker slike smerter, og påvirker og påvirkes av sosial identitet. Men først litt om publikumstyper.

Publikumstyper og fotballkulturelle konfliktlinjer

Ulike folk tilnærmer seg ulike ting ulikt, med ulike beveggrunner og uttrykksformer. Det gjelder også fotball generelt og tribunekultur spesielt. Derigjennom oppstår konflikt. I 1974 ble det diskutert i Bodø-avisene om publikum skulle være høflige og upartiske, eller entusiastisk støttende til eget lag og «fiendtlige» mot motstandere (Lundestad, 2016). Det mest iøynefallende skillet mellom publikummere er de *stående* og de *sittende*. Stående er del av en suggererende masse, en *kollektiv* kropp. Sittende (seteslitere eller sofasupportere) er individer. Blant annet derfor ser mange engelskmenn fotball på fulle puber fremfor sterile tribuner.

Litteraturen skiller *supporter*, *fan*, *følger/follower* og *flanør* (Crawford 2004; Giulianotti 2002; Ekeland og Moldenæs 2016; Fillis og Mackay 2014; Gibbons 2016; Hjelseth og Hognestad 2023; King 2000; Weber et al. 2022). *Supportere* er gjerne bundet til klubben geografisk og/eller familiært, med livstidskontrakt med klubben – i motsetning til spilleres, treneres og direktørers sterkt tidsavgrensede profesjonelle klubbtilknytning. Supporterne *er* – i hvert fall ifølge seg selv – et stykke på vei klubbens verdier, mens spillere, trenere og ledere *forvalter* disse, og det kan gjøres bra eller dårlig. Supporterne motsetter seg kunderollen klubben forsøker å tilskrive dem, og opptrer som klubbens vaktbikkje – som bjeffer når den båndlegges og trækkes på – ved ulike veivalg (ligamodeller, kamptidspunkter, billettpriser, eierstrukturer, stadionflytting, mesterskapstildelinger og kamparrangementer). Ikke minst ser de seg som atmosfærens premissleverandør og fanebærer.

Fans har en *markeds- og medierelasjon* til klubben. De er mer nikkedukker og kunder enn vaktbikkjer. I fraværet av *kroppsliggjort* klubbtilhørighet synliggjøres tilhørighet via drakt. Derfor pleier vi å si at om du ser noen i årets drakt i England, er de sannsynligvis norske.⁸ Supportere nedvurderer draktbæring, fordi man gjør seg til ukritisk reklameplakat for klubbens sponsorer – men altså ikke i Bodø.

Flanører har en populærkulturell tilnærming. Slik filmentusiaster ikke kaster bort tiden på dårlige filmer, ser flanøren kun de antatt beste kampene. De følger enkeltspillere vel så mye som lag. Slik flanøren rusler rundt i byen og observerer mer enn å delta, holder fotballflanøren distanse til supporterernes ritualer. Flanører tiltrekkes av *prestasjoner* fremfor *klubbssymboler*. Det er ikke så farlig hvem som vinner, bare underholdningen er god. Fotball bejubles som *toppidrett*. Fascinasjonen ligger i det ypperste spillet kan frembringe. De knytter seg til de beste spillerne og største kampene, fremfor livslang troskap til en klubb som kan synke i divisjonssystemet og ut av offentlighetens rampe- og søkelys.

Overført til norske forhold kan vi som et oversiktsbilde skille mellom *deltakere*, *tilskuere* og *begivenhetssupportere* (i tillegg til *flanører*) – uten at én fotball-innfallsvinkel er hevet over en annen. Deltakere er *aktive*, tilskuere *passive*. Deltakere *skaper* stemning, tilskuere *opplever* den. Deltakere *underholder*, tilskuere *underholdes*. For deltakere er fotball *identitet*, for tilskuere *show*. Deltakere *produserer*, tilskuere *konsumerer*. Deltakere *påkobler*, tilskuere *avkobler*. Deltakere *står*, tilskuere *sitter*. Deltakere holder nervene i sjakk med stemningskapende tiltak, tilskuere lider mer i stillhet enn de uttrykker vokal støtte.

Begivenhetssupportere (followers) står mellom tilskueren og flanøren. De er *av-og-til*-tilskuere som trekkes av *begivenheten* – viktige kamper, interessante kamper eller godværskamper – fremfor klubbtilhørigheten, selv om de ikke nøler med å markere den når de først kommer. I vårt tilfelle betyr det at lokalidentitet med ujevne mellomrom aktiveres som en underholdningsevent, slik nasjonalidentitet for mange forløses i OL og VM, hvis Norge deltar.⁹ De er mindre koblet til én klubb enn tilskuere, men mer enn flanører. Underholdningsaspektet er tungtveiende. De forholder seg rolig under kampen og uanstrengt til resultatet. At den sosiale identiteten supporterfellesskapet

8 Norske fans av engelske klubber kan av og til synge på engelsk på norske puber, som selvsagt prioriterer engelsk fotball. Selv når Glimt spiller Europa-kamper, avser alltid lokalpubene skjermer til det.

9 Hjelseth, A. (2024). «Fotball og nasjonal identitet. EM er først og fremst ein lek». *Dag og tid* 12.juli 2024. <https://www.dagotid.no/feature/sport/fotball-og-nasjonal-identitet-6.121.35632.7c2fe27c66>

tilbyr, ikke ligger like latent og er like markant som hos deltakere, står ikke i veien for at også tilskuere og begivenhetssupportere kan påvirkes av dens kraft (Hognestad 2012).

Fellesnevneren for fotballkulturelle skillelinjer som pyro¹⁰, publikumsoppvarming¹¹, tribuneyttringsfrihet¹², maskering¹³, «bølgen»¹⁴, skåringsmusikk, pauseunderholdning, falsk stadionlyd under pandemien og VAR¹⁵, er *autentisitet*. Tilskuere kan synes deltakernes show er et attraktivt tillegg til opplevelsen, men vil ikke få utsikten blokkert av de utøvende. Deltakerne vil utgjøre en forskjell, både for laget – mange lever i troen på at de påvirker resultatet som «den tolvte mann» – og for atmosfæren gjennom å innramme kampen, underholde tilskuerne og feire fellesskapet via klubbssymboler. De er både kunder av og rolleinnhavere i dramaturgien, slik de har (eller tar) mye av regien i showet de betaler for.

Bortsett fra å støtte laget gjelder normer som lojalitet (lagets prestasjoner skal ikke påvirke innsats), puboppmøte (drikk øl, men ikke mer enn at man er i stand til å støtte laget: Overstadige bringer skam på klubben) og kritisk holdning til makta (instanser). Deltakere ser seg som bærere av fotballens ritualer og symboler. De fleste mener at for eksempel blussing setter ekstra farge på kampritualer (Montague 2021). Det kan brukes som ledd i koreografi, som spontanuttrykk og signatur: «Her er vi, og vi gjør som vi vill»

Deltakere er bevisst at den beste stemningen er den *de* skaper, *nedenfra* (Davis 2015; Hognestad 2014, 2015). Stemningen er falsk om den initieres og regisseres av andre (arrangør, sponsor, forbund eller media), *ovenfra* – dels fordi det har likt utgangspunkt som drikkelek, dels fordi det har likt utfall: Trengs drikkelek, innrømmes tam stemning. Fest med kok har ikke bruk for

10 Skauge, M. og A. Hjelseth (2023, 20. mars). «Kampen om tribunen: Supportere i skvis mellom bluss, atmosfære og organisert kaos», *Avisa Nordland*. <https://www.an.no/kampen-om-tribunen-supportere-i-skvis-mellom-bluss-atmosfare-og-organisert-kaos/o/5-4-1736556>

11 Hjelseth, A. og M. Skauge (2023). «Å varme opp varme og kalde publikummere», *Avisa Nordland* 3.oktober, 2023. <https://www.an.no/a-varme-opp-varme-og-kalde-publikummere/o/5-4-1840164>

12 Skauge, M. (2024). «Mellom kultur og sensur» *Avisa Nordland* 24.april 2024. <https://www.an.no/mellom-kultur-og-sensur/o/5-4-1948289>

13 Hjelseth, A. og M. Skauge (2023). «Maskert identitet og fotballens karneval», *nordnorskdebatt.no* 27. september 2023. <https://www.nordnorskdebatt.no/maskert-identitet-og-fotballens-karneval/o/5-124-266269>

14 Hjelseth, A. og M. Skauge (2021). ««Bølgen» er et fremmedelement», *Verdens Gang*, 16. oktober, 2021. <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/5GRryO/boelgen-er-et-fremmedelement>

15 Skauge, M. (2024). «VAR alt misforstått, Welhaven?», *Verdens Gang*, 13.mai 2024. <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/KM3noo/var-alt-misforstaatt-welhaven>

lek. Stemning skapes organisk. Derfor motarbeides slike tiltak. Vi bruker det som grunnlag for analyser av supporterkulturelle konflikter, med sosiale identitetsimplikasjoner.

Supporternormenes portvoktere og de utenforstående: To eksempler

For å drøfte veggspillet mellom identitet og sosial kapital (sosial identitet) ser vi på to interne supporterkonflikter: supporternormer i et sammensatt reisefølge og blussing. Førstnevnte illustreres med kampen mellom Celtic og Glimt i Glasgow, der noen Glimt-folk ble kritisert for å opptre som turister. Det andre eksempelet gjelder pyroteknikk, en ulovlig handling som er blitt en normalisert og utbredt uttrykksform. Slik grensepressing av det akseptable er grunnleggende for kulturen. Glimt er så vidt vi vet eneste klubb i Norge som, i samarbeid med politi, brannvesen og vakselskap, både gir lange utestengelser og saftige bøter for pyrobruk.¹⁶

Supporternormer er i kontinuerlig endring. Fordi fotballens tidlige utvikling kobles til arbeiderklassen, knyttes gjerne supporterpraksiser som assosieres med en hvit, maskulin og aggressiv omgangstone – typisk deltakere – til symbolsk makt (Hjelseth, 2005). Begivenhetssupportere misforstår ofte deltakere. For sistnevnte er for eksempel blussing styrkende for sosial identitet, men for førstnevnte kan det fremstå som pøbelstreker og forstyrrende elementer. Deltakere stempler på sin side ofte tilskuere og begivenhetssupportere som uvitende og naive. Fra et klubbståsted bør målet være å gjøre begivenhetssupportere til seteslitere: Å overbevise de som *kanskje* kan vurdere å dra på kamp. Deltakere kan tas mer for gitt: Klubbtilhørighetens innskrivning i identiteten gjør at de kommer på stadion nærmest uansett, uoppfordret.

Deltakerne, i kraft av engasjementet og synligheten, sitter på definisjonsmakt over legitim supporterkultur. Noen etteraper (Hjelseth 2005), andre saboterer. Det er i sistnevnte tilfelle konflikt oppstår, særlig i bortefølger, som har en egen dynamikk. På bortekamp blir alle som definerer seg som bortesupporter, plassert på et avgrenset tribunefelt. I mange land er det stort sett deltakere på bortefeltet. For norske klubber, eksemplifisert ved Glimt de

16 Langeveld, M. (2023). «Vekker sinne: – Helt på trynet», TV2, 16.mars, 2023. <https://www.tv2.no/sport/fotball/eliteserien/vekker-sinne-helt-pa-trynet/15588847/>

siste årene, er bildet annerledes: På attraktive kamper¹⁷ består feltet av mer sammensatte publikumstyper enn på hjemmekamper. På Aspmyra er J-feltet (paraplyorganisasjonen for mer eller mindre organiserte supporterfraksjoner, og klubbens offisielle supporterklubb, har tatt navnet fra tribunefeltet de holder til på) forbeholdt deltakere, det står til og med i informasjonsskriv. Bedagelig anlagte bes *sitte* andre steder.

Når ulike typer, fraksjoner og grupperinger samles, tydeliggjøres forskjeller. Det oppstår lett gnisninger og symbolske maktkamper om hvorvidt bestemte uttrykks- og adferdsformer er passende. Debatter om god supporterkultur er forutsigbare: Noen mistenkes for å ha gjort noe som setter statusen som dedikert og/eller autentisk i tvil. I Glasgow handlet det om at noen Glimt-sympatisører sang med på Celtics hymne «You'll Never Walk Alone». Det bryter med den rivaliserende supporterkodeksen. Å synge med innebærer å hylle hjemmelaget – uhørt fra ideologisk bevisst perspektiv. Tilskuere og begivenhetssupportere vil på sin side reagere på *supporterpoliti*: Selvutnevnte autoriteter som påberoper seg retten til å belære. Kulturen har sin elite som definerer hva som kan passere som stemningsskapende og rett oppførsel, mens andre aktiviteter blir avvist som bondske eller harry.

Noen Glimt-tilhengere i Glasgow ble også kritisert for å ha spist på Hard Rock Cafe. For deltakere består kampdagen av tre faser: før, under og etter kamp (Hjelseth, 2006). Det er normer for hver fase, som at man tar seg et par øl før kamp (men altså ikke for mange), og at man møter på stadion i god tid for å bygge stemning og delta i ritualene. Under kamp skal man støtte klubben på best mulig vis, og etter skal man takke spillerne, slik også spillerne forventes å takke supporterne.

Hard Rock-besøket handler om før kampen-ritualet, som av noen oppfattes som normbrudd. Antagelig var det begivenhetssupportere, og kanskje noen tilskuere, som besøkte denne typen restaurant. Ideologisk bevisste unngår turistmagneter og oppsøker en lokal fotballpub, der det befinner seg færrest mulig uvedkommende og flest mulig likesinnede. Turopplegg med besøk til severdigheter er mest attraktivt for dem som først og fremst ønsker en festlig opplevelsestur. Hvis man trår for langt utenfor normene,

17 Som i Glimts tilfelle cupfinaler, i Milano (dog begrenset publikum grunnet pandemien), Warszawa, Glasgow, Roma, Zürich, Poznań, Alkmaar, Eindhoven, Zagreb, London, Istanbul, Brugge, Brussel, Praha, Beograd, Nice, Braga og Manchester.

blir deltakere flaue på klubbens vegne. Fra deres ståsted skal man legge igjen minst mulig penger i byen man besøker, fordi storkonsum forbindes med ukritisk turisme. Slike symbolske kamper kan altså forstås som uttrykk for streben etter definisjonsmakt. Frontkjemperne er gjerne de som i størst grad påberoper seg kjennskap til koder for rett supporteradferd. Det kan påvirke supporterkulturens potensial for sosial identitet: «Er jeg ikke en av dem likevel?»

Sosial identitet: Supporterskapets potensial og begrensninger

Hva har så dette med koblingen mellom identitet og sosial kapital å gjøre? Ulike publikumstyper har ulike identitetskilder (Giulianotti 2002). Dette kan både muliggjøre og begrense integrasjon og aksept, på tvers av fraksjoner og grupperinger. Supportere kan dessuten ha lag på lag av identiteter (Hjelseth 2016a). Det ytterste laget representerer generell fotballidentitet, felles for fotballinteresserte og de som støtter samme lag. Slike generelle identiteter og sosialiteter kan forstås som *forestilte fellesskap* (Anderson 1996). De fleste i supporterfellesskapet blir aldri kjent,¹⁸ men de forstår seg like fullt som medlemmer av det samme fellesskapet. Folk kan føle seg som del av et større nettverk, et utvidet *vi* – symbolisert ved og reflektert av klubben og de symboler på klubbtilhørighet deltakerne ifører seg eller uttrykker. Hobsbawm (1990) ser fotball som det beste eksempelet på slike opplevde fellesskap, fordi elleve navngitte spillere symboliserer fellesskapet blant mange utenforstående. Fotball egner seg som identitetsmarkør og tilknytningspunkt for slike fellesskap fordi den tillater og fremelsker anledninger til å mobilisere emosjoner spontant og kraftig. Ofte er det bedre at utløp kommer i fotballsammenheng enn i andre sammenhenger (Elias og Dunning 1986).

Supporterkoder er enkle og inviterende, skaper tilhørighet og gjør det lett å identifisere likesinnede. Forestilte fellesskap ligger derfor nærmere *stammefellesskap* (Maffesoli, 1996). Man får innpass i den grad man deler de symbolske verdiene og lidenskapelig deltar i ritualene. Slik fungerer supporterkulturen *integrerende og ekskluderende*: Den ekskluderer de som ikke følger normene, og inkluderer de som gjør det. Gjennom klubbforholdet konstitueres byiden-

18 I Glimt- og Halvdan-sangen, ofte fremført spontant av publikum, heter det «Hver gang vi møtes, har vi det bra», men det er altså usikkert i hvilken forstand man *møtes*.

titet (Aas 2001). Tribuneinnsats trumfer geografisk bakgrunn og lidenskapens historikk (hvor lenge man har fulgt klubben), selv om det er et visst hierarki: Bodøværing, og særlig de som har støttet klubben i en sportslig bølgedal, har høyest status, mens de som er kommet til i suksessperioden, først blir stilt på prøve når nedturen kommer – blir de borte som medgangssupportere, eller fortsetter engasjementet? Det sagt, klubben er inngangsport til byen og byfellesskapet.

Forestilte fellesskap produserer ikke interaksjon i seg selv, men kan likevel bidra til sosial kapital. Dersom to aktører opplever å være del av samme forestilte fellesskap, øker sjansen for at de prater sammen, ofte fordi man har noe felles (klubben) å prate om. Klubben fungerer som *interaksjonspåskudd*: Den blir en inngang til samtaler og et grunnlag for bekjenskaper, særlig når man kan regne med at motparten har noe å si om det samme, litt som med vær (Henriksen og Tjora 2014). Vi kan også strekke stammebegrepet og si at «stammen» fungerer retningsgivende for identitet: Ikke bare fungerer fellesskapet som identifikasjon (Tjora 2018), det kan også overføre stammekulturen til andre hverdagssituasjoner, slik at supporteridentiteten blir en livsstil. Slike generiske identiteter, i form av et ytre lag av fotballidentitet og forestilte fellesskap med klubben som omdreiningspunkt, fungerer brobyggende (jf. Granovetter 1973; Putnam 2000).

Mange ulike folk følger Glimt, deltar i kampdagsritualer og drar på attraktive bortekamper. Slik kan ulike folk i forestilte fellesskap bli kjent og knytte bånd av betydning også utenfor fotballen. Det brobyggende potensialet er imidlertid betinget av at folk er *ulike*. Det er forsket lite på de ulike publikumstypenes demografier, men en rimelig antagelse er at i hvert fall de ideologisk bevisste primært er unge (20–40 år), ølglade og heteroseksuelle menn. Profilen speiler supporterkulturens ungdommelige, maskuline rebellpreg, dens eksentriske uttrykk og energiske innsats – ulikt det meste annet idretts- og kulturpublikum (Hjelseth 2015). Den nokså homogene demografien til de mest dedikerte representerer ikke i seg selv innskrenkning av sosial kapital-ringvirkningene, men ofte har deltakere også likhetstrekk i livssituasjon og smak.

Selv om klassesdimensjonen blant supportere er utydelig, orienterer som nevnt de dedikerte seg ofte etter arbeiderklassekoder, uavhengig av om de har arbeiderklassebakgrunn selv (Hjelseth 2005). Vi tror derfor homogeniteten internt i de ulike publikumstypene er større enn mellom dem, særlig hva

gjelder kjønn, klasseadferd og alder. Tilskuere og begivenhetssupportere er bredere kategorier enn særlig deltakere, med mindre tydelige identiteter og fellesskap, og gjerne mindre bevissthet om sin rolle. Det tilsier mindre sammenbinding og identitetsformende potensial enn i mer tydelig avgrensede grupper. Brobyggingspotensialet er likevel til stede når kampritualet består av mer enn fotballkampen, slik tilfellet er for eksempel på Europa-turer og lange bussturer til bortekamper og cupfinaler.

Mye av det som skaper de mest dedikertes identifikasjonsgrunnlag, har sin basis i at de *avgrenses* fra publikumsmajoriteten. Stammekulturen består av subkulturelle normer som majoriteten verken forstår, anerkjenner, behersker eller etterstreber. Det forestilte fellesskapet er *forestilt* i flere betydninger: Bak det ytre laget av klubbidentitet og fellesskap, skjules indre lag av identiteter med så ulik tilnærming til fotballkultur at det truer det forestilte fellesskapets sosiale identitet.

I mange av supporterkulturens aktiviteter er det altså ikke bare ulike folk med likt referansepunkt (klubben) som møtes, de har også ulikt forhold til klubben og dermed ulike identiteter. Derfor er sammenbindingspotensialet internt i fotballidentitetene minst like stort som brobyggingspotensialet mellom dem. Mens deltakere former fellesskap gjennom anerkjennelse av kollektive, identitetsmarkerende normer, er fellesskapet som sagt mer flytende blant tilskuere og begivenhetssupportere. Med dette som utgangspunkt kan vi se for oss at deltakere mest inngår i innadvendte (bonding) nettverk («vi som forstår supporterkultur») med gjensidig aksept og kontroll, mens tilskuere og begivenhetssupportere danner mer flyktige fellesskap på supporterkulturens utside.

Selv om mange deltakere i en by som Bodø vil dra kjensel på og kanskje være på hils med en del tilskuere og begivenhetssupportere, interagerer de lite i tilknytning til fotballritualet. Dersom tilskueren drar innom puben før kamp, er sjansen stor for at hen blir sittende med andre slitere heller enn med ideologer, som på sin side også har samlet seg i visse deler av puben. Ulike typer oppholder seg på ulike steder *innenfor* de samme stedene. De befolker hver sin del av puben og stadion, og går ulike steder i supportertoget (hvis tilskuerne og begivenhetssupporterne deltar i det hele tatt). En ideologisk bevisst vil aldri gå på Hard Rock Cafe før bortekamp, mens en sliter neppe lar seg engasjere av bluss eller tifo.

Dette illustrerer et siste poeng: Ulike lag av sosiale identiteter aktualiseres i ulike situasjoner. *Utenfor* kampritualet (stadion og puben) er det *ytre og gene-*

relle laget av supporteridentiteten mer aktuelt, mens det *indre og spesielle* laget mest former sosial identitet *under* kampritualen. Det gir ulike nettverk ulike vilkår i ulike situasjoner: Brobygging har størst potensial utenfor kampen – slik ulike folk på jobben samtaler om Glimt i lunsjen eller reiser sammen til bortekamper og møtes på hoteller og flyplasser, der supporternormene står mindre sentralt. Sammenbinding skjer mest under kampen og i konfliktspørsmål – som blussing og om det er akseptabelt å gå på Hard Rock Cafe.

I dag finnes det flere identiteter enn i 70-årene, der Den gule horde var eneste gruppering. Dessuten er identitetsmangfold i miljøet mer akseptert. I byen som, i hvert fall av enkelte fauskeværing, omtales som «jantelovens hovedstad», har det sittet langt inne å slippe seg løs. Som Halvdan Sivertsen påpekte i 1991: «Det er langt inn til hjerter med klær på» (Karlsen, 2024). Med J-feltet som paraply – og mer eller mindre tydelige forløpere som Perraklanen, Havørnan og 1916 – består miljøet for eksempel av noen gjenværende fra Den gule horde og mindre underfraksjoner eller løst tilkoblede grupper som Ultras Bodø (den største og mest utagerende gruppen, og gjerne de som besitter mest symbolsk og kulturell supporterkapital, og som også er mest omstridt), Ultras Bodø Yngre (delvis offisiell ultras-undergruppering), Fauskebanden (en alternativ gruppering på Fauske – dels integrert i, dels ekskludert fra Ultras Bodø), Glimts Alternative (mer utagerende enn majoriteten, mindre enn ultras), Pølsevannkameratene (spiller mest på humor i navn og fremtoning, nærliggende Den gule hordes chants) og Gullhatt-ultras (karnevalistiske, ironiske og oppopperende mot moderne ultras, i form og innhold).

Gruppene har hver sin uniformering. Det er også geografisk betingede grupperinger som Glimt i Sør (styrer mye av virksomheten i sør, men der mange også er på Aspmyra), Glimt i Vest (Vestlandet), Glimt i Midten (Midt-Norge), Glimt i Gildeskål og Glimt i Steigen. I tillegg kommer ulike tifogrupper. Supportermiljøet blir i én forstand derfor mer fragmentert, men samtidig er grensene mellom fraksjonene uklare og skiftende – de er i hvert fall ikke hugget i stein. Potensialet for å binde ulike grupper sammen og derigjennom bygge bro i sosial kapital-forstand, er dermed betydelig.

Venna førr livet?

Fotball er arena for lokal interaksjon og symbolsk integrasjon, både som samfunns- og identitetsskaper, et sted der identitet og fellesskap får verbale, artefaktiske uttrykk (Hompland, 1982). Glimt-eventyret danner grobunn for lokalidentitet og lokale fellesskap. Kollektive feiringer av Glimt-prestasjoner innenbys og utenbys, i inn- og utland, har brakt bodøvringer og nordlendinger sammen, og satt byen på kartet. Det gir den sosiale identiteten retning og kraft.

Vi har forsøkt å utføre en sosiologisk analyse av supporterskapets potensial med hensyn til sosial identitet, en fellesskapsidentitet med supportertermiljøet som lim. Ved å trekke veksler på Glimt-historien og dagsaktuelle eksempler, har vi prøvd å belyse muligheter og utfordringer for den småurbane supporterulturens produksjon av identitet og sosial kapital. Den sosiale identitetens kvaliteter – som sosial og geografisk kontekst – er både årsak til og virkning av fellesskapsforming, med potensial for både sammenbinding og brobygging, forsoning og splittelse (jf. Granovetter 1973; Putnam 2000).

Med Bukve (2005) og Castells (1997) som utgangspunkt, leser vi Glimt-historien som en forskyvning fra integrasjons- til motstandsidentitet. Delvis har det også tatt form av prosjektidentitet, som når supportere prøver å redefinere kulturen i takt med nye inspirasjonskilder og utskiftninger. Hva gjelder sosial kapital, viser intrigene i supportertermiljøet hvordan ulike sosiale konstellasjoner i ulike situasjoner åpner for både bonding og bridging, av og til komplementerende (gjensidig forsterkende), av og til konkurrerende (på bekostning av hverandre). Fellesskap både inviterer og ekskluderer.

Fellesskap, kollektiv identitet og sosiabilitet fordrer noenlunde enighet om normer og overholdelse av dem. Derfor kan fellesskapsspenninger, som ulike publikumsidentiteter (Giulianotti 2002), påvirke de fellesskap og identiteter som Glimts overordnede supporterkultur representerer. Vi fornemmer supporterskapets dobbelthet hva gjelder sosial kapital: Sammenbinding muliggjøres gjennom fellesskap og tydelige grenser mot omverden, men samtidig har nettverkene brobyggingsform – de samler aktører fra ulike nettverk og skaper kontakter på tvers, som når både professoren og rørleggeren befinner seg på puben i forbindelse med kamp og J-feltet under kamp.

Fotball kan forstås som arena for både utøvelse og produksjon av identitet og fellesskap, slik klubbtilhørighet styrker både «samkjensla og sjølkjensla» (Hompland 1982: 17). Fellesskapets verdier og kultur forvaltes av publikum.

Publikum feirer ikke primært klubben gjennom rituell handling som å synge Elias Blix' «Barndomsminne frå Nordland» eller Halvdan Sivertsens «Venna førr livet». De feirer klubben og ikke minst sosiabelt fellesskap, og dermed seg selv, med klubben som muliggjørende ramme (King 2002). Og fordi fotball angår så mange på så mange ulike måter, egner fenomenet seg til å fortolke sosiale identiteter og kollektive bevisstheter.

Scenene som utspilte seg i kjølvannet av 6–1-nedsablingen av José Mourinhos Roma, kan tjene som eksempel. Det er det største tapet i karrieren til en av historiens mest meritterte trenere, med over 2 000 kamper på toppnivå. Byen var omfavnet av *kollektiv effervesens*, en gledesrus, betinget og bestyrket av fellesskapet (Collins 2004). Folk dro automatisk til bykjernen, uten tanke på morgendagen, slik nordmenn gjorde etter Brasil-seieren i 1998. Alle utestedene i Bodø satte tidenes salgsrekord, til tross for en iskald og vindfull torsdag i oktober. Bare fotball kan skape slike spontane øyeblikk av byfellesskap, av den størrelsen og med de emosjonene.

For samfunnsvitenskapen er fotball viktig for utforskning av sosial identitet og ikke minst studiet av ulike identiteter *innenfor* den generelle fotballidentiteten. Dette er ikke mindre aktuelt i Norge enn andre steder. Basert på antall tilskuere på eliteseriekamper, registrerte spillere og VM-seere, er Norge kåret til «verdens mest fotballgale nasjon» etter folketall (Olsen og Hauge 2011). Og den generelle klubbidentiteten egner seg til forming av lokal-samfunnsidentitet gjennom *glokalisering* (Giulianotti og Robertson 2004): Lokale representasjoner i globale sammenhenger, som da én av denne bokens redaktører bar sameflagget mot Arsenal i London.¹⁹ Analyser må hensynta at distingverende tribuneadferd både er utgangspunkt for og resultat av ulike lag av sosiale identiteter.

Vårt bidrag kan leses som en analyse av hvilke mekanismer som gir byen lokalsamfunnsidentitet, og fotballens rolle i så måte. Forhåpentligvis kan kapittelet inspirere til empiriske studier. Nettverk og identitet kan vanskelig observeres, men de symboler, normer, ritualer og seremonielle handlinger som inngår i dem, kan studeres etnografisk. Særlig kombinasjonen av feltnotater og *spontane dybdeintervjuer* (Henriksen og Tøndel 2017), eller fokusgrupper i ulike supporterkontekster, virker fruktbart.

19 Glokalisering handler om rekonstruksjon av det lokale i en global ramme. Selv om Glimt-supporterne ikke reserverer bruken av farger til bortekamper, kan effekter og symboler som markerer Glimt-tilhørighet, likevel være mer verdifulle som interaksjonspåskudd på borteturer enn på puben på hjemmekamper, der man uansett vet at alle til stede er likesinnet.

Det er grunn til å opprettholde et årvåkent sosiologisk blikk på hvordan identifikasjon med og i supporterfellesskap, ikke minst i det småurbane der fellesskapet er mer tilgjengelig enn i storbyen, produserer identiteter og nettverk som det er færre av i vår tid. Det er også grunn til å minne om at grunnlaget for supporterkulturens sosiale identitetsrolle er at folk faktisk *deltar* i ritualene og lever seg inn i dem. For fellesskap er *felles skapt*.

Referanser

- Almås, R., Karlsen, K. og Thorland, I. (1995). *Fra pliktsamfunn til mulighetstorg: Tre generasjoner skriver sin ungdom*. Norsk senter for bygdeforskning.
- Anderson, B. (1996). *Forestilte fellesskap: Refleksjoner omkring nasjonalismens opprinnelse og spredning*. Spartacus.
- Armstrong, G. og Giulianotti, R. (1997). *Entering the Field: New Perspectives on World Football*. Berg.
- Armstrong, G. (1998). *Football Hooligans: Knowing the Score*. Berg.
- Armstrong, G. og Giulianotti, R. (1999). *Football Cultures and Identities*. Palgrave.
- Arntzen, A. (1976). *Dutte*. Cappelen.
- Arntzen, B. og Finne, A. (1994). *Suksess som bestilt*. Forlaget FINARR.
- Bauman, Z. (2001). *Flytende modernitet*. Vidarforlaget.
- Beck, U. og Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. Sage.
- Bell, D. (1973). *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. Basic.
- Bourdieu, P. (1995). *Distinksjonen: En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Pax.
- Brantenberg, T., Hauan, M. og Knutsen, N. (1994). Om Nord-Norge og nordlendingen gjennom tidene. I E.-A. Drivenes, M. Hauan og H. Wold, *Nordnorsk kulturhistorie*. Gyldendal.
- Brown, A. (1998). *Fanatics! Power, Identity and Fandom in Football*. Routledge.
- Braathen, K. (2022). *Amahl Pellegrino: Fotballproff mot alle odds*. Sitamoja.
- Bukve, O. (2005). Norske regionalistar: Kan dei samlast bak ein reform? I J. Knudsen, *Sterke regioner: forskning og reform*. Fagbokforlaget.
- Castells, M. (1997). The Power of Identity. I *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Blackwell.
- Coleman, J. (1990). *Foundations of Social Theory*. Belknap.
- Collins, R. (2004). *Interaction Ritual Chains*. Princeton.
- Crawford, G. (2004). *Consuming Sport: Fans, Sport and Culture*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203493922>
- Davis, L. (2015). Football Fandom and Authenticity: A Critical Discussion of Historical and Contemporary Perspectives. *Soccer & Society*, 16(2–3): 422–436. <https://doi.org/10.1080/14660970.2014.961381>
- Ekeland, C. og Moldenæs, T. (2016). TIL-skueren: Supporter, tilhenger eller fan? I H. Pedersen og E. Skille, *Utafor sporet: Idrett, identiteter og regionalisme i nord*. Oplandske.
- Elias, N. og Dunning, E. (1986). *Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilising Process*. (The Collected Works of Norbert Elias, edited by Eric Dunning). University College Dublin Press.
- Fillis, I. og Mackay, C. (2014). Moving Beyond Fan Typologies: The Impact of Social Integration on Team Loyalty in Football. *Journal of Marketing*

Management, 30(3–4): 334–363. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2013.813575>

- Foer, F. (2005). *Fotball forklarer verden: En (tvilsom) teori om globalisering*. Spartacus.
- Frank, S. (2015). En landsbydrengs dagbog: Om Manchester United og evigheden. I J. Genz og J. Havelund, *Fotbold uden grænser: Om transnationale passioner*. Syddansk.
- Gibbons, T. (2014). *English National Identity and Football Fan Culture: Who Are Ya?* Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315579788>
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford.
- Giulianotti, R. (1999). *Football: A Sociology of the Global Game*. Polity.
- Giulianotti, R. (2002). Supporters, Followers, Fans and Flaneurs: A Taxonomy of Spectator Identities in Football. *Journal of Sport and Social Issues*, 26(1): 25–46. <https://doi.org/10.1177/0193723502261003>
- Giulianotti, R. og Robertson, R. (2004). The Globalization of Football: A Study in the Glocalization of the 'Serious Life'. *The British Journal of Sociology*, 55(4): 545–568. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2004.00037.x>
- Giulianotti, R. (2005). Sport Spectators and the Social Consequences of Commodification: Critical Perspectives from Scottish Football. *Journal of Sport and Social Issues*, 29(4): 386–410. <https://doi.org/10.1177/0193723505280530>
- Giulianotti, R., Bonney, N. og Hepworth, M. (1994). *Football, Violence and Social Identity*. Routledge.
- Goffman, E. (1992). *Vårt rollespill til daglig: Studie i hverdagslivets dramatik*. Pax.
- Goksøyr, M. (1998). Football, Development and Identity in a Small Nation: Football Culture, Spectators and Playing Styles in Twentieth Century Norway. *Football Studies*, 1(1): 37–47.
- Goksøyr, M. (2014). *Hva er fotball?* Universitetsforlaget.
- Goksøyr, M. (2016). Utenforland? Periferier, identiteter og fotball i nord. I H. Pedersen og E. Skille, *Utafor sporet? Idrett, identiteter og regionalisme i nord*. Oplandske
- Goksøyr, M. og Olstad, F. (2002). *Fotball! Norges fotballforbund 100 år*. Norges Fotballforbund.
- Goksøyr, M. og Olstad, F. (2009). '... Far to the North': Geography and Football in Norway. *Soccer & Society*, 10(3–4): 324–340. <https://doi.org/10.1080/14660970902771399>
- Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78(6): 1360–1380.
- Hansen, J. (1994). *I «fotballens» tjeneste: 75 år med Troms fotballkrets*. Troms Fotballkrets.
- Hansen, J. (2015). *Leken som ble magisk: Høydepunkter i nordnorsk fotball gjennom 110 år*. Bokstavhuset.

- Henriksen, I. og Tjora, A. (2014). Interaction Pretext: Experiences of Community in the Urban Neighbourhood. *Urban Studies*, 51(10): 2111–2124. <https://doi.org/10.1177/0042098013505891>
- Henriksen, I. og Tøndel, G. (2017). Spontane dybdeintervjuer: Strategisk interaksjon som sosiologisk forskningsmetode. *Norsk sosiologisk tidsskrift*, 1(3): 216–232. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-2512-2017-03-02>
- Hjelseth, A. (2005). De som streber nedover: Om klasse og identitet blant fotballsupportere. *Sosiologi i dag*, 35(4): 69–87.
- Hjelseth, A. (2006). *Mellom børs, katedral og karneval: Norske supporterers forhandlinger om kommersialisering av fotball*. Dr.polit., UiB.
- Hjelseth, A. (2015). Publikumskulturen i skiskyting og fotball. I H. Larsen, *Kultursosiologisk forskning*. Universitetsforlaget.
- Hjelseth, A. (2016a). Idrettslaget som markør for lokalsamfunnsidentitet. I M. Villa og M. Haugen, *Lokalsamfunn*. Cappelen.
- Hjelseth, A. (2016b). Finnes idrett i nord? En metaanalyse. I H. Pedersen og E. Skille, *Utafor sporet: Idrett, identiteter og regionalisme i nord*. Oplandske.
- Hjelseth, A. og Hognestad, H. (2023). The Development of Supporter Cultures in Norwegian Football Since 1990. I M. Szerovay, A. Nevala og H. Itkonen, *Football in the Nordic Countries: Practices, Equality and Influence*. Routledge.
- Hjelseth, A. og M. Skauge (2021). «Bølgen» er et fremmedelement», *Verdens Gang* 16. oktober, 2021. <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/5GRryO/boelgen-er-et-fremmedelement>
- Hjelseth, A. og M. Skauge (2023). «Å varme opp varme og kalde publikummere», *Avisa Nordland*, 3. oktober 2023. <https://www.an.no/a-varme-opp-varme-og-kalde-publikummere/o/5-4-1840164>
- Hjelseth, A. og M. Skauge (2023). «Maskert identitet og fotballens karneval», *nordnorskdebatt.no* 27. september, 2023. <https://www.nordnorskdebatt.no/maskert-identitet-og-fotballens-karneval/o/5-124-266269>
- Hjelseth, A. (2024). «Fotball og nasjonal identitet. EM er først og fremst ein leik». *Dag og tid* 12.juli 2024. <https://www.dagogtid.no/feature/sport/fotball-og-nasjonal-identitet-6.121.35632.7c2fe27c66>
- Hobsbawm, E. (1990). *Nations and Nationalism Since 1789*. Cambridge.
- Hognestad, H. (2004). *Norway Between Bergen and Middlesbrough: Football Identities in Motion*. Dr.scient.-avhandling, Norges Idrettshøgskole.
- Hognestad, H. (2006). Transnational Passions: A Statistical Study of Norwegian Football Supporters. *Soccer & Society*, 7(4): 439–462. <https://doi.org/10.1080/14660970600905737>
- Hognestad, H. (2009). Transglobal Scandinavian? Globalization and the Contestation of Identities in Football. *Soccer & Society*, 10(3–4): 358–373. <https://doi.org/10.1080/14660970902771423>
- Hognestad, H. (2012). What is a Football Fan? I R. Krøvel og T. Roksvold, *We Love to Hate Each Other: Mediated Football Fan Culture*. Nordicom.

- Hognestad, H. (2014). Split Loyalties: Football is a Community Business. I P. Kennedy og D. Kennedy, *Football Supporters and the Commercialisation of Football: Comparative Responses Across Europe*. Routledge. <https://doi.org/10.1080/14660970.2012.655507>
- Hognestad, H. (2015). 'Rimi Bowl' and the Quest for Authenticity: Fan Autonomy and Commodification in Norwegian Football. *Journal of Sport and Social Issues*, 39(2): 139–154. <https://doi.org/10.1177/0193723514541283>
- Hognestad, H. og Hjelseth, A. (2012). *Kampen om tribunen: fotball, identitet og makt*. Fagbokforlaget.
- Holm, E. (2005). *Fra Gud til Gucci*. Gyldendal.
- Hompland, A. (1982). *Sogndal e' laget!* Det Norske Samlaget.
- Hompland, A. (1984). Bygda og ballen: Sport og kultur som lokal interaksjon og symbolsk integrasjon. *Sosiologi i dag*, 14(3): 73–85.
- Hovden, R. (1982). *Høydepunkter i norsk fotball*. Cappelen.
- Karlsen, W. (2016a). Å eg minnest so vel: Bruk av idrettsopplevelser i regional identitetsbygging. I H. Pedersen og E. Skille, *Utafor sporet: Idrett, identiteter og regionalisme i nord*. Oplandske.
- Karlsen, W. (2016b). *Med luft under vingene: Bodøs historie 1950–2016*. Fagbokforlaget.
- Karlsen, T. (2024). *La de rette komme inn: Historien om da Bodø/Glimt nesten gikk under, og alt som skjedde etterpå*. Bonnier Norsk Forlag.
- Keating, M. (1997). *The Political Economy of Regionalism*. Frank Cass.
- Kerr, A. og Emery, P. (2011). Foreign Fandom and Liverpool FC: A Cyber-Mediated Romance. *Soccer & Society*, 12(6): 880–896. <https://doi.org/10.1080/14660970.2011.609686>
- King, A. (1997). New Directors, Customers and Fans: The Transformation of English Football in the 1990s. *Sociology of Sport Journal*, 14(3): 224–240. <https://doi.org/10.1123/ssj.14.3.224>
- King, A. (2000). Football Fandom and Post-National Identity in the New Europe. *The British Journal of Sociology*, 51(3): 419–442. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2000.00419.x>
- King, A. (2002). *The End of the Terraces: The Transformation of English Football in the 1990s*. Leicester.
- Klette, J. (2020). *Historien om «superlaget fra nord» – og hvordan det oppstod*. Jacob Klette.
- Kvig, R., Jensen, T., Kristiansen, L. og Johansen, K. (2015). *Etterkrigsbarn i Bodø 1946–1963*. Licentia.
- Langeveld, M. (2023). «Vekker sinne: – Helt på trynet», TV2, 16.mars, 2023. <https://www.tv2.no/sport/fotball/eliteserien/vekker-sinne-helt-pa-trynet/15588847/>
- Lundestad, S. (2016). *Glimt i 100: stolthet, glede og lidenskap – Bodø/Glimt 1916–2016*. FK Bodø/Glimt.

- Maffesoli, M. (1996). *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. Sage.
- Montague, J. (2021). *Among the Ultras: A Journey with the World's Most Extreme Fans*. Ebury.
- Olsen, E. og Hauge, O. (2011). *Spill effektiv fotball: Drillos fotballfilosofi*. Kagge.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.
- Rokkan, S. og Urwin, D. (1983). *Economy, Territory, Identity: The Politics of the European Peripheries*. Sage.
- Rookwood, J. (2012). 'We're not English, we're Scouse!' Examining Civic Loyalty and Collective Fan Identities at Liverpool Football Club. I J. Hughson, C. Palmer og F. Skillen, *Sports Identities*. Edwin Mellen.
- Scheie, A. og Ulseth, O. (2003). *Øyeblikkene vi aldri glemmer*. Gyldendal.
- Seippel, Ø. (2006). Sport and Social Capital. *Acta Sociologica*, 49(2): 169–183.
- Skauge, M. og A. Hjelseth (2023). «Kampen om tribunen: Supportere i skvis mellom bluss, atmosfære og organisert kaos», *Avisa Nordland*, 20. mars 2023. <https://www.an.no/kampen-om-tribunen-supportere-i-skvis-mellom-bluss-atmosfare-og-organisert-kaos/o/5-4-1736556>
- Skauge, M. (2024). «Mellom kultur og sensur» *Avisa Nordland*, 24. april 2024 <https://www.an.no/mellom-kultur-og-sensur/o/5-4-1948289>
- Skauge, M. (2024). «VAR alt misforstått, Welhaven?», *Verdens Gang*, 13.mai 2024. <https://www.vg.no/nyheter/meninger/i/KM3noo/var-alt-misforstaatt-welhaven>
- Solstad, D. (1974). 25. septemberplassen. Oktober.
- Stone, C. (2007). The Role of Football in Everyday Life. I S. Brown (red.) (2007), *Football Fans Around the World. From Supporters to Fanatics*. Routledge (s. 11–27). <https://doi.org/10.4324/9781315878829>
- Tjelmeland, H. (2016). Region og regionalisme i nord. I H. Pedersen og E. Skille, *Utafor sporet? Idrett, identiteter og regionalisme i nord*. Oplandske.
- Tjora, A. (2018). *Hva er fellesskap?* Universitetsforlaget.
- Weber, R., Brand, A., Koch, F. og Niemann, A. (2022). Cosmopolitans and Communitarians: A Typology of Football Fans Between National and European Influences. *International Review for the Sociology of Sport*, 57(4): 532–551. <https://doi.org/10.1177/10126902211028147>
- Wollebæk, D. og Seggaard, S. (2011). *Sosial kapital i Norge*. Cappelen.
- Ødegård, G., Loga, J., Steen-Johnsen, K. og Ravneberg, B. (2014). *Fellesskap og forskjellighet: Integrasjon og nettverksbygging i flerkulturelle lokalsamfunn*. Abstrakt.
- Aas, S. (2001). *Byen, banen og bolaget*. Stiftelsen Narviks Historieverk.
- Aas, S. (2016). Klasseidentitet eller lokalpatriotisme? Arbeidaridrettens seine gjen-nombrot i Nordland. I H. Pedersen og E. Skille, *Utafor sporet: Idrett, identiteter og regionalisme i nord*. Oplandske.

KAPITTEL 6

SMÅBYENS OFFENTLIGE ROM – ET ROM FOR ARRANGEMENTER OG/ELLER EN PERMANENT MØTEPLASS?

Anne Wally Ryan og Gjermund Wollan

Innledning

Tradisjonelt har små og mellomstore byer hatt bysentrum og torget som viktige arenaer for sosial samhandling, lokalbefolkningens stedstilhørighet og for besøkendes opplevelser av stedet (Jacobs 1961; Gehl 1971). Disse arenaene gir rom til funksjonelle og rituelle aktiviteter som skaper samfunn, både gjennom hverdagsaktiviteter og ved spesielle anledninger (Carr et al. 1992). Slike offentlige byrom avgrenses her til å være felles offentlige fysiske arenaer utendørs. En utfordring de seneste tiårene har vært at sentrumsområder som tidligere var preget av aktiviteter og et sosialt liv, har fått redusert mange av de funksjonene og aktivitetene som bidrar til et levende småbyliv. Gradvis privatisering, økt bilbruk eller motiver om å tiltrekke seg kjøpesterke aktører har medført at flere offentlige rom gradvis har blitt mer sosialt ekskluderende og dermed ikke lenger tiltrekker mennesker og felles aktiviteter (Smith og Low 2006: 4). Kjøpesentre er ofte blitt lokalisert utenfor bykjernen, og entreprenørpolitikk har understøttet utbygging av leilighetskomplekser nær slike sentra. Dette har ført til et *stedstap*, det vil si at mange også har mistet sitt viktigste levende fellesrom, som bygaten eller torget (Relph 1976;

Norberg-Schulz 1993). Mye av forskningen på betydningen av offentlige rom er basert på større og kompakte byer, mens det finnes mindre forskning på dette spesifikt i en småbykontekst (Bell og Jayne 2009; Vestby 2019).

I dag blir ofte bygater, bakromshager og aktivitetsparker tatt i bruk i forbindelse med kultur- og opplevelseshenninger, som festivaler og markeder. Slike hendelser, som ofte er gjentakende, skaper liv og aktivitet i byen, i en begrenset periode. Samtidig er det flere i «kulissene» som jobber over tid med planlegging og utvikling av arrangementene, og som skaper nettverk, tiltrekker folk utenfra og kanskje inspirerer andre til å skape noe i byrommene. Det er behov for mer refleksjon om hvilke samfunnsmessige effekter slike aktiviteter kan ha for småstedene utover den tiden de spesifikke aktivitetene foregår. Formålet med dette kapittelet er todelt: Først utfordrer vi oppfatningen av hva «en by» er, og åpner opp for å vektlegge betydningen heller enn størrelse. Videre presenterer vi to trønderske småbyer som eksempler og diskuterer hvordan torget, byparken og sentrumsgatene kan utgjøre «mulighetsrom» eller «mulighetsmiljø» for ulike former for sosiale aktiviteter, og hvordan dette kan ses i sammenheng med de mer varige hverdagsaktivitetene. Det viser tilbake til byen som sentrum for sivilisasjon, utvikling og frigjøring (Simonsen 2005; Norberg-Schulz 1993: 160). «Mulighetsrom/-miljø» brukes her i betydningen potensialet til å skape et inkluderende og levende samfunn i en småby. Med andre ord, hvordan byrom i småbyer kan være gjenstand for iscenesetting og opplevelser, både for egne innbyggere og besøkende på stedet, slik at det skapes nytt og pulserende byliv. Samtidig som vi merker hvordan funksjonene i sentrale deler av småbyen over tid endrer karakter, må dette også vurderes i en kontekst og problematiseres. Er det slik at et offentlig byrom med private og offentlige funksjoner, samt med et rutinebasert sosialt hverdagsliv, blir «snudd på hodet» gjennom de temporære funksjonene til festivaler og andre arrangementer? Byrommet livner til, bygaten blir bilfri, og menneskene spaserer omkring, omgås og nyter bylivet. Er det slik at etter arrangementene går sentrum, gater og torg tilbake til hverdagslivet, uten at alt som har skjedd har hatt betydning for det sosiale livet, bruken av ulike byfunksjoner og identifisering med småbyen?

Vi kan ikke svare eksakt på spørsmålene, men vår hypotese er at det ikke går et skarpt skille mellom den hverdagslige, rutinebaserte bruken av byen og byrommene og den virkningen som temporære aktiviteter, som festivaler og andre arrangementer, kan ha for bylivet og et levende bymiljø. I vår diskusjon

tar vi utgangspunkt i nordlige deler av Trøndelag, i Midt-Norge. Denne delen av landet deler flere av de typiske karakteristikkene med Nord-Norge. Ruralitet, store avstander, små byer og lite utbygd kollektiv infrastruktur. Kapittelet bygger delvis på tidligere empiri og kvalitative studier (Wollan 2009; Ryan 2012; Ryan og Wollan 2013) som går grundig inn på fenomenet kultur- og opplevelsesnæringer, og som blant annet viser hvordan det å skape sosial aktivitet i småbyene kan innby til kroppslige, levende møter og kunstneriske opplevelser. Ved bruk av deltakende observasjon og intervju av brukerne fikk vi frem hvordan dette igjen kan gjøre noe med menneskers opplevelser, minner og forhold til de respektive stedene. Disse studiene er i dette kapittelet supplert med nye observasjoner i tettstedene Levanger og Steinkjer i 2023 og 2024 samt semistrukturerte intervjuer med representanter for kultursektoren der.

Teori og kontekst for et levende byliv

Ifølge Bell og Jayne (2009) er mye av den urbane teoriutviklingen relatert til megabyer, metropoler og storbyregioner. De argumenterer imidlertid for at veksten av nye byutviklingsstrategier basert på kultur- og opplevelsesnæringene også skjedde i småbyene. Et sentralt aspekt for å forstå byutvikling er den romlige og humanistiske forskningen som er relatert til stedsbegrepet (Tuan 1974; Relph 1976; Norberg-Schulz 1993; Cresswell 2013), romlige teorier omkring følelser og mening som er knyttet til begreper som samhörighet, trygghet, identitet og minner (Casey 1987), og de arkitektoniske kvaliteter i byrommet. Litteraturen omtaler iblant dette som affektive og performative byrom. Det å skape affektive, trygge og inkluderende demokratiske byrom er også en utfordring innenfor byplanleggingen, ofte fordi man ikke lykkes med en helhetlig forståelse av hvilke mekanismer som skaper forskjellige affektive, emosjonelle og følelsesmessige modaliteter i ulike byrom (Anderson og Holden 2008; Thrift 2008; Pløger 2019).

Mye av litteraturen rundt rom og sted i en hverdagssammenheng handler om hvordan opplevelser og erfaringer bidrar til å virke identitetsskapende. Innenfor den humanistiske geografien har man spesielt vært opptatt av hvordan menneskers erfaringer, opplevelser og det å skape mening bidrar til hva et sted er for den enkelte (Tuan 1974; Relph 1976). Spesielt vektlegger Tuan (1974) at *sense of place* handler om kroppen og alle sansenes betydning for

stedsopplevelser. Relph (1976) viser at steder tolkes og oppleves ut ifra egne individuelle og personlige erfaringer. Stedsopplevelsen handler dermed ikke bare om steders lokalitet eller funksjon, men har også eksistensielle dimensjoner som varierer fra menneske til menneske. Innenfor den humanistiske geografien står hjem sentralt, men uansett hvilken tolkning av hjem man gjør, så viser studier at hjem og det å bo er sterkt koplet til konstruksjon av identitet, subjektivitet og mening (Rönnlund og Tollefsen 2015: 92). Felles for både Yi-Fu Tuan og Edward Relph er at de mener at mening og stedstilknytning skapes gjennom steders fysiske og estetiske egenskaper samt aktiviteter, erfaringer og de følelser mennesker har for steder. Dette betyr at endringer i noen av disse egenskapene også kan bidra til at opplevelsen av stedet endres. Massey (2008) diskuterer nettopp forholdet mellom det lokale og unike og de samfunnsmessige strukturene, som igjen påvirker det lokale stedet og den lokale konteksten. For Massey blir rom og steder derfor en miks av utstrakte og lokale relasjoner, og noe som stadig er i endring. Steder kan godt ha «en egen særegen karakter», men det er ingen enhetlig og koherent identitet fordi det spesifikke ved stedet blir kontinuerlig reproduisert i forhold til andre steder som et resultat av globaliseringsprosesser, for eksempel innen økonomi, kultur og sosiale relasjoner. På denne måten skiller Massey (2008) seg noe fra de humanistiske geografene foran og gjør seg til talperson for at rom og sted har relasjonelle forbindelser og multiple identiteter. Steder og menneskers stedsidentitet er i prosess og fremstår som *global sense of place*. I vår sammenheng gir dette mening, da ulike arrangementer og tiltak på ulike steder sjelden er stedsspesifikke som sådan. Hvordan skal man så forstå menneskers stedstilknytning og identifikasjon med steder? Innenfor den humanistiske og filosofiske tradisjonen er kropp og sted nær koplet sammen (Casey 1987). Gjennom å vandre på steder, se og kjenne materialiteten «under føttene» og delta i ulike aktiviteter med alle sanser skapes opplevelser som igjen kan feste seg som minner. Det er mer gjennom den levde kroppen enn som bevisst tenkning at minner fester seg i oss, hevder Casey (1987). Når torg og gater aktivt tas i bruk av byens innbyggere, kan byens offentlige rom forstås som sosioromlige møteplasser der menneskelig aktivitet bidrar til å forme og skape samfunn (Giddens, 1984). I vår sammenheng er det også viktig at aktiviteter og arrangementer i byrommet er inkluderende for alle. Allerede i 1968 skrev den franske filosofen Henri Lefebvre (1968) boka *Le droit à la ville* («Hvem som har rett til byen»). I dag problematiseres spørsmålet om retten til byen

innenfor byforskningen for å sette søkelyset på utbyggingsprosesser og aktiviteter i byområder som virker ekskluderende på ulike grupper i befolkningen (Jonas et al., 2015), for eksempel de som ikke har økonomi til å frekventere ulike områder eller av andre grunner er uønsket i slike områder.

I sosial og urban teori har man i dag et økende søkelys på den sosiale infrastrukturen, som refererer til et nettverk av rom, tilrettelegging, institusjoner og grupper som skaper muligheter for sosiale tilknytninger. Sosial infrastruktur er med andre ord et flerdimensjonalt konsept og må forstås kontekstuellt og dynamisk (Latham og Layton 2019). Her går man ut over det materielle og utendørs rom, men inkluderer også offentlige (innendørs) rom i tilknytning til utendørs offentlige rom samt praksis og det relasjonelle. Et godt eksempel her er biblioteket, og da spesielt dagens multifunksjonelle bibliotek. Også i småbyer har man i dag en tendens til relokalisering av slike funksjoner til sentrum, blant annet fordi det fremmer økt mobilitet og representerer et mangfold til bybildet. Den sosiale infrastrukturen handler også om at man må endre og lære ny atferd, for eksempel som følge av digitaliseringen eller at et sentrum har fått et for homogent preg. Biblioteket tilrettelegger for gratis nettilgang, lydbokutleie, er aktiv i digital profilering av tilbud og gjør det attraktivt å komme fysisk til ulike møteplasser som de tilrettelegger for, også i form av bespisning.

I neste avsnitt gir vi et innblikk i byens mange ansikter, det vil si ulike måter å oppfatte hva en by *er* på, at essensen av byer handler om folk. Videre fremheves og diskuteres to empiriske eksempler på småbyer der de offentlige byrommene utgjør *mulighetsrom* for ulike former for aktiviteter der kreativiteten, dialogen, leken og opplevelsene står i sentrum for å gjeninnnta torget, parkene og gatene som attraktive møtested, både for lokalbefolkningen og besøkende.

Byens mange ansikter

Bell og Jayne (2009) argumenterer for at en grunnleggende feil urbane forskere har gjort med tanke på småbyer, er måten de har tilnærmet seg hva en «by» *er* på. Dette innebærer at småbyer er blitt betraktet som irrelevante i bidraget til fortellingen om urbanitet og heller tvert imot har bidratt til en motstand mot det å være urban. Den danske geografen Kirsten Simonsen fremhever poenget om at det har vært en tendens til å generalisere spesifikke

tid-romlige figurasjoner av bylivet, og at man dermed har oversett diversiteten i måten beboerne og brukerne konstruerer deres by på – kroppslig, sosialt, materielt og symbolsk. Turen og det «å gå i byen» er en vesentlig dimensjon i vår erfaring av det bymessige (Simonsen, 2005, s. 209). Torget, byparken og sentrumsgatene kan utgjøre «mulighetsrom» eller «mulighetsmiljø» for ulike former for aktiviteter som kan bidra til et levende bymiljø. Det handler også om byens «frigjørende potensial». Når offentlige byrom åpner opp for ulike uttrykksformer, kan det gi rom for demonstrasjoner og markeringer, politisk valgkamp, underholdning og så videre. Kanskje er det slik at dette blir mer synlig i en småby enn i en storby der arealet og omfanget av offentlige rom og uttrykte ytringer er større?

Tilnærmingene ovenfor viser en mer mangfoldig og humanistisk forståelse av hva en by er, noe som utfordrer den mer allment brukte hierarkiske inndelingen basert på størrelse og grad av urbanitet. Et annet aspekt ved den tallfestede inndelingen er den geografiske konteksten. I både internasjonal og nasjonal litteratur er det ikke en entydig definisjon på størrelse av *small cities*, men ofte er det byer med under 100 000 innbyggere, mens man i en norsk sammenheng ofte vil anvende et lavere befolkningstall. I et notat utgitt av Norske arkitekters landsforbund er en småby et tettsted eller mindre by med opptil 10 000–15 000 innbyggere (Waage 2015). Videre er det usikkerhet om dette er hele bykommunen eller bare gjelder en viss avstand fra sentrum. Diskusjonen om hva som skal til for å omtale et sted som «by» i Norge, er pågående. I dag omtales Kolvereid med 1728 innbyggere (SSB 2024) i nåværende Nærøysund kommune i Trøndelag som Norges offisielt minste by. «Satt på spissen kunne Nærøys bystatus tolkes som et uttrykk for at begrepet by var i ferd med å bli tømt for mening. ... de tradisjonelle skillemerkene mellom by og land var ikke lenger fruktbare. Juridisk var det ingenting som lenger skilte bykommuner fra landkommuner. Det som gjenstod, var symbolverdien ved å kunne kalle seg en by» (Stugu 2006: 504).

Trehusbyen Levanger

Som en av få gjenværende trebebyggelser i Midt-Norge er både gater, plasser, parker og bygninger i Levanger fredet etter kulturminneloven. Dette skjedde i 2018 og betyr at tettstedet/byen med 10 610 innbyggere (SSB 2024) har fått status som fredet kulturmiljø av nasjonal verdi, uten at dette ifølge

Riksantikvaren er ment å gå ut over verdiskaping, utvikling og et levende bymiljø (Fluge 2019). Selv om historien, som strekker seg tilbake til etter bybrannen i 1897, og fredningen gjør trehusbyen unik og spesiell, er byen også typisk for mange andre småbyer i Norge, med et lite og kompakt sentrum og med nærhet til ulike tjenester og servicetilbud. Byen som ble grunnlagt som markedsplass allerede i middelalderen, på grunn av nærheten til Trondheimsfjorden og ferdselsveien over til Sverige, er fortsatt kjent for sin betydelige aktivitet med Marsimartnan om vinteren, Levangermartnan om sommeren samt mange andre ulike arrangementer. Kjernen i Marsimartnan er nettopp den historiske handelen mellom Levanger og Jämtland, der det kom fjellbønder fra Jämtland og Trøndelag, fiskebønder fra Fosen, folk fra bygdene rundt Trondheimsfjorden og sørsamer. Lenge var et av de store arrangementene under Marsimartnan det som kalles Fakkelnatta. Her ble lysene i byen slukket, og det ble åpnet opp for kulturelle innslag, historiske tablåer og opptrinn i gatene. Folket kunne gå gjennom gatene i den historiske trehusbyen med levende fakler og fornemme hvordan livet i byen kunne være tidligere. Det å ha vært deltaker ved flere anledninger på Fakkelnatta innebærer også å fornemme den kollektive entusiasmen for historien og småbyen blant de som deltar. Iscenesettingen krever både arrangementskompetanse, god koordinering og betydelig innsats av frivillige lag og foreninger og frivillige kulturaktører i og rundt Levanger. Av brannhensyn er Fakkelnatta nå erstattet med arrangementet Kulturnatt. Den nye Kulturnatta består av ulike arrangementer der man stopper mer opp og kan velge blant mange tilstelninger. Kulturnatta skaper også en helt spesiell stemning i byen og gjør at mennesker kan være sosiale og bruke tid sammen på det de foretrekker (informant, Levanger kommune). Innholdet i Kulturnatta består blant annet av ulike konserter av både amatører og profesjonelle, kunstutstillinger og museumsbesøk, byvandring, ølbrygging og fotoutstillinger. Nyere sommer- og høstaktiviteter som for eksempel Bakgårdsfestivalen under Levangermartnan og arrangementene Sommer sammen og Barnas verdensdager bidrar også til å ta byrommene i trehusbyen aktivt i bruk. Grønn lørdag er et arrangement i byens gater og bruktbutikker som også appellerer mye til den nye miljøbevisste ungdommen. Sentralt i alle disse arrangementene er den betydningen som frivilligheten og frivillighetssentralen spiller i samspill med arrangementsavdelingen i kommunen (informant, Levanger kommune). Under mange av arrangementene stenges enkelte gater for trafikk, deler av parken (som ellers er for parkering) tas i

bruk, og butikker holder kveldsåpent. Den samlede aktivitetsoversikten viser at det er ulike arrangementer i trehusbyen stort sett hele året. Kommunen har også en egen arrangementsavdeling som koordinerer og gjennomfører mange faste arrangementer i løpet av et år. En annen viktig og «varig» kulturarena i Levanger sentrum er biblioteket, som skaper mye aktivitet for alle grupper i befolkningen (informant, Levanger kommune).

For det første bidrar mangfoldet av arrangementer til at byen og byrommene tas aktivt i bruk flere ganger i løpet av året. Noen arrangementer har kommersielle innslag, for eksempel enkelte festivaler og konserter, mens de fleste av de nevnte arrangementene skal kunne brukes av alle, uansett alder og sosioøkonomisk status. Et viktig mål for kulturetaten i kommunen i arbeidet med slike arrangementer er å unngå utenforskap (informant, Levanger kommune). For det andre skapes slike aktiviteter ikke av seg selv; de krever arrangementskompetanse og et betydelig frivillighetsbidrag. For det tredje kan det å være med på å planlegge og gjennomføre slike arrangementer for lokalbefolkningen skape et eierforhold til det som skjer i trehusbyen. Det å ta byen aktivt i bruk gjør at mennesker kan føle seg stolte over det som skjer i egen by, samt gi grunnlag for gode minner og identifisering med stedet (informant, Levanger kommune).

Gjenreisningsbyen innerst i fjorden – Steinkjer

Tettstedet/byen Steinkjer med 12 929 innbyggere i 2023 (SSB, 2024) er lokalisert innerst i Trondheimsfjorden ved utløpet av Steinkjerelva og er administrasjonssenteret for Trøndelag fylke. Byen har en rik historie som går tilbake til 1857 da den ble etablert som en kjøpstad. Fra 1964 har det årlig vært arrangert marked i byen med torget og gatene omkring som de sentrale arenaene. Det regnes som en folkefest med handel, lotteri, tivoli og ulike arrangementer som foregår i en smeltedigel der både kommersielle, offentlige og frivillige aktører er involvert. Steinkjer er også kjent som en gjenreisningsby med en særegen og funksjonalistisk arkitektur typisk for gjenoppbyggingen etter andre verdenskrig. Den funksjonalistiske stilen er kjent for enkle rene linjer, en praktisk tilnærming til design og lys, luft og grønne områder omkring. Det nyrenovert samfunnshuset sentralt plassert ved torget er et godt eksempel på gjenreisningsarkitekturen. I 2023 åpnet også et helt nytt og moderne kulturhus vis-à-vis samfunnshuset og kirka. Bygget tar hensyn til torget og

gjenreisningsarkitekturen i utforming og materialbruk og inneholder en rekke funksjoner, som hovedscene, saler, kino, kafé, kunstgalleri og bibliotek. Kulturhuset, kirka og samfunnshuset er sentrale bygg i det som omtales som «kulturkvartalet», og dette rammer inn torget på en helhetlig måte (informant, Steinkjer kommune). En annen nyetablering er en aktivitetspark plassert der det tidligere var et nedslitt parkamfi, det vil si bak samfunnshuset og åpent ned mot elva. Parken tiltrekker folk i alle aldre og er designet for lek, trening, utendørs konserter, skøytebane med mer. Siden etableringen av festivalen i 2006 har parken vært en viktig arena for Steinkjerfestivalen. I 2006 var det delte meninger og varierende tro på å etablere en ambisiøs musikkfestival i «lille Steinkjer». Store deler av næringslivet og butikkdirverne i sentrum observerte hva som skjedde, men var avventende før de ville vurdere sponsorstøtte og lignende. I mange år hadde det vært martna med handelsgater, tivoli og torgfest i byen, men dette var noe annet. I byens offentlige rom var det bare korte glimt av at det foregikk en festival i byen. Hovedarenaen var litt utenfor sentrum, i forbindelse med et fotballstadion. Den særegne kirka med dens akustikk og glasskunst ligger ved torget og er en populær konsertarena, også for festivalen. Noen minutter etter en festivalkonsert var torget like tomt som en hvilken som helst hverdagskveld. Festivalen var en suksess, publikum var meget fornøyd, og det var positive tall i regnskapet. Den regionale avisen valgte likevel et stort bilde av hovedarenaen med en tittel om at det var god plass til flere. Det var utopisk å tenke at man skulle klare å fylle hele stadion med folk. Forskerteamet som hadde festivalen som case, konkluderte også med at det var bedre å ta i bruk de sentrale byrommene (Ryan 2012). I tiden etterpå har torget og byrommene omkring vært hovedarena, og lokalbefolkning og lokalt næringsliv har for lengst tatt eierskap over og omfavnet festivalen. Etter åpningen av kulturkvartalet har det tidligere storteltet på torget blitt tatt bort, fordi man nå hadde en fysisk omramming omkring torget som både gjorde det mer lukket og mer lyst og luftig (informant, Steinkjer kommune). Den tredje av de «tre store» arrangementene i sentrum av Steinkjer er Hilmarfestivalen, en av de største folkemusikkfestivalene i Norge. Denne arrangeres i november og bidrar med det til å spre aktiviteten i byrommene utover året. Ved å bruke kulturkvartalet har festivalen blitt mer intim, samtidig som den er utadrettet og inkluderende. Et eksempel er etableringen av «Hilmar året rundt» med en rekke konserter som arrangeres på ulike steder og årstider, men med et samarbeid med arrangørene av festivalen. I tilknytning til martnan og festivalene er

det de siste årene utviklet en rekke tilleggsarrangementer, noen i tilknytning til festivalene, andre inspirert av disse. Alt dette bidrar til at det skapes rom, at man får en anledning for å treffes, og at man får inspirasjon utenfra.

Diskusjon

Den postmoderne vendingen innenfor byutvikling, blant annet med vekt på kultur og opplevelser, handler i vår sammenheng både om planlagt byutvikling for å skape aktivitet i byen og det at lokalbefolkningen og frivilligheten faktisk ønsker å bidra med aktiviteter på stedet de føler tilhørighet til. Kanskje er det en konvergens her mellom system og livsverden ved at byplanlegging og politikk ønsker å skape gode bysamfunn som inkluderer alle (Røe, 2019). Når festivaler og arrangementer iscenesettes i det offentlige byrom, og når omgivelsene og materialiteten tas kreativt i bruk, får man hendelser som inviterer til det konkrete og sanselige, til sosiale møter, opplevelser og livsutfoldelse. Det kan inspirere flere til å skape og tilrettelegge for opplevelser, og det kan føre til debatt om utforming og bruk av de offentlige rom. Enkelte arrangører investerer i utstyr for deretter å dele eller leie ut til andre arrangører. Medieoppslag skaper engasjement for hva som skjer, og man får et samspill mellom sammensatte grupper av personer, på tvers av næringsliv, offentlige aktører og frivilligheten. Nye bekjentskaper og nettverk skapes, og kompetanse ervervet gjennom erfaringene med å arrangere kan anvendes i nye sammenhenger. På denne måten fremstår ikke slike bysamfunn som statiske, og aktivitetene gjør noe med slike samfunn. Tidligere forskning viser at dette ikke bare gjør at egne innbyggere kan se på stedet sitt med nye øyne, men også at besøkende kan åpne opp stedet for dets innbyggere, og at også andre får en tilknytning til stedet gjennom å delta (Wollan 2009; Ryan og Wollan 2013). Ingen kan fange begivenheten eller planlegge for de grenseoverskridende opplevelsene, men kun legge til rette og håpe på at noe skjer.

Det karakteristiske med Steinkjer og Levanger er hvordan de temporære arrangementene, som kommersielle festivaler og andre arrangementer, tar byens fysiske struktur eller selve byrommet i bruk på en kreativ og stadig fornyet måte, men også hvordan det bidrar til vektlegging av den sosiale infrastrukturen. I Levanger har man en aktiv holdning til å tilrettelegge for og samarbeide med frivilligheten slik at byrommene og gatene åpnes for bruk, også ut over det som er regulert. Det kan for eksempel være å stenge av

trafikkerte gater og byrom for en periode slik at ulike lavterskel, inkluderende og gratis arrangementer kan finne sted. Det er en viktig del av arbeidet for å unngå utenforskap. Hvordan skillet mellom de temporære hendelsene og de hverdagslige funksjonene viskes noe mer ut, kan også illustreres med etableringen av kulturkvartalet i Steinkjer. Ved åpningen i 2023 ble både eksisterende og nye bygg omkring torget tatt i bruk på nye måter. Man brukte rommet bokstavelig talt som flerdimensjonal scene, da hovedscenen på torget for en kort stund ble avløst av et musikalsk uttrykk på taket av samfunnshuset og videre av et annet på toppen av kulturhuset og dernest med orgelmusikk fra kirka. Det å forene lokalisering av både offentlige, private og frivillige aktører og funksjoner i kulturkvartalet har betydd en vending når det gjelder bruken av sentrum og torgområdet i Steinkjer. For det første skaper det persontrafikk til ulike tider på døgnet og for alle alderssegmenter, altså økt hverdagslig aktivitet som åpner opp for de sosiale møtene både i og omkring torgområdet. Det bidrar til mangfold og inkludering og styrker den sosiale infrastrukturen (Latham og Layton 2019). Både den fysiske innramningen av området, profileringen av de sammensatte store arrangementene og den bevisst tilrettelagte infrastrukturen med for eksempel uttak av strøm og vann har bidratt til økt bruk og flere temporære aktiviteter. «Det er en tid før og etter etableringen av kulturkvartalet» (informant, Steinkjer kommune).

Fortsatt er det slik at handel og mye av de tilfeldige sosiale møtene i hverdagen i stor grad foregår på de semiurbane kjøpesentrene. Kanskje er det det sosiale livet eller sosiale interaksjonene i disse semiperifere urbaniteter vi burde studere? Samtidig merker vi de siste årene en økt bevissthet for den sosiale bærekraften i byplanleggingen, noe som medfører behov for mer kunnskap om den sosiale infrastrukturen, om hva og hvordan de sosiale interaksjonene mellom folk fungerer, og om hva det betyr for dem. Fremveksten av multifunksjonelle offentlige bibliotek er en av tendensene. Dette er bygg som rommer mer enn den tradisjonelle bibliotekfunksjonen, for eksempel attraktive temporære hendelser som utstillinger og foredrag, men som samtidig er en varig og attraktiv møteplass for folk i alle aldre, til ulike tider. Vi vil hevde at temporære hendelser ikke handler om en dikotomi. Selv midlertidige og tidsbegrensede aktiviteter påvirker trolig deltagende menneskers opplevelser av småbyene nettopp fordi de bryter med hverdagslivets rutinebaserte hendelser. Det har vært en betydelig økning i slike aktiviteter de senere årene, de er spredt mer over hele året og rettet mot alle mennesker uavhengig av alder og

sosioøkonomisk status. På denne måten får stadig flere retten til å bruke byen (Lefebvre 1968; Jonas et al. 2015). Vi vil hevde at det å bruke byen i perioder og få nye opplevelser og impulser kan gi grunnlag for minner som igjen kan gi sterkere identifisering, stedstilknytning og «sense of place» (Tuan 1979; Casey 1987). Studier av arrangementer i Levanger og Steinkjer over tid viser at de er dynamiske, kreative og stadig åpner opp for nye uttrykk og inntrykk utenfra. Den britiske geografen Doreen Massey (2008) omtaler det som «global sense of place». En kjenner ikke bare en sterkere stolthet over og tilhørighet til stedet, men det viser at steder er dynamiske og står i relasjon til omverdenen. Litt av verden trekkes inn i småbyens urbanitet.

Avslutning

Tradisjonelt var bysentrum og spesielt torget det sosiale hjertet i småbyen. Det var et rom for funksjonelle og kommersielle aktiviteter og for rituelle og kulturelle hendelser. I tillegg var det en sentral og varig møteplass for byens innbyggere i hverdagslivet og ved spesielle midlertidige anledninger. Tiår med vekst av kjøpesentre utenfor bysentra har bidratt til at både funksjoner og folk ikke lenger tilbringer mye av hverdagslivet i de sentrale byrommene. Samtidig har det også vært en vekst i arrangementer som festivaler og matmarkeder med bruk av byrommene som temporære «kulisser». Poenget er at bruken av byrom i slike kortvarige hendelser gjør noe med de sosiale interaksjonene, hvordan man opplever stedet, og hvordan bruken av de fysiske omgivelsene er, samtidig som endringer i de fysiske og sosiale strukturene gjør noe med de som deltar. Det er dette som er med på å skape det dynamiske byrommet, der også hverdagsaktivitetene finner sted.

Det å ta byen i bruk og delta på ulike arrangementer er også å få et forhold til byen og byrommet, ut over den identifiseringen som de hverdagslige aktivitetene som skole, jobb, hjem og frivillige aktiviteter gir. Basert på vår tidligere forskning kan det argumenteres for at det å legge til rette for et økende antall ulike typer arrangementer kan bidra til mangfold, inkludering og begeistring. Folk har fått øynene opp for betydningen av å ta byen i bruk, også som mer hverdagslige aktiviteter spredd utover i året, på kveldstid og med aktiviteter og mindre arrangementer som er gratis. Det å reetablere offentlige og frivillige funksjoner omkring sentrale byrom, som for eksempel torget, vil gi økt mobilitet av folk i alle aldre og uavhengig av sosioøkonomisk status. Samtidig

vil vi understreke at det fortsatt er behov for mer kunnskap for å konkludere om hvordan mennesker, både lokalbefolkning og tilreisende, faktisk bruker byrommene i eksemplene våre, og hvilke opplevelser de har etter å ha deltatt på ulike aktiviteter og arrangementer. Persepsjonen, opplevelsen og småby-identiteten er både individuell, kollektiv og endres over tid. Likevel er den opprinnelige betydningen av byrommet som *møteplass* i mindre grad endret. Fremdeles handler det om at folk treffes i forbindelse med viktige begivenheter, sosiale feiringer, handel og tilfeldige møter mens man spaserer på vei til en hverdagslig aktivitet. En tilnærming kan være å øke oppmerksomheten mot sammenhengen mellom den sosiale og fysiske infrastrukturen og konteksten i planleggingen. Det vil si hvordan tilgjengelighet til rom, tilrettelegging, formelle og uformelle institusjoner og grupper skaper muligheter for sosiale tilknytninger, fellesskap og livskvalitet for folk i byrommene. Dette samsvarer med prinsipper man legger til grunn i strategiske utviklingsstrategier for å skape bærekraftige, levende og attraktive småbyer.

Referanser

- Anderson, B. og Holden, A. (2008). Affective Urbanism and the Event of Hope. *Space and Culture*, 11(2), 142–159. <https://doi.org/10.1177/1206331208315934>
- Bell, D. og Jayne, M. (2009). Small Cities? Towards a Research Agenda. *International Journal of Urban and Regional Research*, 33(3), 683–699.
- Carr, S., Francis, D., Rivlin, L.G. og Stone, A.M. (1992). *Public Space*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Casey, E.S. (1987). *Remembering: A Phenomenological Study*. Bloomington: Indiana University Press.
- Cresswell, T. (2013). *Geographic Thought. A Critical Introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Fluge, Ø.A. (2019). Ein historisk og levande by. Hentet fra <https://riksantikvaren.no>.
- Gehl, J. (1971). *Livet mellom husene og udeaktiviteter og udemiljøer*. Copenhagen: Arkitektens Forlag.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Jacobs, J. (1961). Jane Jacobs, The death and life of Great American. *Cities*, 21(1), 13–25. Jonas, A.E.E., McCann, E. og Thomas, M. (2015). *Urban Geography. A Critical Introduction*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Latham, A. og Layton, J. (2019). Social Infrastructure and the Public Life of Cities: Studying Urban Sociality and Public Spaces. *Geography Compass*, 13(7). <https://doi.org/10.1111/gec3.12444>
- Lefebvre, H. (1968). *Le droit à la ville* [The Right to the City]. Paris: Anthropos.
- Massey, D. (2008). A Global Sense of Place. I Oakes, T. og Price, P.L., *The Cultural Geography Reader* (s. 269–275). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203931950>
- Norberg-Schulz, C. (1993). Stedsbruk. *Byggekunst*, 75 (3), 158–163.
- Pløger, J. (2019). Affektiv urbanisme, performative byrom og eventalisering av bylivet. I Henriksen, I.M. og Tjora, A. (red.), *Bysamfunn*, s. 84–96. Oslo: Universitetsforlaget.
- Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion Limited.
- Robinson, J. (2005). Urban Geography: World Cities, or a World of Cities. *Progress in Human Geography*, 29(6), 757–765. <https://doi.org/10.1191/0309132505ph582pr>
- Ryan, A.W. (2012). Festivalens estetikk – fasade eller drivkraft? I Stene, M. (red.), *Opplevelse – innhold, verdi, næring og sted*, s. 131–148. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- Ryan, A.W. og Wollan, G. (2013). Festivals, Landscapes, and Aesthetic Engagement: A Phenomenological Approach to Four Norwegian Festivals. *Norsk Geografisk Tidsskrift (Norwegian Journal of Geography)*, 67(2), 99–112. <https://doi.org/10.1080/00291951.2013.784352>

- Røe, P.G. (2019). Planlagte bysamfunn – fra sosiale utopier til markedspragmatisme. I Henriksen, I.M. og Tjora, A. (red.), *Bysamfunn*, s. 206–224. Oslo: Universitetsforlaget.
- Rönnlund, M. og Tollefsen, A. (2015). *Rum. Samhällsvetenskapliga perspektiv*. Stockholm: Lieber.
- Simonsen, K.F. (2005). *Byens mange ansigter: Konstruktion af byen i praksis og fortælling*. Roskilde: Roskilde universitetsforlag.
- Smith, N. og Low, S. (2013). Introduction: The Imperative of Public Space. I Low, S. og Smith, N. (2013), *The Politics of Public Space*, s. 1–17. London: Routledge.
- SSB Statistisk sentralbyrå (2024). <https://www.ssb.no/statbank/table/04859/>. Hentet 25.09.2024.
- Stugu, O.S. (2006). Urbaniseringens sluttpunkt. I Helle, K., Eliassen, F.E., Myhre, J.E. og Stugu, O.S. *Norsk byhistorie. Urbanisering gjennom 1300 år*, s. 504. ISBN 978-82-530-2882-8.
- Thrift, N. (2008). *Non-Representational Theory: Space, politics, affect*. London: Routledge.
- Tuan, Y.F. (1974). Space and Place: Humanistic Perspective. I Agnew, J., Livingstone, D.R. og Rogers, A. (1996). *Human Geography. An Essential Anthology*, s. 444–457. Oxford: Blackwell.
- Vestby, G.M. (2019). Byglød: Å skape nytt liv i hjertet av små og mellomstore byer. I Henriksen, I.M. og Tjora, A. (red.), *Bysamfunn*, s. 108–122. Oslo: Universitetsforlaget.
- Waage, A. (2015). Attraktive, bærekraftige bomiljø i småbyen. Notat, Norske arkitekters landsforbund.
- Wollan, G. (2009). *Festivaler og turisme som performing places. En sosio-kulturell analyse*. Høgskolen i Nord-Trøndelag. Rapport nr. 59. Steinkjer.

KAPITTEL 7

SMÅBYENS FLANØRER

Gry Cathrin Brandser

Innledning

Facebook har gitt oss anledning til å delta i felles erindring av steder som en gang var del av vår barndom. I strømmen av bilder og beretninger på «mim-resider» deles minner om byen – de snirklete sidegatene, de nedlagte kaféene, snackbaren på hjørnet og den store kranen på kaia som vinterstormen tok. Slike «mimresider» kan neppe reduseres til nostalgi, men kan snarere betraktes som genuine forsøk på å gjenerobre tapte erfaringer fra steder som har vært gjenstand for store endringer. Langt på vei fungerer erindringene som påminnelser om sanselige erfaringer av stedets materielle gjenstander – *bygninger, veikryss og monumenter* – som vi en gang sto i et gjensidighetsforhold til. Ikke sjelden betones det unike eller særegne ved tingene som har forsvunnet, eller som er i ferd med å forsvinne. Inntrykkene som formidles over, er hentet fra en Facebook-side forbeholdt medlemmer som opplevde barndommen i Mo i Rana på 50-, 60- og 70-tallet. Blant minnene som deles, er navn på «glemte» gater, byrom eller byggverk, deriblant av musikkpaviljongen fra 1904 som en gang tronet på byens torg.

Etableringen av Norsk Jernverk i 1946 var ledd i en storstilt, statlig industrisatsning i Nord-Norge etter andre verdenskrig. Over en relativt kort periode ble det lille tettstedet Mo i Rana forvandlet fra et beskjedent ladested til en pulserende industriell småby. Med utgangspunkt i Walter Benjamins

Torgpaviljongen, Mo i Rana. Foto: Mittet & co. AS

refleksjoner om sanseerfaringen og de materielle tingenes betydning for vår sosiale tilhørighet vil dette kapittelet rette fokus mot virkningene av industrialiseringen på befolkningens livsbetingelser og måter å erfare på. Benjamins utgangspunkt er at menneskets forhold til verden er kjennetegnet av vår evne til å etterligne eller re-presentere, altså vår bruk av den mimetiske evnen.¹ Denne evnen impliserer et sanselig forhold til tingene og verden omkring oss. Den mimetiske evnen har, ifølge Benjamin, til alle tider gjort oss i stand til å «lese» verden, men den har blitt svekket på grunn av teknologiens påvirkninger. Hans anliggende er å gjenerobre en genuin erfaring ('Erfahrung') som han mener fortrenkes av «opplevelsen» ('Erlebnis').²

1 Benjamin (1933/1986). For utdyping, se Andersen (2017). Walter Benjamin tilhørte Frankfurterskolen, men hans filosofi kan ikke utvetydig plasseres i en bestemt skole eller teoretisk posisjon. I filosofien, som formidles i et litterært og billedlig språk, ligger det snarere en vilje til å utvide rammene for erkjennelse med utgangspunkt en ny teori om erfaring. Benjamin levde og virket som essayist og litteraturkritiker under den turbulente Weimarrepublikken og begikk selvmord på flukt fra naziregimet i 1940. Hans mange studier av storbyer utgjør et sentralt element i hans refleksjoner over erfaringens vilkår i det moderne samfunnet.

2 Benjamin (1991) skiller mellom erfaring og opplevelse. Genuin eller sann erfaring er hendelser som har etterlatt seg spor i hukommelsen. Opplevelser viser, slik Bale (1998) beskriver det, til erfaringer som er bevisste og resultat av «sjokk» eller overstimulering, spesielt fra synssansen.

I denne gjenerobringen spiller «flanøren» en nøkkelrolle. Spørsmålet som stilles, er om småbyer har sine flanører, og om sosiale medier har åpnet for en revitalisering av ennå ubrukte sider av den mimetiske evnen. Det empiriske grunnlaget er tekst og fotografier hentet fra Facebook-siden for medlemmer som vokste opp i Mo i Rana på 50-, 60- og 70-tallet.³ I tillegg er det innhentet personlige beretninger gjennom intervjuer med personer som vokste opp i denne tidsperioden. Framstillinger av den historiske bakgrunnen er hentet fra tidligere forskning, hovedsakelig fra Slottemo (2007). Før relevansen av Benjamins «flanør» presenteres, innledes kapittelet med noen refleksjoner over «småbyens» plass i den klassiske sosiologiens analyser av det moderne industrisamfunnet.

Småbyen i sosiologien

Samfunnsforskere har siden 1800-tallet vært opptatt av de sosiale virkningene av urbaniseringen og den urbane livsstilen (Lin mfl. 2012). Kjente begrepspar, som Ferdinand Tönnies' (1887) *Gemeinschaft* og *Gesellschaft*, har sitt empiriske opphav i det industrielle «hamskiftet» mot slutten av 1800-tallet, men har senere blitt abstrahert til idealtyper som samtidens sosiologer benytter som redskaper i analyser av sosiale relasjoner. Et tilsvarende skille finnes hos Émile Durkheim (1893), som hevder at «limet» i tradisjonelle bondesamfunn er «lagånd» – en mekanisk solidaritet – mens moderne og funksjonelt differensierte bysamfunn blir holdt sammen av en gjensidig avhengighet mellom grupper med spesialiserte oppgaver – en organisk solidaritet. Langt mer samtidige sosiologiske analyser følger omtrent samme «mal», som for eksempel Robert Putnams (1995) innflytelsesrike *Bowling Alone*, hvor det hevdes at landsbybefolkningens sosiale engasjement og vilje til frivillighet er blitt erstattet av byens individualisme og politiske apati. Det er ytterst få henvisninger til den industrialiserte

3 Facebook-gruppen definerer seg som offentlig, og alle sitater er hentet fra siden med mindre det henvises til personlig beretning fra intervju i teksten. Innhenting av data fra nettbaserte digitale kilder krever allikevel spesielle forskningsetiske vurderinger (Tjønndal og Fylling, 2021). Med utgangspunkt i det NESH (2019) kaller *forventet offentlighet*, har jeg foretatt en vurdering av om deltakerne på nettsiden er innforstått med at det de ytrer seg på nettet om, er offentlig informasjon – altså informasjon som kan brukes til forskerformål. Til tross for at Facebook-gruppen definerer seg som offentlig, kan den oppfattes som privat i den forstand at tilgangen er regulert; en må henvende seg til en administrator for å delta. Ettersom Facebook-siden av noen medlemmer kan oppfattes som privat, har jeg unnlatt å gjengi sitater fra innlegg som kan tilbakeføres til enkeltpersoner.

småbyen i den «klassiske» sosiologiske litteraturen om industrialiseringens endrede livsbetingelser. Det er i hovedsak storbyen – den moderne metropolen – som er referanseramme bak forklaringer av fellesskapets forvitring – tapet av sosial kapital – eller i analyser av nyere og alternative former for sosial samhandling (Nisbet 1966). Storbyen har ikke bare vært et sentralt studieobjekt, men har langt på vei fungert som metaforisk redskap i den sosiologiske begrepsutviklingen (Featherstone 1998). Skrekkscenarier om urbaniseringens virkninger i form av fragmentering, fremmedgjøring og tapte fellesskap har på den ene siden formidlet et bilde av storbyen som leder tanken i retning av Babylon – et heterogent mangfold uten fellesskap. På den andre siden har (samtidens) idealisering av storbyen som et konglomerat av «kulturarenaer» – en (metro)polis – formidlet et bilde av storbyen som peker i retning av det greskantikke *polis* hvor den «kreative klassen» kan mingle, dingle (med vinglasset) og diskutere (for eksempel Habermas 1989, Williams 1973, Florida 2002). I denne dikotomien blir den industrialiserte «småbyen» enten oversett eller betraktet som en underlig hybrid som verken er ordentlig by eller ordentlig bygd. Unntaket fra regelen er Georg Simmel (1903), som i langt mindre sentimentale studier av forholdet mellom by og land også har spredte referanser til småbyen. Det som gjør Georg Simmels og Walter Benjamins analyser av storbyen relevante – også for den industrialiserte småbyen – er deres undersøkelser av urbaniseringen og de endrede livsbetingelsenes virkninger på enkeltmenneskets adferdsmønstre og sanseerfaringer. I dette «mikrologiske» perspektivet tjener småbyen som en interessant overgangsfigur.

Jernverksbyen

Det finnes etter hvert mye litteratur om de industrielle småbyene i Norge, både journalistiske beretninger, sosiologiske analyser og historiske granskinger av hendelser i sammensatte årsakskjeder. Dette er også tilfellet for «jernverksbyen» Mo i Rana og dens rolle i det norske industrieventyret – og i arbeiderbevegelsenes drøm om det klasseløse samfunn (Kokkvoll 1982; Olstad 2002; Slottemo 2007). Blant disse bidragene er historier om den politisk turbulente forhistorien bak stortingsvedtaket i 1946 om etableringen av Norsk Jernverk og kulturhistoriske analyser av virkningene av

industrireisningen, hvor kjønnsroller og klasseskiller er blant tematikkene.⁴ Det synes å være bred enighet om at den industrielle småbyen Mo i Rana var et framskrittets flaggskip i etterkrigstidens utvikling av norsk industri og velferdssamfunn. Tidligere kommunale planer om å forvandle det beskjedne ladestedet til en framtidig «mønsterby» med hagebyarkitektur og næringsdrift fra etablerte handels- og håndverkstradisjoner (i.e. båtbygging) ble også kullkastet av det enstemmige og «flerfunksjonelle» stortingsvedtaket 10. juni 1946 om opprettelsen av Norsk Jernverk. Målet var å utnytte norsk jernmalm i stålproduksjon, «få hele folket i arbeid» og å motvirke flyttestrømmene sørover. Stedet ble et trekkplaster for landsdelens «fiskerbefolkning» og bidro til at folketallet over en periode på 20 år ble tredoblet fra cirka 8000 til vel 26 000 (Slottemo 2007: 283; Berg 1965). I raskt tempo ble småkjøpmenn og fiskere omskolert til forskalingsnekkere, betongarbeidere og murerhåndlangere. Den ukontrollerte befolkningsveksten skapte et prekært behov for boliger og kritisk infrastruktur. I perioden 1949 til 1955 førte Jernverket opp 504 arbeider- og funksjonærboliger etter en klassedelt formel: direktørene i villaer øverst i byen, sivilingeniører i eneboliger, formenn og funksjonærer i rekkehus og arbeidere i blokker.⁵ Etter nye reguleringsplaner ble det opparbeidet boligkvarter med vann, kloakk og asfaltering, og et sykehus ble bygd. Fra Jernverket strømmet det også elektrisitet og drikkevann til Mo i Rana, og handelsfamilien L.A. Meyer omdirigerte «skipsekspedisjonen» fra Moholmen til det nye sentrumsområdet og åpnet et toppmoderne varemagasin i 1954. I etterkant fulgte staten og kommunen

4 Slottemo (2007, 2009, 2010), Gøthe (1994), Maurseth mfl. (2003), Rustad (2009), Daling (1995), Kvande (1997), Børresen (1995), Linne Eriksen (1970), Øyen (1958). Det foreligger også mange beretninger fra eldre tid, for eksempel Grotnes (1975), og fra jernverkstiden i andre kilder, deriblant i årbøker for Rana utgitt av Rana Museum og Rana Historielag og hos Jacobsen (1989). Det er også laget en kortfilm om byplanutviklingen etter krigen (regi: Knut Midtun): <https://tv.nrk.no/program/FOLA65008665/byplanlegging-i-norden-her-skal-byen-ligge>

5 Maurseth (2003) viser til at de sosiale forskjellene i jernverkhierarkiet gjenspeilet seg i bomiljøene. Direktører og avdelingsledere i villaer øverst i byen (Mjølan), sivilingeniører i eneboliger på St. Hanshaugen, formenn og funksjonærer i rekkehus (bl.a. Stormyra) og arbeidere i blokker (bl.a. Sentrumskvartal 48 og «Stjerneblokkene» på Langmoheia). I tillegg bygget jernverket flere hybelhus og Moelven-brakker. Linne-Eriksen (1970, s. 63–64) gir en detaljert beskrivelse av jernverkets tredelte boligpolitikk i perioden fra 1949. Innledningsvis ble det bygget 66 blokkleiligheter og 14 tomannsboliger på Stormyra og 12 eneboliger på St. Hanshaugen. Neste trinn mellom 1951–1954 var Stjerneblokkene – et borettslag nær jernverket, med 162 leiligheter – og Langmoheia borettslag, som var rekkehus med 76 leiligheter. Etter hvert ble også blokkene, kjent som kvartal 48 bestående av 136 leiligheter, oppført.

L. A. Meyer Varehus. Foto: Teigens fotoatelier

opp med moderne skolebygg i 1959 og et multifunksjonelt rådhus i 1964. En moderne industriell småby ble født.

En by er ikke utelukkende et geografisk sted eller en serie med institusjoner, men en heterogen struktur av former som til sammen utgjør det Ellefsen (2013) kaller en særskilt byromsgrammatikk. Slik sett handler historien om Mo i Rana ikke bare om demografi, hendelser eller handlingsforløp, men også om befolkningens omgang med – og sanselige erfaringer av – materielle gjenstander og arkitektoniske former. Endrede livsbetingelser (teknologiske, demografiske, arkitektoniske) forårsaker også endringer i levesett og adferdsmønstre overfor disse betingelsene. Reguleringsplaner og infrastrukturelle endringer tilpasset Jernverkets behov medførte omlegging av gateløp, sanering av eldre bebyggelse, endringer i eksisterende bygningsmasse og interaksjonsmønstre og ny arkitektur, som alle hadde konsekvenser for «førligheten» og påvirket hvordan byen ble persipert eller sanselig erfart. Gjenstander fra fortiden som har overlevd de mange «byfornyelsene», er å betrakte som minnespor fra sedimenterte lag av endringer som har avleiret seg i en by over lengre tid. Det er i tydningen av slike spor at småbyens flanører spiller en nøkkelrolle.

Flanøren

Georg Simmel og Walter Benjamin var tidlig ute med kritiske refleksjoner om virkningene av industrisamfunnet og urbaniseringen på menneskets livsbetingelser. Hos Simmel er det de psykologiske virkningene av pengeøkonomien og den urbane anonymiteten som blir gransket under den mikrososiologiske lupen. Hos Benjamin er det virkningen av reproduksjonsteknologien og storbyens flyktighet på vårt sansemessige – mimetiske – forhold til verden som er gjenstand for kritisk refleksjon. Hos begge er «storbymennesket» et omdreiningspunkt i analysene av samtidens tendenser – for Simmel en *blasé*, for Benjamin en *flaneur*. I essayet «The Metropolis and Mental Life» fra 1903 drøfter Simmel hvordan storbyens overveldende mengde av stimuli påvirker enkeltindividets psyke og adferd (Lin mfl. 2012). Mens småbylivet for Simmel er kjennetegnet av en langsam livsrytme, møter mennesket i den moderne metropolen en sammenhengende strøm av sanseinntrykk. For å beskytte seg mot sanseinntrykkene bygger storbymennesket opp ulike forsvarsmekanismer, enten ved å opptre avmålt høflig – holde en saklig, upersonlig omgangstone – eller ved ta på seg en blasert *attityde* – virke uanfektet av sanseinntrykkene. Konsekvensen er en tilbaketrekning fra og en likegyldighet overfor den materielle virkelighet og en reservert holdning til andre mennesker i den nære omverdenen. I essayet «Kunstverket i tidsalderen for dets tekniske reproduserbarhet» drøfter Benjamin hvordan reproduksjonsteknologien (fotografi, film) har forandret menneskets livsbetingelser og forårsaket en endring i menneskets adferdsmønster overfor disse livsbetingelsene.⁶ De nye teknikkene har ikke bare overflødiggjort sentrale områder innen kunsten (f.eks. portrett- og landskapsmaleriet), men har også muliggjort masseprodusert reklame og skapt nye vaner hos publikum, det Benjamin (1936/2014) kaller et «stimuleringsbehov». I møte med det moderne varesamfunnets overflod av tilbud, reklamens endeløse gjentakelser og de ansiktsløse menneskemassene fylles individet med angst. For å beskytte seg mot inntrykkene utvikler storbymennesket et skjold av selvpåført kjedsomhet (*ennui*) og blaserthet – emosjonell apati eller livslede (*spleen*).

Den empiriske bakgrunnen for Benjamins refleksjoner er storbyen Paris på 1800-tallet og da særlig den symboltunge diktningen til Charles Baudelaire –

6 Essayet finnes i flere versjoner. I kapittelet vises det til den norske utgaven (andre og tredje versjon), publisert i Linneberg og Sunde (2014): *Walter Benjamin. Skrifter i utvalg I*.

modernitetens dikter framfor noen.⁷ Særlig relevant i denne sammenhengen er Benjamins antagelse om at reproduksjonsteknologien har endret vilkårene for erfaring. Et sentralt element i disse refleksjonene er begrepet «aura». «Aura» viser til en fascinasjon, ærefrykt eller respekt i møte med gjenstander vi opplever som unike, og beskrives av Benjamin (1936/2014: 257) som «et særegent spinn av rom og tid: en unik tilsynekomst av noe fjernt, så nært det enn kan komme». Det er den mening vi legger i gjenstanden, det inntrykk av egenverdi eller autentisitet som gjenstanden gir oss, som utgjør dens aura. Aura uttrykker med andre ord det gjensidige forholdet mellom mennesket og de materielle tingene som Benjamin forbinder med det mimetiske evnen (Andersen 2017: 76). Moderne reproduksjonsteknikker har det til felles at «de bringer tingene nærmere» og frarøver dermed tingene deres aura eller unike karakter (Benjamin 1936/2014: 258). Tingene lar seg også teknisk manipulere – og mangfoldiggjøre og bli til «salgsvarer». Med tapet av aura forandres også menneskets forhold til tingene på en gjennomgripende måte. Ting mister sin fjernhet – som noe unikt, uangripelig og annerledes. Som motsats til Simmels resignasjon viser Benjamin til den estetiske erfaringen – sanseerfaringen – som en mulighet til å gjenerobre en genuin erfaring. I hans tolkningsunivers er «flanøren» en av flere tankefigurer som leder oss inn i labyrinten av hans filosofiske forsøk på gjenerobring av en genuin erfaring – og dermed også menneskets tilhørighet til verden (Reinton 2017).⁸

«Flanør» er betegnelsen for en sosial type, særlig kjent gjennom Benjamins arbeider om storbyen Paris. Begrepet «flanør» viser til en gående betrakter,

7 Charles Baudelaire er særlig kjent for essayet «Kunsten og det moderne liv» fra 1859, hvor det flyktige og forbigående betones som et vesenstrekk ved det moderne. Baudelaire gir (i diktsamlingen *Les fleurs du mal*), med Paris som motiv, et usminket bilde av storbyens – og det moderne varesamfunnets – kontraster. Flere av diktene ble anklaget for å være sedelighetskrenkende og ble forbudte (jf. Buvik 1996). Paris inntar en særegen rolle på 1800-tallet. Som en respons på industrialiseringen ble byen på slutten av 1800-tallet (under det andre keiserdømmet) gjenstand for en storstilt byfornyelse etter ønske fra Napoleon III og under ledelse av byplanlegger baron Georges-Eugène von Haussmann. Prosjektet var å omforme Paris til en moderne hovedstad gjennom etablering av et korsformet system av brede boulevarder, omtalt som *la grande croisée de Paris*, med tilhørende parker, torg og sentrale monumenter. For å gi plass til boulevarder, varemagasiner og boligkomplekser tilpasset det nye handelsborgerskapets behov ble gateløp lagt om, middelalderbebyggelse sanert og hele boligkvartaler revet, jf. Bergdoll (2000), Akkerman (2020). Benjamin tar utgangspunkt i de parisiske *passager* (glassoverbygde handlegater) som var en del av 1800-tallets Paris, og som var flanørens arena.

8 Reinton (2017) viser til at Benjamin også opererer med andre tankefigurer, deriblant *barnet*, som forvandler og fornyer restene i leken, og *samlere*, som i protest mot forbrukersamfunnets overflod henter inn gjenstander som er utdaterte eller har mistet sin tilknytning til menneskelig praksis, i samlinger slik at de får ny betydning.

en elegant dagdriver eller bemidlet dandy som slentrer gjennom byens gater. Begrepet har etymologiske opphav i det norrøne verbet «flava», som betyr å vandre målløst omkring. Figuren ble introdusert av Benjamin i *Enveiskjørt gate* fra 1928, men opptrer i flere av hans tekster og er kanskje mest kjent fra det posthume *Passasjeverket*. *Enveiskjørt gate* er i denne sammenhengen mest relevant. Boken består av korte prosatekster, tilsynelatende vilkårlig sammensatt, med undertitler som inviterer leseren til å flanere, altså slentre, gjennom en bygate. Her finner vi undertitler som «Bensinstasjonen», «Byggeplass», «Optiker», «Antikviteter», «Forsiktig – trinn!», «Flagg – på halv stang» og «Krigermonument». Det organiserende prinsippet bak leserens flanering er byens typiske «tegn»: forretninger, hus, navneskilt og plakater som kan dukke opp langs en bygate. I likhet med andre av Benjamins verker inneholder også denne boken flere lag av mening. Den kan leses som et kunstnerisk eksperiment inspirert av dadaismens surrealistiske sammensetning av tekstfragmenter i montasjer (jf. Foster mfl. 2016). Tekstens «uryddige» form kan også tolkes som forsøk på å la et erfaringsnært bilde av byens romlige dynamikk komme til syne som alternativ til den «urbane rasjonalismen» som ligger til grunn for byplanleggeres prinsipper om akser og rektangulære gatenett (Akkerman 2020). Det sentrale spørsmålet er hvilket erkjennelsespotensial som ligger i flanørens målløse vandringer.

Et kjennetegn ved flanøren er at han beveger seg langsomt og dermed bryter med industrisamfunnets målrettethet og hurtige tempo. Fordi flanøren beveger seg langsomt, legger han merke til detaljer og spor av fortiden som er avleiret i materielle gjenstander som andre haster forbi. Ved å vandre målløst omkring er flanøren sansemessig mer åpen og tilgjengelig for tingene og kan gruble over tingenes tilblivelse og egenart. Byen forvandles til en labyrint av tegn som flanøren kan undre seg over eller forsøke å tyde, noe også *Enveiskjørt gate* viser. Tekstsamlingen er organisert på en slik måte at den tvinger leseren til å ha den type oppmerksomhet og sanselige forhold til omgivelsene som nettopp kjennetegner flanøren. Gjennom langsomheten og måten flanøren «leser» og gir mening til tingene på, utfordrer han samtidig den moderne orden av nytte, plan og mål og lar vårt gjensidighetsforhold til tingene, som varesamfunnet har redusert til rester eller avfall, komme til syne. Gjenstandene blir til tegn hvor liv fra andre tider er innskrevet og kan vekkes til live gjennom minnet. I likhet med de glimt av erindringer som prosatekstene i *Enveiskjørt gate* maner fram hos leseren, består også Facebook-siden av en kjede av tegn hvor historisk spesifikke erfaringer er innkapslet og kan tydes av medlemmene.

Erindringer om jernverksbyen

Facebook-siden inviterer medlemmene til å dele tekst og bilder, holde seg oppdaterte og å motta tilbakemeldinger i form av kommentarer eller *likes*. Innleggene består av en blanding av anekdoter, fotografier og idiosynkratiske betraktninger om gater, hus, butikker, gjenstander, feiringer og fritidssysler. Kilden til minnene som frammanes, er hovedsakelig hverdagslivet og har rot i opplevelser i byen og anvendelser av byrommene. Av kommentarene å dømme kaller innleggene fram minner om konkrete hendelser, men bidrar også til å utløse ufrivillige minner hvor følelser, kroppslige fornemmelser og sanseintrykk fra gater, butikker eller gjenstander tilsynelatende kommer tilbake. I det følgende vil jeg gjengi noen hendelser og gjenstander som har satt spor i minnet hos medlemmene, deretter vil jeg reflektere over hva disse minnene kan fortelle oss om industrialiseringens virkninger på befolkningens livsbetingelser og måter å erfare på.

Forside-bilde til Facebook-siden. Motiv: Moholmen, Mo i Rana. Foto: Harald Steinsland

«Det var unger overalt»

Den formidable befolkningsveksten satte sine spor. Innflytterne i vekstperioden var hovedsakelig par i etableringsfasen, noe som resulterte i et høyt barneantall i lokalsamfunnet. Klassebilder av jenter med store sløyfer i håret og gutter med sommerklipp og bukseseler vekker umiddelbar gjenkjennelse hos mange, men klassebildene bidrar også til refleksjoner om en hverdag hvor «det va masse onga, og de fleste hadde det ganske likt». En av mine informanter forteller at det på Mo folkeskole var åtte parallellklasser da hun startet i første klasse i 1952, og hun husker 17. mai som «en fantastisk dag»

på grunn av «det veldig lange 17. mai-toget». De store barnekullene skapte utfordringer for distriktskommunene Mo og Nord-Rana. De eksisterende skolebyggene var nedslitte og dårlige egnede, og det måtte tas i bruk provisoriske løsninger, blant annet undervisning i tyskerbrakker. Blant innleggene deles inntrykk fra skolehverdagen i brakkene som fikk tilnavnene Gorkij og Leningrad etter de sovjetiske krigsfangene som oppholdt seg der etter krigen. Forholdene beskrives som kummerlige; brakkene var kalde, og det var hyppige vannlekkasjer, noe som resulterte i at pultene kunne fryse fast i gulvet. I 1951 vedtok kommunen en tiårsplan for restaurering og nybygg av skoler og en utvidelse av skoletilbudet fra syvårig obligatorisk skole til Mo kommunale høgre allmennskole, senere Rana gymnas (Slottemo 2007).⁹ Da Mo folkeskole (etter flere byggetrinn) sto helt ferdig i 1959, rommet den 1400 elever og var landets største folkeskole. Fotografier av det monumentale skolebygget vekker minner om dramatiske episoder i klasserommet, «sangleker i uværsskuret» og «bassespill i friminuttene», men maner også fram «bilder» fra hukommelsen om «køen foran drikkefontenen midt i skolegården» og «den skumle kopien av Picassos *Guernica* som hang i inngangspartiet». Tett befolkede konfirmasjonsbilder fra 1965 blir vittig kommentert med «du verden som vi yngla i 1950».

«Alt fant vi på sjøl»

På 1950-tallet var det rasjonering på biler, og de fleste måtte gå, uansett vær eller vind – også når «temperaturen krøp ned mot minus 20 og vi fikk istapper i håret». Det var trangt om saligheten i de små leilighetene: Fedrene måtte sove mellom sprengskiftene, og mødrene var travelt opptatt med klesvask, matlaging, strikking og syng. Sengetøyet måtte være hvitt, og nåde den som våget seg ned i vaskekjelleren uten lov. Lek var noe som alltid foregikk ute. Noen husker «leken i gata med boksen går», «kanonball», «klink og spill med mynt». Andre deler fotografier av reimskøyter og minnes kalde dager på den slagte idrettsbanen – på Mobekken eller Lomtjønna – da «vi satt i snøskavlan og reima på [oss] skøytene med iskalde fingre». Fram fra glemselen vekkes minner til live om «leirplasser» langs stien fra Langmoheia til Sagbakken,

⁹ Slottemo (2007, s. 303–304) viser til skolestyrets vedtak i 1951 om nybygg og restaurering av kommunens skoler. Det var flere byggetrinn. Allerede i 1952 sto første blokk av den nye folkeskolen ferdig, deretter fulgte andre trinn i 1954 og siste trinn i 1959.

tumleplasser ved den gamle brannstasjonen, «leting etter kobber i tyskerbrakkene utenfor jernbanen», «fisking fra Meyer-kaia» eller «bading i fjæra». Om vinteren ble venner samlet for å lage hoppbakke, ake eller gå skiturer, om sommeren ble det ryddet plass mellom grushaugene og materialstablene til noe som lignet på en fotballbane. Ettertensomt forklarer en: «Vi hadde ingenting å hjelpe oss med, alt fant vi på sjøl», og det var trygt fordi «de store passa alltid på de små».

Blokkongan gikk også på ski. Utenfor Stjerneveien 2, Langmoheia borettslag, ca. 1958.
Foto: Aud Hansen

I Selforslia var det flomlys og skitrekk, og i Fageråsen var det stor hoppbakke hvor det også ble arrangert storslagent norgesmesterskap med Grini og Wirkola. Hit dro nabolagets unger for å bygge hytte, hoppe på ski eller plukke blåbær til kveldsmaten. Hver kveld klokka 20 ringte kirkeklokka og meldte fra om at det var på tide å komme seg hjem. Fram fra glemselen dukker det plutselig fram minner om råkjøring med rattkjelken Tarzan eller «Apache-sykler med gearvelger og speedometer» som forvandlet smågutter til «konge i gata».

Med arbeiderbevegelsens politiske dominans i etterkrigsårene ble det flere organiserte fritidsaktiviteter, deriblant foreninger, idrettslag og skolekorps, som alle skulle bidra til trivsel og tilhørighet. Mo Arbeideridrettslag ble stiftet i 1935, men skiftet i 1946 navn til Stålkameratene – et navn som skulle gi assosiasjoner til industrien og til kameratene «på golvet» (Slottemo 2007). Mo skolekorps ble etablert i 1946, og andre skoler fulgte raskt etter. På siden deles fotografier av skolekorpsene (Mo, Selfors, Ågå og Hauknes, Gruben, Båsmoen og Yttern) som taktfast marsjerte langs grusveiene «mellom blokkhusene» med et karrig vårlandskap som kulisse. Fotografiene vitner om en by i infrastrukturell utvikling med et stedvis provisorisk veinett, men maner også fram «glemte» minner om stivfrosne fingertupper over jamrende trompeter på en 17. mai «med kuling i kastene».

Innleggene gir små glimt av oppveksten på 1960-tallet da de første tv-sendingene kom til Rana. Signalene var svake, og det var periodevis snø på skjermen, men «hos de bedrestilte», som gjerne hadde en Tandberg i Siam-teak, var «stua full av folk, naboer og venner som satt og så på prøvebildet». Gjennom tv-ruta rullet verdensproblemene inn i stuene med *Åpen post*, og ungene ble ropt inn til *Falkeklubben* med 'Barnas dagsrevy' av Rolf Riktor og Gunnar Grimstad mens de ventet på *Skipper'n* og *Lassie*. Falmede fotografier vekker til live minner om butikker og bygninger som i dag er borte for alltid, deriblant tyskerbrakkka, Leningrad, med Iskremfabrikk i kjelleren, «hvor de solgte grønn brus og en uforglemmelig rundpinne med vaniljesmak til 25 øre».

Stor stas i stua – det er jo liv i den boksen! Foto: Johannes Born

«Korr tøfft»

Med mange unger ble det store ungdomskull inn mot 1970-tallet. Gerhardsen-perioden var over, og statsminister Per Borten rystet hele Norge i 1969 med å stille opp til avisintervju i underbuksa. Husmødrene gikk i 1968 til protestaksjon mot rødrøyken som steg opp fra pipene etter beslutning om temperaturøkningen i smelteverket. «Ja, selv sjura på Mo var rød.» Beatles og Dylan herjet på VG-listene, og superband som Led Zeppelin og Rolling Stones introduserte gitarer med vreng, improviserte soloer og psykedeliske klanger. «Piggtrådband» var «in» – også blant kørva fra Mo med langt hår og sleng. Lydkassetten var oppfunnet og ga uante muligheter til forevigelse av egne rockelåter – også på Mo, hvor det ble etablert mange band. I strømmen av innlegg deles sanseintrykk og sinnsstemninger fra konserter med lokale band som Taboo, The Strangers, Kaviar, Sapp, Coldfingers og Ramp. En forteller at det var knivskarp konkurranse om tilskuere til festene på ungdomsklubbene i bydelene, «så [da] haika vi rundt fra den eine tel den andre plassen».

Andre steder var det 18-årsgrense og krav om legitimasjon i døra. En

informant forteller at kommunen etter krigen overtok tyskernes festlokale, Soldatenheim, og omgjorde det til Sentrum, hvor det var en hyppig besøkt kino, konserter og revy. Lørdag formiddag var det te-dans på hotellet med spiseplikt og omreisende danseband med slagermusikk og swing. Andre husker mye sang og musikk i hverdagen. Befolkningen var bredt sammensatt av innflyttere fra fjern og nær. Noen hadde musikktradisjoner med seg fra bygdene de kom fra, andre husker at musikk og dans var en naturlig del av tilstelninger som ble arrangert på Folkets hus, på utescenen ved Kongsstøtta, i

Men vi venter på at Isfabrikken åpner. Foto: Klara Arntsen

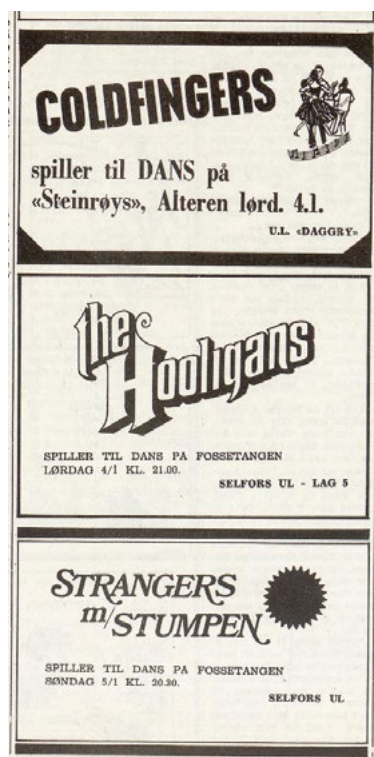
ungdomsklubber eller på kaféer og kroer i nærområdene. En forteller at «ja, det er umulig å finne et [familie-]bilde uten instrument på».

Fritid

Med det organiserte lønnsarbeidet ble det også lønnet ferie. Arbeidet foran smelteovnene var støyete og skittent, og de sammenhengende nattskiftene var slitsomme. Boligene for alminnelige arbeidere var av dårlig kvalitet, selv om innlagt vann og strøm var luksus for bygdefolket, som var vant til utedo og parafinlamper. I blokkleilighetene var det trangt, lytt og trekkfullt, og det utviklet seg spenninger mellom folk med forskjellig geografisk opphav og tilhørighet. Arbeiderfellesskapet skapte samhold og mange flyktige bekjentskap, men begrenset tilgang på privatliv bidro til frustrasjon, rekreasjonsfyll og familiespetakkel. Ektepar

holdt sammen, for skilsmisse var en skam. I helgene byttet familiene ut sine trangbodde leiligheter med egne eller ferielagets hytter. I siste del av 1940-tallet ble det bygget nesten overalt i byen, både spredt og samlet kvartalsvis. En forteller at det var rimelige materialer å få tak i, og at etterlatte hauger av kassebord fra frakten av Jernverkets maskindeler var til fri avbenyttelse. Fram fra hukommelsen kommer minner om «overnattingssturer til Langbakktjønna med hustelt, luftmadrass og sovepose» og «fisketurer til Holmtjønna». Om vinteren lokket Kørvrennet, hvor det vanket diplom, «lange skiturer med familien via skihytta til Storsteinen og videre til Bjørnhaugen» og påsketurer til Raudvatnet¹⁰ på 1950-tallet med «treski, reservedekk og påskekoffert på taket på en Studebaker Champion».

Utover 1960-tallet ble Mo-fjellheisen et utgangspunkt for fritidsaktiviteter. Fjellheisen var et kommunalt tiltak for å få arbeiderne til å slå rot og trives i

Utsnitt fra Rana Blad
4. januar 1969 (side 8)

¹⁰ [https://no.wikipedia.org/wiki/raudvatnet_\(rana\)](https://no.wikipedia.org/wiki/raudvatnet_(rana))

fellesskapet med andre verksarbeiderfamilier. Heisen var i drift mellom 1964 og 1984 og blir beskrevet som «overmåtelig populær», også for unger som – ofte i mangel av penger til returbillett– «kjørte ned den bratte løypa under heisen på røde miniski». I kommentarfeltet deles minner om turer innover fjellet både sommer og vinter «med reiseradio og buljong på termosen» og søndagsturer til «kafeen på toppen for å kjøpe vaffer og cola – og spille på jukeboksen.» Fotografier kaller også fram den skrekkblandede fryden av å «sveve over tretoppene i de knøttsmå vognene» som man bokstavelig talt «krøp inn og ut av».

Mofjellheisen i et luftig svev. Foto: Johannes Born

Alle til fjells. Trengsel foran inngangen til Mofjellheisen, 1960-tallet. Foto: Lars Midtstraum.

Den årlige Polarsirkelfestivalen «sitter sterkt i minnet hos de fleste som opplevde den trivelige tida». Festivalen ble etablert av Arbeiderpartiet for å skape trivsel og PR rundt Mo. Den ble arrangert mellom 1960–1968 og besto av tivoli, opptredener og prisutdelinger, deriblant kåring av en polarsirkelprinsesse. Fotografier av smellvakre prinsesser på podium foran en festkledd forsamling vitner om at festivalen var en kollektiv begivenhet som samlet befolkningen på tvers av sosiale skillelinjer. Bilder fra festivalen får mange *likes* og blir ledsaget av vittige kommentarer om prinsesser i «miniskjørt, høysåta og nylonstrømpa», men maner også fram følelser og fysiske fornemmelser av en «trivelig stemning» og «det gode været» som Mo alltid var velsignet med når festivalen gikk av stabelen.

Det gamle og det nye Mo

Det deles mange postkort av byen fra ulike tidsperioder. Panoramabildene viser hvordan spredte gårdsklynger og skogsområder gradvis har blitt innlemmet i byområdet og bidratt til en romlig utvidelse av byens grenser. Utvidelsen skyldes ikke bare kommunal ekspropriering av landområder til industri- eller byggetomter, men også nye reguleringsplaner og utbygging av transport- og kommunikasjonssystemet. Ivrige peker ut blokken de vokste

opp i, eller gjenkjenner lekeplasser, butikklokaler eller gater fra barndommen. Spredte glimt fra lek og fritidsaktiviteter gjennom de tre tiårene tyder på at den romlige utvidelsen av byen bidro til å øke befolkningens muligheter for livsutfoldelse, men også at friluftsområdene gradvis ble flyttet lenger ut – og krevde transport. I kombinasjon med eldre fotografier stimulerer postkortene også til refleksjoner om den fysiske utformingen av byen før og etter etableringen av jernverket.

Mo i Rana, 1910. Foto: Mittet & co. AS

Sentrumsområdet var i 1946 dominert av lav trehusbebyggelse av varierende alder. Da jernbanen kom til Mo under den tyske okkupasjonen, bidro togskiner til at bykjernen ble delt i to. Byplanen etter 1946 var å flytte sentrumsområdet til den andre siden av jernbanen og etablere en ny bykjerne med sentrumsfunksjoner. I den prosessen ble Moholmen, som på det tidspunktet hadde forfalt og av mine informanter blir beskrevet som «slum», isolert fra sentrumsutviklingen. Realiseringen av byplanen bidro til at Mo i Rana arkitektonisk endret utseende og fikk en estetisk utforming preget av

funksjonalismen (Slottemo 2007: 319).¹¹ Flere store aktører realiserte sine byggeplaner allerede på 1950-tallet og bidro til en «konsentrasjon av ruvende bygninger» i det nye sentrumsområdet sørøst fra den gamle bykjernen (ibid., s. 318) Etableringen av en ny bykjerne forutsatte sanering av eldre trebebyggelse, noe som ble begrunnet med at det var til «byens egen fordel» (ibid.: 319). Bildene av eldre hus fra «det gamle Mo» vekket nostalgi, men utløser også sinne over at eldre bygninger, som det knyttes sterke minner til, er blitt fortrent av funksjonalistiske servicebygg (skoler, administrasjonsbygg, forretninger), at «romslige tomter har blitt erstattet av leiligheter», og at det «fargerike er blitt erstattet av fæl arkitektur». Lakonisk blir det kommentert at «sammen med Moholmen, Mo kirke (fra 1724) og Mo prestegård er Meyergården det eneste som er igjen av bebyggelsen fra det gamle Mo i Rana».

Mo i Rana sentrum, ca. 1953. Viser Meieriet og fiskebutikken til Magda Hangås og Ole Hansen. Foto: Mittet & Co AS.

¹¹ Slottemo (2007, s. 318) viser til at kun 1 av tettstedets 339 bygninger var på 3 etasjer, hvorav 23 var fra før århundreskiftet og 99 ble reist mellom 1900 og 1919. Mange andre bygninger ble reist i perioden 1927–1939, trolig i forbindelse med jernbaneanleggene på slutten av perioden.

Stimulert av bildeklipp deles sanseinntrykk fra gater, bygninger og butikker som i dag er sanert eller opphørt, som «urmaker Monsen», «gullsmed Johnsen», «kolonial Grotnes» og «fiskehandler Hangås». Fram fra erindringen dukker det opp «bilder» fra hukommelsen av «kåtelattan med chips» fra nedlagte Helmax gatekjøkken eller «svampen med såpe inni» fra BP-stasjonen. Fotografier av magiske gjenstander som «kroneautomaten på Umbukta kafe» og «jukeboksen på Polarkroa» maner i sporadiske glimt fram minner om «trengselen i køen», «røyklukta i lokalet» og «melodiene til Elvis og Cliff».

Meyer vs. «koperativen»

I den aktuelle tidsperioden har en sosialdemokratisk orden blitt etablert, og arbeiderbevegelsen har bygget opp egne samfunnsinstitusjoner, delvis som supplement og delvis som korrektiv til den etablerte samfunnsordenen, slik Slottemo (2007) beskriver det. Blant disse var samvirkelagene. Et fotografi fra 1960-tallet av den juledekorerte gaten mellom Samvirkelaget og Meyergården

Samvirkelaget Mo i Rana. Foto: ukjent

lokker fram følelser av «trivsel» og en spesiell «atmosfære i byen», men fotografiet forteller også noe om spenningene mellom to samfunnsordener etter 1946.

Handelsfamilien Meyer har siden 1800-tallet hatt stor betydning for utviklingen av Mo i Rana, og Meyergården blir fortsatt omtalt som «byens storstue». Det førindustrielle Mo-samfunnet på 1800-tallet var, ifølge Slottemo (2007), et todelt samfunn hovedsakelig bestående av eiendomsløse husmenn og leilendinger og et fåtall handelsfolk og embetsmenn. Handelsvirksomheten som la grunnlaget for Meyers mektige posisjon (og storslåtte livsstil), omfattet alt fra bakeri, slakteri og båtbyggeri til jernvarer, konfeksjon og smie. I tillegg drev familien dampskipsekspedisjon og gjestgiveri – senere hotell. Fotografiet av Samvirkelagets varehus gir et innblikk i hvordan den industrialiserte sosialismen som Arbeiderpartiet var uttrykk for, ble en sentral drivkraft i moderniseringen av Mo i Rana, blant annet gjennom etableringen av en bykjerne med sentrumsfunksjoner. Jeg har tidligere nevnt at L.A. Meyer i 1954 flyttet sin handelsvirksomhet fra Moholmen og åpnet et toppmoderne varehus i det nye sentrumsområdet. I 1958 åpnet Samvirkelaget et tilsvarende varehus i det nye sentrumsområdet som utfordret Meyers mektige posisjon og de sosiale skillelinjene i Mo-samfunnet. Et sanseintrykk som har etterlatt seg et varig spor i mange medlemmers hukommelse, er synet av det elektriske toget som i adventstiden sirkulerte i Meyers opplyste butikkvinduer, og av julenissen som sto oppstilt i Samvirkelagets glassfront. Minnene forteller også noe om spenningen mellom de to samfunnsordenene som manifesterte seg etter at Samvirkelaget utfordret Meyer-familiens handelsmonopol. En av mine informanter husker at det var et imponerende vareutvalg hos begge, men at varene hos Meyer var dyrere og ble sett på som «finere» enn hos «koperativen».

Småbyens flanører

Innleggene på Facebook gir oss sporadiske glimt av det levde livet i perioden Mo i Rana gikk fra å være et lokalsamfunn med en liten bykjerne til en industrikommune med et konsentrert bysentrum og en økende tettbebyggelse. De strukturelle og kulturelle effektene av industrireisningen har stått sentralt i forskningen på Mo-samfunnet, hvor også Arbeiderpartiets sentrale rolle i tilretteleggingen for et velferdssamfunn har blitt behandlet. Jeg har tidligere antydnet at historiske utviklingstrekk som industrialisering og urbanisering lå

til grunn for 1800-tallets makrososiologiske analyser av det moderne samfunnet, og at storbyen ble et uttrykk for mikrovirkningene av industrialiseringen i form av kjedsomhet, varekonsum og fremmedgjøring. I Simmels studier av storbyen ligger det en tvetydighet som etter mitt skjønn kan gjenfinnes i senere studier av urbanisering hvor storbyen på den ene siden framstilles som en forutsetning for personlig frihet og livsutfoldelse – en *polis* – og på den andre siden som utgangspunkt for sosial oppløsning i form av en fremmedgjørende anonymitet – et *Babylon*. Mellom disse finner vi altså småbyen.

For Benjamin dannet en stadig intensivert teknologisk utvikling et bakteppe i analysene av det moderne samfunnets innvirkning på vår mimetiske evne. Jeg har antydnet at Benjamin betraktet reproduksjonsteknologiens inntreden som en trussel mot genuin erfaring fordi gjenstandene kommer nærmere, og at de kan masseproduseres. Filmmediets flimrende serie av enkeltbilder har sjokkvirkninger som sløver sansene og bidrar til auraforfall. Framstillingen Benjamin gir av teknikken bak hans egen samtids nye medier (film, foto), er ikke entydig negativ. Fotografiet har for Benjamin den egenskapen at det lar oss stoppe opp ved gjenstander og oppdage skjulte detaljer. Fototeknikken gjør oss også i stand til å isolere, analysere og dermed oppdage sider ved vårt hverdagslige liv, blant annet gester og kroppslige bevegelser, som tidligere bare fløt ubemerket forbi. Fotografiet kan framheve aspekter ved originalen som er utilgjengelige for det menneskelige øyet. Og bare tilgjengelig for en linse som kan stilles i en vilkårlig valgt vinkel, eller ved hjelp av bestemte metoder som forstørrelse eller eksponeringstid som rett og slett unndrar seg den naturlige optikken (Benjamin 1936/2014: 255).

For Benjamin har (stum)filmen kort sagt gjort det mulig å oppdage hvordan det moderne industrisamfunnets fragmentering avtegrer seg på kroppen og helt inn i hverdagslivet og det vanemessige i vår adferd (Andersen, 2017). Konkret viser han til hvordan Charlie Chaplins rykkevise ganglag og mekaniske gester reflekterer samtidens eksistensvilkår. Filmene mimer så å si erfaringen av det moderne samfunnets fragmentering, slik at vi – som betraktere – blir bevisst på samfunnets fremmedgjørende virkninger på oss selv. For Benjamin skyldes filmenes popularitet først og fremst at publikum kjenner seg igjen i dem. Spørsmålet er om moderne formidlingsteknologier, herunder sosiale medier, kan gi vår mimetiske evne en ny skolering.

Om å lese byen som «tekst»

Framveksten av digitale produksjonsteknikker og formidlingsteknologier har utvilsomt forsterket endringene som Benjamin tidlig identifiserte. Sosiale medier har utfordret skillelinjene som har gitt kunsten en egen eksistensberettigelse (f.eks. original vs. kopi), men sosiale medier har også muliggjort nye estetiske praksiser, noe Eliassen (2022) kaller «hverdagslivets estetikk». På den aktuelle Facebook-siden deles minner fra hverdagen gjennom tre tiår. I strømmen av «bildeklipp» og beretninger flettes minner fra skolehverdagen og fritiden sammen med filosofiske betraktninger om oppvekstens samlingssteder, bygninger og gjenstander. Langt på vei har Facebook-siden gitt medlemmene en mulighet – i rollen som flanører – til å dvele ved gjenstander som i dag er forsvunnet eller i ferd med å forsvinne, og å oppdage detaljer som tidligere var skjult i det hverdagslige og vante. Av kommentarene å dømme stimulerer innleggene forestillingsevnen hos medlemmene, men bidrar også til å utløse ufrivillige minner hvor følelser, kroppslige fornemmelser og sanseintrykk fra gatene, butikkene eller gjenstandene kommer tilbake.

I likhet med Laila Stiens (1994) barndomsskildring fra egen oppvekst på Mo gir Facebook-siden et innblikk i erfaringer som innenfor barnets hverdagslige livsverden framsto som meningsfulle. Et sentralt poeng hos Benjamin er at slike hverdagserfaringer ikke kan reduseres til subjektive opplevelser eller vanemessige trivialiteter, men at de rommer noe helt vesentlig (Krogh 2017). Fordi hverdagserfaringer er knyttet til det kroppslige, har de etterlatt seg spor i minnet som ufrivillig – ofte i plutselige glimt – kan vekkes til live ved hjelp av lyd eller bilde. I motsetning til minner som dukker opp fra hukommelsen når vi prøver å huske dem, er slike ufrivillige minner «flashbacks» eller visuelle representasjoner – etterligninger – av tidligere erfaringer.¹² Slike «flashbacks» kan innfanges og erkjennes i det Benjamin beskriver som «tankebilder» (*Denkbilder*).¹³ For Benjamin avdekker tilstedeværelsen av slike «tankebilder» et betydningssjikt i vårt forhold til tingene som det moderne (vare-)samfunnet har fremmedgjort oss for, men som altså

12 Benjamin opererer riktignok ikke med et tydelig skille mellom frivillige og ufrivillige minner, et skille som særlig er kjent gjennom Marcel Prousts *På sporet av den tapte tid*, som Benjamin (1991) også drøfter. Istedenfor ufrivillige minner bruker Benjamin begrepet «Eingedenken» som gjerne blir oversatt til «ihukommelse». Ifølge Andersen (2017) kan den mimetiske evnen forstås som en form for erindring eller *ihukommelse*.

13 Tankebilder kan altså ikke reduseres til illusjoner eller illustrasjoner av erfaringer, men er derimot etterligninger av erfaringer. Disse beskrives som å befinne seg i grenselandet for det bevisste, og inspirasjonen fra Freud er noe spesielt Andersen (2014, s. 254) legger vekt på.

ikke er gått tapt (Andersen 2017: 83). Slik sett gir også sosiale medier vår mimetiske evne en ny skolering.

For Benjamin har slike tanke- og erindringsbilder også et forandringspotensial. Fordi hverdagserfaringer er historiske erfaringer – «tidskapsler» farget av bestemte vilkår – gjør de også fortiden synlig for oss.¹⁴ Ved å «tvinge» medlemmene inn i flanørens rolle blir den enkelte eksponert for ting som kan vekke en plutselig gjenkjennelse. Gjenkjennelser kan fastholdes i et tankebilde som kan åpne for en annen erkjennelse av fortiden enn den historiefortellinger eller vitenskapen har fastlagt. Det blir kort sagt mulig å «tyde» virkninger av industrialiseringen og urbaniseringen som er blitt oversett eller fortrent, nemlig virkningene på den enkeltes adferdsmønster og erfaringsmuligheter.¹⁵ Gjenkjennelsen kan med andre ord fortelle oss noe om de underliggende strukturene som organiserte hverdagslivet, og at det tilvante er en tilsløring som krever bearbeidelse, slik Krogh (2017) uttrykker det. Et nærliggende spørsmål er hvilken funksjon fotografier av historiske gjenstander har, for eksempel fotografiet av torgpaviljongen fra 1904 som kapittelet ble innledet med. Fotografier av eldre gjenstander har åpenbart en historisk verdi som dokumentasjon på Mo i Ranas fortid og kan tjene som vitnesbyrd over byens arkitektoniske forandringer. Men fotografier av slike historiske gjenstander har også en opplevelseskvalitet som Benjamin kaller «originalgjenstanders *aura*». Slike gjenstander illuderer, slik Johansen (2009: 208–209) beskriver det, en «oppheving av tid og historie» og gir oss «fortidens liv i nåtidens form». Den *aura* som omslutter torgpaviljongen, gir oss altså en fornemmelse av å komme i berøring med en tid som er gått tapt.

Mønsterbyen Mo i Rana

Torgpaviljongen på Moholmen fra 1904 var ikke inkludert i etterkrigstidens byplaner og ble etter hvert revet. Bakgrunnen var nye reguleringsplaner og infrastrukturelle endringer tilpasset Jernverkets behov. Jeg har nevnt hvordan

14 Viser til Krogh (2017). Benjamin opererer med det Krogh (s. 187), med henvisning til Benjamins (1929/2014) essay om surrealismen, beskriver som en «dialektisk optikk» hvor det antas at «vi både kan tale om en bestemt form for erfaring—hverdagens erfaring—og at vi kan erkjenne de historisk spesifikke vilkårene for en slik erfaring».

15 Kvande (1997, s. 153) er eksempelvis inne på hvorfor lek er noe nesten alle utelukkende assosierer med aktiviteter utendørs. «Mange skiftarbeidarar budde i blokk, der manglande isolasjon og leikande ungar gjorde det vanskeleg å kvila ut mellom skifta.»

etableringen av jernverket bidro til å raskt forvandle Mo i Rana fra et bygdesamfunn til en industriell småby. I motsetning til andre nordnorske småbyer som fikk et tungt preg av gjenreisningsarkitektur, var den industrialiserte småbyen Mo i Rana framskrittets flaggskip og skulle bygges etter moderne byplanprinsipper til å bli en klasseløs mikrometropol med en tydelig funksjonsdeling. Facebooks «billedsamling» indikerer at estetiske hensyn, gatebildets dynamikk eller befolkningens førlighet var underordnet politiske krav om nytte og funksjonalitet. På Facebook inviteres medlemmene til å slentre gjennom byen, stoppe opp og dvele ved minner fra en turbulent tidsperiode. I delte minner blir den enkelte oppmerksom på hus, gateløp eller gjenstander som i dag er forsvunnet, men også bevisst om sitt nære forhold til tingene i følelser og sanselige opplevelser som glimtvis vender tilbake. Gjenkjennelsen av steder eller tapte gjenstander aktiverer minnet, men «tankebildene» kan også bidra til en bevissthet om at bygninger eller gjenstander av betydning for den enkeltes sosiale tilhørighet har blitt redusert til «ting» løsrevet fra sin sammenheng, og som dermed har latt seg sanere eller fortrenge til fordel for industriens behov. Å flanere gjør det mulig å «tyde» skjulte eller oversette sider ved industrialiseringen som medlemmene tidligere ikke har hatt tilgang til fordi det var del av det vante hverdagslivet. I minner om bygninger, landskapet og materielle gjenstander er det også mulig å finne spor fra sedimenterte lag av ulike byplanleggeres ideer om utformingen av Mo i Rana til en moderne småby.

Etterkrigstidens byplaner (etter akse- og rutenettprinsippet) ble utarbeidet av arkitekt Preben Krag og tok utgangspunkt i Sverre Pedersens reguleringsplaner fra 1923 om å etablere et nytt sentrum og å adskille industriområder og boligområder (Rustad 2009). Den internasjonalt orienterte Sverre Pedersen var inspirert av Ebenezer Howards planleggingsprinsipper for de engelske hagebyene, med veier lagt etter terrenget, et lite bysenter, åpne plasser og parkanlegg mellom boligområdene, hovedsakelig bestående av bygninger med tre etasjer og villaer (Thomassen 1996; Akkerman 2020). Hagebyen skulle være en slags syntese mellom storbyens og landsbygdas egenskaper, og planene representerte en form for «urban rasjonalisme» forankret i nyklassiske prinsipper om symmetri, harmoni og balanse (King 2013; Akkerman 2020). Av estetiske hensyn ble sentrumsaksen lagt fra jernbanestasjonen og ut mot et planlagt parkanlegg i et skogsterreng på heia. Hovedgaten med moderne forretninger skulle gå fra jernbanestasjonen og ut mot kirken.

Under andre verdenskrig kom jernbanen til Mo, og i 1946 vedtok Stortinget å legge Jernverket i Sverre Pedersens planlagte bypark. Befolkningsveksten utløste et prekært behov for boliger, og Preben Krag fikk oppdraget med å legge til rette for at Mo skulle bli en moderne industriby. Jernverket var på det tidspunktet i gang med oppføring av boliger for sine arbeidere og funksjonærer, mens Rana kommune holdt fast i visjonen om å etablere en «mønsterby», som Thomassen (1996) hevder var vagt formulert ut fra Pedersens hagebyprinsipper. I tråd med Pedersens planer la også Krag opp til villabebyggelse. Likviditetsproblemer i kommunen og manglende statlig involvering i byplanarbeidet førte kommunen inn i et tettere samarbeid med jernverket, noe som la bestemte føringer på det videre arbeidet. Jernverkets planer om «Stjerneblokkene» på Langmoheia, beskrives av Thomassen (1996) som en utløsende faktor for kommunens beslutning om å la Pedersens «klasseløse villa-utopi» vike for høyhus og tettere befolkningskonsentrasjon. Jernverkets klassedelte boligbygging skulle etter hvert få sosiale konsekvenser (Linne Eriksen 1970).

I 1948 fikk Preben Krag på oppfordring fra jernverksledelsen oppdraget med å utvikle en revidert byplan. Sverre Pedersens ideer om en balanse mellom villabebyggelse plassert i landskapet og en sentrumsbebyggelse med rektangulære kvartal og akser skulle videreføres, men nå med en vesentlig endring om å funksjonelt dele byen i soner. Planen var å etablere to senterområder, hvor det eksisterende senteret skulle suppleres med en «soveby» på Selfors. Sentrumsaksen fra fjorden skulle ikke lenger gå fra jernbanestasjonen og i retning kirken, men mot det planlagte flerfunksjonelle rådhusanlegget (Rustad 2009; Thomassen 1996).

Sosialdemokratisk mikropolis

Planleggingen av rådhuset var allerede i gang på 1950-tallet, og det ble avholdt en storstilt arkitektkonkurranse. Konkurransesprogrammet ga en introduksjon til Mo, skisserte den forventende befolkningsveksten og forklarte tomtas plassering i landskapet. Mo i Ranas fortid ble forbigått i taushet. Tomtas plassering i forhold til omkringliggende bygninger ble heller ikke tillagt vekt. Det var kun bygninger av infrastrukturell betydning for rådhuset (rutebilstasjon, jernbanestasjon, post- og telegraf) som det skulle tas hensyn til, ikke bygninger fra «gamle Mo» som, ifølge Rustad (2009), var av stor betydning for byens

identitet, deriblant losjebygningen og Meyergården hotell og restaurant og andre «private» organisasjoners byggverk.

Mens Sverre Pedersens «hagebyplaner» var forankret i Ebenezer Howards sosiale visjoner om oppheving av klasseskiller og allmenn bedring av hygieniske forhold (Thomassen 1996), var den nye visjonen å skape en sosialdemokratisk mikropolis – altså en urban møteplass og positive opplevelser. Målet var å gjøre Mo i Rana til en by hvor idealer om fellesskap på tvers av klasseskiller og en byvekst basert på moderne planleggingstanker med funksjonsdeling, lys og luft skulle settes ut i praksis. Konkret skulle rådhuset ha en «funksjonskompleksitet som [...] favnet det brede lag av befolkningen» (Haugdal 2007: 68) ved å romme kulturelle institusjoner som samfunnshus (med teaterfunksjoner), kino og bibliotek. Bygget, som dannet et helt kvartal og en rådhusplass, skulle i sin monumentalitet gi byen

Rådhuset i Mo i Rana, 1970-tallet. Foto: Nasjonalbiblioteket.

«et hjerte» etter modell av gamle byers offentlige møteplasser (ibid.: 70).¹⁶ Forholdet til eksisterende og omkringliggende bygninger ble helt utelatt. Endringen av sentrumsaksen medførte et nytt blikkfang mot det multifunksjonelle rådhuset og signaliserte, slik Rustad (2009: 125) uttrykker det, «monumentalitet og et slags hierarki der fellesskap i form av den offentlige rådhusplassen, symbolet på et demokratisk styresett og maktforhold, var det som ble satt høyest».

Avslutning

I Benjamins tolkningsunivers er flanøren en tegntyder, en som «leser byen som tekst» (Reinton 2017; Weber 2008). Benjamins refleksjoner om flanøren inngår i et større filosofisk prosjekt om å etablere en ny teori om erfaring som henter næring fra hans skrifter om storbyer og den urbane erfaringen. Disse innledes med barndomserindringer fra oppveksten i Berlin og ender i *Passasjeverket* om Paris (Caygill 1998). *Enveiskjørt gate* er slik sett et eksempel på hvordan sanselige erfaringer av gjenstander danner spor i hukommelsen som glimtvis kan dukke opp i minnet og erkjennes gjennom tankebilder. I minner som vekkes til live, blir det altså mulig å komme til en annen erkjennelse av byen enn den «tingliggjorte» som ofte ligger til grunn for byplaner, en erkjennelse hvor hovedpremisset er at det urbane rommet er noe som dynamisk og kontinuerlig skapes (Akkerman 2019).

Framveksten av sosiale medier har skapt muligheter for nye estetiske praksiser. Mimresider på sosiale medier har gitt småbyens befolkning – i rollen som flanører – en mulighet til å gjenerobre tapte erfaringer fra fortiden gjennom å dvele ved materielle gjenstander eller hendelser i fotografier og beretninger. Minnene som manes fram fra hukommelsen, danner en samling av tanke- og erindringsbilder som kan utfordre det etablerte eller offisielle bildet av Mo i Ranas industrihistorie. Beretninger om byen som finnes nedfelt i forskning og historiebøker, bygger gjerne på rekonstruksjoner av minner nedfelt i hukommelsen. Til forskjell fra det frivillige minnet er følelser og kroppslige fornemmelser involvert i det ufrivillige minnet. Minnene oppstår

16 I sin avhandling om fire monumentalbygg fra Nord-Norge drøfter Haugdal (2007) rådhuset i Mo som en iverksettelse av et moderne monumentalitetskonsept ut fra tre forhold: bygningens rolle som fysisk og institusjonelt sentrum i byen, herunder forsøket på å danne en plass og et offentlig rom for fellesskapet, dernest det sterke sanse- og erfaringsforholdet mellom bygning og brukere og også bygningens evne til representasjon av fellesskapet og tiden.

gjennom sansene, men vår forestillingsevne spiller med i frambringelsen av minnebilder. Den avgjørende forskjellen ved bilder som dukker opp gjennom det ufrivillige minnet, er, som Benjamin hevder, at disse har aura. «Å erfare et fenomens aura betyr å forlene det med evnen til å se tilbake» (Benjamin 1991: 326–327).

Jeg har vært inne på at *Enveiskjørt gate* kan tolkes på flere måter. Teksten er arrangert som en vandring nedover en bygate med undertitler som leder oss rundt blant byens typiske «tegn». Den nærmest filmatiske sammenblandingen av «klipp» fra hverdagen kan som antydnet betraktes som noe *mer* enn opp-tegnelser av hverdagserfaringer. I tråd med surrealismens politiske intensjoner for kunsten kan sammenblandingen av klipp – montasjen – betraktes som et forsøk på å «la de skjulte kreftene og strukturene som organiserer hverdagen, men som til vanlig tilsløres av vanen, tre fram som synlig og lesbare» (Krogh 2007: 205).¹⁷ I synliggjøringen av slike hverdagslige erfaringer ligger det altså en mulighet til å aktualisere det potensial som ligger i slike erfaringer – i form av praktisk handling. I 2004 tok Rana kommune i samarbeid med frivillige initiativ til å bygge opp en kopi av den gamle torgpaviljongen fra 1904 etter gamle fotografier fra museet. Foranledningen var statlige overføringer til oppussing av Ranas tusenårssted Moholmen.

¹⁷ *Enveiskjørt gate* har eksempelvis blitt lest som en marxistisk kritikk av kapitalismens sosiale betingelser, som illustrerer hvordan sosiale relasjoner er blitt redusert til relasjoner mellom ting (Krogh 2007).

Referanser

- Akkerman, A. (2019). *Philosophical Urbanism: Lineages in Mind-Environmental Patterns*. Springer International Publishing AG. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-29085-6>
- Andersen, D.T. (2017). Erfaring og mimesis. Et redningsmotiv i Walter Benjamins filosofi. *Agora*, 35(2–3), 64–90. <https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1571-2017-02-03-04>
- Andersen, D.T. (2014). Ihukommelsens øyeblikk. Bildenes plass i Benjamins erfaringsfilosofi. *Agora*, 32(1–2), 252–268. <https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1571-2014-01-02-17>
- Bale, K. (1998). Allegoriens tveetydighet. En konfrontasjon mellom Benjamin og Baudelaire. *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift*, 1(2).
- Benjamin, W. (1929/2014). Flanørens gjenkomst. Om Franz Hassels Spazieren in Berlin. I Linneberg, A. og J. Sund (red.), *Walter Benjamin. Skrifter i utvalg. Bind 1*. Bokklubbens kulturbibliotek. Vidarforlaget. ISBN: 9788252583984
- Benjamin, W. (1929/2014). Surrealismen I Linneberg, A. og J. Sund (red.), *Walter Benjamin. Skrifter i utvalg. Bind 1*. Bokklubbens kulturbibliotek. Vidarforlaget. ISBN: 9788252583984
- Benjamin, W. (1933/1986). On the Mimetic Faculty. I Demetz, P. (red.), *Walter Benjamin. Reflections: Essays, Aphorisms, Autobiographical writings*, 333–336. New York: Schocken Books
- Benjamin, W. (1936/2014). Kunsten i reproduksjonsalderen. I Linneberg, A. og J. Sund (red.), *Walter Benjamin. Skrifter i utvalg. Bind 1*. Bokklubbens kulturbibliotek. Vidarforlaget. ISBN: 9788252583984
- Benjamin, W. (1936/2014). Fortelleren – betraktninger over Nikolaj Leskovs verk. I Linneberg, A. og J. Sund (red.), *Walter Benjamin. Skrifter i utvalg. Bind 1*. Bokklubbens kulturbibliotek. Vidarforlaget. ISBN: 9788252583984
- Benjamin, W. (1950/2000). *Enveiskjørt gate*. Oslo: Aschehoug & Co.
- Benjamin, W. (1991). Om noen motiver hos Baudelaire. I Kittang, A., A. Linneberg, A. Melberg og H.S. Hanssen, *Moderne litteraturteori*. Universitetsforlaget. 1. utg.
- Berg, P.O. (1965). Ringvirkninger av ny storindustri. Utviklingen i næringsliv og bosetting i Årdal og Mo i Rana med omliggende distrikter etter 1946. *Distriktenes utbyggingsfond*, nr. 1.
- Bergdoll, B. (2000). *European Architecture 1750–1989*. Oxford University Press.
- Bjørnhaug, I.K. (2005). *Vi laga stålet: Jernverksklubben i Mo i Rana 50 år*.
- Buvik, P. (1996). *Poesiens skandale*. Pax Forlag. ISBN: 8253018061
- Børresen, A.K. (1995). Drømmer av stål. A/S Norsk Jernverk fra 1940-årene til 1970-årene. *Skriftserie fra historisk institutt*, nr. 10. Historisk institutt, Universitetet i Trondheim.
- Caygill, H. (2020). *Walter Benjamin: The Color of Experience*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003070849>. Taylor and Francis Group.

- Daling, U.K. (1995). Ei søge om eit statsføretak: Norsk koksverk A/S 1960. Universitetet i Trondheim, Historisk institutt, nr. 12, 263 s. *Rapport Mo i Rana-prosjektet, nr. 10: Drøm, stål og virkelighet*. Mo i Rana, 1946–1990.
- Durkheim, E. (1893/2013). *The Division of Labor in Society*. Digireads.Com: Annotated edition.
- Ellefsen, K.O. (2013). 'Rett til byen' – et essay om norsk nyliberal planleggingspraksis. *Plan, Tidsskrift for samfunnsplanlegging, regional- og byutvikling*, 4(5), 16–23. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3045-2013-04-05-04>
- Featherstone, M. (1998). The Flâneur, the City and Virtual Public Life. *Urban Studies*, 35(5), 909–925. <https://doi.org/10.1080/0042098984619>
- Foster, H., R. Krauss, Y.A. Bois, B.H.D. Buchloh og D. Joselit (2016). *Art Since 1900. Modernism, Antimodernism, Postmodernism*. Thames & Hudson Ltd.
- Grotnes, O. (1975). *Det Gamle Rana*. Rana Museum- og Historikerlag. Orkanger: Runa Forlag.
- Gøthe, O.C. (1994). *Norsk Jernverk 1946–1988: Fra tro til fall*. Schibsted.
- Haugdal, E.K. (2007). *Ny monumentalitet. Fire bygg i Nord-Norge og teorier om monumentalitet mellom 1960 og 2000*. Doktoravhandling. Institutt for kultur og litteratur, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Tromsø.
- Jacobsen, T. (1988). *Smeltedigelen. Den dramatiske historien om jernverksbyen Mo i Rana*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Jensen, R.H. (2013). Planleggerprofesjonens utvikling gjennom de siste hundre år. *Plan*, 45(4–5), 6–15. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3045-2013-04-05-03>
- Johansen, A. (2009). Fotografiet og den tapte tid. *Norsk Medietidsskrift*, 16(3), 204–228 <https://doi.org/10.18261/ISSN0805-9535-2009-03-02>
- Karp, D., Stone, G., Yoels, W., Stone, G. P., Yoels, W. C., & Dempsey, N. P. (2015). *Being Urban: A Sociology of City Life* (Third edition.). ABC-CLIO. <https://doi.org/10.5040/9798400617461>
- King, K. (2013). Jane Jacobs and 'The Need for Aged Buildings': Neighbourhood Historical Development Pace and Community Social Relations. *Urban Studies*, 50(12), 2407–2424. <https://doi.org/10.1177/0042098013477698>
- Kokkvoll, A. (1982). Hovedtrekk i arbeiderbevegelsens kulturstrev. *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie*, 1.
- Krogh, M.L. (2017). Walter Benjamin og hverdagens bilder. *Agora*, 35(2-3), 186–206. <https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1571-2017-02-03-08>
- Kvande, L. (1995). Frå arbeidarvern til arbeidsmiljø. Utfordringer og tiltak ved A/S Norsk Jernverk 1955–1975. *Rapport nr. 6. Mo i Rana-prosjektet*. Arbeiderhistorie.
- Lin, J. og Mele, C. (red.) (2013). *The Urban Sociology Reader*. Taylor & Francis Group.
- Linné Eriksen, T. (1970). *Rapport fra Rana*. Gyldendal Norsk Forlag.
- MacPhee, G. (2002). *The Architecture of the Visible: Technology and Urban Visual Culture* (1. utg.). London: Bloomsbury Publishing.

- Maurseth, P. (2003). Introduksjon. I Maurseth, P., H.W. Andersen og A.K. Børresen (red.) (2003), *Jernverk og samfunnsendring: tretten bidrag til historien om jernverket og Mo i Rana. Skriftserien fra Institutt for historiske og klassiske fag, nr. 40*. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 71–77.
- Myrbakk, S.-A. (1996). *50 år med Mo og Omegn Boligbyggelag*. Mo og Omegn Boligbyggelag. Mo: Boligbyggelaget. ISBN: 8299407400
- Nisbet, R. (1966). *The Sociological Tradition*. Basic Books.
- Olstad, F. (2002). Einar Gerhardsen og tidens tale. *Nytt Norsk Tidsskrift*, 19(3), 288–299. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-3053-2002-03-03>
- Perniola, M. (1977). L'aliénation artistique. *Inédit*, 10/18. Paris.
- Reinton, R. (2017). Å tenke dikterisk. Om lesning og skriving hos Walter Benjamin. *Agora*, 35(2–3), 35–63.
- Rustad, R. (2009). *Hva er tidsmessig arkitektur. En undersøkelse av arkitektenes diskursive rammer gjennom tre arkitektkonkurranser og tre tidssnitt*. Dr.-avhandling, Fakultet for arkitektur og billedkunst, NTNU.
- Slottemo, H.G. (2007). *Malm, makt og mennesker. Ranas historie 1890–2005*. Rana Historikerlag.
- Slottemo, H.G. (2009). Støv, skitt og sot – et arbeidshistorisk blikk på kjønn og kulturelle grenser. Del II. *Årbok for Helgeland*, 40. utg., 159–169. ISBN: 978-82-90148-02-2
- Stien, L. (1994). Mo i knean, Mo i sjela, Mo i Rana. I M.A. Hauan, *Nordnorsk kulturhistorie 2. Det mangfoldige folket*. Gyldendal Norsk Forlag, s. 162–169.
- Thomassen, Ø. (1996). Mo i Rana – forestillinger om mønsterbyen ca. 1900–1950. *Årbok for Rana*, 29(1996), 139–159
- Tjønndal, A. og Fylling, I. (2021). *Digitale forskningsmetoder*. Cappelen Damm Akademisk.
- Weber, S. og Benjamin, W. (2008). *Benjamin's Abilities*. Harvard University Press.
- Weigel, S. (1996). *Body-and Image-Space. Rereading Walter Benjamin*. London og New York: Routledge.
- Williams, R. (1973). *The Country and the City*. London: Chatto and Windus.
- Øyen, Ø. (1958). Jernverksbyen tar form. Et økologisk studium av Mo i Rana pr. 1950. *Mo-Stensil*, nr. 8. Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.

KAPITTEL 8

SAMSKAPING I ET SMÅBYPERSPEKTIV: REALISERING AV FRITIDSERKLÆRINGEN

Jannita Olvik

Innledning

Nasjonale føringer understreker behovet for nye samarbeidsformer i møte med sammensatte utfordringer blant barn og unge (Regjeringen 2020). De peker på samskaping som modell for samarbeidet, der offentlige aktører og frivillige organisasjoner skal dele kunnskap og ressurser for å nå gitte målsettinger (Kulturdepartementet 2020–2021). Videre vil forutsetningene for å realisere samskaping i praksis variere fra sted til sted, da ulike kontekster gir ulike vilkår. Samskaping viser til en arbeidsform der relasjonene er tettere enn det som er vanlig i tradisjonelt samarbeid (Ansell & Torfing 2021). Dette kan igjen føre til antakelser om at samskaping vil være lettere å realisere innenfor rammene av mindre lokalsamfunn og småbyer enn i større byer. Småbyers avgrensede geografi og sosiale sfærer bidrar til at mennesker møter hverandre oftere. At enkeltpersoner har kjennskap til hverandre fra ulike arenaer, og gjerne kryssende relasjoner knyttet til arbeid og fritid, kan påvirke samarbeidet som skal finne sted. Litteraturen argumenterer imidlertid også for at begrenset kapasitet i slike kommuneorganisasjoner kan gjøre det utfordrende

å gjennomføre samskapingsprosesser, selv om det kanskje er nettopp her at behovet er størst (Vedeld 2022).

Erfaringer fra praksis og forskning tilsier at tverrsektorielt samarbeid er krevende (Bryson et al. 2015; Hansen et al. 2020). Samtidig som det er forventet at lokale myndigheter og frivillige organisasjoner samarbeider for å dempe konsekvensene av sammensatte samfunnsutfordringer, påvirkes relasjonene mellom aktørene av kryssende og til dels motstridende styringslogikker innen offentlig sektor (Andersen et al. 2020). Disse logikkene har ulike normer og retningslinjer for hvordan kommuneorganisasjonene skal forholde seg til sivilsamfunnsaktører, som igjen kan vanskeliggjøre samhandlingen (Torfinng et al. 2022). Samarbeidet finner altså sted i krysspreset mellom ulike styringslogikker som kommer til uttrykk gjennom lokale myndigheters roller overfor frivilligheten (Hansen et al. 2020; Holand & Ellingsen 2023; Pestoff, 2018; Tortzen, 2019). På den andre siden pekes det på muligheten for å kombinere samskaping med elementer fra de ulike logikkene, og at dette kan styrke utviklingen av offentlig styring og organisering (Carstensen et al. 2023; Røiseland et al. 2024).

Så langt er det flest studier av samskaping gjennom konseptuelle og teoretiske perspektiver, og forskere etterspør studier av hvordan samskaping og ulike former for samarbeid praktiseres innenfor ulike kontekster (Breimo & Anvik 2022; Røiseland et al. 2024). Formålet med dette kapittelet er å drøfte vilkår for samskaping mellom offentlig og frivillig sektor i norske småbyer. På bakgrunn av det som beskrives ovenfor, diskuterer kapittelet: *Hva er det som fremmer og hemmer samskaping i småbyer?* Studien tar for seg et eksempel fra en nordnorsk småby, der kommuneorganisasjon og frivillighet samarbeider om å realisere Fritidserklæringen, som slår fast at alle barn og unge skal ha like muligheter til å delta jevnlig i fritidsaktiviteter sammen med andre. Sammen med ungdommene har aktørene utviklet og iverksatt ulike tiltak for å nå disse målene.

Kapittelet undersøker hvordan de frivillige opplever møter med kommuneorganisasjonen, og hvordan lokale myndigheters roller påvirker forutsetningene for samskaping. Studien har et kvalitativt design og er basert på data fra intervjuer med kommunalt ansatte og representanter fra frivilligheten samt observasjoner av møter mellom aktørene. Analysene bygger på perspektiver på samskaping og styringslogikker, som vil utgjøre grunnlaget for diskusjonen som følger. I konklusjonen reflekterer jeg over betydningen av studiens funn og småbyer som ramme for samskaping. Først åpner kapittelet med en redegjørelse av studiens bakgrunn og empiriske kontekst.

Bakgrunn og empirisk kontekst

Utenforskap blant barn og unge er en sammensatt utfordring som har store sosiale og samfunnsøkonomiske konsekvenser, og står derfor høyt på den nasjonale politiske agendaen, der problemene krever tidlige og tverrsektorielle tiltak (Hansen et al. 2019). Nasjonale og lokale myndigheter har vært kritisert for å ikke gjøre nok for utsatte barn og unge (Riksrevisjonen 2014), og som et av flere tiltak gikk regjeringen, KS og en rekke av de nasjonale frivillige organisasjonene sammen om å etablere et felles mål gjennom signeringen av Fritidserklæringen i 2016 (Regjeringen 2016). Målet er at alle barn og unge skal ha like muligheter til å delta i fritidsaktiviteter, der behovet for lokalt samarbeid og lokale løsninger vektlegges. Videre er det opp til hvert enkelt lokalsamfunn å tilpasse tilnærmingene for å realisere erklæringen etter forutsetninger og behov.

Det er lange tradisjoner for samhandling mellom offentlig og frivillig sektor i Norge. Mange av de offentlige tilbudene vi har i dag er utviklet gjennom sivilsamfunnets initiativ og organisasjoners engasjement, slik som for eksempel barnehage, skole og eldreomsorg (Trætteberg et al. 2020). Etter at velferdsstaten tok over mange av disse oppgavene fra 1970-årene, ble frivillige organisasjoner innlemmet i overordnet politikk, for så å skilles ut som en egen sektor fra 1980-årene (Eimhjellen, 2012). Idrett og barne- og ungdomsarbeidet som ble integrert i den nye kulturpolitikken rundt 1970, ble også påvirket av høyrebølgen, og ansvar for blant annet kultur og idrett ble delegert til lokale nettverk og organisasjoner (Arnesen & Sivesind 2017).

Selv om kommuneorganisasjonene har relativt stor frihet til å utforme kultur- og fritidstilbud for barn og unge, befinner de seg i en krevende posisjon. De møter økte forventninger om effektive tjenester fra nasjonale myndigheter og innbyggere, samtidig som det strammes inn på økonomiske ressurser. Oppgaver og ansvar endres etter stadige reformprosesser, og muligheten for styring og ledelse påvirkes av maktspredning, forhandlinger og konflikter (Haukelien 2023). Fritidsaktiviteter inkluderes ikke i kommunenes lovpålagte tjenester og er i stor grad avhengig av frivillige organisasjoner. De frivillige organisasjonene er selvstendige, og verken nasjonale eller lokale myndigheter har mulighet til å direkte pålegge dem oppgaver. Lokale myndigheters handlingsrom overfor barn og unges kultur- og fritidsarenaer befinner seg dermed mellom nasjonale føringer og lokal praksis, noe som stiller krav til kommunenes organisering av samarbeid og koordinering på tvers av sektorer. Dette gjelder særlig for

mindre kommuneorganisasjoner med begrenset administrasjon (Hylland & Haugsevje 2023; Myksvoll et al. 2023)

Denne studien er gjennomført i en typisk småby karakterisert av relativt tette bånd i et lite lokalsamfunn – heretter kalt Lilleby. I tillegg til at kommuneorganisasjonen er en stor arbeidsgiver, finnes det også et par større hjørnesteinsbedrifter som har mange arbeidstakere. Det private næringslivet blir ansett som en betydelig støttespiller for frivilligheten og bidrar ofte i form av finansiering av tiltak og prosjekter. Til sammen utgjør disse sentrale aktører i lokalsamfunnet. Lilleby kan skilte med en mangfoldig frivillig sektor, og det er en rekke lag og foreninger som driver med ulike aktiviteter rettet mot målgrupper i alle aldre og kategorier. Spesielt er det en lokal paraplyorganisasjon som organiserer aktiviteter for barn og unge, og denne drives av flere engasjerte frivillige. Videre har Lilleby en ungdomsklubb som også er sentral, som driftes over offentlige budsjetter. Kommuneorganisasjonen i Lilleby har imidlertid betydelige økonomiske utfordringer og har dermed gått på sparebluss over flere år. Dette har påvirket alle de ovennevnte aktørene.

For noen år siden ble det gjennomført en ALLEMED-dugnad i Lilleby. ALLEMED er et nasjonalt verktøy og en modell for samarbeid på tvers i lokalsamfunnene og ble utviklet for å bidra til realisering av Fritidserklæringen (ALLEMED 2022). En kommunalt ansatt koordinerte møtet i Lilleby, der også ALLEMED-sekretariatet deltok og bistod med å organisere dugnaden. Lokalt hadde de forberedt ungdommene i forkant gjennom å arrangere en egen workshop i samarbeid med ungdomsrådet. Deretter deltok disse på dugnaden sammen med representanter fra kommuneorganisasjonen og de lokale frivillige organisasjonene. Under dette møtet ble de enige om tre konkrete tiltak de ønsket å realisere i lokalsamfunnet. Disse var utarbeidet og presentert av ungdommene selv, og det handlet om å skape aktivitet og bygge ned barrierer for deltakelse. I tråd med ALLEMEDs arbeidsmodell ble de enige der og da om hvem som skulle ta ansvar for hva, og hvordan de skulle gå frem. Det ble satt ned arbeidsgrupper for de ulike tiltakene, og i dag er to av disse realiserte.

Det ene tiltaket har resultert i utbygging av et utendørs aktivitetsområde. Her har en sentral forening tatt regien over fremdriften, og med støtte fra lokalt næringsliv og andre frivillige organisasjoner har de etablert et aktivitetsanlegg som er åpent for alle. Det har vært et omfattende engasjement i lokalsamfunnet, og mange frivillige har vært i sving gjennom et stort antall

timer med dugnad. Planleggingen av tiltaket har krevd noe samhandling med kommuneorganisasjonen, blant annet har det vært søkt om nødvendige tillatelser i forbindelse med festing av utstyr på området.

Det andre tiltaket deltakerne har realisert i etterkant av ALLEMED-dugna- den, handler om etablering av en månedlig møteplass for barn og unge mellom null og atten år. Gjennom ettermiddagen og kvelden er det både organiserte idrettsaktiviteter og fri lek, andre typer spill og kafé. Ungdomsklubben bidrar og stiller med frivillige, og foreldre og representanter fra lokale frivillige orga- nisasjoner stiller også opp. I tillegg er det flere kommunalt ansatte som deltar aktivt i planlegging og gjennomføring, og det er spesielt to stykker som er sentrale for å koordinere aktiviteten. Til sammen deler de involverte på ansvar og oppgaver, som å åpne og låse lokalene, kantinedrift, ansvar for brannvern, rydding, gulvvaske og å stille med nødvendig utstyr. Dette tiltaket har tydelig truffet et behov i lokalsamfunnet, og det er bred deltakelse på møteplassene.

Samskaping og offentlige styringslogikker

Samskaping handler om å mobilisere ressurser på tvers av offentlige, private og frivillige aktører. Gjennom utveksling av ideer, kompetanse og engasjement kan disse hjelpe hverandre med å forstå utfordringer og sammen utvikle og iverk- sette de gode løsningene. Samskaping har blitt en del av politikkkutformingene for kommunal sektor i Norge (Breimo & Røiseland 2021) og skal være med på å opprettholde velferdsstatens økonomiske bærekraft gjennom å inkludere flere aktører i oppgaveløsningen (Tortzen 2019). Det innebærer at alle deltakerne tar en aktiv rolle i prosessen der verdiskaping skjer, og man kan slik skille det fra mer tradisjonelle former for offentlig involvering av sivilsamfunnet, som for eksempel gjennom tjenesteutsetting av offentlige oppgaver og involvering i høringssaker (Lo & Røiseland 2019). Mens konseptet gir gode utsikter for å bidra til økt innovasjon, effektivitet, kvalitet, treffsikkerhet, tillit, demokrati og verdiskaping (Brandsen et al. 2018; Voorberg et al. 2015), skisserer litteraturen også potensielle fallgruver, som for eksempel ansvarsfraskrivelse, økte transak- sjonskostnader, større ulikheter og tap av demokrati (Steen et al. 2018).

Samskaping bygger på andre tilnærminger enn det tradisjonelt samarbeid og nettverksarbeid gjør. Det krever tettere relasjoner mellom deltakerne, som igjen tilsier at samskaping må skje innenfor lokale rammer (Torfing & Hustad 2023). Videre står likeverdighet sentralt i samskaping og har dermed

et endringspotensial gjennom å skyve på etablert maktfordeling mellom aktørene. Dette gir muligheter for å utvikle nye roller og relasjoner på tvers (Tortzen 2019). Med mål om å skape offentlig verdi er aktørene nødt til å håndtere ulikhetene seg imellom på en konstruktiv måte (Torfing et al. 2020), også da de vil være gjensidig avhengige av hverandre for å oppnå gjeldende målsettinger (Tortzen 2019).

Faktorer som står sentralt innen samskaping, som tettere relasjoner og likeverdighet, bryter med de etablerte styringslogikkene som preger offentlig sektor. Litteraturen fremstiller dessuten disse som det største hinderet for å realisere samskaping. Samtidig argumenteres det for at nettopp disse styringsmodellene muliggjør samskaping, da deres begrensninger tvinger frem alternative løsninger (Ansell & Torfing 2021). I motsetning til de hierarkiske styringslogikkene, som old public administration (OPA) og new public management (NPM), knytter samskaping seg til new public governance (NPG), som representerer andre logikker for tverrsektorielt samarbeid. Videre er det vesentlig at disse ikke erstatter hverandre, men at de sameksisterer og heller overlapper enn utkonkurrerer hverandre (Andersen et al. 2020).

OPA, eller offentlig administrasjon, legger byråkratiske prinsipper til grunn for hvordan offentlig sektor skal organiseres, der hierarki og regelstyring trumfer andre logikker. Den rigide styringsmodellen har vært kritisert for å være lite effektiv. Den binder opp offentlig ansatte i byråkrati og posisjonerer det offentlige som suveren myndighet også overfor frivilligheten, som i hovedsak fungerer som fortalere for svakerestilte grupper i samfunnet (Andersen et al. 2020; Tortzen 2019). Det var gjennom denne modellen velferdsstaten vokste frem, der skillelinjene mellom sektorene var sentrale.

Felles for de vertikale styringsmodellene er at de ikke støtter opp om kommunenes samarbeid med frivillig sektor (Pestoff 2018), og spesielt har NPM vært kritisert for å svekke frivillighetens posisjon ved siden av myndigheter og marked (Selle et al., 2018). Selv om Norge har vært måteholden med å innføre NPM som overordnet styringslogikk (Christensen et al., 2008), har tilhørende markedsprinsipper lagt til rette for en kontraktkultur mellom offentlig og frivillig sektor som har bidratt til økt avstand mellom partene (Selle 2016). Konkurransen og kostnadseffektivitet ligger til grunn for styringen, noe som er gjenkjennbart for eksempel gjennom utlysninger av offentlige prosjektmidler som skal treffe frivillig sektor.

Selv om styringslogikkene ikke har erstattet hverandre, beskrives ofte endringene i disse som en utvikling fra OPA via NPM til samstyring (Røise-land & Vabo 2016). Samstyring samsvarer med styringslogikken som tilhører NPG, og viser til en ikke-hierarkisk modell som legger til rette for samarbeid mellom ulike aktører og på tvers av sektorer. NPG kan også regnes som en reaksjon og et motsvar der etablerte styringslogikker har kommet til kort (Osborne 2010). Fremveksten av sammensatte samfunnsutfordringer krever at flere aktører involveres, og at disse forener krefter for å finne løsninger. Samskaping som arbeids- og styringsform plasserer seg dermed innenfor NPG, der horisontale relasjoner på tvers av nivåer, sektorer og organisasjoner ligger til grunn (Andersen et al. 2020). Her anses frivillighet og sivilsamfunnsorganisasjoner som samarbeidspartnere til offentlig sektor (Tortzen 2019).

Samskappingsprosesser er kontekstavhengige og må tilpasses deretter. Involverte aktører, maktforhold, økonomiske rammer og ressurser vil ha stor betydning for gjennomføring og resultater (Rasmussen et al. 2023). I tråd med det som beskrives ovenfor, representerer kultur- og fritidspolitikken et område der det allerede er etablerte strukturer for formalisert samhandling, rom for lokale variasjoner og gjensidig ressursavhengighet mellom kommuneorganisasjonene og sivilsamfunnet (Trætteberg & Enjolras 2023). Disse faktorene, kombinert med behovet for nære relasjoner i samskappingsprosesser, styrker antakelsen om at småbyer kan være spesielt godt egnet som arenaer for denne typen samarbeid. I et mindre lokalsamfunn kan aktørene dra nytte av lokalkunnskap og etablerte relasjoner, noe som gjør det enklere å nå ut til og å involvere alle relevante deltakere. I tillegg har småbyer ord på seg for å være rikere på tillit og sosial kapital (Putnam, 2000). På den andre siden vil et lite sted kunne ha begrenset kompetanse og kapasitet og færre ressurser å spille på, både innenfor kommuneorganisasjonen og blant sivilsamfunnsaktører. Dette kan føre til en betydelig sårbarhet, i tillegg til at avhengigheten av noen få nøkkelpersoner/-aktører kan gi utfordringer med å balansere maktrelasjoner mellom aktører (Rasmussen et al. 2023).

Denne teoretiske forståelsen av samskaping vil hjelpe til i drøftingen av vilkårene for samskaping mellom offentlig og frivillig sektor i småbyer, samtidig som tilhørende styringslogikker kan bidra til å forklare de frivilliges opplevelser av møter med offentlige myndigheter. Etter å ha beskrevet studiens metodiske tilnærminger utforsker jeg dette nærmere ved å analysere hvordan lokale myndigheters roller påvirker forutsetningene for samskaping i Lilleby.

Metode og data

For å analysere frivillighetens møter med kommuneorganisasjonen i mindre lokalsamfunn og urbane områder, og for å kunne diskutere hvordan kommuneorganisasjonens ulike roller overfor frivilligheten påvirker forutsetningene for samskaping, har jeg valgt å gjennomføre intervjuer og observasjoner i Lilleby. Det empiriske materialet består av ti semistrukturerte dybdeintervjuer med offentlig ansatte og representanter fra frivilligheten. Disse bygger på en kombinasjon av fokusgruppe og individuelle intervjuer, der hensikten har vært å få frem forskningsdeltakernes opplevelser og erfaringer (Bryman 2016). Da kapittelet skal undersøke frivillighetens møter med lokale myndigheter, er det intervjuene med de frivillige som er vektlagt, men intervjuene med de kommunalt ansatte har fungert som et viktig komplement. I materialet inngår også feltnotater og observasjoner av møter mellom kommuneorganisasjonen og frivilligheten.

Intervjuene var i utgangspunktet sentrert rundt tiltakene som er iverksatt som følge av arbeidet med realiseringen av Fritidserklæringen og ALLEMED, men materialet avdekker vel så mye informasjon om hvordan de frivillige har opplevd møter med lokale myndigheter over tid. Selv om deltakerne hadde ulike historier å fortelle, samsvarer deres erfaringer fra samhandling med kommuneorganisasjonen i stor grad. Erfaringene ble ytterligere bekreftet gjennom observasjoner i møter mellom kommuneorganisasjonen og de frivillige deltakerne ved tre anledninger. To av disse møtene var initiert av kommunen og kan karakteriseres som planleggingsmøter. Det tredje møtet var i regi av en ekstern aktør (frivillig paraplyorganisasjon) og var et dialogmøte der representanter på tvers av kommuneorganisasjonen, både politikere og administrativt ansatte, og frivilligheten deltok.

Forskningsdeltakerne representerer et spenn av offentlig ansatte og frivillige. De fem ansatte fordeler seg over ulike nivåer i kommuneorganisasjonen, som for eksempel kommunalleder, mellomleder og deltidsansatt. Disse stillingene er organiserte innenfor ulike etater. Til sammen utgjør denne gruppen bred representasjon fra kommuneorganisasjonen. De frivillige deltakerne er engasjerte i ulike lag, foreninger og aktiviteter, men alle har til felles at de er involverte gjennom ALLEMED og realiseringen av Fritidserklæringen i Lilleby. Noen fungerer som organisasjonsledere, mens andre er styremedlemmer og/eller driver aktiviteter for barn og unge. De fleste har lang erfaring som frivillige i lokalsamfunnet. Enkelte har doble roller i arbeidet, da de både er

engasjert i frivillighet på fritiden og ansatte i kommunen. Andre frivillige jobber innenfor det private næringslivet i Lilleby, i tillegg til at noen er delvis pensjonerte. For å ivareta hensynet til deltakernes anonymitet identifiseres ikke småbyen studien har foregått i, og samtlige som har bidratt til undersøkelsen, har dermed fått pseudonymer. De kommunalt ansatte kjennetegnes ved at første bokstav i fornavnet starter på K, og de frivillige har fått fornavn som starter på F.

Datamaterialet utgjør grunnlaget for en konstruksjon av tre ulike roller som karakteriserer kommuneorganisasjonens forhold til frivilligheten i Lilleby. Jeg strukturerer analysene i tråd med disse rollene. Kommunen beskrives som tilrettelegger, som uforutsigbar samarbeidspartner og som samskaper. Beskrivelsene bygger som nevnt ovenfor på deltakernes erfaringer av samhandling med kommuneorganisasjonen både før og etter at de startet arbeidet med realiseringen av Fritidserklæringen gjennom ALLEMED. De introduseres med en kort skildring som illustrerer en samarbeidssituasjon der kommunens rolle aktualiseres (Crowther et al. 2017). Videre tar diskusjonen utgangspunkt i perspektiver på samskaping og offentlige styringslogikker, der jeg skiller mellom vertikale og horisontale logikker.

Funn: Frivillighet møter kommuneorganisasjon

Lokale myndigheter inntar ulike roller overfor de frivillige aktørene, som igjen medfører både utfordringer og muligheter. Dette kommer frem gjennom beskrivelsene de frivillige har av samhandling med kommuneorganisasjonen i Lilleby.

Kommunen som tilrettelegger for frivilligheten

Det er tirsdag ettermiddag, og en gruppe med kommunalt ansatte og frivillige har samlet seg for å bli enige om høstens fordeling av timer i idrettshallen. Det er kommuneadministrasjonen som har invitert til møtet, som foregår i kantina på rådhuset. Klara fra kommunen deler ut timeplaner til alle som sitter rundt bordet. Fiona, som representerer en lokal frivillig organisasjon som driver med aktiviteter for barn og unge, trekker frem en annen timeplan som hun deler ut. Enkelte tidspunkter i planen er endret, ellers er dokumentene like. Den planen som er sist delt ut, blir liggende foran deltakerne rundt bordet. Fiona tar styring over møtet,

hun fører ordet og tar stilling til de sakene som blir diskutert. Klara spiller inn når deltakerne etterspør praktiske hensyn.

Dette eksempelet illustrerer hvordan kommuneorganisasjonen fungerer som tilrettelegger for frivilligheten. Gjennom å tilby gratis halleie og fasilite koordineringsmøter støtter lokale myndigheter opp om de frivillige organisasjonene som tilbyr fritidsaktiviteter for barn og unge. Dette betyr imidlertid ikke at kommunen spiller en aktiv rolle i samarbeidet, men at den stiller opp med infrastruktur som frivilligheten er avhengig av. Videre baserer tradisjonene for samhandling mellom aktørene seg i hovedsak på at lokale myndigheter tilrettelegger gjennom enkelte økonomiske tilskudd og drift og vedlikehold av aktivitetsanlegg og -områder.

I en liten kommuneorganisasjon med anstrengt økonomi er penger ofte et tema. Fra frivillighetens side får dette imidlertid mindre oppmerksomhet. De frivillige er vel kjent med Lilleby kommunes økonomiske situasjon, men peker på at det er andre typer ressurser som kan komme til nytte. I tillegg til lokaler og arealer kan det være hjelp til saksbehandling, utstyr og folk. Fridtjof peker på nettopp dette:

De kan jo ikke tilby oss noen penger, og det er jo greit, men de kan bidra på andre måter. De har verktøy som kan hjelpe oss, for å si det slik.

De kommunalt ansatte, på sin side, beklager seg over manglende kapasitet i alle ledd. De anerkjenner frivillighetens betydning i lokalsamfunnet og har et ønske om å bidra mer, og Kitty beskriver hvordan hun opplever dette:

For det er en dugnadsånd i Lilleby som er veldig god. Og det er ikke alltid at kommunen har klart å følge opp alle de gode ideene og de gode initiativene som har kommet fra det frivillige, rett og slett fordi vi ikke har hatt ressurser, og det er både i form av mennesker, og ... det krever kapasitet og at vi har folk som jobber på huset, så krever det at vi har penger. Og vi har lite av alt.

Kommuneorganisasjonen eier også lokaler og bygninger som de frivillige trenger, og i det henseendet oppfattes imidlertid deres rolle som tilrettelegger som mangelfull. De frivillige har opplevd dette som spesielt utfordrende i de tilfellene der kommunikasjonen med lokale myndigheter har fungert dårlig. Fam forteller:

Ja, altså det å ha et egnet lokale, og bare det å få svar fra en kommune, det tar ... Det er mange som gir litt opp. Hadde jeg vært mindre sta med å fremme ... (aktuell aktivitet), så hadde det ikke vært noe i det hele tatt.

Her er oppfatningen av kommunens bidrag overfor frivilligheten delt, den tilretteleggingen som gjøres gjennom utlån av idrettshallen, er høyt verdsatt, mens det er vanskelig å få tilgang til andre lokaler.

Samtlige deltakere i studien forteller at det ikke er noen faste møtepunkter mellom kommuneorganisasjonen og frivilligheten, at det generelt er lite samhandling på tvers av sektorene, og at de hadde ønsket seg mer. De frivillige deltakerne skiller imidlertid mellom etatene i kommunen, der det enkelte steder er enklere å opprette dialog. De erkjenner også at de er avhengige av kommuneorganisasjonen som tilrettelegger for at de kan realisere prosjektene sine. Fredny forteller at de har kontaktpersoner i visse avdelinger i kommuneorganisasjonen, der hun samtidig understreker denne avhengigheten:

Nei, vi har kontaktpunktene innenfor. Det er vel egentlig det som skjer. Og så er det jo litt, det er jo avhengig av, teknisk etat har jo veldig lang svartid, selvfølgelig. Men på andre sektorer er de kjappere. På kultur og på flyktningssiden, absolutt. ... Ja, i og med at det er så lite, så kan vi gjøre det. Det er fordelen. Og det er liksom dit man må, for å overleve.

Det er mange solide frivillige organisasjoner som også har gode samarbeidspartnere i de lokale bedriftene i Lilleby, men også Fiona vektlegger betydningen av at de får med seg både administrative og politiske krefter i kommunen, og at alle samfunnsaktørene må jobbe sammen:

Ja, jeg tenker at der må vi bli enda flinkere og samarbeide på tvers av de ulike organisasjonene, kommune, aktører i markedet eller hva det måtte være for noe, ikke sant. Også politisk, at vi kanskje inviterer politikere på våre utbyggingsprosjekter eller hva det måtte være, og forklare, hva er det vi gjør for noe, hvorfor gjør vi det. Og så ønsker vi på en måte, ikke selge det inn, men å si at dette ønsker vi å få til, men vi er også avhengige av hjelp fra andre for å klare å få det til på en så liten plass som dette.

Sitatene i avsnittet over illustrerer at frivilligheten er avhengig av at kommuneorganisasjonen er imøtekommende og tilrettelegger for at de skal kunne tilby fritidsaktiviteter for barn og unge i Lilleby, samtidig som det understrekes at forholdet også er basert på en form for gjensidig avhengighet.

Kommunen som uforutsigbar samarbeidspartner

Kaisa og Fam har kjent hverandre lenge. Kaisa jobber i kommunen, og Fam organiserer aktiviteter for barn og unge på frivillig basis. Begge er oppriktig engasjerte i at barn og unge skal ha gode oppvekstvilkår i Lilleby, de ønsker at ungdommene vil komme tilbake etter endt utdanning. Lokalsamfunnet deres er avhengig av det. De er enige om at gode fritidstilbud vil bidra til det. De diskuterer hvordan kommuneorganisasjonen kunne ha vært en bedre støttespiller for å oppnå dette, som igjen avdekker betydelige utfordringer i samhandlingen på tvers. Fam forteller om hvor vanskelig det har vært å finne lokaler til å drive med aktiviteten hun organiserer. De trenger plass til å boltre seg, og de trenger å være uforstyrret. De har vært i et antall ulike lokaler som de har fått låne både av private og av kommunen. Hun har vært nødt til å avlyse flere treninger på grunn av vanskelig kommunikasjon rundt det med de kommunale lokalene.

Det de frivillige opplever som mest utfordrende i samhandlingen med lokale myndigheter, er kommunikasjon (som nevnt ovenfor). Dette handler spesielt om manglende svar på henvendelser. Frivilligheten etterspør tydeligere kontaktpunkter inn til kommuneadministrasjonen, da de ofte opplever at de enten blir sendt rundt mellom instanser, eller at de ikke får svar i det hele tatt. Det er usikkerhet rundt hvor og hvordan de skal henvende seg til lokale myndigheter, som Fridtjof eksemplifiserer:

Så lenge som man vet hvor man skal henvende seg (til kommuneadministrasjonen) og alt sånt her, så føler jeg at ting fungerer. Men hvis du ikke vet det, så blir du en kasteball imellom.

Manglende kommunikasjon kan betraktes som et betydelig hinder for nærmere samarbeid mellom kommuneorganisasjonen og de frivillige organisasjonene, og Fam avslører at dette også medfører uklarheter rundt ansvarsområder:

Jeg ser ikke helt den enkle måten å få det til på heller, for mye av dette er jo, slik som jeg ser det, at du kan ikke legge ansvaret på noen i kommunen for å drifte de frivillige tingene, det er kanskje ikke noen som har øremerket ansvar for det. For det er liksom en slags grå masse der de jobber og gjør ting, men «Per har ikke ansvaret for det, og Pål har ikke ansvar for det, han bare jobber der», og det er så vanskelig da å få, jeg har jo fått flere spørsmål (fra andre frivillige), «Hvem skal vi ta kontakt med for å gjøre sånn og sånn?», og jeg vet jo ikke, jeg vet ærlig talt ikke.

De frivillige har forståelse for at de kommunalt ansatte har det travelt, men forventer som et minimum at disse responderer at de kommer tilbake til dem når de får tid. At de ikke gjør det, er derimot vanskelig å forstå seg på. De frivillige blir oppgitte og frustrerte, og det tolkes derfra som at lokale myndigheter verken er interessert eller anerkjenner den innsatsen som organisasjonene legger ned i lokalsamfunnet. Fam uttrykker frustrasjon for nettopp dette:

Men de svarer jo ikke engang. Du får ikke svar. Du får ikke engang ... Du kunne ha fått et svar på mail der de sier at de har det travelt, «men vi kommer tilbake til det». Ikke en prikk engang. Nei.

Det blir dessuten delt lite informasjon som er relevant for de frivillige organisasjonene. Et eksempel som brukes av en frivillig, illustrerer at kommuneorganisasjonen gjerne handler først og informerer etterpå, som ved et tilfelle ved etablering av en vannledning opp mot en drikkevannskilde, der et område disponert av en frivillig aktør ble beslaglagt uten forvarsel. Fiona forteller:

Sånn at det er lite kommunikasjon mot oss, og så er det mer en monolog. Vi er på en måte ... Altså, de informerer ikke i forkant, det bare skjer ting. De informerer og tar oss ikke med på rådføring om at «Ok, greit, nå må vi gjøre noen utbedringer i dette området, så nå vil vi legge beslag på det». I stedet for så bare skjer ting.

Videre peker noen av de frivillige aktørene på at selv om de kjenner de administrativt ansatte i kommuneorganisasjonen gjennom andre arenaer i lokalsamfunnet, og man skulle tro at dette ville gjøre kommunikasjonen

enkler, opplever ikke de frivillige at dette nødvendigvis hjelper på. Fam gir et eksempel på dette:

Men det er mer på privaten. Det er ikke den kommunale linken. Ordføreren, jeg prater med hen, og vi kan prate om både det ene og det andre, men linken med å sende en mail og få svar, der tror jeg man kan sette en lang strek. Så, men det er jo det at det er en liten plass, vi kjenner hverandre, og, ja.

Disse og mange lignende eksempler fra de frivilliges opplevelser av møter med kommuneorganisasjonen viser at det er betydelige utfordringer i samhandlingen. Dette forhindrer samarbeid mellom partene, og kommunen fremstår som uforutsigbar.

Kommunen som samskaper

Kitty sitter på kontoret sitt på rådhuset og jobber med kommunedelplanen. Hun har det travelt, det er flere planverk som skal utarbeides, og hun har frister å forholde seg til. Det banker på døra, og inn kommer en ungdomsskoleelev. Eleven bare lur på når de skal ha neste ungdomsrådsmøte, som Kitty også har ansvar for. Hun svarer, og eleven forsvinner like fort som hen kom. Det plinger i telefonen. Det er Messenger-gruppa der de koordinerer den månedlige møteplassen, denne gangen er det en frivillig som kommer med en praktisk opplysning til de andre. Kitty svarer på meldingen. Hun gleder seg over engasjementet tiltaket har skapt. Det er en ny giv. Sammen med Kaisa, Knut og Konrad, som også er kommunalt ansatte innenfor ulike avdelinger, jobber hun tett med ungdommene og representanter fra frivilligheten for å skape liv og røre i Lilleby.

Arbeidet med den månedlige møteplassen har påvirket relasjonene mellom de kommunalt ansatte og de frivillige. Samarbeidet har riktignok medført at deltakerne har vært nødt til å rydde opp i forhold som tidligere har vært utfordrende, som Kitty forteller:

For noen frivillige organisasjoner virket det som det hadde vært litt lenge siden de egentlig hadde vært i dialog med kommunen, for det kom jo opp litt sånt gammelt grums som egentlig ikke hadde blitt helt oppgjort. Men det løste seg fort, egentlig, så etter det synes jeg ting har gått fort. ... Det var faktisk å hente opp gamle ting og tang fra systemet og arkivet.

Bare det å sjekke hvordan ting og tang var, «sånn og sånn, slik er det, så går vi videre». Nei, fordi, det er rart med det, når man setter seg rundt bordet, og det er en stund siden man har sittet rundt det bordet, så vil man gjerne prøve å løse opp i flere ting som faktisk ligger der, før man går videre. Men her var det jo lite grann om eiendomsforhold og alt mulig og om hvor aktivitetsområdet skal ligge, ikke sant, og noen muntlige avtaler som kanskje ikke var skriftlige og så videre, slike ting. Men det er jo viktig å få det avklart før vi går videre. Og så er det stor utskifting blant administrasjonen, og tiden går og, så alt i alt, avtaler som er gjort og ikke nødvendigvis kan dokumenteres.

Fridtjof nevner også dette når han oppsummerer hva han har lært gjennom samarbeidsprosessene:

Det jeg har lært, er jo egentlig at det fungerer å gå på tvers av organisasjonene, og at vi faktisk får det til. Og at denne negativiteten må liksom bort før vi får det til.

Videre peker deltakerne på betydningen av at aktører utenfra (ALLEMED) har vært med på å sette i gang prosessen, i tillegg til at det er tydelig at forankringen som ligger til grunn fra ALLEMED-dugnaden, altså fra lokalsamfunnet på tvers, betyr mye. Både de frivillige og de kommunalt ansatte handler på vegne av ungdommene og et felles engasjement for å skape positiv aktivitet i lokalsamfunnet. Fam istemmer når Kaisa forteller om hvordan hun vurderer arbeidet med realiseringen av Fritidserklæringen:

Så det som har vært fantastisk med ALLEMED, som poengtert, at det ikke bare ble prat, det er jo så lett å la ungdommen komme med forslag og «klapp, klapp» og «flott», men dette med ... (nevner det månedlige møtestedet og de andre tiltakene). Så det ble forpliktende, men så har det jo vært, det hadde jo ikke gått om det ikke var for de frivillige, noen måtte ta tak i det, men det er det at alle er med og, et samfunn, det som har vært så fantastisk med dette, at det er Lilleby-samfunnet som tar tak i det.

Samarbeidet rundt ALLEMED ser også ut til å påvirke rolleforståelsen blant deltakerne. Her skiller ikke de frivillige på rollene som ansatt og frivillig, slike

faktorer fremstår som irrelevante for deltakerne i denne sammenhengen. De frivillige anser de kommunalt ansatte som frivillige og at de er på lik linje. Videre kommer dette med dobbeltroller frem, der en kommunalt ansatt også er leder for en forening som bidrar inn i samarbeidet. Francine forteller:

Du skal vite hvordan hatt du har på deg hele tiden. Det er egentlig det som er det viktigste. ... Fra mitt ståsted, uansett altså, min drivkraft i dette, har hele tiden vært å prøve å få realisert ting her i Lilleby. Det er kjempeviktig for en liten plass å ha noen aktiviteter som man kan være stolt av, rett og slett. Samtidig at man bidrar til å ha en aktivitet, ikke minst. Ja, det gjør at ting blir kanskje litt smidigere oppi dette. Og at man får litt sånn kortere beslutningsledd, kanskje. Og at det kanskje kan bidra til at ting realiseres forttere.

Videre er det åpenbart at hun har med seg perspektiver fra rollen som kommunalt ansatt, som synliggjøres blant annet der hun snakker om mulige utfordringer i slike prosesser:

Det er jo type lov og regelverk, hvis man treffer på ... Man skal selvfølgelig ta stegene rett oppi det her, men er man litt uheldig å treffe på noen som kanskje er litt mer firkantet enn andre, så kan ting kanskje ta litt lengre tid. Men sånn som jeg sa i sted, det her med økonomien og dette, hvis man ikke klarer å håndtere den greit fra dag én, så kan det bli en ganske stor utfordring etter hvert. Sånn at man må ha en ... De planene man har, det planverket man har, må være litt gjennomarbeidet, så må man ha et økonomiperspektiv i dette hele tiden. Sånn at man vet hva som kan realiseres, og hva som ikke kan realiseres. Og samtidig så må man ha det perspektivet, og samtidig så må man ikke drepe det engasjementet, den lysten som mange av de som faktisk er involvert. Så det er også en liten sånn balansegang.

Eksempelet med Francine viser dessuten at deltakerne har en praktisk tilnærming til arbeidet som skal gjøres. Dette kommer også frem når Fridtjof forteller om hvordan organiseringen av tiltakene foregår:

Ja, det har jo gått på mail og på Messenger, og ... Vi får det til å funke, det er hovedsaken.

Initiativet med å realisere Fritidserklæringen gir også deltakerne mulighet til å reflektere mer over egen og andres rolle og praksis. Kitty forteller:

Og av og til så føler jeg nok at de frivillige føler at kommunen er for lite på banen og bidrar med for lite. Men nå er det jo, jeg tror de ser at det er folk fra kommunen som er med, som jobber og er med, det tror jeg.

Fiona illustrerer hva dette innebærer for de frivillige:

Jeg har jo en tillit til at de enkelte personene i det kommunale systemet har et ønske om å få ting til. De har det og prøver å bidra i størst mulig grad. Men hvis vi ser på kommunen, så er jo problemstillingen det at der er så skvis med ressurser og sånne type ting at disse typer oppgaver og ting som tilhører det segmentet vi er i, vil naturlig nok bli nedprioritert. For det er andre ting som de må prioritere. ... Og selvfølgelig det at for oss som er vant til at ting kan gå fort i svingene, så kan jeg heller ikke forvente at ting skulle gå like fort i kommunen. Sånn at man vil nok på et senere nivå heller tenke sånn at: «Ok, vi må involvere kommunen kanskje mye tidligere i større prosjekter.» For å sikre å få dem med oss på en god måte.

Utviklingen og gjennomføringen av de konkrete tiltakene viser at deltakerne jobber sammen som allierte. De bygger relasjoner og ser at de kan ha tillit til hverandre uavhengig av skillelinjer, roller og posisjoner. De frivillige som deltar i samarbeidet, får tillit til de kommunalt ansatte som er med, og de kommunalt ansatte får tillit til de frivillige. Den ene parten ser at den andre parten gjør det den sier den skal gjøre. Fiona reflekterer over dette i sammenheng med betydningen det kan gi for fremtidige samarbeidsprosesser, i tillegg til ringvirkningene arbeidet kan gi:

Det vil nok gi en positiv effekt for videre prosjekter som man vil være etablert i, det tror jeg faktisk. For de ser at vi klarer å gjennomføre det også. Det har litt med det at vi klarer å gjennomføre de tingene vi starter på. Det gir noe tilbake til kommunen også over tid, at de får de tingene. Det er klart at hvis kommunen plutselig begynner til våren, begynner å lyse ut vikarstillinger, «Kom til flotte Lilleby, her har vi ...» (nevner en rekke lokale organisasjoner og aktiviteter). Så er det jo med å trekke og øke populariteten.

Diskusjon

Med utgangspunkt i begrepet samskaping og teori om styringslogikker undersøker dette kapittelet frivillighetens møter med kommuneorganisasjonen i Lilleby. Formålet med diskusjonen er å drøfte vilkårene for samskaping i norske småbyer. Til å begynne med diskuterer jeg de to første delene som funnene i studien presenterer – kommuneorganisasjonens roller som tilrettelegger og som uforutsigbar samarbeidspartner. Deretter drøfter jeg hvordan det tiltaket som faktisk representerer samskaping, arbeidet med den månedlige møteplassen, påvirker rollene og relasjonene mellom aktørene. Avslutningsvis vurderer jeg hvordan småbykonteksten påvirker samhandlingen mellom kommuneorganisasjonen og frivilligheten i Lilleby.

Vertikale styringslogikker vs. samskaping

De to tiltakene, utbyggingen av aktivitetsområdet og etableringen av den månedlige møteplassen for barn og unge, representerer ulike grader av samhandling mellom kommuneorganisasjonen og den lokale frivilligheten i Lilleby. Selv om ideen bak det første tiltaket skjedde i samspill mellom lokale myndigheter, frivilligheten og ungdommene, har det ikke medført samskaping. Det er frivilligheten som har drevet frem tiltaket, og det har verken krevd tett eller likeverdig samarbeid mellom de frivillige og de offentlige aktørene. Kommuneorganisasjonen har riktignok bidratt med tilrettelegging etter behov, som med hjelp til organisering av innledende møter og saksbehandling, men utover det er det frivillige krefter som står bak for å skape en aktivitetsarena for små og store i lokalsamfunnet. Her har dessuten det private næringslivet vært inne med betydelige økonomiske bidrag, som igjen også er en viktig støttespiller for frivilligheten i Lilleby.

Dette tiltaket ser ut til å gjenspeile tradisjonelle samhandlingsmønstre for kommuneorganisasjonen og frivilligheten i Lilleby, der kommunen fungerer som tilrettelegger for frivilligheten. I de tilfellene der lokale myndigheter spiller rollen som tilrettelegger godt, øker sjansene for at tverrsektorielt samarbeid vil lykkes (Røiseland 2013). På den andre siden, dersom denne rollen er sterkt preget av vertikale styringslogikker, vil det kunne gi negative effekter for samarbeidet.

Som tilrettelegger tilbyr Lilleby kommune de frivillige organisasjonene gratis halleie, enkelte økonomiske tilskudd og samarbeid om drift og vedlikehold

av aktivitetsanlegg og -områder. Det vil si at kommuneorganisasjonen råder over eiendom og midler de frivillige aktørene er avhengige av, og maktbalansen blir dermed ujevn. Kommuneorganisasjonen hadde imidlertid ikke gjort stort med disse arenaene dersom ingen ville fylle dem med aktiviteter, og det er et gjensidig avhengighetsforhold mellom aktørene. Dette er de frivillige deltakerne klar over, og de reagerer på at det tidvis er svært utfordrende å kommunisere med lokale myndigheter.

Selv om kommunikasjonsutfordringene mellom aktørene til en viss grad kan tilskrives knapphet på tid og ressurser i kommuneorganisasjonen, avslører disse også et ovenfra-og-ned-perspektiv fra kommuneorganisasjonens side. Byråkratiske og hierarkiske prinsipper støtter opp om at kommuneorganisasjonen fremstår som den suverene myndighet, og er med på å legitimere slik kommunikasjonspraksis. Dette vil imidlertid hemme alle former for samarbeid.

I tråd med det som beskrives ovenfor, kommer det frem at frivilligheten opplever kommuneorganisasjonen som en uforutsigbar samarbeidspartner. Det er mye som tyder på at kommuneorganisasjonens praksis for samhandling med frivilligheten bygger på etablerte styringslogikker, der tett samhandling med sivilsamfunnsaktører ikke er relevant (Andersen et al., 2020; Tortzen, 2019). Dette preger relasjonene på tvers. Kollisjoner mellom prinsipper innenfor de ulike styringsmodellene kan blant annet risikere å utvikle seg til personlige konflikter mellom individer som støtter forskjellige logikker (Torfing et al. 2024). Dette er kommunikasjonsutfordringene mellom kommuneorganisasjonen og frivilligheten i Lilleby et eksempel på. Det resulterer videre i uklarheter rundt ansvarsområder og ubalanse i maktrelasjoner, der de frivillige opplever at kommuneorganisasjonen unnlater å dele relevant og nødvendig informasjon. Videre kommer det frem at dersom informasjon deles, foregår det gjennom en form for monolog fra kommunens side, som igjen er med på å svekke vilkårene for samskaping.

Etableringen av den månedlige møteplassen – på vei mot nye roller og relasjoner?

Arbeidet med etableringen av den månedlige møteplassen for barn og unge kan karakteriseres som samskaping. Gjennom innsatsen for realiseringen av Fritidserklæringen og ALLEMED-modellen har deltakerne sammen diskutert

og blitt enige om en felles problemforståelse og et felles utgangspunkt, utviklet strategier og løsninger og iverksatt tiltak. De samarbeider tett og deler på ressurser og kompetanse, der alle bidrar med det de kan for at de skal oppnå gitte målsettinger.

Selv om det er store forskjeller innad i denne gruppen, da representanter fra frivilligheten og lokale myndigheter, samt ungdommene, er ulike, har deltakerne håndtert dette på en konstruktiv måte. Det er vanskelig å fullt ut eliminere eksisterende spenningsforhold mellom aktørene (Torfing et al. 2024), men det kom frem at etableringen av samarbeidet hadde krevd at de konfronterte tidligere uoverensstemmelser. De gikk gjennom og diskuterte diverse forhold i fellesskap, håndterte disse spenningene og startet på nytt med blanke ark. Deltakerne har dermed brutt med sedvanlig samhandlingspraksis og skapt rom for mer likeverdige relasjoner. Dette har vært med på å endre premissene for samarbeidet.

Likeverdigheten i dette tiltaket bygger også på at deltakerne anerkjenner at de er gjensidig avhengige av hverandre for å realisere den månedlige møteplassen. Dette hadde ikke latt seg gjennomføre dersom ikke samtlige deltakere bidro med sine ressurser. Lokale myndigheter stiller med lokaler, kommunalt ansatte koordinerer aktivitetene, ungdomsklubben driver kafétilbud, (unge og voksne) frivillige organiserer aktiviteter, i tillegg til at alle bytter på praktiske oppgaver seg imellom. Det har dessuten vært sentralt at målgruppen selv, ungdommene, har vært aktive gjennom hele prosessen. Dette har også vært spesielt viktig for de kommunalt ansatte og de frivillige, de har vært opptatte av å ta ungdommene på alvor og at deres stemme skulle veie tyngst. Ett eksempel er bruken av Messenger som kommunikasjonsform, som er tilpasset ungdommene. Videre virker det som at bruken av en mer uformell kanal gjør arbeidet mer effektivt. Det bidrar dessuten til at samarbeidet blir tettere, og at aktørene blir mer likeverdige, da de har like forutsetninger for å delta i den pågående samtalen.

I tråd med det som beskrives ovenfor, krever samskaping at kommuneorganisasjonen gir fra seg en betydelig mengde kontroll og overlater ansvar også til de andre aktørene (Tortzen, 2019). Metoden går ut på å engasjere, inspirere og mobilisere på tvers av relevante aktører og målgrupper (Sørensen et al. 2021). Litteraturen argumenterer for at samskaping kan være et kraftfullt styringsverktøy som drar nytte av slike virkemidler som skiller seg fra det som er vanlig i henhold til vertikale styringslogikker. Dette kan ses i sammenheng

med forankringen av samarbeidet rundt etableringen av den månedlige møteplassen, der deltakerne peker på den innledende ALLEMED-dugnaden som drivkraft for arbeidet, der de opplevde at hele Lilleby-samfunnet var delaktig. De har deretter gått videre med konkrete arbeidsoppgaver som de har fordelt mellom deltakerne, og de ser konkrete resultater av det de gjør. Når de ser at tilbudet når ut til samtlige barn og unge i kommunen, blir de motiverte til å fortsette.

Med drahjelp fra ALLEMED-sekretariatet har de etablert en felles plattform og et felles utgangspunkt for samarbeidet (Ansell & Torfing 2021), noe som har vært etterlenget i Lilleby. Den grunnleggende innrammingen fra ALLEMED-dugnaden har dermed erstattet behovet for tradisjonell ledelse, selv om det har vært noen sentrale koordinatorene fra kommuneorganisasjonens side som har spilt en viktig rolle. Til tross for at øvrig samhandling mellom kommuneorganisasjonen og frivilligheten preges av vertikale logikker, har den sterke forankringen og den felles plattformen fra ALLEMED-dugnaden lagt til rette for en horisontal og samskapende tilnærming. Resultatet er at deltakerne har sterk tro på det de gjør, og løsningene de har kommet frem til i fellesskap, oppleves som riktige og legitime.

De frivilliges forventninger til kommuneorganisasjonen bygger på tidligere erfaringer der det har vært utfordrende i det hele tatt å opprette dialog. Dermed bryter arbeidet med den månedlige møteplassen radikalt med de frivilliges forventninger til samarbeid med lokale myndigheter. De kommunalt ansatte har i stor grad gått ut av sine vante roller, der de reflekterer over egne roller og tilpasser seg mer etter de andre deltakerne og deres behov. De blir mer bevisste de begrensningene som ligger i det offentlige systemet, og får en annen forståelse av hvordan dette påvirker de frivillige og relasjonene på tvers. De frivillige reflekterer også mer over egen rolle og at de har andre tilnærminger enn det kommuneorganisasjonen har. De utviser mer forståelse for utfordringene kommunen står overfor, og er villige til å senke sine forventninger, i tillegg til at de ser verdien av å involvere og invitere kommuneorganisasjonen på et tidligere tidspunkt enn det de har brukt å gjøre.

Samlet sett er det praktiske hensyn som vinner frem, og arbeidet med realiseringen av tiltakene trumfer begrensningene som ligger i etablerte strukturer og systemer samt tidligere konflikter. Videre får også de kommunalt ansatte som deltar, et innblikk i hvordan de frivillige opplever å møte lokale myndigheter, og de opplever selv å møte egen organisasjon og arbeidsgiver som

tilrettelegger og som uforutsigbar samarbeidspartner. Arbeidet har medført at tradisjonell maktfordeling er forskjøvet, deltakerne har utviklet nye roller og relasjoner på tvers. De nye relasjonene er tuftet på nærhet og likeverdighet fremfor distanse og hierarkiske logikker, og deltakerne har i stor grad realisert det potensialet som ligger i samskaping som samarbeidsform.

Småbyen som kontekst

Til tross for at litteraturen peker på en rekke faktorer som taler til fordel for småbyer som arenaer for realisering av samskaping, ble det også antydnet innledningsvis at nettopp mindre småbykommuners begrensede kapasitet vil gjøre det utfordrende å gjennomføre slike prosesser (Vedeld 2022). De knappe ressursene gir riktignok kommuneorganisasjonen færre hender å spille på, men dette bidrar også til kortere avstander innenfor offentlige systemer og på tvers av sektorene. Det ble også pekt på at det vil være mer tillit og sosial kapital i en småby enn det vil være i en større by (Putnam 2000), og selv om dette ikke var fokus i denne studien, er det ikke mye som tyder på at det er tilfelle i Lilleby. I tråd med det som nevnes ovenfor, er det heller andre faktorer som gjør seg gjeldende og skaper vilkårene for samskaping innenfor småbykonteksten. Disse har vært med på både å hemme og fremme vilkårene for samhandling mellom kommuneorganisasjonen og frivilligheten i Lilleby.

Til tross for en grunnleggende gjensidig avhengighet er frivilligheten ofte mer avhengig av lokale myndigheter enn omvendt. Dette har gitt store utfordringer når det gjelder å balansere maktrelasjonene mellom aktørene i Lilleby, noe som kommer spesielt godt frem når deltakerne beskriver kommuneorganisasjonens kommunikasjonspraksis overfor frivilligheten. De frivillige deltakerne har dermed utviklet noen strategier for å håndtere denne utfordringen gjennom at de har funnet sine kontaktpunkter innenfor. Deltakerne mener de kan gjøre dette nettopp fordi de bor på et lite sted. På den andre siden beskrives denne faktoren som et hinder, at de små forholdene der deltakerne kjenner hverandre fra andre arenaer, *ikke* støtter opp om bedre kommunikasjon. I det tilfellet der Fam forteller om sin relasjon til ordføreren gjennom private koblinger, kan det se ut til at dette gjør at aktørene tar hverandre for gitt og heller er med på å legitimere en kommunikasjonspraksis som er ovenfra-og-ned-styrt fra kommuneorganisasjonens side.

Lilleby kommune har i likhet med tilsvarende småbykommuner knappe ressurser, noe som også påvirker samarbeidet mellom aktørene. En liten kommuneadministrasjon medfører også færre stillinger, som nevnt ovenfor, og de ansatte er presset på tid, da de har flere oppgaver å rekke over. Kommuneorganisasjonen har dessuten dårlig økonomi, og dette blir gjerne brukt som et argument der samarbeidet ikke har fungert like godt som det gjør i forbindelse med realiseringen av Fritidserklæringen og ALLEMED. Offentlig ansatte vektlegger at kommunen ikke har tilstrekkelig med ressurser, verken menneskelige eller økonomiske, til å følge opp de gode initiativene som kommer fra frivilligheten. Dette påvirker muligheten kommuneorganisasjonen har til å fungere som gode tilretteleggere for frivilligheten, og begrenser videre forutsetningene for samskaping i lokalsamfunnet.

På den andre siden er det mye som tyder på at en liten kommuneorganisasjon gir visse fordeler. I en storbykommune vil det være flere ledd og lengre veier å gå innenfor administrasjonen. I en småbykommune har ansatte flere funksjoner tilknyttet sine stillinger (som nevnt ovenfor). På denne måten dekker de over flere områder enn ellers, og dette kan skape bedre oversikt over både forholdene i lokalsamfunnet og innad i organisasjonen. Dette ser ut til å være tilfelle i Lilleby, der aktørene har gjort nytte av posisjoner og nettverk for å fremme arbeidet med realiseringen av Fritidserklæringen og ALLEMED. Det at lederen for en av de involverte foreningene også sitter i en sentral posisjon i administrasjonen i kommuneorganisasjonen, illustrerer nettopp dette. Slike dobbeltroller forekommer også i større bykommuner, men sannsynlighetene for det er mindre. Disse forholdene har underlettet prosessene med de formelle søknadene. Her har aktørene hatt en pragmatisk innstilling til arbeidet som skulle gjøres, og denne ildsjelen har vært i stand til å dra nytte av forbindelser innad i det kommunale systemet og på tvers ut i lokalsamfunnet. Deltakeren har dermed vist at det er mulig å følge retningslinjene innenfor offentlige strukturer og samtidig spille på lag med frivilligheten.

Selv om det som beskrives ovenfor, også er knyttet til sårbarheten som følger med avhengigheten av nøkkelaktører, og at mye av arbeidet vil være prisgitt deres roller, veier det brede engasjementet i samarbeidet rundt den månedlige møteplassen i stor grad opp for dette. I tillegg er det overordnede fokuset for samarbeidet tiltakene, og det er praktiske hensyn som vinner frem i det de gjør. Alle involverte er nødt til å bidra for å realisere tiltakene, og dette bygger likeverdighet mellom aktørene, da den gjensidige avhengigheten

styrkes. Deltakerne drives av forankringen fra ALLEMED-dugnaden, og oppslutningen fra ungdommene og lokalsamfunnet bekrefter at det er viktige tiltak. Dette forsterkes av at lokalsamfunnet er lite, og dermed blir arbeidet deres desto mer synlig. Videre bidrar denne synligheten til å forplikte deltakerne ytterligere: De vet at det de gjør, legges merke til. Dette kommer også frem gjennom glede og stolthet over å lykkes med tiltakene. Samtidig gjør de små forholdene også negative faktorer mer synlige, som for eksempel kommunikasjonsutfordringer på andre arenaer enn der det aktuelle samarbeidet finner sted. Synligheten som er spesiell for småbyer, har dermed en slagside som virker hemmende for vilkårene for samskaping.

De tette relasjonene i samarbeidet med den månedlige møteplassen styrker også fellesskapsfølelsen blant deltakerne på tvers av kommuneorganisasjonen og frivilligheten. Erfaringene deres avdekker en ansvarsfølelse, som blant annet kan begrunnes i at de bor i en småby. Deltakerne vet at dersom det skal skje en positiv utvikling i lokalsamfunnet deres, er de nødt til å være med og bidra til dette selv, og de må gå sammen om å gjøre det. I dette tilfellet handler det om at barn og unge skal ha gode fritidstilbud. På denne måten kan de bidra til å forbedre oppvekstvilkårene i Lilleby, slik at ungdommene vil komme tilbake etter endt utdanning. Dette har stor betydning for deltakernes syn på Lillebys fremtidsutsikter, og arbeidet med realiseringen av Fritidserklæringen og ALLEMED har gitt håp om bedre vilkår for fremtidige prosjekter og relasjoner på tvers av kommuneorganisasjonen og frivilligheten.

Konklusjon

Kommuneorganisasjonenes overordnede rammer gir ikke nødvendig rom for samskaping slik det beskrives i litteraturen, men småbyers egenskaper legger til rette for at elementer fra praksisen kan styrkes og videreutvikles. Selv om det er mye som tyder på at forskning som omhandler samskaping i mer urbane sammenhenger, også vil gjelde i småbyer og mindre lokalsamfunn, har denne studien vist at småbyer har særtrekk som kan påvirke vilkårene for samskaping – på godt og vondt. Analysene i dette kapittelet vitner om at vertikale styringslogikker kan slå ut potensielle fordeler ved småbyers egenskaper som samskapingsarenaer, da formell organisering som regel trumfer uformelle nettverksstrukturer.

Til tross for utfordringer knyttet til småbysamfunnets dynamikk har de relativt tette relasjonene i Lilleby vært en viktig ressurs for deltakerne. Dette har bidratt positivt til realiseringen av tiltakene. Den sterke gjensidige avhengigheten i arbeidet med den månedlige møteplassen har bidratt til å utjevne maktforholdet mellom aktørene. Der lokale myndigheter tidligere i hovedsak har fungert som tilrettelegger og som uforutsigbar samarbeidspartner overfor frivilligheten, har de vært nødt til å møtes som mer likeverdige parter gjennom arbeidet med realiseringen av Fritidserklæringen og ALLEMED. Selv om dette også kan tilskrives egenskaper ved selve tiltaket, i tillegg til en sterk gjensidig avhengighet, har også andre faktorer vært avgjørende: Enkel organisering, flate strukturer, praktisk tilnærming, spenningshåndtering, kryssende roller og relasjoner i lokalsamfunnet, bevisstgjøring av rolleforståelser og bred lokal forankring har vært med på å drive frem samarbeidet.

Hvorvidt arbeidet med realiseringen av Fritidserklæringen og arbeidet med ALLEMED kan skape mer varige endringer for relasjonene og samarbeidet mellom kommuneorganisasjonen og de frivillige, svarer ikke denne studien på, men den løfter de vilkårene som ligger til grunn for samskaping i småbyer, og peker på en rekke faktorer som er verdt å merke seg. Samlet sett bidrar disse til forståelsesrammen for tverrsektorielt samarbeid i lokalsamfunnene, men de kan også gi innsikt i mer generelle vilkår for samskaping.

Referanser

- Andersen, L. B., Greve, C., Klusen, K. K., & Torfing, J. (2020). *Offentlige styringsparadigmer: Konkurrence og sameksistens*. Djøf Forlag.
- Ansell, C., & Torfing, J. (2021). *Public Governance as Co-Creation*. Cambridge University Press. <https://books.google.no/books?id=6g2XzQEACAAJ>
- Arnesen, D., & Sivesind, K. H. (2017). *Finansiering og rammevilkår for frivillig sektor : endringer, tilpasninger, konsekvenser*. B. O. Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Branden, T., Steen, T., & Verschuere, B. (2018). Co-Creation and Co-Production in Public Services: Urgent Issues in Practice and Research. In *Co-production and co-creation : engaging citizens in public services* (1 ed., s. 3–8). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315204956-1>
- Breimo, J. P., & Anvik, C. H. (2022). Kunnskap om samarbeid i velferdstjenestene. Status og utfordringer. In *Mot bedre samarbeid? Betraktninger fra studier av norske velferdstjenester*. Universitetsforlaget.
- Breimo, J. P., & Røiseland, A. (2021). «Samskaping» i norsk offentlig sektor : Endringer, opportuniste eller symbolpolitikk? <https://doi.org/https://doi.org/10.5278/academicquarter.vi23.7027>
- Bryman, A. (2016). *Social research methods* (5th ed.). Oxford University Press.
- Bryson, J. M., Crosby, B. C., & Stone, M. M. (2015). Designing and Implementing Cross-Sector Collaborations: Needed and Challenging. *Public Admin Rev*, 75(5), 647–663. <https://doi.org/10.1111/puar.12432>
- Carstensen, M. B., Sørensen, E., & Torfing, J. (2023). Why we need bricoleurs to foster robust governance solutions in turbulent times. *Public administration (London)*, 101(1), 36–52. <https://doi.org/10.1111/padm.12857>
- Christensen, T., Lie, A., & Laegreid, P. (2008). Beyond New Public Management: Agencification and regulatory reform in Norway. *Financial accountability & management*, 24(1), 15–30. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0408.2008.00441.x>
- Crowther, S., Ironside, P., Spence, D., & Smythe, L. (2017). Crafting Stories in Hermeneutic Phenomenology Research: A Methodological Device. *Qual Health Res*, 27(6), 826–835. <https://doi.org/10.1177/1049732316656161>
- Eimhjellen, I. (2012). Statleg politikkkutforming for frivillig sektor etter 1970. In *Organisasjonene og det offentlige: Har vi fått en ny frivillighetspolitikk?* Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Hansen, I. L., Jensen, R. S., & Fløtten, T. (2020). *Trøbbel i grenseflatene. Samordnet innsats for barn og unge*. Fafo. <https://www.fafo.no/images/pub/2020/20737.pdf>
- Hansen, I. L. S., Jensen, R. S., & Fløtten, T. (2019). *0-24-samarbeidet. Et kunnskapsgrunnlag*. Fafo. <https://www.fafo.no/zoo-publikasjoner/fafo-notater/0-24-samarbeidet-et-kunnskapsgrunnlag>
- Haukelien, H. (2023). Hvordan kommuner tenker. In *Hvordan kommuner tenker: Politikk- og praksisnær forskning i kommunale virkeligheter* (s. 19–33). Universitetsforlaget.

- Holand, A. M., & Ellingsen, T. (2023). Samskaping og styringslogikk(er) på kollisjonskurs? En studie av lokalt arbeid for sosial bærekraft. In A. K. Lund, M. Nilssen, & A. Tjønndal (Eds.), *Samskapt bærekraft i norsk arbeidsliv*. Universitetsforlaget.
- Hylland, O. M., & Haugsevje, Å. D. (2023). Barn og unges kulturliv: kommunalt handlingsrom mellom nasjonale føringer og nasjonal praksis. In *Hvordan kommuner tenker: Politikk- og praksisnær forskning i kommunale virkeligheter* (s. 210–230). Universitetsforlaget.
- Kulturdepartementet. (2020–2021). *Oppleve, skape, dele. Kunst og kultur for, med og av barn og unge*. Retrieved from <https://www.regjeringen.no/contentassets/84138e-b559e94660bb84158f2e62a77d/nn-no/pdfs/stm201820190019000dddpdfs.pdf>
- Lo, C., & Røiseland, A. (2019). Samskaping - nyttig begrep for norske forskere og praktikere? *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*(1), 51–58. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2936-2019-01-03>
- Myksvoll, T. M., Arnesen, D., & Erdvik, I. B. (2023). *Fritid for alle? Kommunal politikk for inkludering av barn og unge i organiserte fritidsaktiviteter*.
- Osborne, S. P. (2010). *The New Public Governance?: Emerging Perspectives on the Theory and Practice of Public Governance*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203861684>
- Pestoff, V. (2018). Co-production at the crossroads of public administration regimes. In *Co-production and co-creation : engaging citizens in public services* (s. 27–36). <https://doi.org/10.4324/9781315204956>
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone : the collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Rasmussen, L. G., Skjerning, H. T., & Burau, V. (2023). The why and how of co-production between professionals and volunteers: a qualitative study of community-based healthcare in Denmark. *International journal of sociology and social policy*, 43(1/2), 197–213. <https://doi.org/10.1108/IJSSP-01-2022-0027>
- Regjeringen. (2016). *Felles innsats for fritidsaktivitet til alle barn* <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/bld/nyheter/2016/felles-innsats-for-fritidsaktivitet-til-alle-barn/id2503226/>
- Regjeringen. (2020). *Like muligheter i oppveksten. Regjeringens samarbeidsstrategi for barn og ungdom i lavinntektsfamilier (2020–2023)*. Retrieved from https://www.regjeringen.no/contentassets/bb45eed3479549719fb14c78eba35bd4/strategi-mot-barnefattigdom_web.pdf
- Riksrevisjonen. (2014). *Riksrevisjonens undersøkning av barnefattigdom* (9788282292849). <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/dokumentserien/2013-2014/dok3-201314-011.pdf>
- Røiseland, A. (2013). Forhandle, friste eller fasilitere?: teoretisk forståelsesramme for styring av offentlig-private partnerskap. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 29(4).
- Røiseland, A., Sørensen, E., & Torfing, J. (2024). *Advancing Co-creation in Local Governance* (A. Røiseland, E. Sørensen, & J. Torfing, Eds.). Edward Elgar Publishing.

- Røiseland, A., & Vabo, S. I. (2016). *Styring og samstyring : governance på norsk* (2. utg. ed.). Fagbokforl.
- Selle, P. (2016). Frivillighetens marginalisering. *Tidsskrift for velferdsforskning*, 19(1), 76–89. <https://doi.org/10.18261/issn.2464-3076-2016-01-05>
- Selle, P., Strømsnes, K., & Loga, J. (2018). State and Civil Society: A Regime Change? In *Scandinavian Civil Society and Social Transformations : The Case of Norway* (1st 2018. ed., s. 117–163). Springer International Publishing : Imprint: Springer.
- Steen, T., Brandsen, T., & Verschuere, B. (2018). The Dark Side of Co-Creation and Co-Production: Seven Evils. In *Co-production and co-creation : engaging citizens in public services* (1 ed., s. 284–293). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315204956-45>
- Sørensen, E., Bryson, J., & Crosby, B. (2021). How public leaders can promote public value through co-creation. *Policy and politics*, 49(2), 267–286. <https://doi.org/10.1332/030557321X16119271739728>
- Torring, J., Christensen, S. L., & Sørensen, E. (2024). Coping with conflicts, dilemmas and paradoxes through constructive hybridization. In A. Røiseland, E. Sørensen, & J. Torring (Eds.), *Advancing Co-creation in Local Governance* (s. 47–60). Edward Elgar Publishing.
- Torring, J., & Hustad, O. (2023). Styring og ledelse av samskapt bærekraftsmål. In A. K. Lund, M. Nilssen, & A. Tjønndal (Eds.), *Samskapt bærekraft i norsk arbeidsliv* (s. 30–44). Universitetsforlaget.
- Torring, J., Sørensen, E., & Breimo, J. P. (2022). When Norway met co-creation: the import, diffusion, and onboarding of a magic concept in public administration. *International public management journal*, 1-20. <https://doi.org/10.1080/10967494.2022.2128127>
- Torring, J., Sørensen, E., & Røiseland, A. (2020). Samskaping – fra ide til strategi. *Stat & styring*, 30(4), 28–30. <https://doi.org/10.18261/ISSN0809-750X-2020-04-09>
- Tortzen, A. (2019). *Samskabelse av velferd. Muligheter og faldgruber*. (1 ed.). Hans Reitzels Forlag.
- Trætteberg, H. S., Eimhjellen, I., Ervik, R., Enjolras, B., & Skiple, J. K. (2020). *Kommunal frivillighetspolitikk og lokale organisasjoner*.
- Trætteberg, H. S., & Enjolras, B. (2023). Institutional Determinants of Co-Production: Norway as an Illustrative Case. *Nonprofit and voluntary sector quarterly*, 89976402311768. <https://doi.org/10.1177/08997640231176801>
- Vedeld, T. (2022). The Co-creation Paradox: Small Towns and the Promise and Limits of Collaborative Governance for Low-Carbon, Sustainable Futures. *Scandinavian journal of public administration (Print)*, 26(3), 45–70. <https://doi.org/10.58235/sjpa.v26i3.7006>
- Voorberg, W. H., Bekkers, V. J. J. M., & Tummers, L. G. (2015). A Systematic Review of Co-Creation and Co-Production: Embarking on the social innovation journey. *Public management review*, 17(9), 1333–1357. <https://doi.org/10.1080/14719037.2014.930505>

KAPITTEL 9

DEN SMARTE SMÅBYEN I NORD: OM SAMARBEID, STYRING OG INNOVASJON I BODØ KOMMUNE

Maja Nilssen

Innledning

Byutvikling og -planlegging har i senere år vært preget av økt kompleksitet og nyliberale idealer. For rundt tretti-førti år siden ble den største andelen av reguleringsplaner utformet av kommunens planavdeling, og byutvikling ble sånn sett styrt av offentlige myndigheter (Falleth et al. 2010). Dette har imidlertid endret seg drastisk i senere år, hvor tendensen har vært at så mye som nitti prosent av utviklingsplanene blir sendt inn av private utviklere (Falleth et al. 2010; NOU 2001: 7). Når prosentandelen av reguleringsplaner i så stor grad kommer fra private aktører, er muligheten stor for at det har utfordret lokale myndigheters rolle i utviklingen lokalt (jf. Hanssen 2010, 2012; Nilssen 2019a).

En annen faktor er at dagens byutvikling preges av en miks av rasjonaliteter (henholdsvis hierarkiske, markeds- og nettverksrasjonaliteter) som styres av ulike ressursallokeringsmekanismer (Osborne 2010). Disse er *public administration* (PA), *new public management* (NPM) og *new public governance* (NPG). Førstnevnte betegner ressursallokering preget av hierarki, mens NPM domineres av markedsdrevne ressursallokering, hvor private aktører gjerne tar plass i førersetet og får stor innflytelse på lokal utvikling (Falleth et al. 2010).

I NPG er det derimot nettverksstyring og samarbeidsorienterte mekanismer som rår (jf. Osborne 2010). Når det er sagt, eksisterer disse ressursallokeringsmekanismene i parallelle lag og overlapper/sameksisterer heller enn å være gjensidig utelukkende rasjonaliteter (Nilssen 2019a; Osborne 2006, 2010). En av utfordringene i dagens byutvikling skyldes nettopp denne miksen av rasjonaliteter, hvor ulike aktører og interesser skal koordineres og samordnes.

Denne kompleksiteten utfordrer lokale myndigheters evne til å utforme og implementere langsiktige og helhetlige offentlige strategier i lokal utvikling (Nilssen 2019a, 2019b), hvor ulike aktører altså vektlegger forskjellige interesser (Falleth et al. 2010; Nilssen 2019a; Torfing et al. 2012). Økt kompleksitet gjør det derfor ikke bare utfordrende for lokale myndigheter å sikre helhetlig byutvikling (Pierre og Peters 2020), man er også avhengig av å jobbe smartere – *sammen* – i den lokale utviklingen (jf. Nyseth et al. 2019; Hernández og Marjamäki 2019).

Dette fordrer altså nye tilnærminger lokalt, også på mindre steder. De senere årene har det blitt viet økt oppmerksomhet til begrep som «smarte byer» som tilnærming i lokal utvikling, med en forståelse av at en slik tilnærming kan være en mulighet til å bøte på økt kompleksitet i samfunnsutviklingen (Nilssen 2019a, 2019b). I den sammenheng har smartby-begrepet vokst fram som et omfattende og holistisk konsept som både favner mangt og mye og er salgbart, men samtidig også diffust. Forståelsen av smartbyen har altså vært både mangefasettert og uklar, noe som gjør at det favner bredt og er lett anvendelig. I tillegg har forskning på *den smarte byen* særlig fokusert på større byer og verdensmetropoler, mens den gjengse småbyen, især i periferien, i liten grad har fått fokus. Det er derfor behov for mer kunnskap om smartby-utvikling i mindre byer som Bodø, som er tilfellet jeg undersøker i dette kapittelet. Videre har smartby-begrepet i nyere tid fått en sterkere kopling til både styring (governance) og innovasjon (jf. Caragliu og Del Bo 2019; Gohari et al. 2020; Hernández og Marjamäki 2019; Nilssen, 2019b; Mora et al. 2017; Mora et al. 2023). Både innovasjonsperspektivet og styringsperspektivet er med andre ord viktige elementer i smartbyen, hvor man altså søker å motvirke økt kompleksitet i byutvikling gjennom nettopp smart(ere) styring og innovasjon. Her har lokale myndigheter en viktig rolle som fasilitator i utviklingen (Nilssen 2019a), også i mindre byer.

Som tidligere nevnt, er imidlertid smartby-begrepet både ullent og mangefasettert, og det har blitt kritisert for å legge for stor vekt på teknologi

(for teknologiens skyld), eksperters omfattende rolle og utfordringer knyttet til overvåkning og personvern, for å nevne noe (Joss et al. 2017). Selv om smartby-konseptet har blitt både kritisert og gransket, er det liten tvil om at det har vunnet popularitet i urbane utviklingsprosesser (jf. de Jong et al. 2015). Å forstå hvordan konseptet anvendes på lokalt nivå på mindre steder, er viktig, og problemstillingen i kapittelet er derfor som følger: *Hvordan har Bodø kommunes smartby-strategi utviklet seg, og på hvilken måte påvirker dette styring og planlegging av fremtidens Bodø?* Hensikten med kapittelet er å bidra med kunnskap om hvordan smart småbyurbanisme gjøres, og hva som ansees som nødvendig for å lykkes med smart utvikling i mindre byer. Dette gjøres gjennom en kvalitativ casestudie av Bodø kommunes smartby-strategi.

Smarte byer: En konseptuell og teoretisk fremstilling med vekt på samarbeid, styring og innovasjon

I denne delen av kapittelet ser jeg nærmere på hvordan begrepet smarte byer kan forstås konseptuelt og teoretisk. Smartby-litteraturen er som nevnt mangfoldig og omfattende, og jeg har derfor lagt vekt på smartby-litteratur som fokuserer på samarbeid, styring og innovasjon. Jeg vil i dette delkapittelet først redegjøre kort for opprinnelsen til smartby-begrepet, før jeg ser nærmere på litteratur om samarbeid, styring og innovasjon i den smarte byen.

Smarte byer er et konsept som har økt i popularitet de senere årene (Nilsen, 2019b). Det er også et konseptuelt og teoretisk mangfoldig begrep. I sin artikkel fra 2008 undersøker Hollands hva diskusjoner om smarte byer omhandler, og rammer inn konseptet som en urban merkelapp med både hemmende og fremmende innvirkning, ideologisk sett, i en byutviklingskontekst. Han trekker særlig fram at progressive smartbyer er byer som starter med de menneskelige ressursene som finnes lokalt, og fremsetter at virkelig smarte byer vektlegger menneskelige ressurser heller enn å stole blindt på teknologiske løsnings transformative potensial. Hollands (2008) understreker at den progressive smartbyen må legge til rette for et skifte i maktbalanse mellom private aktører, lokale myndigheter og innbyggere samt balansere økonomiske hensyn med bærekraftshensyn. Dette kan forstås som at samarbeid er et viktig element i smartbyen, samt at dette skjer i møtet mellom lokale aktører.

Smartby-begrepet har utviklet seg siden det gjorde sitt inntog på slutten av 1990-tallet, og har i senere tid blitt operasjonalisert som et konsept med et tredelt fokus. Meijer og Bolivar (2016) finner i sin studie at forskningslitteraturen om smarte byer enten fokuserer på det teknologiske aspektet, de menneskelige ressursene eller samarbeidsdrevet styring. Hollands (2008) fremhever at smart (by)utvikling kan finne sted gjennom anvendelsen av teknologiske hjelpemiddel som et verktøy for å bedre livskvalitet, levekår og demokratiske prosesser for byens innbyggere, samt at innbyggerne selv er med på å definere hva som menes med smart i den lokale konteksten. Ifølge Hollands (2008) er altså involvering en iboende del av smart utvikling på lokalt nivå. En slik forståelse av smartby-utvikling fordrer altså involvering av ulike aktører og kan sees i lys av teori om samarbeidsdrevet innovasjon, hvor lokale myndigheter og andre aktører arbeider sammen om å oppnå felles mål.

Samarbeidsdrevet innovasjon kan ifølge Sørensen og Torfing (2011: 849) forstås som «an intentional and proactive process that involves the generation and practical adoption and spread of new and creative ideas, which aim to produce a qualitative change in a specific context». Sagt med andre ord, og justert for en kommunal kontekst, foregår samarbeidsdrevet innovasjon gjennom en aktivt intendert prosess som har som formål å forbedre kommuneorganisasjonens strukturer og/eller praksiser i en gitt kontekst. Det er denne forståelsen av innovasjon som legges til grunn i dette kapittelet. Rønning et al. (2022) fremhever i den forbindelse at innovasjon i offentlig sektor er distinkt fra innovasjon i privat sektor, da det foregår i et politisk system heller enn i et marked. Dette gjør at interaksjon og samarbeid mellom innbyggere, politikere, offentlig ledere og andre aktører er et viktig premiss i smartby-utvikling (Hollands 2008).

Forskningslitteraturen med fokus på teknologi vektlegger en potensiell styrking av urbane systemer gjennom bruk av informasjons- og kommunikasjonsteknologi, mens smartby-litteratur som fokuserer på de menneskelige ressursene, vektlegger innbyggere som drivkraften bak smartbyen heller enn teknologien i seg selv (Albino et al. 2015). I smartby-litteraturen med fokus på menneskelige ressurser ansees byområder med høy andel av mennesker med høyere utdanning, og gjerne også tilstedeværelsen av utdanningsinstitusjoner, som viktig for smart utvikling (Shapiro 2006; Winters 2011). I smartby-litteraturen som fokuserer på samarbeidsdrevet styring, ansees interaksjoner mellom ulike aktører som avgjørende for smart utvikling (Albino et al. 2015). I den samarbeidsdrevne tilnærmingen er det fokus på å utvikle nyttige interaksjoner

mellom et nettverk av aktører (Kourtiti et al. 2012). Samarbeid kan derfor sies å være et viktig element i den smarte byen og er i min forståelse av smart småbyurbanisme essensiell om man ønsker å øke smartheten i lokal utvikling. I dette legger jeg at samarbeid mellom involverte aktører er nødvendig for å styre byutviklingen og føre den i en ny retning.

Som nevnt tidligere, er innovasjon et av de underliggende elementene i den smarte byen. Nilssen (2019b: 100) typologiserer smartby-initiativ og graden av endring som kreves i implementeringen av slike strategier, på et kontinuum som rangerer endringer fra inkrementelle til radikale. Dette kan forstås som at smartby-strategier fordrer endring og innovasjon i større eller mindre grad. Nilssens kontinuum består av fire dimensjoner: Den første dimensjonen, teknologisk innovasjon, omfatter nye teknologiske praksiser, produkter eller tjenester (Caragliu et al. 2011; Hollands 2008) og er på den inkrementelle enden av skalaen. Den andre dimensjonen i Nilssens kontinuum er organisatorisk innovasjon, hvilket foregår internt i kommuneorganisasjonen samt omfatter mer fragmenterte og prosjektbaserte initiativer (Lam 2005; Nam og Pardo 2011). Den tredje dimensjonen i Nilssens typologi er samarbeidsdrevet innovasjon, som er basert på en nettverkslogikk i form av enten offentlig-private samarbeid eller trippel heliks-modeller (Deakin 2014a, 2014b; Leydesdorff og Deakin 2011). Den fjerde og siste dimensjonen som Nilssen (2019b) beskriver, er den eksperimentelle dimensjonen, som vektlegger innovativ urbanisme som visjon og også innehar et klart retorisk element (Anthopoulos 2017; Lee et al. 2014; Monfaredzadeh og Berardi 2015). Om man legger den ovennevnte typologien av innovasjon i smartbyen til grunn, kan man si at omfanget et smartby-initiativ har, også påvirker graden av endring og indre/ytre orientering: Jo mer radikalt et smartby-initiativ er, jo mer omfattende blir endringsbehovet på lokalt nivå, da kommunen avhenger av samarbeid med andre aktører for å lykkes med radikale endringer på lokalt nivå.

Ifølge Meijer og Bolivar (2016: 398) henviser byers smarthet til deres evne til å tiltrekke seg menneskelige ressurser og mobilisere disse ressursene i samarbeidet mellom ulike aktører. Dette gjelder både individuelt og på organisasjonsnivå og skjer oftest gjennom bruk av IKT-løsninger. Samarbeid og styring, eller samarbeidsdrevet styring, kan derfor forstås som et underliggende element i smartbyen i tillegg til innovasjon. Flere forskere fremhever viktigheten av styring i den smarte byen (jf. Batty et al. 2012; Deakin 2014b; Mora et al. 2023). I den sammenheng fremhever Gohari et al. (2020: 6) lokal

styring som viktig for å styrke bærekraftig utvikling i smartbyen og finner at litteraturen her har to ulike fokus. Det ene perspektivet vektlegger IKT som en del av interne operasjoner for å sikre styrbarhet, effektivitet, åpenhet, transparens, ansvarlighet, inkludering og likeverdighet. I dette perspektivet er styring av smarte byer mangefasettert og innebærer at flere elementer må på plass for at man skal kunne kalle styringen smart. Gohari et al. (2020: 6) fremsetter at det andre perspektivet vektlegger smart styring i seg selv, altså at styringsprosessene i byer som promoterer seg som smarte, inkluderer fremforhandlet involvering av offentlige og private aktører. Til tross for denne todelingen i synet på styring av smarte byer bygger begge perspektivene på interaksjon og samarbeid. Nilssen (2019b) argumenterer for det samme og finner at teknologi kan sees som et hjelpemiddel i lokal utvikling heller enn det avgjørende trekket for å gjøre byer smarte. Dette er interessant, særlig med tanke på hvor stor vekt IKT har blitt tillagt i smartby-litteraturen.

Selv om smartby-konseptet kan være lett salgbart og skaper oppslutning på organisatorisk nivå, trekker Munkvold (2018) fram i sin studie av medvirkning i Smart Bodø-programmet at kommunens og innbyggernes forståelse av smartby-begrepet har vært ulik. I denne studien finner Munkvold at innbyggernes forståelse av smartby-begrepet var relativt vag og uklar, mens kommunens ansatte hadde en mer ens forståelse av hva det innebar. Dette kan tyde på at til tross for smartby-begrepets salgbarhet er det likevel vanskelig å konkretisere og kommunisere innholdet. Munkvold (2018) finner også at de kommunalt ansatte hverken la vekt på harde eller myke verdier i den smarte byen, men at innbyggerne var i fokus, samt at innbyggerinvolvering var et viktig prinsipp i smartby-initiativet i Bodø. Dette forstår Munkvold (2018) i lys av interaktiv styring, samskaping og kommunikativ planlegging, som alle tre er teoretiske retninger som vektlegger samarbeid. Dette ligner mitt eget syn på viktige elementer i smartby-utvikling, som altså innebærer en kombinasjon av styring, samarbeid og innovasjon.

Avslutningsvis vil jeg trekke fram at Caragliu et al. (2011) finner at både smart teknologi, smarte menneskelige ressurser og smart styring er nødvendig om en by skal kunne ansees som smart. Nilssen (2019b) argumenterer for at smartby-begrepet kan sees som en samling av utviklingstrekk som fungerer som en samlebetegnelse for et sett med allerede eksisterende aktiviteter og utviklingstrekk i byen. Nilssen (2019b) trekker også fram at smarte byer representerer et mangefasettert ideal i byutvikling, hvor teknologi, mennesker

og samarbeidsdrevet styring utgjør ressurser som samlet jobber for å øke bærekraftig utvikling og livskvalitet på lokalt nivå. Som vi har sett i denne gjennomgangen av smartbyen som konsept, vil jeg argumentere for at smarte byer er tuftet på elementene samarbeid, innovasjon og styring, og at teknologiske hjelpemidler utgjør verktøy som kan sikre bedre livskvalitet, levekår og demokratiske prosesser for byens innbyggere.

Metodisk tilnærming: En casestudie av Bodø kommunes smartby-strategi og dens utvikling

Dataene som presenteres i dette bokkapittelet, er fra en casestudie av Bodø kommunes smartby-strategi og utviklingen av denne. Utviklingen av smartbyen Bodø består av komplekse og kontekstspesifikke prosesser som med fordel undersøkes gjennom en casestudiemetodologi. En slik tilnærming muliggjør undersøkelse av aktører og hendelser og kartlegging av forbindelser dem imellom. Ifølge Gerring (2004: 341) innebærer casestudier en gitt måte å definere en case på og ikke en måte å analysere en case eller å modellere kausale sammenhenger. I dette kapittelet studerer jeg et avgrenset fenomen med hensikt om å bidra med kunnskap om den overordnede klassen av case som dette fenomenet tilhører (jf. Gerring 2017). Fenomenet som studeres her, er Bodø kommunes smartby-strategi og dens utvikling. I og med at det finnes lite empiri om smart småbyurbanisme og dens utvikling, er intensjonen min at denne studien skal være et empirisk eksempel på hvordan smart småbyurbanisme gjøres over tid.

Datainnsamlingen ble gjennomført som semistrukturerte intervjuer med tretten personer, hvor noen av disse ble intervjuet flere ganger. Intervjuene er gjennomført på to tidspunkter, henholdsvis i 2016/2017 og i 2023, og er derfor egnet for å si noe om utviklingen i Bodø kommunes smartby-strategi. Varighet av intervjuene var fra førtifem minutter til én og en halv time, og utvalget består av strategisk utvalgte informanter, basert på deres involvering i utviklingsprosessen.

Datamaterialet består av intervjuer med ansatte på strategisk nivå i kommunen, deriblant byplansjef, byplanleggere, kommunale prosjektledere samt politiske ledere. I analysen omtales alle informantene som ledere for å sikre deres anonymitet. Selv om intervjuene er hovedkilden av dataene, suppleres dette også av kommunale dokumenter om byutvikling. Dette omfatter Strategisk

næringsplan (Bodø kommune 2018, 2023), Kommuneplanens samfunnsdel (Bodø kommune 2021a) og kommunens nettside for Ny by, ny flyplass-initiativet og smartby-initiativene i kommunen (Bodø kommune 2021b; Bodø kommune, u.d.). Disse dokumentene er brukt som bakgrunnsinformasjon og for å etablere en oversikt over smartby-initiativets innretning og utvikling.

Analyse av Bodø kommunes smartby-strategi

I analysen av Bodø kommunes smartby-strategi og dens utvikling legger jeg vekt på tre elementer, nemlig samarbeid, styring og innovasjon. Disse henger sammen og analyseres samlet.

Bodø kommunes smartby-strategi har utviklet seg siden den ble innført, og man kan si at den på mange måter har blitt mer konkretisert med årene. Visjonen som lå til grunn for Bodøs smartby-satsing helt i starten, var et (noe hårete) mål om å bli verdens smarteste by. Dette siktemålet ble etter hvert forlatt til fordel for en visjon om lokal utvikling som vektla «samskaping for smart og grønn næringsutvikling» (Bodø kommune 2018: 5). Her var hovedmålet definert slik: «Bærekraftig vekst og smart verdiskaping oppnås gjennom samskaping mellom næringsliv, FoU, befolkningen og offentlig sektor» (Bodø kommune 2018: 6). I dag skisserer Bodø kommune på smartby-initiativets nettside at de har «ambisjoner om å bli en framtidsby i verdensklasse», og at utviklingen av byen må gjøres gjennom «å stå sammen, løfte i lag og samarbeide med omverden» (Bodø kommune, u.d.). Sistnevnte kan man si at fordrer samarbeid mellom ulike aktører, noe som også er et viktig premiss i samarbeidsdrevet innovasjon (Sørensen og Torfing 2011). Kommunen ønsker å oppnå dette gjennom å «mobilisere kompetanse, ideer, engasjement og virkelyst mellom næringsliv, utviklingsaktører, forskning, innbyggere og kommune [...]» (Bodø kommune 2018: 7). Dette innretter seg likt med den tredje dimensjonen i Nilssens (2019b) typologi over innovasjon i smartbyen, hvor samarbeid ansees som avgjørende for smart utvikling lokalt.

Innretningen av Bodø kommunes smartby-strategi har imidlertid endret seg noe. I høringsutkastet til Strategisk næringsplan 2023–2027 (Bodø kommune 2023: 1) står det at «Bodø kommune er sammen med flere aktører innen offentlig forvaltning en viktig premissgiver for vekst og utvikling i næringslivet, gjennom den forvaltning og myndighetsutøvelse som utøves». Dette samsvarer med Gohari et al. (2020) sin forståelse av smarte byer, hvor de fremhever at

styring har stor innvirkning på byers smartby-utvikling. I Bodø kommunes næringsplan vektlegges kommunen selv som en fasilitator for utviklingen lokalt, hvilket også samsvarer med Hollands' (2008) forståelse av smartbyen. Her fremhever han at lokale myndigheter må legge til rette for samarbeid samt balansere økonomisk utvikling med bærekraftshensyn. Nilssen (2019a: 68–70) finner også at kommunen er viktig som premissgiver i lokal utvikling, og da særlig i utviklingens initielle fase. Måten dette skjer på, er gjennom å involvere den menneskelige kapitalen i byen, siden smart byutvikling skjer i møtet mellom mennesker, næringsliv og kommune. Hollands (2008) trekker også fram dette som viktig dersom en by skal kunne forstås som progressiv og smart.

Bodø kommune har fra starten av smartby-satsingen vært tydelig på at dette handlet om nye måter å gjøre ting på, med innbyggerne i sentrum for den lokale utviklingen. Ifølge en leder i kommunen innebærer smart byutvikling i Bodø «å bygge en kompakt by» hvor ulike funksjoner er samlet innad i byen (jf. Hanssen et al. 2015). Lederen legger også vekt på at smart infrastruktur, deriblant velferdsteknologi, er et viktig element i byens smartby-satsing. En annen leder sier: «[D]et kommer til å handle om innbyggerinvolvering, det kommer til å handle om teknologi og digitaliseringsløpet, det kommer til å handle om spesielt smarte fremtidsrettede løsninger innenfor samferdsel, infrastruktur, logistikk, så egentlig klima- og miljøhensynet.» Dette kan sees som en forståelse av kommunens smartby-strategi, hvor bærekraft trekkes fram som viktig i utviklingen lokalt. Lederen er også inne på at man trenger en helhetlig tilnærming til smartby-utvikling, noe som inkluderer mange ulike elementer. Den helhetlige tankegangen trekkes også fram i smartby-litteraturen presentert tidligere, deriblant av Caragliu et al. (2011), Meijer og Bolívar (2016) og Nilssen (2019b), som alle tar til orde for at byers smartheit handler om tre elementer: teknologi (som hjelpemiddel), menneskelige ressurser og smart styring gjennom samarbeid.

En leder i kommunen legger vekt på at smartby-begrepet kun innebærer en utvidelse av byutviklingsbegrepet, og at byer er grunnleggende smarte. Lederen forteller følgende:

Men så har man jo over tid begynt å flytte funksjonene ut av byen og pulverisert byen som essens, som samling av funksjoner du har tilgang til. Om det er helsehjelp, om det er jobb, om det er rekreasjon, kultur, alle disse tingene en by inneholder, har man flyttet ut på grunn av den bilbaserte planleggingen, ikke sant, tatt ut sykehuset av byen ... det er jo

galskap, sykehuset må jo være i byen, for det er en del av bylivet, det er det som skaper byen. Og nå er vi på vei tilbake igjen til å samle funksjonene i byen, så det er jo et fysisk grep, men for å få det til så må vi bruke smarte grep. Om det er teknologi, på den ene siden, for å få til rasjonelle løsninger, om det er å bygge i høyden for å få plass til folk ... men ikke minst så er det jo om hvordan du involverer folk, og det er kanskje kjernen i smart byutvikling, det er jo at folk er med og skaper sin egen by.

Her er lederen innom flere elementer: For det første drar lederen paralleller mellom byutvikling og smart byutvikling og sier at byer er grunnleggende smarte. Videre adresseres smartbyen som en samling av byens ulike funksjoner i et avgrenset geografisk område heller enn en spredning av funksjonene. Dette kan forstås som at en gjeninnføring av ulike funksjoner i bykjernen ansees som smart, og at det å skape steder av og med folk er viktig i den smarte byen. Dette vektlegges særlig i Hollands' publikasjon fra 2008 og også av Gohari et al. (2020). Lederen vektlegger også interaksjon, altså involvering av innbyggerne, som essensielt i byutviklingsprosesser.

En annen leder i kommunen sier:

For meg er smart-begrepet veldig tomt og inneholder ekstremt lite. Jeg har sagt tidligere at jeg er motstander av teknologi for teknologien sin del – det vi gjør i byutviklingen, skal vi gjøre fordi menneskene har et behov for det. Og hvis teknologien kan hjelpe oss med det, så er det fint. Vi kommer til å trenge å få gjort mer, laget flere tjenester med færre folk, uansett hvilken sektor det gjelder. Om det er teknisk avdeling, om det er helse, hva som helst, vi kommer til å få et enormt underskudd av mennesker. Vi har så vidt sett starten på det, så vi er nødt til å jobbe smartere.

Det lederen er inne på her, er ressursmangelen i offentlig tjenesteyting, som så vidt er begynt å vises, hvor mangelen på menneskelige ressurser kommer til å være en stor utfordring i fremtiden. Så selv om han anser begrepet som relativt tomt, tillegger han det likevel noe betydning, i den forstand at man i offentlig tjenesteyting må gjøre ting på en ny og smartere måte, nettopp på grunn av ressursknappheten. Dette underbygges av Rønning et al. (2022), som omtaler behovet for å gjøre ting på nye måter nettopp for å bøte på ressursknappheten i offentlig tjenesteyting. Dette må gjøres gjennom samarbeid, ifølge Sørensen og

Torfing (2011). Videre uttrykker lederen at de i kommunen har prøvd å fylle smartby-begrepet «med et medvirknings/innbyggerperspektiv og litt mindre teknologi». Lederen legger også vekt på at i beste fall er teknologien et middel for å oppnå mål, selv om analoge løsninger ofte er like gode. Behovet for nye framgangsmåter med tanke på ressursmangel i tjenesteyting er likevel til stede, som understreket av denne lederen i forbindelse med forståelsen av smartby-begrepet.

I Bodø kommune virker lederne å være enige om at mennesket skal være fokuset i utviklingen, og dette har vært et uttalt mål fra Bodø kommunes side helt siden smartby-konseptet ble innført lokalt. Et annet element som lederne trekker fram i forbindelse med smartby-satsingen til kommunen, er at interaksjon og samarbeid er viktig for å lykkes i lokal utvikling. Et eksempel på et slikt interaktivt initiativ som Bodø kommune har hatt, er Bodø bylab, lokalisert på Stormen bibliotek i sentrum av byen. Dette initiativet var ment som en interaktiv arena hvor innbyggere kunne komme med innspill til utviklingen av framtidens Bodø, men at det opplevdes som utfordrende å forvalte innspillene. En leder i kommunen forteller:

I smartbyen så lå jo denne bylaben, som jeg tenker er en veldig bra ting. Men det som på en måte blir like viktig som å lage en arena og like viktig som å informere og sånt, det er jo at man sikrer seg at de innspillene som kommer tilbake, at man har en plan med dem [...]. Og jeg tror jo at vi fikk en del innspill i den perioden der det var en bylab, men som det skjedde lite eller ingenting med.

Det lederen trekker fram her, er at bylaben, som ble åpnet i april 2018, var ment som en arena for innbyggermedvirkning og interaksjon. Dette understøttes av Munkvold (2018, s. 63), som fremhever at kommunen ikke bare må legge til rette for medvirkning gjennom slike arenaer, men at innbyggerne også må «være klar over sitt handlingsrom». Kommunikasjon og forventningssetting rundt slike medvirkningsarenaer er viktig, ikke minst om dette skal fungere som et styringsverktøy (jf. Røiseland og Vabo 2016) og en innspillsarena i kommunens smartby-utvikling.

Dette bylab-initiativet ble etter hvert avviklet og en ny arena for samarbeid etablert, nemlig Kraft, som «er et fysisk senter for bærekraftig samfunnsutvikling i nord» (Kraft u.å.). Dette senteret er deleid av Bodø kommune og har som mål å være en arena som stimulerer til samarbeid, innovasjon

og samskapt bærekraft i møtet mellom ulike aktører (Kraft u.å.). En annen kommunal leder trekker fram Kraft som en viktig arena for interaksjon og samarbeid mellom ulike aktører og forteller at «det har jo mer materialisert seg et samarbeid med næringslivet, og en arena for det, og for å finne de gode løsningene». Videre forteller lederen at kommunen jobber aktivt med å legge til rette for samarbeid mellom ulike aktører i kommunens utviklingsarbeid, og forklarer hensikten med Kraft slik:

Det er en arena som skapes for å ha et tettere bånd mellom kommune og næringsliv, og vi samarbeider jo fryktelig mye med Bodøregionens utviklingsselskap og Bodø Næringsforum. Det er folk vi nesten ser hver dag, det er mange treffpunkter og et godt nettverk, vil jeg si. Altså, vi vet om hverandre, og næringslivet vet hvor vi er, og det er jo viktig.

Det å ha arenaer hvor samarbeid mellom offentlige og private aktører initieres, og møteplasser hvor dette finner sted, og å ha en tett dialog og samarbeid mellom kommune og næringsliv, er noe kommunen vektlegger i sin smartby-satsing, som understreket i sitatet over.

Et annet eksempel på utviklingen av smartby-initiativet i Bodø kommune er det økte fokuset på bærekraft, hvor FNs bærekraftsmål trekkes fram som en hjelp til å konkretisere hva smart byutvikling betyr i den lokale konteksten i Bodø. Dette trekkes fram av ledere i kommunen som en hjelp i å underbygge viktigheten av kompakt byutvikling. En leder sier:

Jeg er veldig glad for de perspektivene som bærekraftsmålene har kommet med i senere tid, fordi det er jo ikke kompakt by kun for dét sin del, det handler jo om at sånne ting som at sosial bærekraft, for eksempel, adresseres best når det blir en viss grad av tetthet [i byen], og dette med at [ulike] funksjoner ligger nær hverandre.

At det er økt fokus på bærekraft, er med på å underbygge viktigheten av kompakt utvikling i den smarte byen og er også i tråd med andre ledes utsagn om å samle byens funksjoner, hvor man ser mot kompakt byutvikling som et ideal for å sikre økt bærekraft samt interaksjon mellom innbyggere, næringsliv og myndigheter. Dette søker kommunen å gjøre gjennom ulike interaktive arenaer og initiativ, slik som Kraft-senteret er i dag.

Et annet eksempel som trekkes fram av kommunens ledere, er et verktøy for å bedre samarbeid som arealplanleggerne i Bodø har tatt i bruk, nemlig digitale kart for å visualisere hva de ulike planforslagene i byen innebærer. Dette er digitale kart som innbyggerne kan åpne hjemme og «gå inn i» for å se hva planforslaget er ment å innebære. En utfordring som trekkes fram her, er at innbyggere har trodd at det som var ment som et planforslag, er det som faktisk kommer til å skje av utvikling lokalt. Det er altså ikke tydelig (nok) for innbyggerne at utviklingen ikke nødvendigvis blir seende ut som foreslått. En annen utfordring som trekkes fram av kommunale ledere, er at innspill i plansaker kommer for sent på banen i utviklings- og planprosesser, samt at lovgivningen (det vil si plan- og bygningsloven) som legger premissene for medvirkning i byutvikling per i dag, på mange måter er utdatert og hemmer nytenkning og innovasjon. Eksempelvis erfarer ledere at innspill til planforslag først kommer når forslagene er vedtatt politisk og byggingen skal til å starte. Da kommer det gjerne innspill fra indignerte innbyggere vedrørende planer som allerede er vedtatt politisk, om at de ikke liker disse utviklingsplanene.

Når det gjelder kommunikasjon utad til innbyggerne, trekker ledere i kommunen fram at de ikke lenger kommuniserer utviklingen som *smart*, siden dette begrepet ofte er lite konkretisert og forståelig. Kommunen forsøker heller, blant annet gjennom digitale kart, å visualisere hva planene innebærer i praksis for innbyggerne. Kommunen har derfor søkt å konkretisere smartby-strategien sin gjennom ovennevnte digitale kart som visualiserer hva planforslagene innebærer. Det som har vært et fokus i Bodøs smartby-strategi hele tiden, er en innbyggercentrisk og bærekraftig tilnærming til lokal utvikling. Det som imidlertid har endret seg, er økt bruk av innovative samarbeidsarenaer og teknologiske hjelpemidler i interaksjon med innbyggere i lokale utviklingsprosesser.

Konklusjon: Hvordan har Bodø kommunes smartby-strategi utviklet seg, og på hvilken måte påvirker dette styring og planlegging av fremtidens Bodø?

I dette kapittelet har vi sett at smartby-strategien til Bodø kommune har utviklet seg fra å være relativt bredt og uklart definert da den først ble introdusert, til nå å være mer konkretisert og avgrenset. Gjennom analysen av kommunens

smartby-strategi kommer det fram at samarbeid med innbyggere og lokale aktører har vært vektlagt i den lokale utviklingen, både i kommunale strategier og blant kommunale ledere. Dette har vært tilfelle siden smartby-satsingen ble innført. Samarbeidet har imidlertid endret karakter, og kommunen har endret fremgangsmåte. Fra å ha initiativ og fora for samarbeid som ikke helt fungerte som ønsket (jf. bylaben), har kommunen endret samarbeidsforumet ved å etablere Kraft-senteret, som har økt grad av interaksjon med innbyggere og næringslivsaktører. Hollands (2008) fremhever at smartbyen må være for og med innbyggerne, hvilket samsvarer med de endringene som Bodø kommune har igangsatt for å bedre nettopp samarbeidet med innbyggerne. Det fremstår derfor som at kommunens endrede smartby-strategi legger bedre til rette for samarbeid og medvirkning i lokal utvikling.

Bodø kommune har i tillegg tatt i bruk innovative planverktøy for å sikre medvirkning blant innbyggerne. Bruken av slike verktøy (som digitale kart) for å bedre innbyggernes forståelse av planforslag i byutviklingsarbeidet vektlegges i større grad nå enn da smartby-strategien først ble introdusert. Dette kan sees som en konkretisering og et hjelpemiddel for å lettere kunne kommunisere med innbyggerne om hvilke byutviklingsplaner som finnes. Bruken av slike innovative verktøy har imidlertid ikke bare vært plankekjøring, da kommunale ledere oppfatter det som vanskelig å kommunisere godt (nok) til innbyggerne at de digitale kartene kun er forslag til utvikling og ikke vedtatte utviklingsplaner.

Bodø kommunes økte vektlegging av medvirkning og samarbeid i operasjonaliseringen av smartby-strategien fremstår som et viktig fundament, både i lokale planstrategier og kommunale lederes forståelse av hva smarthet skal innebære i Bodø. Selv om det menneskelige aspektet i kommunens utvikling virker å ha vært viktig også tidligere, ser det nå ut til at kommunale ledere er mer bevisst på viktigheten av å tilrettelegge for dette. Innbyggerinnretningen i kommunens smartby-strategi har altså utviklet seg til å bli mer håndgripelig og konkret, med fokus på hvordan involvering av innbyggere og aktører gjøres i praksis. Å lykkes med samarbeid i den smarte byen kan derfor antas å være enklere i mindre lokale kontekster som Bodø, da kontaktlinjene blir kortere mellom ulike aktører man ønsker å involvere. Dette ser man blant annet i etableringen av interaktive samarbeidsarenaer som Kraft-senteret. En mindre kontekst, lik den i Bodø, fremstår derfor som enklere for tilretteleggingen av smartby-utvikling enn eksempelvis større byer og metropoler.

Samarbeid, styring og innovasjon (jf. Meijer og Bolivar 2016; Nilssen 2019b) har vært elementer i kommunens smartby-strategi siden starten, selv om fremgangsmåtene for å gjøre dette har variert og utviklet seg gjennom prøving og feiling underveis. Ved å rette økt fokus på samarbeidsarenaer og interaksjon (som tidligere har foregått gjennom Bodø bylab, men som nå skapes gjennom det nye Kraft-senteret) har kommunen tilrettelagt for økt involvering av andre aktører i byutviklingen. Utfordringer som trekkes fram her, handler om mulighetsrommet kommunen har for å være innovative i tjenesteytingen, og begrenses av rammene rundt innbyggerinvolvering i kommunal tjenesteyting (eksempelvis plan- og bygningsloven). Likevel søker Bodø kommune nye tilnærminger til innbyggerinvolvering, som eksempelvis digitale verktøy for å kommunisere til innbyggerne hva planforslag i den lokale utviklingen innebærer. Gjennom å anvende teknologiske hjelpemidler i kommunikasjon av utviklingsforslag kan man si at kommunen søker innovative tilnærminger for å øke innbyggerinvolveringen i smartbyens realisering.

For å ansees som virkelig smart (jf. Hollands, 2008) kan man si at kommunen må sette klare rammer for byutviklingen samt koordinere og mobilisere ulike aktørers ressurser gjennom interaktive samarbeidsarenaer hvor dette muliggjøres. Dette har Bodø kommune søkt å gjøre i byutviklingen, selv om den offentlige infrastrukturen også legger premisser for hvordan dette kan foregå i praksis. Dersom Bodø kommune viderefører denne tilnærmingen, er sjansen større for at de lykkes med helhetlig og bærekraftig utvikling på lokalt nivå. Ikke minst gjelder dette smartby-innretningen i kommunens utviklingsstrategier, som altså fordrer både samarbeid, styring og innovasjon.

Referanser

- Albino, V., Berardi, U. & Dangelico, R.M. (2015). Smart Cities: Definitions, Dimensions, Performance, and Initiatives. *Journal of Urban Technology*, 22(1), 3–21. <https://doi.org/10.1080/10630732.2014.942092>
- Anthopoulos, L. (2017). Smart Utopia VS. Smart Reality: Learning by Experience from 10 Smart City Cases. *Cities*, 63, 128–148. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2016.10.005>
- Batty, M., Axhausen, K.W., Giannotti, F., Pozdnoukhov, A., Bazzani, A., Wachowicz, M., Ouzounis, G. og Portugali, Y. (2012). Smart Cities of the Future. *The European Physical Journal Special Topics*, 214(1), 481–518. <https://doi.org/10.1140/epjst/e2012-01703-3>
- Bodø kommune (2018). *Strategisk næringsplan 2017–2021*. Hentet 17. april 2024 fra <https://bodo.kommune.no/getfile.php/Borgerportalen/N%C3%A6ring%20og%20Utvikling/Strategisk%20n%C3%A6ringsplan/Strategisk%20n%C3%A6ringsplan.pdf>
- Bodø kommune (2021a). *Kommuneplanens samfunnsdel 2021–2033*. <https://pub.framsikt.net/plan/bod%C3%B8/plan-57c1b62a-a6ec-4db2-b759-6679025875c9-13049/#/>
- Bodø kommune (2021b). *Smart-prosjektene vi jobber med*. <https://nybybodo.no/smart-bodo/smart-prosjektene/>
- Bodø kommune (2023). *Høringsutkast: Strategisk næringsplan 2023–2027*. https://bodo.kommune.no/getfile.php/1377781-1688455836/Bilder/Aktuelt/2023/06%20juni/H%C3%B8ringsutkast%20SNP_juni_2023.pdf
- Bodø kommune (u.å.). *Smart Bodø*. <https://nybybodo.no/smart-bodo/>
- Caragliu, A., Del Bo, C. og Nijkamp, P. (2011). Smart Cities in Europe. *Journal of Urban Technology*, 18(2), 65–82. <https://doi.org/10.1080/10630732.2011.601117>
- Caragliu, A. og Del Bo, C.F. (2019). Smart Innovative Cities: The Impact of Smart City Policies on Urban Innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 142, 373–383. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2018.07.022>
- Deakin, M. (red.) (2014a). *Smart Cities: Governing, Modelling and Analysing the Transition*. Routledge.
- Deakin, M. (2014b). Smart Cities: The State-of-the-Art and Governance Challenge. *Triple Helix*, 1(7), 1–16. <http://link.springer.com/article/10.1186/s40604-014-0007-9>
- De Jong, M., Joss, S., Schraven, D., Zhan, C. og Weijnen, M. (2015). Sustainable–Smart–Resilient–Low Carbon–Eco–Knowledge Cities: Making Sense of a Multitude of Concepts Promoting Sustainable Urbanization. *Journal of Cleaner Production*, 109, s. 25–38. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.02.004>
- Falleth, E.I., Hanssen, G.S. og Saglie, I.-L. (2010). Challenges to Democracy in Market-Oriented Urban Planning in Norway. *European Planning Studies*, 18(5), 737–753. <https://doi.org/10.1080/09654311003607729>
- Gerring, J. (2004). What Is a Case Study, and What Is it Good For? *American Political Science Review*, 98(2), 341–354.

- Gerring, J. (2017). Case Study Research. Principles and Practices (2. utg.). Cambridge University Press.
- Gohari, S., Ahlers, D., Nielsen, B.F og Junker, E. (2020). The Governance Approach of Smart City Initiatives. Evidence from Trondheim, Bergen, and Bodø. *Infrastructures*, 5(4), 31. <https://doi.org/10.3390/infrastructures5040031>
- Hanssen, G.S. (2010). Ensuring Local Community Interests in Market-Oriented Urban Planning? The Role of Local Politicians. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 28(4), 714–732. <https://doi.org/10.1068/c09102>
- Hanssen, G.S. (2012). Negotiating Urban Space: The Challenge of Political Steering in Market-and Network-Oriented Urban Planning. *Scandinavian Political Studies*, 35(1), 22–47. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.2011.00278.x>
- Hanssen, G.S., Hofstad, H. og Saglie, I.-L. (red.) (2015). *Kompakt byutvikling. Muligheter og utfordringer*. Universitetsforlaget.
- Hernández, L.S. og Marjamäki, L. (2019). How Much City Does the Smart City Make? Open Innovation and Planning Policy in the City of Helsinki. *Kart og plan*, 112(3), 194–211. <https://doi.org/10.18261/issn.2535-6003-2019-03-03>
- Hollands, R.G. (2008). Will the Real Smart City Please Stand Up? *City*, 12(3), 303–320. <https://doi.org/10.1080/13604810802479126>
- Joss, S., Cook, M. og Dayot, Y. (2017). Smart Cities: Towards a New Citizenship Regime? A Discourse Analysis of the British Smart City Standard. *Journal of Urban Technology*. <https://doi.org/10.1080/10630732.2017.1336027>
- Kourtit, K., Nijkamp, P. og Arribas, D. (2012). Smart Cities in Perspective – A Comparative European Study by Means of Self-Organizing Maps. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 25(2), 229–246. <https://doi.org/10.1080/13511610.2012.660330>
- Kraft (u.å.). *Om oss*. <https://kraftnord.no/om-kraft/>
- Lam, A. (2005). Organizational Innovation. I J. Fagerberg, D. Mowery og R. Nelson (red.), *The Oxford Handbook of Innovation* (s. 115–147). Oxford University Press.
- Lee, J.H., Hancock, M.G. og Hu, M.-C. (2014). Towards an Effective Framework for Building Smart Cities: Lessons from Seoul and San Francisco. *Technological Forecasting & Societal Change*, 89, 80–99. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2013.08.033>
- Leydesdorff, L. og Deakin, M. (2011). The Triple-Helix Model of Smart Cities: A Neo-Evolutionary Perspective. *Journal of Urban Technology*, 18(2), 53–63. <https://doi.org/10.1080/10630732.2011.601111>
- Meijer, A. og Bolívar, M.P.R. (2016). Governing the Smart City: A Review of the Literature on Smart Urban Governance. *International Review of Administrative Sciences*, 82(2), 392–408. <https://doi.org/10.1177/0020852314564308>
- Monfaredzadeh, T. og Berardi, U. (2015). Beneath the Smart City: Dichotomy Between Sustainability and Competitiveness. *International Journal of Sustainable Building Technology and Urban Development*, 6(3), 140–156. <https://doi.org/10.1080/2093761X.2015.1057875>

- Mora, L., Bolici, R. og Deakin, M. (2017). The First Two Decades of Smart-City Research: A Bibliometric Analysis. *Journal of Urban Technology*, 24(1), 3–27. <https://doi.org/10.1080/10630732.2017.1285123>
- Mora, L., Gerli, P., Ardito, L. og Petruzzelli, A.M. (2023). Smart City Governance from an Innovation Management Perspective: Theoretical Framing, Review of Current Practices, and Future Research Agenda. *Technovation*, 123. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2023.102717>
- Munkvold, S. (2018). «Smart with a heart.» *Medvirkningens betydning i Smart Bodø-programmet*. [Masteroppgave, Nord universitet.]
- Nam, T. og Pardo, T.A. (2011, 26.–28. september 2011). *Smart City as Urban Innovation: Focusing on Management, Policy, and Context*, ICEGOV 2011, Tallinn, Estland.
- Nilssen, M. (2019a). *More Than Words? Strengthening Government by Innovations and Smart Governance*. [Doktorgradsavhandling, Nord universitet.]
- Nilssen, M. (2019b). To the Smart City and Beyond? Developing a Typology of Smart Urban Innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 142, 98–104. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2018.07.060>
- NOU (2001: 7). *Bedre kommunal og regional planlegging etter plan- og bygningsloven. Planutvalgets første delutredning*. I. Statens forvaltningstjeneste.
- Nyseth, T., Ringholm, T.M. og Agger, A. (2019). Innovative Forms of Citizen Participation at the Fringe of the Formal Planning System.
- Osborne, S.P. (2006). The New Public Governance? *Public Management Review*, 8(3), 377–387.
- Osborne, S.P. (2010). *The New Public Governance? Emerging Perspectives on the Theory and Practice of Public Governance*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203861684>
- Pierre, J. og Peters, B.G. (2020). *Governance, Politics and the State*. Bloomsbury Publishing.
- Røiseland, A. og Vabo, S.I. (2016). Interactive – or Counteractive – Governance? Lessons Learned About Citizen Participation and Political Leadership. I J. Edelenbos og I. van Meerkerk (red.), *Critical Reflections on Interactive Governance: Self-Organization and Participation in Public Governance* (s. 120–144). Edward Elgar.
- Rønning, R., Hartley, J., Fuglsang, L. og Geuijen, K. (2022). *Valuing Public Innovation: Contributions to Theory and Practice*. Springer Nature.
- Shapiro, J.M. (2006). Smart Cities: Quality of Life, Productivity, and the Growth Effects of Human Capital. *The Review of Economics and Statistics*, 88(2), 324–335. <http://www.jstor.org/stable/40042998>
- Sørensen, E. og Torfing, J. (2011). Enhancing Collaborative Innovation in the Public Sector. *Administration & Society*, 43, 842–868.
- Torfing, J., Peters, B.G., Pierre, J. og Sørensen, E. (2012). *Interactive Governance: Advancing the Paradigm*. Oxford University Press.
- Winters, J.V. (2011). Why are Smart Cities Growing? Who Moves and Who Stays. *Journal of Regional Science*, 51(2), 253–270. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9787.2010.00693.x>

Forfatterpresentasjon

Mads Henrik Skauge Antonsen. Førsteamanuensis, Fakultet for samfunnsvitenskap, Nord universitet. Forsker innen fotball-, idretts- og kultursosiologi, tilknyttet forskergruppen RESPONSE (Research Group for Sport and Society). Særlig interessert i idrettspublikum, ungdomsidrett og sivilsamfunn og koblingene mellom disse.

Gry Cathrin Brandser. Professor, Fakultet for samfunnsvitenskap, Nord universitet. Dr.polit. fra Universitetet i Bergen. Tidligere forsker ved Uni Research, om tema som kjønnsbalanse i akademia, kulturarenaer, kultur og velferd, ledelse av kunnskapsorganisasjoner. På Nord universitet siden 2016, bl.a. som faglig leder for BALANSE-prosjektet.

Dean Carson. Professor og forsker ved Umeå universitet. Han har jobbet i Umeå i en årrekke, men har sin forskningsbakgrunn fra Australia. Hans forskningsfokus er samfunnsutvikling og helse i distriktene.

Doris Carson. Forsker ved Institutt for geografi, Umeå universitet. Hun har bakgrunn fra Østerrike og Australia og er hovedsakelig opptatt av forskning på turisme og næringsutvikling i distriktene, med særlig oppmerksomhet knyttet til Skandinavia.

Astri Dankertsen. Professor, Fakultet for samfunnsvitenskap, Nord universitet. Ph.d. i sosiologi fra Universitetet i Nordland (2014). Leder og deltar i mange prosjekter, bl.a. Indigenous homemaking as survivance: Homemaking as cultural resilience to the effects of colonization and assimilation (INDHOME), TRiNC: Truth & Reconciliation in the Nordic Countries og BALANSE-prosjektet.

Tanja Ellingsen. Førsteamanuensis, Fakultet for samfunnsvitenskap, Nord universitet. Dr.polit. i statsvitenskap fra UiO (2004). Forskningsinteresser inkluderer fred og konfliktforskning, terrorisme, hybride trusler, polarisering, kulturelle skillelinjer, demokrati, bærekraft og samskaping.

Arve Hjelseth. Professor, Institutt for sosiologi og statsvitenskap, NTNU. Forsker bl.a. på kommersialisering av idrett, sportifisering og desportifisering av idrett, publikumskulturer og allmenn kultursosiologi, fotballsupportere og ungdomsidrett. Opptatt av forskningspolitikk og forskningsformidling.

Eivind Junker. Førsteamanuensis, Handelshøgskolen, Nord universitet. Ph.d. i rettsvitenskap fra UiO (2017). Forsker bredt innen forvaltnings- og miljørettslige tema, med særlig vekt på arealbruk, klima og natur. Opptatt av forbindelsen til relevant samfunns- og naturvitenskap og er nysgjerrig på hvordan regler og omgivelser påvirker hverandre.

Maja Nilssen. Førstemanuensis, Fakultet for samfunnsvitenskap, Nord universitet. Ph.d. i sosiologi fra Nord universitet (2019). Forsker på temaer innen innovasjon i offentlig sektor, offentlig styring og samarbeid, spesifikt på endringsprosesser i kommunen, stivhengighet og byutvikling.

Jannita Olvik. Doktorgradsstipendiat, Fakultet for samfunnsvitenskap, Nord universitet. Forsker på temaer innen offentlig styring og samarbeid på tvers av det offentlige og sivilsamfunnet, med særlig fokus på inkludering av barn og unge.

Jill Beth Otterlei. Førstemanuensis, Fakultet for samfunnsvitenskap, Nord universitet. Dr.polit. fra UiTø (2004). Underviser og veileder innen offentlig politikk, administrasjon og organisasjonsteori. Forsker bl.a. på velferdspolitik, kommunal tjenesteyting, eldreomsorg og ungdom i nord (sikkerhet, miljø og velferd).

Elisabeth Pettersen. Statsviter i sammenlignende politikk fra Universitetet i Bergen (1992) og arbeider som førstelektor i statsvitenskap ved Nord universitet. Underviser i flere emner innenfor statsvitenskap og internasjonale relasjoner på ulike nivå. Fra og med våren 2017 har Pettersen spesielt arbeidet med ulike temaer knyttet til ungdom, sikkerhet og sikkerhetsutfordringer.

Anne Wally Ryan. Førstemanuensis, Fakultet for samfunnsvitenskap, Nord universitet. Ph.d. i geografi fra NTNU (2013). Spesielt interessert i den gjensidige påvirkningen mellom mennesker og omgivelser. Forsker bl.a. på tema som opplevelsbasert verdiskaping (turisme, festivaler), bærekraftig utvikling, folkehelse, stedstilhørighet, fagdidaktikk og digital samhandling.

Olof Stjernström. Professor, Fakultet for samfunnsvitenskap, Nord universitet. Samfunnsplanlegging og samfunnsutvikling (og beslektede temaer) står i fokus for forskningen som Stjernström er opptatt med. Han har tidligere jobbet ved Umeå universitet og Luleå tekniske universitet før han ble professor ved Nord universitet i 2018.

Gjermund Wollan. Professor emeritus, Fakultet for samfunnsvitenskap, Nord universitet. Han har en ph.d. i geografi fra NTNU. Han er spesielt fokusert på humanistisk geografi og fenomenologi.

Steinar Aas. Professor, Fakultet for samfunnsvitenskap, Nord universitet. Cand. philol. (1998) og dr.art. (2007) fra Universitetet i Tromsø. Han har skrevet Bodø bys historie (1890–1950) og Narviks historie (1902–1950) og beskjeftiget seg med tema knyttet til byenes sosialhistorie, politiske historie så vel som kvinne- og arbeiderhistorie. Professor ved Nord universitet siden 2013.